

55982/423

5982

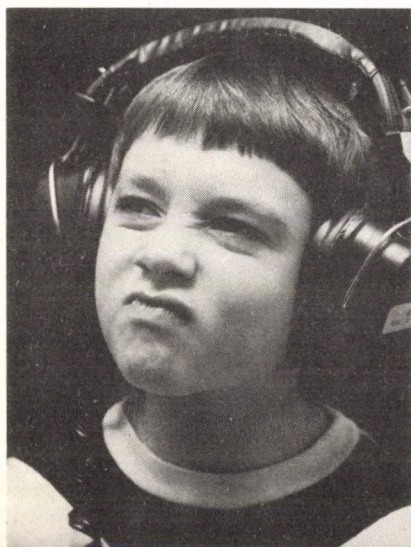
1987 APR 21

1987/1. SZÁM

jelkép

A TÖMEGKOMMUNIKÁCIÓS ÚTAVÉLKÖZPONT FOLYÓIRATA

A címlapon és a borító belső oldalán Németh Ferenc fotói:

(FEJ)HALLGATÓZUNK

Németh Ferenc (született 1952-ben) fotómesterséget az MTI-ben tanult, jelenleg is az MTI fotóriportere. Elsősorban sporttémákkal foglalkozik. Kiállításokon való részvételei (World Press Foto, Interpress, Adidas fotókiállítások, Ezüst Gergely) és elismerések minősítik munkáját (1985-ben VIT-díjat kapott, 1986-ban a Kínai Nemzetközi Fotópályázat III. díját nyerte el).

A képsorozatot a Jel-Kép jelképének is szántuk. Első látásra mindegyik kép csupán egy fejhallgatós fiúcskát ábrázol. A sorozat azonban már egy érzelmsort ragad meg. S ha a kép nézője hajlandó — a képzőművészet példájára — többet is fölfedezni a képekben, akkor arra gondolhat, hogy azok az emberi kommunikáció kettős viszonylatát jelzik: a fejhallgató a gépi tömegközlést, a szem és az arcjáték pedig a világgal való közvetlen kapcsolatot.

1082
A Jel-Kép 1987. évi |
(VIII. évfolyam) 123
tartalomjegyzéke

Gyűjtőpontban

	Szám	Oldal
<i>Agárdi Péter</i> : Napjaink ideológiai kérdései a tömegkommunikációban	2.	5—18.
<i>Almásy Pál</i> : A fényképezés társadalmi szerepe	2.	19—28.
<i>Barát József</i> : Felderítésem	1.	26—28.
Egészségmegőrzés és újságírás	4.	12—25.
<i>Fodor Gábor</i> : Szélgjegyzetek a szocializmus politikai nyilvánosságának történetfelfogásához	3.	12—20.
Kifutópályán — Beszélgetés Borisz Grusinnal a szovjet közvéleménykutatásról	1.	4—21.
<i>Kriston Vizi László—Lengyel László—Turi András</i> : Gondolatok a városi televízióról	3.	21—25.
<i>Orehov, B.</i> : Levél a Saint James utcából (Vita a nyilvánosságról)	1.	22—25.
<i>Paládi József</i> : A legalsó kaszt — az üzemi lapok helyzetéről	3.	26—31.
<i>Palugyai István</i> : Acták ad acta?	2.	29—36.
<i>Pozsgay Imre</i> : A városi televízió és a helyi közélet	3.	5—11.
„A sajtó legyen a szocialista pluralizmus tükré” Pro és kontra a szocialista nyilvánosságról	4.	5—11.
<i>Szecskő Tamás</i> : A dolgok neve	1.	3.
<i>Szecskő Tamás</i> : Fonák fogócska	2.	3—4.
<i>Szecskő Tamás</i> : A közélet küszöbein	3.	3—4.
<i>Szecskő Tamás</i> : Történelmi tanulás	4.	3—4.

Körkérdés

„A televízió a kultúra tragédiája” — Írók, művészek a kultúra szerepéről	4.	22—31.
--	----	--------

Közelkép

<i>Baracs Dénes</i> : A dzsungel törvényei — tévévilág Itáliában	4.	71—80.
<i>Barcy Magdolna—Hoffmann Márta</i> : Boldog tévévilág	2.	55—60.
<i>Erdősi Sándor</i> : Év végi hétvége	3.	32—42.
<i>Gorbói Tamás</i> : A kor naplója?	1.	58—63.
<i>Lendvay Judit</i> : Rádióhallgatás 1985-ben	2.	61—66.
<i>Nagy Katalin, S.</i> : A kirakatokról	3.	51—58.
<i>Pataki Judit—Molnár Edit, S.</i> : Gondolkodási sémák az elégedettségéről	1.	29—46.
<i>Péteri János</i> : A szociálpolitikai írások a párt lapjában (1946—1982)	4.	32—42.
<i>Sárhegyi István</i> : Ádámok és Évák	3.	59—64.
<i>Szilágyi Erzsébet</i> : A Mauriziusz-ügy fogadtatása	1.	52—57.
<i>Terestyéni Tamás</i> : Az anyanyelvi kommunikációs kultúra néhány jellegzetessége	4.	43—53.
<i>Török Gábor</i> : A mozi, a tévé és a tizenéves	3.	43—50.
Újságírók veszélyben (egy szűrővizsgálat eredményei)	1.	47—51.
Útravaló — Gondolatok az ifjúsági és gyermeksajtóról	2.	37—54.
<i>Valkó Emőke—Rosner Imre</i> : A videózás jellemzői Magyarországon	4.	54—64.
<i>Valkó Emőke—Szilágyi Erzsébet</i> : A Nyolc évszak közönségfogadtatása	4.	65—70.

Fórum

<i>Domján Dénes</i> : „Szuperkultúra”	3.	85—87.
<i>Dömötör János</i> : Megkísérelni a (majdnem) lehetetlent	4.	81—84.
<i>Horvát János</i> : Szégyellt, de gazdag rokonság	3.	71—75.
<i>Pálos Miklós</i> : Párbaj III.	1.	64—69.
<i>Salgó Rózsa—Teőke Gábor</i> : Újságírók laikus szemmel	2.	76—83.
<i>Szekeres Péter</i> : Bedobjuk-e a törülközőt?	1.	70—74.
<i>Szécsi Éva</i> : Legyen-e kétnemű a tömegkommunikáció?	3.	65—70.
<i>Szilágyi Erzsébet</i> : Kirándulás egy ködös területre	3.	76—84.
Valahol Európában? — <i>Varga Jánossal</i> , a Filmtudományi Intézet vezetőjével beszélget <i>Műnz András</i> .	2.	67—75.

Műhely

A Danubius Rádió	2.	88—94.
— <i>Varga György</i> : Szolgáltatás és üzlet		
— <i>Horváth Lajos</i> : A Danubius Rádió versenytársai		
Az irodalomszervező — <i>Jovánovics Miklóssal</i> beszélget <i>Nádor Tamás</i>	1.	75—83.
Mindennapi tipográfiánk — <i>Szántó Tiborral</i> beszélget <i>Nádor Tamás</i>	2.	84—87.
<i>Műnz András</i> : Műsorok Noé bárkáján	3.	88—94.
<i>Szörényi László</i> : Folyóirat öt füzetben	3.	95—97.
A vibráló újságcsináló — <i>Lévai Bélával</i> beszélget <i>Nádor Tamás</i>	4.	85—92.
<i>Zöldi László</i> : A hatvanas évek (Az Élet és Irodalom történetéből)	1.	84—97.

Új technika

<i>Brückner Huba</i> : Luxus vagy alapigény-e a teledata Magyarországon?	3.	98—104.
<i>Huppán Béla</i> : A számítógépes grafika és a sajtó	4.	93—102.
<i>Kováts Ildikó</i> : Az új kommunikációs technikák a Szovjetunióban	2.	101—104.
<i>Nemes János</i> : Mindenki rádiója — A CB-rádiózás helyzete és társadalmi szerepe Magyarországon	2.	95—100.
<i>Szekeres Péter</i> : Adatbankok vagy az értelmiség mint olcsó számítógép?	4.	103—111.
<i>Tölgyesi János</i> : A holnap irodája	3.	105—107.

Még egyszer

Családtregény (A Polányi család)	1.	98—108.
A filmkocka el van vetve?	2.	143—152.
Az örökbefogadás ára	3.	148—154.
Posta, postások	4.	160—170.

Kitekintés

<i>Domány András</i> : A lengyel kormányfőszóvivő	1.	122—129.
<i>Hoffmann Márta—Lendvay Judit</i> : Európai körkép	4.	112—121.
<i>Hoppál Mihály</i> : Magyar munkásünnep Amerikában	3.	108—117.

	Szám	Oldal
<i>Juhani Nagy János</i> : Jegyzetek a japán tömegkommunikációról.....	2.	134—142.
<i>László József</i> : A lengyel „glasznosztj”.....	3.	118—120.
<i>Lubbel, David G.</i> : Az amerikai filmipar — és a koprodukciónak kihívás	1.	130—147.
<i>Tamás Pál</i> : Értelmiségi szerepátrendeződés és politikai értékváltás az Egyesült Államokban.....	4.	122—135.
Új kommunikációs technikák a szocialista országokban.....	1.	109—121.
Újságíróképzés Nyugaton.....	3.	121—127.
Újságírókról újságíróknak.....	2.	128—133.
<i>Wisinger István</i> : Elrontott születésnap.....	2.	116—127.

Múltunk

<i>Kikli Tivadar</i> : A Nép és Nyelv története.....	3.	141—147.
<i>Kiss Tamás, T.</i> : A kultuszminiszter és a tömegkommunikáció.....	3.	128—132.
A közvélemény-kutatásról 1947-ben.....	1.	168—174.
<i>Molnár István</i> : A filmraktártól a nemzeti filmgyűjteményig.....	1.	160—167.
<i>Ritter Aladár</i> : Kossuth Lajos néplapjai.....	3.	133—140.
<i>Ritter Aladár</i> : A pesti riporterkirály.....	2.	136—147.
<i>Ritter Aladár</i> : A Tolnai-jelenség.....	4.	105—115.
<i>Tar Károly</i> : Keresünk és találunk barátokat.....	4.	148—159.

Szonda

<i>Csató Gábor—Farkas Katalin</i> : Még mindig nem elég.....	4.	171—172.
<i>Csató Gábor—Timár János</i> : Reykjavík után nehezebb lesz.....	1.	152—153.
<i>Csató Gábor—Virágh Eszter</i> : Ezeket már semmi sem ellensúlyozza ..	4.	172—174.
<i>Csató Gábor—Virágh Eszter</i> : Hűsbavagó intézkedések.....	3.	157—158.
<i>Dobossy Imre—Farkas Katalin</i> : Egyensúly és elkötelezettség.....	1.	150—151.
<i>Dobossy Imre—Lázár Guy</i> : Most már mi állunk rosszabbul.....	3.	163—165.
<i>Farkas Katalin</i> : Mi baj van?.....	3.	160—161.
<i>Farkas Katalin—Pataki Judit</i> : A hét szűk esztendő nyolcadik éve ...	2.	153—156.
<i>Farkas Katalin—Pataki Judit—Tardos Róbert</i> : Mit engedhetünk meg magunknak?.....	1.	158—159.
<i>Hann Endre</i> : Növekvő aggodalom.....	4.	182—183.
<i>Pataki Judit</i> : Egyre szűkösebben.....	4.	174—175.
<i>Pataki Judit</i> : A körülmények hatalma.....	4.	176—177.
<i>Pataki Judit</i> : Közepes, de tartós nehézségek.....	3.	158—159.
<i>Szurkos Mária</i> : Miből?.....	1.	156—157.
<i>Szurkos Mária</i> : Remények és aggodalmak.....	2.	153.
<i>Szurkos Mária—Timár János</i> : A jelenlegi korhatár megfelelő.....	4.	179—180.
<i>Szurkos Mária—Timár János</i> : Jut is, marad is?.....	4.	180—181.
<i>Szurkos Mária—Timár János</i> : Nem született döntés.....	3.	155—156.
<i>Szurkos Mária—Timár János—Vásárhelyi Mária</i> : Brrr.....	2.	159—160.
<i>Szurkos Mária—Timár János—Vásárhelyi Mária</i> : Merénylet Budapes- ten.....	2.	161.
<i>Tardos Róbert</i> : Az elhelyezkedési nehézségektől a munkanélküliségig	4.	177—179.
<i>Tardos Róbert</i> : Nézőpont kérdése.....	3.	161—163.
<i>Timár János—Vásárhelyi Mária</i> : Mérsékelt érdeklődés.....	2.	158—159.
<i>Vásárhelyi Mária</i> : Legyen-e munkanélküliség?.....	2.	156—157.
<i>Virágh Eszter</i> : Gyorsabban és szavahihetőbben.....	1.	154—156.

Tallózó (Könyvekről)

Bűnbakkeresés vagy apológia — József Attila és a Szép Szó (Erki Edit)	4.	184—190.
Feladó: Südi Bertalan. Ilkei Csaba: Nem hallgathattunk! Avagy a Südi-jelenség (Baranyi Ferenc)	1.	181.
Film és közönsége. S. Steriade—P. Campeanu: Oameni si filmul. Opri-vire sociologica asupra spectatorului de film (Gellért Gyöngyi)	4.	190—193.
A Fleet Street anatómiája. Baistow Tom: The Fourth Rate Estate (Bükyné Horváth Mária)	3.	173—175.
A gyógyítóművészet. Mérei Ferenc: „... vett a füvektől édes illatot” (S. Nagy Katalin)	4.	192—193.
Hallom, baj van... Beszéd és mentálhigiéné. Szerk.: Hárdi István—Vértés O. András (Angster Mária)	1.	182—184.
A hatékonyság szintjei. Effektyivnoszty szredsztv masszovoj informacii. Szerk.: G. P. Davidjuk—V. Sz. Korobejnyikov (Kováts Ildikó)	2.	164—169.
Az információ mint gazdasági tényező — Tanulmányok az információ-gazdaságról. Szerk.: Szabó József (Kováts Ildikó)	2.	169—171.
Kép- és hangrendszerek — mérnökszemmel. Dr. Ferenczy Pál: Video-és hangrendszerek (Tölgyesi János)	3.	168—170.
Nulláról indulva? Közönség, mozi és egy film. Tanulmányok a filmtér-jesztéshez (Szekeres Péter)	3.	171—172.
Sajtó és szabadság. Fekete Sándor: Sajtó és szabadság — Fejezetek a forradalmak történetéből (Pelle János)	3.	166—167.
Serdülővilág — in vivo? M. Csikszentmihályi—R. Larson: Being Adolescent (Tardos Róbert)	1.	184—186.
Szakmai véleménycsere. Nádor Tamás: Emberi antenna (Raffai István)	1.	178—180.
Szóbeli folklór Magyarországon. Dobos Ilona: Paraszti szájhagyomány (Jávor Kata)	1.	175—177.
Társadalomkép a sajtó tükrében. A magyar sajtó története II/1—II/2. Szerk.: Kosáry Domokos—Németh G. Béla (Vörös Károly)	2.	162—164.

Tallózó (Külföldi folyóiratokból)

Bizalmi válságban a közvélemény-kutatás? (Public Opinion Quarterly)	1.	192—194.
Az emberi agy mintájára (Times)	4.	194—195.
Európában érdekes dolgok várhatók (Fortune)	3.	179.
Hang-ötletek (Newsweek)	2.	175—176.
Az információ vonzereje (Neue Zürcher Zeitung)	3.	176.
Intelsat '86 (International Management)	1.	188—190.
Kis képernyő — nagy remények (The Economist)	2.	176—178.
A közös ló (Neue Medien)	3.	177—178.
A mértékletesség erény, a tékozlás bűn (Media Development)	2.	174—175.
Modern analfabetizmus? (The Listener)	2.	174.
Óriások a még nagyobbak árnyékában (Media Perspektiven)	1.	190—191.
„Sok a homok a gépezetben” (Die Furche)	2.	172—173.
A televíziónéző a krokodiltól származik? (Medien)	4.	195—196.
Tévécsatornák — pénz és állami monopólium nélkül? (St. Denis Republicain)	1.	187—188.
Tömegkommunikációs trendek az NSZK-ban (Media Perspektiven)	3.	176—177.

	Szám	Oldal
Új technika — új taktika? (Theorie und Praxis des Sozialistischen Journalismus).....	2.	173—174.
A video másik arca (Zoom).....	4.	196—197.
Videoláz vagy videofertőzés (Rundfunk und Fernsehen).....	3.	180.

Lapozgató

Calvino, Italo: Egy fotográfus kalandja.....	4.	203—210.
Fidel és a vallás.....	1.	201—208.
Rádiós és televíziós adattár.....	3.	187—202.
Urban, Jerzy: Lengyel a lengyelrel.....	2.	185—192.

Névmutató

	Szám	Oldal		Szám	Oldal
Agárdi Péter	2.	5—18.	Palugyai István	2.	29—36.
Almásy Pál	2.	19—28.	Pataki Judit	1.	29—46.
Angster Mária	1.	182—184.	Pataki Judit	1.	158—159.
Baistow, Tom	3.	173—175.	Pataki Judit	2.	153—156.
Baracs Dénes	4.	71—80.	Pataki Judit	3.	158—159.
Baranyi Ferenc	1.	181.	Pataki Judit	4.	174—175.
Barát József	1.	26—28.	Pataki Judit	4.	176—177.
Barcy Magdolna	2.	55—60.	Pálos Miklós	1.	64—69.
Bölcs István	4.	22.	Pelle János	3.	166—167.
Brückner Huba	3.	98—104.	Péteri János	4.	32—42.
Bükyné Horváth Mária	3.	173—175.	Pozsgay Imre	3.	5—11.
Calvino, Italo	4.	203—210.	Raffai István	1.	178—180.
Campeanu, Pavel	4.	190—193.	Ritter Aladár	2.	105—115.
Csató Gábor	1.	152—153.	Ritter Aladár	3.	133—140.
Csató Gábor	3.	157—158.	Ritter Aladár	4.	136—147.
Csató Gábor	4.	171—172.	Rosner Imre	4.	54—64.
Csató Gábor	4.	172—174.	Salgó Rózsa	2.	76—83.
Csikszentmihályi Mihály	1.	184—186.	Sárhegyi István	3.	59—64.
Dobos Ilona	1.	175—177.	Steriade, S.	4.	190—193.
Dobossy Imre	1.	150—151.	Szecsckó Tamás	1.	3.
Dobossy Imre	3.	163—165.	Szecsckó Tamás	2.	3—4.
Domány András	1.	122—129.	Szecsckó Tamás	3.	3—4.
Domján Dénes	3.	85—87.	Szecsckó Tamás	4.	3—4.
Dömötör János	4.	81—84.	Szekeres Péter	1.	70—74.
Erdősi Sándor	3.	32—42.	Szekeres Péter	3.	171—172.
Erki Edit	4.	184—190.	Szekeres Péter	4.	103—111.
Farkas Katalin	1.	150—151.	Szécsi Éva	3.	65—70.
Farkas Katalin	1.	158—159.	Szilágyi Erzsébet	1.	52—57.
Farkas Katalin	2.	153—156.	Szilágyi Erzsébet	3.	76—84.
Farkas Katalin	3.	160—161.	Szilágyi Erzsébet	4.	65—70.
Farkas Katalin	4.	171—172.	Szőrényi László	3.	95—97.
Fekete Sándor	3.	166—167.	Szurkos Mária	1.	156—157.
Ferenczy Pál	3.	168—170.	Szurkos Mária	2.	153.
Fodor Gábor	3.	12—20.	Szurkos Mária	2.	159—160.
Gellért Gyöngyi	4.	190—193.	Szurkos Mária	2.	161.
Gorbói Tamás	1.	58—63.	Szurkos Mária	3.	155—156.

	Szám	Oldal		Szám	Oldal
Hann Endre	4.	182—183.	Paládi József	3.	26—31.
Hoffmann Márta	2.	55—60.	Szurkos Mária	4.	179—180.
Hoffmann Márta	4.	112—121.	Szurkos Mária	4.	180—181.
Hoppál Mihály	3.	108—117.	Tamás Pál	4.	122—135.
Horvát János	3.	71—74.	Tar Károly	4.	148—159.
Huppán Béla	4.	93—102.	Tardos Róbert	1.	158—159.
Ilkei Csaba	1.	181.	Tardos Róbert	1.	184—186.
Jávor Kata	1.	175—177.	Tardos Róbert	3.	161—163.
Juhani Nagy János	2.	134—142.	Tardos Róbert	4.	177—179.
Kikli Tivadar	3.	141—147.	Teőke Gábor	2.	76—83.
Kiss Tamás, T.	3.	128—132.	Terestyéni Tamás	4.	43—53.
Kósa Judit	3.	148—154.	Tímár János	1.	152—153.
Kováts Ildikó	2.	101—104.	Tímár János	2.	158—159.
Kováts Ildikó	2.	164—169.	Tímár János	2.	159—160.
Kováts Ildikó	2.	169—171.	Tímár János	2.	161.
Kriston Vizi László	3.	21—25.	Tímár János	3.	155—156.
László József	3.	118—120.	Tímár János	4.	179—180.
Larson, R.	1.	184—186.	Tímár János	4.	180—181.
Lázár Guy	3.	163—165.	Tölgyesi János	3.	105—107.
Lendvay Judit	2.	61—66.	Tölgyesi János	3.	168—170.
Lendvay Judit	4.	112—121.	Török Gábor	3.	43—50.
Lengyel László	3.	21—25.	Turi András	3.	21—25.
Lubell, David, G.	1.	130—147.	Urban, Jerzy	2.	185—192.
Mérei Ferenc	4.	192—193.	Valkó Emőke	4.	54—64.
Molnár Edit, S.	1.	29—46.	Valkó Emőke	4.	65—70.
Molnár István	1.	160—167.	Vásárhelyi Mária	2.	158—159.
Münz András	3.	88—94.	Vásárhelyi Mária	2.	156—157.
Nagy Katalin, S.	3.	51—58.	Vásárhelyi Mária	2.	159—160.
Nagy Katalin, S.	4.	192—193.	Vásárhelyi Mária	2.	161.
Nádor Tamás	1.	75—83.	Virágh Eszter	1.	154—156.
Nádor Tamás	1.	178—180.	Virágh Eszter	3.	157—158.
Nádor Tamás	2.	84—87.	Virágh Eszter	4.	172—174.
Nádor Tamás	4.	85—92.	Vörös Károly	2.	162—164.
Nemes János	2.	95—100.	Wisinger István	2.	116—127.
Orehov, B.	1.	22—25.	Zöldi László	1.	84—97.

**SZERKESZTŐ
BIZOTTSÁG:**

Gálik Mihály
Hajdú János
Lázár István
Liszky Tamás
Márton Anna
Márton Miklós
Sándor György
Tábori András
Szecskő Tamás
főszerkesztő

**SZERKESZTŐSÉG
TAGJAI:**

Gerelyes Endrené
főszerkesztő-helyettes
Balogh Elemér
Bogdán Éva
Frank Ernőné
Hoffmann Márta
Mester Ákos
Tölgyesi János
Varga Zsuzsanna
Wisinger István
Zöldi László

TARTALOM

Szecskő Tamás: A dolgok neve 3

GYÚJTÓPONTBAN

Kifutópályán — ~~É~~szelgetés Borisz Grusinnal a szov-
jet közvélemény-kutatásról 4
Levél a Saint James utcából (vita a nyilvánosságról) 22
Felderítésen . . . (Barát József) 26

KÖZELKÉP

Pataki Judit—S. Molnár Edit: Gondolkodási sémák
az elégedettségéről 29
Újságírók veszélyben (egy szűrővizsgálat eredményei) 47
Szilágyi Erzsébet: A Maurizius-ügy fogadtatása 52
Gorbói Tamás: A kor naplója? 58

FÓRUM

Pálos Miklós: Párbaj III. 64
Szekeres Péter: Bedobjuk-e a törülközőt? 70

MŰHELY

Az irodalomszervező — Jovánovics Miklóssal beszél-
get Nádor Tamás 73
Zöldi László: A hatvanas évek (Az Élet és Irodalom
történetéből) 84

MÉG EGYSZER

Családrégény (A Polányi család) 98

jelkép

TÖMEGKÖMUNIKÁCIÓS
KUTATÓKÖZPONT

SZERZŐINK KÖZÜL:

Baranyi Ferenc, Magyar Televízió; Barát József újságíró, a Magyar Rádió moszkvai tudósítója; David G. Lubell ügyvéd, New York; Domány András újságíró, Magyar Rádió; Erki Edit újságíró, Új Tükör; Gombosi Katalin, a Társadalombiztosítási Főigazgatóság Újságíró Tagozatának vezető főorvosa; Gorbói Tamás újságíró, Magyar Filmhíradó; Molnár István filmtörténész; Pataki Judit, a TK munkatársa; Raffai István újságíró, Napló, Veszprém; S. Molnár Edit szociológus, KSH Népeségkutató Intézet; Szekeres Péter filmszakíró; Szilágyi Erzsébet, a TK munkatársa; Tardos Róbert, a TK munkatársa.

Szerkesztőség
és kiadóhivatal
Budapest V.,
Akadémia u. 17. 1054
Telefon: 327-745
Levélcím:
Budapest, 1373 — Pf. 587

KITEKINTÉS

Új kommunikációs technikák a szocialista országokban	109
Domány András: A lengyel kormányzóvivő	122
David G. Lubell: Az amerikai filmipar — és a koprodukciós kihívás	130

DOKUMENTUM

A vancouveri nyilatkozat	148
--------------------------	-----

SZONDA

Egyensúly és elkötelezettség	150
Reykjavík után nehezebb lesz	152
Gyorsabban és szavahihetőbben	154
Miből? (Vélemények a takarékoskodásról)	156
Mit engedhetünk meg magunknak?	158

MÚLTUNK

Molnár István: A filmraktártól a nemzeti filmgyűjteményig	160
A közvélemény-kutatásról 1947-ben	168

TALLÓZÓ

Könyvekről	175
Lapokból	187
Rövidre fogva	195

LAPOZGATÓ

Fidel és a vallás	201
-------------------	-----

A dolgok neve

J. barátom, aki a szovjet tömegkommunikációs kutatások egyik vezéralakja, búcsúzáskor, az Ashok Hotel viktoriánus csillogású, de korszerűen légkondicionált halljában (Delhiben volt az 1986-os esztendő két fontos kutatói világkongresszusa) arról elmélkedett, hogy szorosabbra kellene fűzni a szocialista országok tömegkommunikációs kutatóinak együttműködését. S miután a vörös turbános, aransújtásos mentéjű gárdatisztek — a szálloda egyszerű ajtónállói — odaintették taxiját, sokáig a fülemben csengett utolsó mondata: „Különösen azt kellene együtt latolgatnunk, hogy mit jelent a sajtó társadalmi kontroll-funkciója a megváltozott politikai-információs közegünkben!”

Néhány hétre rá Moszkvában, a jól fűtött akadémiai szállóban, ahol a szocialista országok közvélemény-kutatói első tanácskozásukat tartották, nemcsak az együttműködés fontossága kapott ismét hangsúlyt. Az előadásokból, a vitákból, a szovjet kollégákkal folytatott beszélgetésekből az is kiviláglott, hogy az SZKP milyen fontosságot tulajdonít a politikai közvélemény-kutatások dinamikus fejlesztésének. Az Ezredes pedig — a lengyel közvélemény-kutatók főnöke — arról is beszélt, mennyire lényeges a „nyilvánosság nyilvánosságát” is megteremteni — vagyis a közvélemény-kutatások eredményeit visszajuttatni forrásvidékekre, a megkérdezett állampolgárok legszélesebb köréhez.

Új-Delhi, Moszkva, Szófia (ahol a NUSZ kongresszusa alkalmából a szervezet kutatási bizottsága is ülésezett: elnöke a Pravda kibernetikus-politikus főszerkesztője) — mind megannyi mozgásról, a társadalmi kommunikáció világának átalakulásáról, évtizedeken át kikristályosodott tájékoztatási struktúrák újrendezéséről, rugalmasabbá, dinamikusabbá — uram bocsá’: offenzívábbá — válásáról tanúskodott. Az információrobbanás elérte a szocialista országokat, s ki-ki saját vérmérséklete szerint reagál rá. De mindenki mozdul!

Kissé szabatosabban azt mondhatnánk, hogy a társadalmi kommunikáció újszerű modelljei alakulnak-formálódnak közvetlen környezetünkben. A Jel-Kép hivatásának tekinti e mozgások megmutatását: s a jövőben még gyakrabban kívánunk hírt adni a szocialista országok tájékoztatási rendszereinek fejlődéséről. Akkor is, ha a változások „már-már megrázók” — mint ahogyan Barát József fogalmaz tudósításában —, de azokban az esetekben is, ahol az új kommunikációs kihívásokra még csak tétova, esetenként ellentmondásos válaszok fogalmazódnak meg.

Mert szerkesztőségünk is vallja azt az elvet, amelyet a Pravda — szintén e számunkban közölt — cikke így fogalmaz meg: „Az az igény, hogy a dolgokat nevükön nevezzük, hogy igazat mondjunk az embereknek arról, mi sikerül, és mi nem sikerül, és miért, nézőpontunk szerint a néptömegek és a párt közötti kapcsolatok megszilárdításának, a párt politikája iránti bizalomnak alapvető feltétele.”

Budapest, 1987. január

Kifutópályán

Beszélgetés Borisz Grusinnal a szovjet közvélemény-kutatásról

Grusin professzor (58 éves) a marxista szociológia kiemelkedő alakja, a közvélemény-kutatás úttörője a szocialista országokban.

1952-ben fejezte be tanulmányait a Lomonoszov Egyetem filozófia karán, ahol filozófiai logikára szakosodott. Aspirantúrára való jelentkezését csak nehézségek után fogadták el, tekintettel arra, hogy már egyetemistaként számos konferencián bírálta a szovjet filozófiai logikatudomány egyes, akkoriban nagy tekintélynek örvendő képviselőit. Mágis is legjobb művének tartja „A történelmi elemzés logikájának vázlata” című könyvét, melyet végül nem fogadtak el kandidátusi dolgozatként, így aspirantúrája vizsgaeredmény nélkül maradt. Grusint Marx logikai módszerének formalizálásával, általában a marxizmustól való elhajlással vádolták. Egy ideig állástalan, cikkek írásából él. 1955-ben a Komszomolszkaja Pravda című lap munkatársa lesz, a propagandarovat szerkesztőjeként dolgozik, majd megszervezi a Szovjetunió és a szocialista országok első közvélemény-kutató csoportját. Itteni munkájának elméleti megalapozásaként írja meg „A vélemények világa” című könyvét, amely máig is a marxista közvélemény-kutatás egyik fontos alapműve. Itt vezeti be a tömegtudat kategóriáját, amely később egész tudományos tevékenységének központi problémája lesz. A vélemények világa alapján doktori disszertációt ír, a Filozófiai Intézet munkatársa lesz. Félállásban vezeti tovább a Komszomolszkaja Pravda közvélemény-kutató csoportját. Ezt 1968-ban egy, a fiataloknak az ifjúsági szövetséggel kapcsolatos attitűdjét vizsgáló kutatás után a

Komszomol Központi Bizottsága feloszlatta.

Grusin ekkor már Taganrog város információs rendszerének felmérését készíti elő, mely a világ harmadik legnagyobb szociológiai kutatásaként jelentős elméleti és módszertani eredményeket hoz. 1970-ben a „Vaproszi Filozofii” című folyóirat 6. és 7. számában publikálja „A tömegtudat kutatásának logikai alapjai” című tanulmányát, mely egész későbbi pályájára rányomja bélyegét. A cikket az osztályszemléletnek, általában a marxizmusnak ellentmondóként támadják, mint áltudományos érvelést vetik el. Grusin csak nagy nehézségek — és két infarktus — után fejezheti be a taganrogi kutatás tapasztalatait összegző művét. (Nálunk „A hírek világa” címmel jelent meg a TK Membrán sorozatában.) 1974-ben el kell hagynia az intézetet. Három évig a Központi Matematikai Gazdasági Kutatóintézetben dolgozik, ahol gyakorlatilag nincs publikálási lehetősége.

1977-től 1981-ig a Béke és Szocializmus című lap konzultánsa Prágában. Két nemzetközi szimpóziumot szervez „A kommunisták és a közvélemény”, illetve „A tömegkultúra kommunista értelmezése” címmel. Megtanul csehül és végigjárva Prága sörözőit, összegyűjti a csehszlovák sörfoklort. (Erről szóló könyve 1986-ban jelent meg Prágában „In pivo veritas” címmel.) 1981-ben ismét elhelyezkedési nehézségei vannak, nem sikerül munkatársként felvételt nyernie a Filozófiai Intézetbe. Végül a Rendszerelméleti Kutatóközpontba kerül.

Borisz Grusin 1984 óta foglalkozik hivatalból és főállásban régi kedves témájá-

val, a tömegtudattal, a Filozófiai Intézet osztályvezetőjeként. Jelenleg „A társadalmi tudat realitása” című tanulmányán dolgozik. A tudós jelenleg félállásban a Lomonoszov Egyetem újságíró karának szociálpszichológia professzora és egy tévéadás szerkesztő-műsorvezetője. Jelenleg új sorozat indítását készíti elő, s életre kívánja hívni a Szovjet Televízió szociológiai kutatóközpontját.

A beszélgetés, melyből az alább közölt részletek valók, összesen hat órán át tartott Moszkvában, a Filozófiai Intézetben, 1987. január 4-én és 5-én.

Barát József

— *Milyen hatással vannak a szovjet társadalomban jelenleg végbemenő változások a közvélemény tanulmányozására, illetve a társadalmi irányítás gyakorlatában való felhasználására?*

— Társadalmunk jelenleg valóban a gigantikus változások korát éli. Különösen viharos lendületet kapott tavalyelőtt, a párt történelmi, XXVII. kongresszusa után, amely jóváhagyta a társadalom szociális-gazdasági gyorsításának programját. A gyorsítási program alapját két tényező képezi: egyrészt a műszaki-tudományos haladás, másrészt pedig valamennyi lehetséges, széles értelemben vett társadalmi erőforrás felhasználása. A szocialista társadalom különböző — többek között történelmi — okokból, a nem távoli múltban nyilvánvalóan elégtelen módon használta fel ezeket az erőforrásokat. El lehet képzelni, hogy a műszaki-tudományos haladás olyan mechanizmusok működésének eredményeképpen valósult meg, amelyek közvetlenül nem kapcsolatosak a közvélemény társadalmi működésével. Bár a valóságban itt is van kapcsolat, mivel attól, hogy mennyire vonják be a közvéleményt a döntéshozatal állandó folyamatába — többek között a műszaki-tudományos haladás keretében —, ugyancsak függ a műszaki-

tudományos haladás sorsa is. A közvélemény működésével kapcsolatos egész bonyolult problematika azonban szorosan kapcsolódik a gyorsítási program másik alaptényezőjéhez: a különböző szociális erőforrások, szociális tartalékok — tisztán gazdaságiak, szűk értelemben vett szociálisak, a társadalmi viszonyokkal kapcsolatosak, kulturálisak, ideológiaiak, irányításiak stb. — működésbe hozásához. Úgy vélem, hogy ezen erőforrások, ezen tartalékok felhasználása elég nehéz, sőt mi több, valószínűleg lehetetlen a közvélemény működési körülményeinek minőségi megváltoztatása nélkül. Vagyis ezen tartalékok működésbe hozása feltételezi a közvélemény helyzetének minőségi megváltozását az országban.

Véleményem szerint a közvélemény normális működéséhez két feltétel teljesítése szükséges. Egyrészt biztosítani kell kifejeződésének teljességét, méghozzá két értelemben: először is, valamennyi létező, reális közvéleményszektornak — függetlenül attól, hogy milyen álláspontot foglal el, a kisebbséghez vagy a többséghez tartozik-e — azonos lehetőségeket kell kapnia az önkifejezésre, másrészt működésbe kell hozni a közvélemény kifejezésének a társadalomban létező valamennyi csoportját. Szerintem a közvélemény kifejeződésének ez a teljessége a közvélemény normális működésének első számú feltétele a szocialista társadalomban, vagy bármely más társadalomban, amelynek fejlődése kapcsolatban áll a demokráciáról vallott elképzelésekkel. A második fontos körülmény a közvélemény bekapcsolása a hatalom, az irányítás rendszerébe. Vagyis a közvélemény számára garantálni kell, hogy hatással lehessen a társadalmi döntéshozatal előkészítésére és a döntések megvalósítására. Mi a helyzet ezzel a két feltétellel ma, az — úgymond — széles körű társadalmi változások fényében? Nézetem szerint a változások szembetűnőek. Mind az első

viszonylatban, a közvélemény kifejeződéseknek, kinyilvánítása teljességének viszonylatában, mind pedig a döntéshozatalban való részvételének vonatkozásában. Ha az első körülményt vesszük figyelembe, akkor nem lehet észrevenni, hogy mondjuk a tömegkommunikációs eszközök segítségével kifejeződő közvélemény ma társadalmunk életében a vélemények, álláspontok összehasonlíthatatlanul szélesebb sávjában nyilvánul meg, mint ahogy ez öt, tíz, tizenöt, húsz évvel ezelőtt volt. Különösen fontos, hogy a közvélemény megnyilvánulásainak keretén belül rendkívüli módon felerősödtek a kritikus hangok, a kritikai oldal, a kritikus vélemények. Ami a második körülményt, a csatornák felhasználását illeti, itt a közvélemény kifejeződésének stabil csatornái, de a tömeginformáció és propaganda ugyanazon eszközei mellett is olyan csatornák léptek ma működésbe, amelyek néhány évvel ezelőtt, a nem távoli és a távoli múltban, lényegében nem töltöttek be ilyen szerepet. Vegyük például az alapszervezeti gyűlést: a társadalmi szervezetekét, a pártszervezetekét, a termelőkollektívákét stb. Formálisan ezek a csatornák mindig funkcionáltak, de közismert, hogy működésük gigantikus formalizmustól volt terhes; a reálisan létező közvélemény a valóságban gyenge kifejeződést talált ezeken a csatornákon. Inkább egy bizonyos hivatalos közvélemény volt jelen, általában ez uralkodott ezekben a kifejeződési csatornában. Ma azt látjuk, hogy a társadalmi hierarchia valamennyi szintjén a közvélemény aktívan részt vesz valamennyi kérdés megvitatásában. Nagyon fontos a társadalmi, termelési, tanulmányi kollektívák alapszervezeteinek véleménye. Ez is azt támasztja alá, csakúgy, mint az első, illetve a második körülmény, hogy a változás nyilvánvaló. Másrészt azonban meg kell állapítanom, hogy ezek a változások nem olyan nagyok, mint amekkorákat szeretnénk, és amekkorákra szüksége lenne a

társadalomnak. Nem eléggé észrevehetőek és nem elég nagyok ahhoz a változások, hogy megfeleljenek a társadalmi-gazdasági fejlődés gyorsítási stratégiájának.

Mindenekelőtt meg kell említenem, hogy tudományos eszközökkel végzett közvéleménykutatás a Szovjetunióban a korábbiakhoz hasonlóan rendkívül szerény méretekben folyik. Gyakorlatilag továbbra sincs az országban olyan összszövetségi központ, amely rendszeresen szondázná a közvéleményt a kül- és belpolitika időszerű kérdéseiről, a társadalmi és a kulturális élet aktuális problémáiról, az ideológiai kérdésekről stb. Formálisan létezik egy ilyen központ közvéleménykutatási osztály formájában, a szociológiai kutatások intézetének keretén belül. Ez azonban rendkívül kis teljesítményű; ismereteim szerint mindössze huszonnégy munkatársa van. Bár sok kutatást folytatnak, de ezen kutatások nagyon szerények, mind elméleti, mind gyakorlati vonatkozásban. De ez természetes is, mivel ilyen erővel ilyen gigantikus ország keretében, mint a miénk, lehetetlen bármilyen komoly munkát végezni a közvélemény szondázása terén, különösen az egész országra kiterjedő érvénnyel. Ilyen kutatásokat nem folytatnak, és természetesen nem is tudnak folytatni. Vannak központok, van néhány köztársasági központ, például nagyon jól működik a Grúzia Kommunista Pártja Központi Bizottsága mellett létesített központ. Sok éve dolgoznak, és sok érdekes, éles, és az irányítás, a vezetés — többek között a köztársaság ideológiai vezetése — számára hasznos kutatást folytatnak. Körülbelül ugyanannyi munkatársuk van, de köztársaságuk sokkal kisebb, ugyanakkor hatalmas pénzügyi, szervezeti segítséget kapnak, mivel valójában kettős alárendeltségben vannak. Ez azt jelenti, hogy egyfelől közvetlenül a Köztársasági Központi Bizottság propagandaosztálya alá tartoznak, másfelől a Tudományos

Akadémia alá. A mi központunk kizárólag az akadémiához tartozik, vagyis pontosabban nem is az akadémiához, hanem a Szociológiai Kutatások Intézetéhez, és létrehozását sajnos nem követték az intézet státusában — többek között a pénzügyi helyzetében — változások. Egyetlen rubellel sem növelték a Szociológiai Kutatások Intézetének költségvetését azt követően, hogy létrehozták a Közvéleménykutatási Központot. Gyakorlatilag egyetlen státust sem adtak, nem adtak megfelelő technikát, nincs saját számítóközpontjuk, nincs kérdezőbiztosi hálózatuk, nincs pénz ennek a hálózatnak a létrehozására stb. Gyakorlatilag semmiféle technikával nem rendelkeznek. Ismétlem, a Közvéleménykutatási Központ formálisan létezik. Van ilyen a Baltikumban is, de tisztán helyi jellegű, csak a régió szűk keretén belül végeznek kutatásokat. Ez a hálózat természetesen nem felel meg azoknak a követelményeknek, amelyeket ma a szociológiával szemben támasztanak a közvélemény egész országra kiterjedő szondázásával kapcsolatban.

Ma, mint ismeretes, az átalakítási folyamat elég nagy erőfeszítésekkel halad, ez nyilvánvaló. Persze nem megy minden simán. Sok nehézség támad folyamatosan, az átalakítás végrehajtása során, melyek alapja a társadalomban meglévő, különböző társadalmi erők tökéletesen érthető küzdelme. Ezek az erők természetesen nem ma keletkeztek, de küzdelmük korábban nem volt olyan nyílt jellegű, mint ma, amikor a helyzet egészében véve kiéleződött. Természetes, hogy a közvélemény ma gigantikus szolgáltatásokat tehetne a pártnak a közvélemény kutatásában, gigantikus szolgáltatásokat tehetne ezen erők feltárásában, elhelyezkedésük megértésében és értékelésében. Például ma arról beszélnek, hogy vannak ellenlábasai az átalakításnak . . . De konkrétan kik ezek a személyek, és főleg miért ellenzik az átalakítást? Ilyen fajtájú kutatást,

ilyen jellegű elemzést el lehet végezni anélkül is, hogy a közvéleményhez fordulnánk; a társadalomtudományoknak nagyon sok lehetőségük van, és nagyon gazdag eszköztáruk, hogy válaszoljanak az említett kérdésre. De ismeretes, hogy a közvélemény megismerése mind ebben az esetben, mind sok más esetben is sokkal gazdaságosabb utat kínál az adott szituáció felderítéséhez, mivel a népi tapasztalat, a népi elképzelés, a tömegelképzelés az életről valóban nagyon sokat ér, és ha elég nagyfokú hozzáértéssel tárjuk fel, választ kaphatunk arra a kérdésre is, amit most vizsgálunk. Amikor például az átalakítás ellenlábasairól beszélnek, vagy pedig az átalakításban résztvevő társadalmi erőkről vagy szubjektumokról, akkor általában az ilyen szubjektumok három típusát különböztetik meg. Azokat, akik szervezik az átalakítást, akik az átalakítás élén állnak; azokat, akik tartózkodnak, úgymond rejtőzködnek, várják, hogy mivel végződik a dolog, és a küzdelem kimenetelétől függően foglalnak el ilyen vagy olyan pozíciót. Végül pedig — az átalakítás nyílt ellenfeleit. A valóságban, véleményem szerint — és a tömegtudat tanulmányozása is ezt bizonyítja, tehát nem egyszerűen az én szubjektív élményeimről van szó — az ilyen jellegű szubjektumoknak nem csak három típusuk van. Van az embereknek egy elég széles tömege, amely ugyan nem vállal kezdeményező szerepet az átalakításban, de elég aktívan támogatja azokat, akik ezt megvalósítják. És van az embereknek egy szintén elég nagy tömege — akikről sajnos ma egyáltalán nem beszélnek —, akiket „outsiderek” lehetne nevezni, vagyis akik teljesen kívül állnak ezeken a folyamatokon. Nem lehet az átalakítás folyamatát kiszélesíteni és hatékonyabbá tenni, ha nem látjuk meg ezeket az embercsoportokat, az emberek ezen rétegeit, és nem vonjuk be őket az adott folyamatba. A közvélemény, ismétlem, nagyon pontosan és gyorsan ki tud-

ná fejezni viszonyát a termelésben részt vevő különböző típusú szubjektumokkal kapcsolatban, segítene kimutatni és azonosítani ezeket a szubjektumokat, ám ez sajnos nem történik meg, mivel a közvéleményt kérdezik meg a legkevésbé ez ügyben.

Miért van ez így? A kérdés azért bonyolult, mivel a közvélemény működésének az a helyzete a társadalomban, amellyel ma van dolgunk, nem tegnap és nem tegnapelőtt alakult ki. Ennek hosszú története van. A közvélemény és az irányító szervek közötti kölcsönhatások, meghatározott típusú kölcsönkapcsolatok története. És természetesen lehetetlen a helyzetet egyik napról a másikra megváltoztatni. Az átalakítás bonyolultságának egyik alapját abban látom — azon kívül, hogy nyilvánvalóan kiéleződött és elég nagy mértékű az átalakítással szembeni ellenállás —, hogy a döntéshozatali folyamat a korábbiakhoz hasonlóan hagyományos maradt. Vagyis a döntéshozatali mechanizmusba nem kapcsolják be a közvéleményt mint teljesjogú szubjektumot (nem pedig olyan objektumot, amelyik végre fogja hajtani a valakik által valamikor hozott döntéseket). Miért történik ez? Valószínűleg működésbe lépnek az irányítási mechanizmusokra vonatkozó hagyományos elképzelések, amelyek társadalmunkban évtizedek során alakultak ki. Ma úgy tűnik, hogy a közvélemény nagyon nagy lehetőségeket kapott. A kritika — jobb szót nem tudok használni: — tombolása, melyet általában megfigyelhetünk az újságok, a rádió és különösen a televízió stb. tevékenységében, elvileg új lehetőségeket hoz létre a közvélemény kifejeződésére. Ezt üdvözölni lehet és kell is. Azonban a kritikának ezt a tombolását igen kevés pozitív változás követi. Hogy miért? Azért, mert a közvéleménynek nem elegendő megnyilvánulnia — meghatározott pozíciókat kell elfoglalnia a döntéshozatali folyamatban. Ma erről, a korábbiakhoz

hasonlóan, szó sincs, mivel a döntéseket továbbra is a régi módon hozzák, vagyis az irányító apparátusok működésének szintjén. Természetesen bármilyen irányítási szféra munkatársai így vagy úgy támaszkodnak a közvéleményre, de mi tudjuk, hogy ez valójában mennyire reális. Általában egy-egy véletlen levélre, valamilyen véletlen felszólalásra támaszkodnak, amelyek végső fokon nem bizonyító erejűek, nem reprezentatívak, mögöttük a nyilvánosság elég szűk köre áll, amelyet nem támogat a szélesebb nyilvánosság stb. Nem mondhatjuk, hogy a közvélemény nálunk egyáltalán nem vesz részt a döntéshozatali folyamatban. Ellenkezőleg, részt vesz, sőt mi több, amikor kutatásokat folytattunk Taganrogban, a közvélemény részvételének nagyon pontos képét rögzítettük a város és a kerület döntéshozatali folyamatában. De ugyanakkor azt is konstatáltuk, hogy a részvétel minimális.

— *Hol van itt valamifajta mechanizmus?*

— Erről van szó. Amikor a garanciákról beszélnek, akkor valamifajta mechanizmusra gondolok, amelyet magában a döntéshozatali folyamatban irányoznak elő. Vegyük például a következőt: törvényt hoztak a középiskolások reformjáról, a felsőfokú oktatás reformjáról, a dolgozói kollektívákról. Ezen törvényekben, bár sok szó esik az iskolai önkormányzatról, arról, hogy fejleszteni kell a diákönkormányzatot, még inkább fejleszteni kell a dolgozói kollektívák önkormányzatát, azonban egyik törvényben sincsenek lényegében előirányozva az úgynevezett nyilvánosság garantált lehetőségei, vagyis hogy hatni lehessen azon tevékenységre, amellyel a megfelelő középiskola, felsőfokú oktatási intézmény vagy iparvállalat foglalkozik. Tehát létezik egy felszólítás, mely szerint vegyünk részt, de nincs szó a konkrét

mechanizmusok kidolgozásáról, arról, hogy miképpen kell részt venni és miképpen kell hatékonyan részt venni.

Például most a televízióban igen széles körben vitatkoznak az iskolai reformmal kapcsolatos kérdésekről. Azt mondják, hogy nem érünk el komoly eredményeket az iskolában, és egyáltalán nem lesz semmiféle változás az iskolában, ha nem vonjuk be magukat az iskolásokat a tanulási folyamatba. Vagyis a diákoknak egyenlő felekként kell részt venniük az oktatási folyamatban, miként ez a régi szép időkben, Makarenko idejében volt. Hasonló jellegű kísérletek szigetei léteztek később is (pl. Szuhamlinszkij idejében), és ma is van ilyen az iskolákban. Szakítani kell végre a hagyományos, nem csak a mi társadalmunkra, de nagyon sok társadalomra jellemző, nagyon régi szemlélettel, amely a társadalmat nevelőkre és neveltekre osztja, ahogyan azt Marx hangsúlyozta. Mindig arról beszélt, hogy a nevelőt is nevelni kell, és éppen a neveltjei által kell nevelődni, egy kölcsönhatás, egy közös tevékenység keretében és folyamatában. Amíg az iskolások nem kapnak ilyen reális lehetőséget — és ismétlem: a törvényben ezeket a mechanizmusokat nem gondolják végig —, az oktatási folyamat a korábbiakhoz hasonlóan hagyományos lesz. A közvélemény, az úgynevezett iskolai közvélemény sehogyan sem fog hatni a folyamatra.

De hagyjuk az iskolát, ez az élet specifikus része, ám ugyanez zajlik a fő szférában, a gazdaság szférájában is. A dolgozói kollektívák törvénye, ezt ma már mindenki elismeri, a gyakorlatban nem valósult meg. Hatékonysága nagyon alacsony fokúnak bizonyult. De miért? Véleményem — mint a közvéleménnyel foglalkozó szociológus véleménye — szerint mindenekelőtt azért, mert ebben a törvényben nem volt előírva, nem volt megfogalmazva a legfontosabb: a dolgozói kollektívának mint az *irányítás szubjekt-*

tumának tevékenysége. Megmaradt a hagyományos felfogás arról, hogy ki és hogyan fog tervezni; emellett a dolgozói kollektíva a legjobb esetben tanácskozási jogot kapott. Ma, hál' Istennek, a sajtóban és a televízióban az átalakítással kapcsolatos vitákban felülvizsgálják ezt a helyzetet. De sajnos egyelőre csak — hogy úgy mondjam — a megértés szintjén vizsgálják felül, és ez még messze van attól, hogy valamiféle törvényhozási megerősítést nyerjen. A közvéleménynek pedig éppenhogy jogot kell kapnia a döntéshozatali folyamatban való részvételre. És sok esetben nem egyszerűen valamiféle jogról, hanem konkrétan a vétőjogról kell, hogy szó legyen. A közvéleménynek sok esetben meg kell adni a döntő véleménynyilvánítás jogát, bár természetesen a társadalom messze nem valamennyi szférájában, mivel a közvélemény nem mindig és nem mindenütt bizonyul kompetensnek. Ez más kérdés. De ha például a vállalatok úgynevezett szociális szférájának fejlődéséről van szó — mindenképpen! Mit mondjunk arról, ha az emberek nem maguk döntik el, mi kell nekik: klub, uszoda vagy óvoda. És emlékművet építenek nekik! Nem klubot, nem uszodát, nem óvodát, hanem ugyanabból a pénzből emlékművet építenek nekik a vállalati központ épülete elé. És más lapra tartozik, hogy ráadásul milyet! Hát ez a konkrét helyzet.

— *Vagyis nemcsak a közvéleményről van szó, hanem a döntés demokratizmusáról.*

— *Mi is a közvélemény? A közvélemény: az irányítás szubjektumának működésbe hozása, a társadalom valós demokratizálása. És mit jelent még a demokrácia? Ma nagyon sokat beszélünk az öngazgatás fejlesztéséről, az öngazgatás és az államhatalom összekapcsolásáról. De az öngazgatás fejlesztése: az úgynevezett nyilvánosság tevékenységi*

formáinak fejlesztése a különböző szférákban, vagyis közvélemény (és nem más) funkcionálása, ha a dolog lényegét tekintjük.

A történelemre hivatkozom, nem azért, hogy elhárítsam a szemrehányásokat, hanem, hogy megmutassam ennek a jelenségnek a mélységét, a gyökereit. Ha ma létrehozuk az össz-szövetségi közvéleménykutató intézetet, minden felhatalmazással, minden lehetőséggel, gigantikus költségvetéssel, ami megfelelne az ügy fontosságának, biztosíthatom önmagam, hogy ezen központ munkájában még nagyon sokáig nagyon komoly problémák lesznek. Az összes szinten, kezdve a lakossággal fenntartott kapcsolatokkal. Nem azért, mert az emberek félnek beszélni. Több mint százszor végeztem el a közvélemény szondázását a Szovjetunióban, többször, mint bárki más, és szilárdan állíthatom, hogy a nép soha nem félt beszélni. Ezt teljes felelősséggel jelenthetem ki. És azt mondja, amit gondol. De nem készült fel erre a beszélgetésre.

Ma már a hatalmi szervek és a közvélemény kölcsönhatásáról van szó — nem a közvélemény felhasználásának szempontjából, hanem a közvélemény „formálásának” szempontjából. (Ez ma nagyon népszerű szakkifejezés, sokat beszélnek nálunk a közvélemény alakításáról.) Én nem szeretem ezt a kifejezést. Természetesen a közvéleményt formálni kell, de társadalmunk számára ma már nem a közvélemény formálása, hanem annak fejlesztése a legaktuálisabb feladat. Sok-sok évtized folyamán az emberek, rengeteg ember elvesztette gondolkodási képességét. Ezzel számtalanszor találkozom. Az, amit úgy hívnak: közvélemény, nem más, mint egy meghatározott információkészlet a valóságról, és egy meghatározott képesség ítéletet alkotni a valóságról. Az emberek egyáltalán nincsenek informálva a valóságról. Amikor a központ létrehozásánál nehézségekről beszéltem, nem arra gondoltam,

hogy az emberek nem mondanak semmit. Ellenkezőleg, jól fel van vágva a nyelvük. A mi népünk talpraesett. De mi, közvélemény-kutatók, tudjuk, hogy nem minden kimondott szó a közvélemény részecskéje. Az az ember, aki sohasem gondolkodott el egy problémáról, fogalma sincsen róla, ha megkérdezzük, kimondja azt, ami először az eszébe jut, én pedig tudom, hogy ez nem közvélemény. (Mellesleg meg kell jegyezmem, hogy nálunk ma megjelentek az úgynevezett közvélemény-kutatók, akik az összegyűjtött vélemények tetszőleges halmazát utolérhetetlen könnyedséggel adják ki közvélemény gyanánt. Deinformálják ezzel az irányító szerveket.) Itt jutunk el az ítéletalkotási képességhez (nem a készségre, hanem a képességre gondolok). A tömegek részéről lépten-nyomon inadekvát reakciókba ütközünk, melyek arról tanúskodnak, hogy bizonyos érzések elsorvadtak. Ez igaz. Ezen belül, véleményem szerint, nagyon fontos az elemző ítéletalkotási képesség, vagyis a probléma megértésének képessége.

Először 1962-ben találkoztam ezzel a kérdéssel, amikor a válások okairól folytattam egyik első közvélemény-kutatásomat. A közvélemény döntő többsége a válások fő okaként a fiataloknak a családhoz való könnyelmű hozzáállását nevezte meg. Ez egy abszolút jelentéktelen tényező, egy abszolút badarság volt; még statisztika nélkül is bizonyítható volt, hogy ez a vélemény hibás. De milyen módon keletkezik az ilyen hibás vélemény? Először is itt nagyon sok olyan ok van, amely magával a tömegetudat működési sajátosságaival kapcsolatos. A közvélemény, nézetem szerint, a tömegetudat kifejezési formája. Teljesen sajátos jelenség, amelyet ha nem értünk meg szociális természete oldaláról, akkor nem tudjuk adekvát módon sem elemezni, sem figyelembe venni. Van egy másik, operatívabb ok is: azon képesség hiánya, hogy az em-

berek két tényt összekapcsoljanak egymással, vagyis az analitikus ítéletalkotás képessége. Erre ma, amikor az átalakításról van szó, melyet főitkárunk úgy értékelt, mint forradalmi változást társadalmunkban, nagyobb szükség van, mint valaha. Szükség van a dolgok világos megértésére. Sajnos, a mi közvéleményünk nagyon sok dolgot nem ért meg. Honnan ez a szörnyű extrémítás az értékelésekben? Vegyünk egy példát: közvéleményünk viszonyát egy olyan ártatlan jelenséghez, mint a különböző színészek, énekesek, esztrádművészek színpadi tevékenysége. Teljes képtelenség nyilvánul meg, hogy nyugodtan tudjanak értékelni egy helyzetet, meglátni a pozitívumokat és a negatívumokat. Vagy „igen” felkiáltójellel, és semmi más. Vagy pedig „nem”, és akkor el kell pusztítani. Ez a vérszomj nagyon fontos momentum; az ítéletalkotásra való képtelenségről tanúskodik. Ezért a közvélemény alakítása mellett ma sokkal aktuálisabb feladat az ideológiai irányító szervek részéről a közvélemény fejlesztése. Meg kell tanítani az elemzésre, a dolgok megértésére, az adekvát módon való kifejezésre, egy meghatározott nyelv elsajátítására. Az ebben az értelemben vett politikai kultúrára van szükség a létrehozandó közvélemény-kutató központ és a lakosság érintkezésében. Ezért, mivel politikai kultúrával egyáltalán nem találkozunk, a központnak nagy nehézségei lesznek.

De — és itt visszatérek egy korábbi gondolatomhoz — nem kevesebb gondja lesz az irányító szervekkel. Ezért a szociológusok állandóan — tegnap, tegnapielőtt, ma, és meg vagyok győződve, hogy holnap is — sajnos olyan helyzetbe kerülnek, amelyben nem hoznak megbízható eredményeket. Erre azt mondják nekik: ugyan már, ilyen nincs! Honnan ez a jólérsétség, amikor a szociológuson kívül a kutatást más nem folytatta le! Emögött a „tudás” mögött mindössze a nemakarás áll a dolgok valódi fényben

való meglátására. Vagy pedig azt mondják: lehetséges, hogy így van, de köszönjük, ez nekünk nem felel meg. Ezért nálunk kialakult egy remek jelenség, melyet találóan „postán maradó levélnek” neveznek. (Amikor a postára megérkezik egy levél valamilyen címre, de senki nem veszi át. Eltelik egy hónap, kettő, három és senki nem jön érte.) Ha ön egy egyszerű állampolgár, aki levelet ír valamelyik újságnak, vagy az irányító szerveknek, akkor nálunk van egy törvény, amelynek értelmében az ön levelére hivatalos választ kell adni, mondjuk tíz napon belül. De ha ön szociológus és egy elemzést hozott, amely beszámol az ön területén kialakult helyzetről, akkor önnek nem válaszolnak sem egy, sem két, sem három hónap, sem egy év elteltével. És ez norma lett. Mert ez a beszámoló nem olyan információs áramlat, amelyet törvény szerint bevonnának a döntéshozatali folyamatba. Ez az áramlat nem vesz benne részt egyelőre. Persze, azért van nagyon sok jó példánk is — bűn lenne itt mindent befeketíteni —, amikor remek, okos emberek, akik a termelés élén állnak — elsősorban a mezőgazdaságban vagy az iparban —, egyszerűen megértették, hogy mit tudnak kiolvasni a saját környezetükben, a saját helyükön a szociológiai információból, többek között a közvélemény tanulmányozásából. És akkor egységeket hoznak létre, amelyeket kiválóan hasznosítanak.

— *Ez ma nagyon divatos a szovjet vállalatoknál.*

— Igen, csak hogy nem a divat a lényeges, hanem a megértés. És sajnos a megértés nagyon kevés, és kevés az olyan vezető, aki tudja is, hogy miért van erre szüksége. Viszont nagyon sok olyan vezető van, aki csak a divatot követi, aki a többiekre les, de ez csupán formális trükk, amely mindössze az ügy lejárata-sára jó.

— *Úgy gondolja, hogy itt a tradicionáliszmusról van szó, arról, hogy úgy tartják, a közvélemény-kutatás egyszerűen nem volt hasznos az átalakítás ügyének?*

— Ellenkezőleg, meggyőződésem, hogy az átalakítás vezetői és aktív résztvevői tudatában vannak annak, hogy az átalakítás folyamatában szükség van a szociológia alkalmazására. Mihail Szergejevics Gorbacsov a felsőfokú tanintézetek társadalomtudományi munkatársainak tanácskozáson felszólalva direkt kitért arra, hogy ma a szociológiának átalakulásunk minden lépését kísérnie kell. A főtitkár ezen véleménye természetesen nagyon komoly, nagyon jelentőségteljes, csak hogy ezt a véleményt nem osztják azok a vezetők — legalábbis a gyakorlatban nem bizonyították be, hogy egyetértenek vele —, akik a társadalmi tevékenység különböző területein működve a tudománnyal, a tudományos kutatások eredményeivel találkozva azt mondják, hogy ezek vagy nem kellenek, vagy nem lehetségesek.

— *Sok szó esik az új és a régi harcáról a Szovjetunióban. Hogyan jelenik ez meg a szociológia tudományában?*

— Ma még korai lenne a szociológia helyzetében minőségi változásokról beszélni. Múlt év novemberében tartottuk a Szovjet Szociológiai Társaság plénumát. Jómagam tagja vagyok az egyesület elnökségének. Új elnököt választottunk a társaság élére, egy kiváló tudóst, nagyon határozott, nagyon bátor embert: Tatjana Ivanovna Zaslavszkaja akadémikust. Sajnos, Novoszibirszkben dolgozik, az egyesület központja pedig Moszkvában van. Nagyon sok remek, őszinte felszólalás hangzott el ezen a plénumon, ám a felszólalók többsége hangoztatta, hogy a szociológia helyzetében — az egyes helyeken és a központban — a változások egyelőre igen szerények. Felszólalásomban többek között megemlítet-

tem, hogy ezek a változások egyelőre nem is lehetnek elég észrevehetőek, elég nyilvánvalóak, ha továbbra is fontos parancsnoki pozíciókat foglalnak el olyan vezető káderek, akik úgy vonultak be tudományunk történetébe, mint annak tönkretetői. Ez a valós helyzet. Elnököt cseréltünk, ez nagyszerű. Sőt, mi több, kongresszusunk is lesz; ott, úgy tűnik, változtatásokat hajtunk végre a Szovjet Szociológiai Társaság elnökségében. Most azonban nem erről akarok beszélni, hanem a szélesebb káderstruktúráról. Húsz éven át éles és eredménytelen harcot vívtunk az országban a szociológiai képzésért. Végre valahára létrehoztuk az első három tagozatot — nem karokat, hanem mindössze három szerény tagozatot — három egyetemen: a moszkvain, a leningrádin és a kijevin. És ki lett a vezetője ezen tagozatok egyikének? Egy olyan ember, aki nem sokkal kinevezése előtt ismételen nyilvánosan kijelentette, hogy a szociológia az nem önálló tudomány, csupán a filozófia, illetve a történelmi materializmus kiegészítése, melléklelete. Mit fog ő tanítani?! Érdekes, hogy éppen ő vezeti a tagozatot, nem pedig én vagy Jadov, aki egyébként is Leningrádban él, és aki az első számú szociológus a Szovjetunióban. És éppen őt nem hívják a szociológiai kádereket képezni, s ő leningrádi lakosként Moszkvában dolgozik, mert végső soron Leningrádban nem talált magának helyet. Ez a helyzet. A réginék és az újnak ez a küzdelme — ahogyan ön mondta — folytatódik nálunk, korábbiakhoz hasonlóan nagyon élesen, és egyelőre nem mondhatnám, hogy a harc eredményeképpen valamiféle változások következtek volna be. Bár a harc természetesen kiéleződött, de a szociológiában talán kevésbé, mint bárhol máshol, mert a szociológiában mindig is nagyon éles volt a küzdelem. Ez a küzdelem szociológiánk létrejöttétől, helyesebben újjászületésétől, vagyis a hatvanas évektől folyt.

— *Már a húszas években létezett a szociológia a Szovjetunióban . . .*

— Igen, a húszas években kiváló, európai, sőt világszínvonalú szociológiánk volt, nagyszerű tudósokkal, nagyszerű kutatókkal. Gondoljunk Szorokinra, aki később az USA-ba emigrált, és ott teljesedett ki szociológiai tehetsége. Sok szociológusunk, szociálpszichológusunk volt. Olyan embereink voltak, mint Vigotszkij, mint Behtyerov. Mindez ismert történelmi körülmény. Ha ma a tradicionalizmusban, amiről beszéltünk, sok minden érthetetlen, el kell gondolkoznunk azon, hogy miképp alakult ki ez a helyzet. Ezeket a tudományokat a Szovjetunióban gyakorlatilag megsemmisítették, és három-négy évtizeden keresztül egyáltalán nem léteztek. Még illegális helyzetben sem, mivel a tudomány a modern világban nem tud illegális körülmények között létezni. A tudomány társadalmi szervezettel, meghatározott információcserét feltételez. Ezért mondom, hogy az 1958—59-es években jelennek meg az első sejtek, s a hatvanas években már néhány nagyobb sejt van a Szovjetunióban. Ekkor kezdődik meg a szociológia reneszánsza.

De a szociológia újjászületésének első pillanatától kezdve — már az új helyzetben, a sztálini személyi kultuszt elítélő történelmi pártkongresszus után, amikor pedig a történelmi szituáció összességében nagyon kedvezően alakult —, rögtön a kezdet kezdetén gigantikus ellenállásba ütközött. Mert, többek között azok az emberek, akik ma a szociológiát irányítják, akkoriban kategorikusan megtagadták a szociológiától a létezés jogát. A legaktívabb módon léptek fel már a szociológia kifejezés ellen is. Arra hivatkozva, hogy van marxista filozófiánk, történelmi materializmusunk, semmiféle szociológia nincs és nem is lehet. 1968-ban alapították meg a Szociológiai Kutatások Intézetét. Figyelje csak meg: nem a szociológiá-

ét. Tatjana Ivanovna Zaszlavszkaja külön felhívta a figyelmet előadásában a szociológiának mint tudománynak a státusára társadalmunkban. Státusa mind a mai napig meghatározatlan; mind ez idáig nem létezik mint önálló tudomány. A Szociológiai Kutatások Intézete elnevezéssel a szociológia történelmi, alkalmazott jellegét hangsúlyozták. Sőt, korábban a Konkrét Szociológiai Kutatások Intézetének hívták, azután a konkrét szót elhagyták. Létezik Földrajztudományi Intézet, Etnográfiai Intézet, Történettudományi Intézet, és nem úgy hívják őket, hogy a Történettudományi Kutatások Intézete, vagy az Etnográfiai Kutatások Intézete. Vagy a Gazdasági Kutatások Intézete, bár ilyen kutatásokat is folytatnak. Ez senkinek eszébe sem jut. De a Szociológiai Kutatások Intézete: ez nem véletlen. Így az 1968-as év éppen egy ilyen kentaur, egy meghatározott történelmi kompromisszum azon emberek között, akik semmilyen körülmények között nem akartak semmiféle szociológiát, és azon emberek között, akik saját ügyükként folytatták a szociológiai kutatásokat, és bebizonyították a párt és a társadalom számára az ilyen jellegű kutatások hasznosságát. Akkor ez az intézet eredmény volt, az úgynevezett harc eredménye, de ez a harc folytatódott ezen intézet fejlődésének folyamán, és 1972-ben, mint ismeretes, a harc gyakorlatilag a szociológia ellenfeleinek győzelmével zárult. Az intézet ugyan megmaradt, de olyan ember jött igazgatónak, aki történelmi feladatának látta, azt vállalta fel, hogy szétkeresse az összes szociológust. Én 1974-ben mentem el az intézetből, én voltam a százegyedik (!), akit elbocsátottak. Csaknem az összes osztályvezető elment, vagyis az összes többé-kevésbé ismert szociológus, aki ott dolgozott. És azóta ezek a szociológusok nem tudnak összegyűlni. Az Isten tudja, hol dolgoznak azok, akik úgymond elkezdték a szociológiát. Az Etnográfiai Intézetben, a

Természettudomány- és Technikatörténeti Intézetben dolgoznak. Jadov, Vlagyimir Alekszandrovics csakúgy, mint Szkorotan, Kon: ismert professzorainak, kiemelkedő szociológusaink. Amikor a szociológiai világtalálkozásra utazunk, ott szociológusként lépünk fel, de idehaza nem szociológusként működünk, és az Isten tudja, mivel foglalkozunk. Folytaszam? Vlagyimir Nyikolajevics Subkin, egyik legkiválóbb szociológusunk, a Munkásmozgalomtörténeti Intézetben dolgozik. Borisz Makszimovics Firszov, aki sokáig és sikeresen működött együtt a Tömegkommunikációs Kutatóközponttal Magyarországon, ő is kénytelen etnográfiaival foglalkozni. Nem is tudom, mivel foglalkozhat az Etnográfiai Intézetben a legnagyobb szociológiai és televíziós szakteknitély.

— *Egy külön kérdést szerettem volna feltenni a tömegkommunikációs eszközökről. Ön a kritika tombolásáról beszélt. Tehát szkeptikusan viszonyul ehhez?*

— Nem, inkább azt mondanám: feltételezem, hogy a kritika, a legélesebb is, a társadalom közéletének normális eleme. De ma, többek között azért, mert a történelem előző periódusában nem volt olyan éles, nem volt olyan széles a témák köre, amelyeket kritikának vetettek alá stb., ezért ma a publikumra nyilvánvalóan kettős hatást gyakorol. A sajtó mindig bírálta egyes jelenségeket, még történelmünk nem túl vidám napjaiban is. Minden újságban létezett olyan rovat, hogy „felszólalásaink nyomában”, „a kritika hatott”, „mi történt” stb. De ez a kritika pontszerű volt, vagyis egyes pontokat célzott meg. Ennek során a dolgokat úgy ábrázolták, hogy a társadalomban egészében véve minden feltétlenül jól áll, de vannak egyes hiányosságok, és valahol, valaki, valahogy — nos, végtelen indulatszavak kísérték minden kritikát, és ennek megfelelően a kritikára való reakció is

egyetlen pontra irányult. A rossz gyárigazgató mindig rossz igazgató volt, bármelyik évet vesszük is. És meg lehetett találni az újságokban a rossz gyárigazgató, vagy a rossz kolhoz, a rossz diák stb. kritikáját. Ezért feltételezhető volt, hogy az összes többi eleve jó, és ezt a rosszat, úgymond, ki kell javítani, hogy elérjük az általános boldogulás helyzetét, az általános jólétet. Ma a kritika elvi különbözősége abban áll, hogy a pontszerű jelenségek, vagyis a társadalom egyes konkrét pontjaiban bekövetkező jelenségek elemzéséről áttért a különböző általános, strukturális hiányosságok feltárására. Itt már lehetetlen konkrét határozatot hozni valamilyen üzem, vagy valamilyen kerületi tanácselnök kapcsán. Általában bizonyos elemzésről van szó, kimutatandó az általános minuszokat, az általános hiányosságokat, amelyeket általában konkrét példákban tanulmányoznak. Ennek során a cikkekben megerősítik, hogy a társadalomban ezek a jelenségek sokkal szélesebb körben léteznek, és ezért komoly változásokat követelnek, nem csak egyes sikertelen vezetők eltávolítását és új vezetővel való felváltását. Ebben az értelemben a kritika éppen mélységében különbözik. De nemcsak a mélység, hogy úgy mondjam, a „függőleges” változott meg a kritika jellegében, hanem a „vízszintes” is. Sok személyről és nagyon sok tárgykörrel tüntették el a tabut, melyeket tegnap és tegnapelőtt egyáltalán nem érhetett kritika. Ma valóban egyre kevesebb és kevesebb az ilyen személy, a társadalmi élet egyre kisebb zónája marad meg tabunak.

Visszatérve ehhez a fogalomhoz: tombolás. Helyesen jegyezte meg, hogy bizonyos negatív színezete van hozzáállásomnak. De ez a negatív hozzáállás nem a kritikához mint olyanhoz értendő, hanem azokhoz a hatásokhoz, melyeket ez a kritika szül. Ma társadalmunk — és ezen belül a közvélemény, a társadalmi tudat, a társadalompszichológia — na-

gyon viharos mozgásba kezdett. Ez nyilvánul meg abban a felfokozott érdeklődésben, melyet az emberek ma a társadalmi jelenségek iránt táplálnak. Érdeklődésük látványos módon a tömegkommunikációs eszközök információinak növekvő fogyasztásában figyelhető meg. Ma mindenki oda van szögezve a képernyőhöz, oda van szögezve az újságokhoz, ez nem túlzás. Ezt hallom a legkülönbözőbb társadalmi közegekből, többek között a munkásoktól is: Egyszerűen nincs idő dolgozni, a legfontosabb elfoglaltság ma: olvasni kell! Minden mást egyszerűen lehetetlen csinálni, mert különben nincs idő elolvasni az összes fontos anyagot, amely az újságokban megjelenik. És sorba is állnak reggel az újságokért a kioszkoknál, ami egy teljesen ismeretlen dolog, nemcsak Moszkvában, hanem más városokban is. A másik tény, melyről az elején már beszéltem: Az emberek részvételének látványos növekedése ezen problémák megvitatásában. Ma az emberek mindenfelé, mind informális kapcsolatok keretében, mind pedig különféle gyűlések keretében széles tömegekben vesznek részt ezen kérdések megvitatásában, vagyis eleve látványosan fokozódott az érdeklődés a társadalmi élet iránt. Azonban látnunk kell a társadalmi valóság felfogásának ellentmondásosságát is. Egyfelől ez a kritikai lehetőség, hogy az emberek beszélhetnek, nevükön nevezhetik a dolgokat, bizonyos „eufóriás” állapotot vált ki, vagy legalábbis egy nagyfokú meglegedettséget a társadalomban végbemenő változások kapcsán. Másrészt viszont, minél erősebb a kritika (és ezért beszéltem a tombolásáról), annál nyilvánvalóbb e kritika meg nem felelése azoknak az eredményeknek, melyeket kivált. A változások, a helyzet javulása jelentősen elmarad a kritikai megnyilvánulások áramától. Ez pedig ugyanazon emberekben, akiket a kritika elégedettséggel töltött el, elégedetlenséget vált ki e kritika hatásának vonatkozásában. Vélemé-

nyem szerint kialakult, és sajnos bizonyos mértékben terjed a kritika hasztalanságának érzése. Míg tegnap az emberek nagy reményekkel követték a kritikai megnyilvánulásokat, addig ma ilyen hangokat hallani: no és akkor mi van?, úgysem lesz belőle semmi! Természetesen a sajtóban, a rádióban és a televízióban megjelenő kritikákban is észrevételezik a kritika alacsony hatékonyságát. Így a Lityeraturnejaja Gazéta, amely igen régóta jelentet meg kritikai elemzéseket a társadalmi jelenségről, folyamatokról, társadalmunk sajátosságairól, egyidejűleg a változások eredményességének gyengeségét is konstataálta.

— *Ahogy mondani szokták: a duda nem fék.*

— Így igaz. A kritikára feltétlenül szükség van, mindazonáltal kívánatos lenne, hogy a jellege valamelyest megváltozzon. Tehát a kritikai felszólalások ne annyira a hiányosságok konstatálásával, mint inkább a leküzdésük lehetséges útjainak elemzésével foglalkozzanak. Van egy nagyszerű szatirikus írónk, Mihail Mihajlovics Zsvanyeckij, aki néhány évvel ezelőtt egyáltalán nem léphetett a nyilvánosság elé. Amikor a Szociológiai Társaság legutóbbi plénumán felszólaltam, félig tréfásan, félig komolyan azt mondtam, hogy ezt az embert a szociológia tiszteletbeli doktorává kell kinevezni, hiszen egymaga olyan óriási munkát véggez a társadalomban történő szociális folyamatok elemzése terén, amelyet, úgy tűnik, az egész Szociológiai Kutatások Intézete képtelen elvégezni. Ő a szerzője a rajkini szövegeknek, akik sok-sok éven át egyedül Rajkin ismert, a szövegeket is Rajkinnak tulajdonították. Most naponta látható a tévében, szót kap a Lityeraturnejaja Gazétában is. Többek között tőle való a nemrég a Lityeraturnejában megjelent mondat: „Élvezzük már végre a kérdéseket, és ne válaszokat keressél-

jünk!” Ez a mondat aláhúzza az én viszonyomat a jelenlegi kritikához, melyről azt mondtam, hogy „tombol”. A kritikának változnia kell, és nemcsak kérdéseket kell feltennie. Kérdésből már annyi van, és annyian értenek a kérdésfeltevéshez, sokkal többen, mint a válaszadáshoz. Úgy vélem, hogy ma a kritikusoknak, a publicistáknak, a széles értelemben vett újságíróknak többet kellene foglalkozniuk az *elemzésekkel*, mint azok megnevezésével.

— *Mint újságíró, nem egészen értek egyet Önnel. Talán a féknek, a motornak és az egyéb szerkezeti elemeknek is fel kellene nőniük a duda szintjére. A riasztójelzés talán sokkal előbbre jár... A struktúrának egységesnek kellene lennie.*

— Egyetértek, de a riasztójelzést mozgásnak kell kísérnie. Másképpen, hogy néz ki, ha a mozdony dudál, miközben áll. Ez abszurdum. Ez olyan, mint a „12. emelet” című tévéadásunk. Itt aztán mindenki bátran kiabál, csak azt nem lehet tudni, mit és minek? Az adásnak nagy sikere van, én viszont ki nem állhatom. Mint újságíró, megértem jelentőségét, kiváltképpen formáját tekintve. Mert az emberek létrehozzák a nyílt, közvetlen vita valamilyen új formáját, ahol fantasztikus bátorsággal mondják ki, amit gondolnak. Ennek ellenére bennem, aki hozzá vagyok szokva a valóság jelenségeinek elemzéséhez, bizonyos következtetések levonásához, ez az adás idegességet vált ki, más szót nem tudok rá, hisz az a kiabálás nem vezet sehová. Ha megkérdeznénk az adás vezetőit: mi történt, mi-ben maradtak — nem tudnák megmondani. Pedig igazán konkrét dolgokról folyt a vita, olyannyira konkrétokról, amelyek már nevetségesek, legalábbis ahhoz, hogy a tévé képernyőjére kerüljenek. Nyissanak vagy ne nyissanak egy preszszót a Kropotkinszka utcában? De még

ezt a kérdést sem tudják eldönteni; a főépítész szerint nem kell, a „lépcső” viszont azt kiabálja, hogy kell a preszszó. Ennyiben maradnak. Szerintem, ha a tévévezető egy kicsit is igényes, velem együtt elégedetlenséget fog érezni, mert felmerül benne a kérdés: mire jutottak ezek?

Pedig manapság jutni kell valamire. Ezért a kritikának valamiféle megoldások felé kell vezetnie. Nem azokra a megoldásokra gondolok, amelyeket az illetékes szervek hoznak, hanem azokra, amelyek éppen a vita keretében születnek, éppen a közvélemény részvételével. És ha ma nálunk a közvélemény nem úgy lép fel, mint a viták egyenjogú tagja, mint a televízió egyenjogú vitapartnere, akkor tartok tőle, ez a kritikai hullám semmihez sem vezet. Hiszen még mindig szakadék van az emberek között. Egyik részük magára vállalja a megoldás, az oktatás funkcióját (adott esetben ebben a szerepben az újságírók lépnek fel), másrészt vannak emberek, akik valamiféle postálada szerepét töltik be, amelybe mindenféle ismereteket, okoskodásokat lehet belerakni. Feuerbachhoz írott téziseiben Marx vulgármaterializmusnak nevezte a társadalomnak ezt a nevelőkre és neveltekre való szakadását. A neveltek csak azután válnak a tevékenység egyenjogú alanyaivá, amikor már nem lesznek neveltek, csak akkor változnak meg, és ami a legfőbb, változtatják meg az életüket is. Ezt elmondhattam a tévében is, amire nagyon büszkék voltak, pedig szerintem nem ez a legfontosabb. Az egyik adásban beszéltem a jelenlegi propagandánkban és újságírásunkban igen elterjedt tételről: a tulajdonosi érzés „kinevezéséről.” Ez most napirenden van. Én viszont úgy vélem, hogy ez egy ostoba, a reális viszonyokat fejreállító kérdésfelvetés. Az embert gazdává kell tenni ahhoz, hogy tulajdonosnak érezze magát. Ez az egyetlen módszer. Ha az ember nem gazda, bármennyit is erőlködik a propaganda és a sajtó, ezt a tulajdonosi érzést csak egy

buta emberben keltheti fel. Sok különböző buta ember van, de ilyen buta a mi társadalmunkban igen kevés. Ez a probléma élesen jelentkezik, de a megoldás az objektív helyzet megváltoztatásával függ össze. Azzal, hogy az embert tulajdonos-sá kell tenni.

— *Melyek ma a legfontosabb, a legperspektivikusabb és legérdekesebb irányok a közvélemény-kutatás terén?*

— Ha valamiféle konkrét irányra gondol — erre a kérdésre nem egyszerű a válasz, mert a legfontosabb és a legperspektivikusabb témák és problémák a közvélemény-kutatás terén azok, amelyek a leginkább jelentősek és aktuálisak az egész társadalom életében. Amikor a közvélemény kutatásáról beszélünk, valójában a feladatok igen széles spektrumának megoldásaira gondolunk. Többek között a közvélemény segítségével tisztázhatjuk egyrészt a lakosság különböző csoportjainak, rétegeinek szükségleteit, véleményét, hangulatát országunk kül- és belpolitikáját, a gazdaság, a kultúra stb. területeit illetően. Másrészt felmérhetjük a lakosság tájékozottságát a különböző társadalmi problémákat, eseményeket illetően, a párt- és az állami szervek által elfogadott határozatok vonatkozásában stb. Harmadszor feltárhatjuk és felmérhetjük a tömegek ismeretszintjét az említett problémákkal, eseményekkel, határozatokkal és programokkal kapcsolatban. Negyedszer tisztázhatjuk, hogyan viszonyulnak a tömegek ezekhez a problémákhoz. Ötödször, megismerhetjük, mennyire készek részt venni a meglévő problémák és a kidolgozandó programok megoldásában. Végezetül pedig fogalmat nyerhetünk arról, melyek a tömegek által leginkább elfogadott megoldási módok a meglévő problémákat tekintve.

Ez a hat globális, semmilyen konkrét problémakörhöz nem kötött közvéle-

mény-kutatási irány, véleményem szerint, mind fontos és egyenértékű. Hiszen, ha a társadalmi tudat, illetve a közvélemény bármelyik létezési oldalát tekintjük, lehetőséget kapunk arra, hogy a közvéleményt bekapcsoljuk a különböző (népgazdasági, irányítási, ideológiai vagy egyéb) határozatok előkészítésének folyamatába. Hogy ez a bekapcsolás milyen szempontok szerint történjék, ma is igen aktuális kérdés, többek között az olyan társadalmak számára, amelyekben hagyományai vannak a közvélemény-kutatásnak. Ennek ellenére a kutatók hétköznapi rutinmunkájukban sokszor megfelelnek ezekről az alapvető dolgokról.

Persze, felvetődhet a kérdés: tulajdonképpen miért is kell tanulmányozni a közvéleményt? Nos, van egy általános nézet, mely szerint a közvéleményt a döntéselőkészítés egyik információforrásának kell tekinteni. Ha konkrétan akarunk fogalmazni, akkor a közvélemény döntéselőkészítési felhasználásának legalább öt fontos aspektusát kell megemlíteni.

Az első: a napi aktualitások operatív feltárása. A közvéleménykutatás segítségével tudhatjuk meg, milyen problémák, gondok izgatják az embereket, hogy időben tudjuk összpontosítani figyelmünket a társadalom életének ezen problémáira, pontjaira. Másodszor — ami ugyancsak nagyon fontos — képet kapunk a problémák megoldására vonatkozóan a társadalomban meglévő javaslatok „spektrumáról.” Mert bármilyen bölcsek is az irányítási szervek, mégsem ismerhetik a problémák megoldásának minden lehetséges módját. Igen fontos tehát, hogy szem előtt tartsuk a közvélemény javaslat-készletét, hogy azután kritikus szemmel értékelve bekapcsoljuk a döntéselőkészítés folyamatába, hogy optimálisra tegyük az elfogadott döntéseket.

A harmadik igen fontos tényező: a tömegek alkotói aktivitásának ösztönzése.

Ahogy arról már beszéltünk, a demokratizálás egész kérdésköre közvetlen összefüggésben van a közvélemény megismerésével. Az embereknek látniuk kell, hogy meghallgatják őket, számba veszik véleményüket, akkor ők is aktívabban kapcsolódnak be a társadalmi élet minden szférájába.

Végezetül van még egy igen lényeges momentum (erről a közvéleménykutatók sosem feledkeznek meg): annak megállapítása, mennyire felel meg a társadalmi tudat állapota az adott társadalomban ideálisként elfogadott normáknak, értékeknek. Mert a kívánt és a reálisan valós dolgok közötti távolság felmérése és értékelése először is igen komoly lehetőséget nyújt arra, hogy magasabbra értékeljük magát az ideológiai, nevelési és egyéb tevékenységet, másrészt pedig lehetővé teszi ezen tevékenység hatékonyabbá tételét. El sem tudja képzelni, mennyivel hatékonyabb lenne a tömegkommunikációs és propagandaeszközök tevékenysége, ha korrekt felmérések készülnének az újságok, a rádió és a televízió anyagainak reális hatásáról. Ez egyelőre sajnos rendszerint nem nevezhető korrektnek. Itt a közvélemény-kutatással kapcsolatos strukturális jellemzőkről beszéltek, nem pedig valamiféle konkrét problematikára gondolok. A konkrét problematikát ugyanaz a napi aktualitás, ugyanazok a gondok határozzák meg, amelyek a társadalom fájó pontjai és amelyeket a társadalomnak kell megoldania. És itt minden egyformán lényeges és aktuális.

— *De úgy tűnik, mindez nem történik meg. Ön sem teszi ezt.*

— Igen, ahogy már említettem, ilyenfajta kutatások igen szerény mértékben folynak nálunk: vagy csak meghatározott helyeken, vagy pedig igen korlátozott empirikus alapon. Ehelyett más jellegű problémákkal foglalkozunk: a közvélemény gyakorlati tanulmányozásának

kibontakoztatásával, az ezzel nap mint nap foglalkozó egységek hálózatának létrehozásával. Ez a legfontosabb problémánk.

De van egy másik, legalább ilyen aktuális kérdés, amely nemcsak a mi közvélemény-kutatóink számára fontos, de izgatja a magyar, a lengyel, az amerikai és a francia kutatókat is. Ez pedig a közvélemény-elméletben folyó minőségi változások. A közvélemény-elméletnek kétségtelenül nagy hagyományai vannak. Bár köztudott, hogy a kutatók — köztük az empiria kutatói is — a mai napig nem tudtak teljes mértékben megegyezni abban, mi is a közvélemény. Mi az a tárgy, amelyet folyamatosan tanulmányoznak, amelyről felméréseket végeznek, és mindig a nevében szólnak. Persze, az ilyen helyzetek tulajdonképpen természetesk a tudományban. Hegel valamikor azt mondta: ha egy tudomány meghatározza tárgyát, meghal, egyszerűen nincs több dolga. A fizikusok mindmáig tisztázzák tárgyukat, a filozófusok két és fél évezredes fennállásuk ellenére sem tudnak megállapodni abban, mi a filozófia tárgya, mi a filozófia mint a tudat eszköze stb. Ismétlem, ez normális szituáció, mert hatást eredményez. Az empirikus kutatások szemmel látható eredménnyel járnak. Így azok az esetleges nem végleg meghatározott fogalmak, amelyekkel a empirikus kutatók a közvélemény-kutatás terén foglalkoznak, teljes mértékben elegendőek ahhoz, hogy hatást fejtsenek ki. A közvélemény-kutatásnak igen komoly, megalapozott elmélete van, amely azonban mindaddig, úgy vélem, főképpen a közvélemény empirikus kutatásának (vagyis a közvéleményről való lehető legértékesebb, legmegbízhatóbb, legkomolyabb információk szerzésével kapcsolatos, pragmatikus feladatok megoldásának) volt alárendelve. A valóságban létezik egy másik, mélyebb elemzési mód, amely nem a közvélemény különbözőféle konkrét változásainak eredményeihez

vezet el bennünket, hanem a közvélemény sorozatos felmérése, szondázása mögött rejlő társadalmi tudat jellemzőinek elemzésére irányul. A társadalmi tudat igen bonyolult tárgy, összetettsége, egyebek között, abban rejlik, hogy egy felszíni és egy mély réteget foglal magába, ahol is a felszíni réteg olyan jelenségeket tartalmaz, mint a közvélemény, a közhangulat stb. Igen jól tudjuk elemezni ezt a felületi réteget, a társadalmi tudat mélyebb, fundamentálisabb jellemzőit kevésbé. Ezek azok a jellemzők, amelyeket a régi, idealisztikus filozófiában a nép szellemének neveztek. A nép szelleme létezik, léteznek bizonyos stabil készletek is a társadalomban, azok specifikus jellegük minden társadalom számára. Az értékek stabil készlete, amely értékeket a társadalom hagyományosan elfogad, és amelyek természetesen változnak, azonban hosszú ideig többé-kevésbé stabilak maradnak. És ez vonatkozik nemcsak az értékekre, hanem meghatározott mechanizmusokra is. Minthogy a társadalmi tudat egyben aktívan működő tudat is, benne foglaltnak a valóság értékelésének, elemzésének bizonyos mechanizmusai is. Következésképpen ez a népszellem ugyancsak tartalmaz többé-kevésbé stabil mechanizmusokat. Ezek kollektíve, tudat alatt minden nemzet, társadalom tudatában léteznek. Ezért nagyon fontos tudni kiemelkedni az empirikus felmérésekből, és eljutni a mély jellemzőkig. Véleményem szerint jelenleg ezt a feladatot a szociológia nem látja el kellőképpen. Elsősorban azért, mert éppen a társadalmi tudat fundamentális rétegeire vonatkozó elmélet, többek között a *közvélemény-elmélet* nem kellően kidolgozott. Ebben az értelemben a közvéleményt mint a társadalmi tudat specifikus típusát kell értékelni. Ezt tettem húsz évvel ezelőtt „A vélemények világa” című könyvemben is. Nálunk jelenleg is nagy viták folynak azzal kapcsolatban, van-e tömegtudat vagy nincs, holott a publicis-

ták, az irodalom- és a művészetkritikusok már jó ideje használják ezt a terminust. Éppen mostanában jelent meg a sajtóban Csingiz Ajtmatov, ismert írónk „Plaha” című regénye, amely igen viharos visszhangot váltott ki. Ebben a regényben Ajtmatov — tudtommal első ízben — a tömegtudat jellemzését adja egyik hőse szavain keresztül. Jellemzése, véleményem szerint, teljesen helytelen, mindazonáltal meglehetősen érdekes, és ezért komolyan kell vennünk. Úgy gondolom, hogy Ajtmatov hibájának lényege abban van, hogy a tömegtudatot a kispolgári tudattal azonosítja. Ez helytelen. A tömegtudat igen bonyolult, szinkretikus jelenség, amely a hétköznapi tudat mellett ideológiát is tartalmaz. Az emberek pedig abból táplálkoznak, ami lenről, létük közvetlen formáiból születik, ám fentről óriási információáradat zúdul rájuk, tudatminták sokasága, amit viszont a hivatalos kultúra, művészetideológia szül. Ez az áramlat nem megy el mellettük, bent ragad a fejükben, és így, azon a ponton, ahol találkozik egymással az a tudat, amit mi hétköznapi tudatnak nevezünk, és az, amelyet ideológiai tudatnak, vagy pontosabban hivatalos, intézményesített tudatnak hívunk, a kettő ütközőpontján születik a tömegtudat. „A vélemények világában” részletesen írtam erről a szinkretikus képződményről, amely a társadalmi tudat valamennyi korlátját széttöri. Nem azonos a társadalmi tudat egészével, hiszen igen sok dolog a társadalmi tudat keretein belül nem képezi a tömegtudat tárgyát. Ez nyilvánvaló. Ha azonban a tömegtudatot a társadalmi tudat specifikus típusaként szemléljük, meg kell jegyezni, hogy mellette, balról és jobbról egyéb típusok is léteznek. A tömegtudat „szomszédainak” megtalálására tíz évet szenteltem. Feltárásukat kizárólag annak köszönhetem, hogy e tudat szubjektumához, előállítójához és hordozójának szubjektumához fordultam. Minden kísérlet arra,

hogy a tömegetudatot az őt pillanatnyilag jellemző valamiféle közvélemény (tartalmi sajátosságok, mennyiségi jellemzők) alapján emeljük ki, sikertelenségre van ítélve. A dolog ennél sokkal bonyolultabb. Ezen tudat természete, születésének folyamataival, létével, sorsával függ össze a társadalomban. Születése, létezése és sorsa a társadalomban pedig sajátos szubjektumával függ össze, ez a sajátos szubjektumtípus: a tömeg. Meghatározásom szerint a tömeg a társadalmi közösségek „nem klasszikus” típusa, amelyet két klasszikus típus mellett kell elemezni. Előbbibe tartoznak a csoportos közösségek, a csoportok, köztük a társadalmi csoportok és osztályok, utóbbi a társadalmi közösségnek az a specifikus típusa, amely mindössze egyetlen fajtát tartalmaz: az ún. emberiség egészét. Ez külön téma; az ún. általános emberi tudattal kapcsolatos. Ma, amikor az emberiség globális problémáinak megoldása a legfontosabb kérdés, óriási jelentősége van ennek a tudatnak. Az emberiség valóban kezdi magát valamilyen egységes szubjektumnak érezni, amely természetesen bizonyos tudattal bír, ezt nevezük általános emberi tudatnak. Tömegetudatnak azt a tudatot kell nevezni, amelyek hordozója és létrehozója a közösség specifikus, nem klasszikus típusa: az úgynevezett tömeg.

Nem szeretném az olvasót ezekkel a bonyolult dolgokkal traktálni, hiszen nekem húsz év kellett ahhoz, hogy határt tudjak húzni a tömeg és a csoport között. Azt a bizonyos határt, amelyre a 19. és a 20. század fordulóján a tömeg első kutatói, szociológusok és szociálpszichológusok ráéreztek. Itt elsősorban a francia iskola szociológusaira és pszichológusaira (Gabriel Tarde-ra és Gustav Le Bon-ra), illetve az orosz Nyikoláj Mihajlovskijra gondolok. Ők megérezték a különbséget, meglátták, hogy ez valamiféle külön típusa a társadalomnak; sokaságnak, publikumnak nevezték, megkülönbözte-

tésül a csoporttól. De bár megéreztek a különbséget, nem tudtak határokat húzni, nem látták ezt a feladatot. A sokaságot gyakorlatilag a tömeg egyetlen fajtájának tekintették, azonosították a tömeggel, és ebből sok hiba eredt, történelmi hiba, amiért agyonkritizálták őket. Ezután a szociológiai fejlődésben olyan időszak következett, amikor egyáltalán nem esett szó tömegviselkedésről, tömegpszichológiáról, és csak a harmincas években történt változás. Elsősorban Blumer, amerikai szociológus folytatta ezeket a vizsgálatokat, főképp a mozinézők közösségének elemzésével. Később pedig a televízió megjelenésével a tömegkommunikációs eszközök fogyasztói tömegének széles körű vizsgálata indult meg.

— *Mi a véleménye Ortegáról?*

— Ortegát igen érdekesnek tartom, de sajnos vizsgálatait meglehetősen korlátozta nyílt társadalmi elkötelezettsége. Hiszen Le Bon és Tarde szociológiájának éppen azt a nem túl erős oldalát fejlesztette, amely a tömeget nem egyszerűen a sokasággal, de a csöcselékkal azonosítja. Amely tömegnek negatív, extrém vonásokat tulajdonított, a rombolás, a megsemmisítés vágyát. Úgy tartotta, hogy a tömegnek egyáltalán nincs véleménye, a véleményt bele kell verni, belé kell pumpálni, mint az olajat a motorba. Ez persze hibás nézet, amely filozófiájának ideológiai sajátosságaival függ össze, jóllehet igen sok érdekeset írt a tömegről és a tömegetudatról mint olyanról.

A tömegetudatot úgy kell vizsgálnunk, hogy számításba vesszük a jelenlegi társadalmakban létező tömegközösségek egész készletét. Kezdve a bárgyú, tompagyú csöcselékkal, egészen az olyan felvilágosult tömegekig, mint az atomfegyverkezés elleni mozgalom vagy a zöldek mozgalma. Tőlük nem vitatható el sem az ész, sem a vélemény, sem pedig a fele-

lösségteljes döntések hozatalának képessége. Ezek a tömegközösségek a klasszikus csoportoktól többek között kifejezett heterogenitással térnek el, hiszen a legkülönbözőbb társadalmi rétegek, demográfiai, regionális, stb. csoportok képviselőit foglalják magukban. Egyetlen olyan csoportot sem emelhetünk ki, amely ne tartozna valamely többé-kevésbé széles tömeghez. Azonban a tömeg és a csoport megkülönböztetésében nem a heterogenitás a legfontosabb jellemző. A tömegközösség kialakulásának fő jellemzője sztochasztikus jellegében és valószínűségi természetében rejlik. Keletkezésének és eltűnésének ad hoc jellegében. A tömegek meglehetősen képlékenyek. Azt szoktam mondani a hallgatóimnak: olyanok, mint az amőbák, folyton változtatják alakzatukat, kontúrjaikat és terjedelmüket. Egyik tárgytól a másikig való mozgásukban szituatívak, csak bizonyos tárgyak kapcsán jönnek létre. Például az újságolvasók egy tömegközösséget ké-

peznek azon az alapon, hogy újságot olvasnak. Ha elvesztik ezt a sajátosságukat, megszűnnek, semmivé válnak. Persze, ez külön téma, az én vesszőparipám; nem szeretném az olvasót ebbe belevonni.

De ismétlem: ma előre lépni a közvélemény hatékonyabb hasznosítása terén csak úgy lehetséges, ha megértjük eredetét, tömegtudathoz való tartozásából eredő valamennyi szerves előnyét és hátrányát, amelyek nem érvényesülnek minden egyes konkrét szondázás alkalmával, de amelyek ott vannak a közvélemény megnyilvánulásai mögött. Mi egyszerűen sosem jutunk el ideig, mert nem ismerjük ennek a tömegtudatnak az eredetét. Magát a tudatot kellene megértenünk, mi pedig kizárólag a reakciót elemezzük, nem tudván, melyek a tudat alapvető sajátosságai. Ma az *elméleti* munkában ez az irány a legfontosabb minden közvéleménnyel foglalkozó szociológiai iskola számára.

Levél a Saint James utcából

Vita a nyilvánosságról,

ezúttal az Economist és a Pravda hasábjain. A szovjet napilap múlt év november 13-i számában közölte az Economist külpolitikai főszerkesztőjének nyílt levelét, és cikkében egyúttal válaszolt a neves angol gazdasági hetilap egyik írására is, kifejtve álláspontját a sajtószabadságról, az írott és az elektronikus sajtó függetlenségéről. A Pravda cikkét az alábbiakban teljes terjedelmében közöljük.

Egy szép napon a szerkesztőségi küldönc táviratot hozott. A távirat a brit szigetekről, pontosabban a londoni Saint James utcából érkezett a *Pravdának*, ugyanis Londonban ebben az utcában van az *Economist* folyóirat szerkesztősége. A táviratot Brian Bidham írta alá, aki tájékoztatott, hogy október 20-án expressz küldeményként egy oroszra lefordított levelet indított útnak a címünkre, abban a reményben, hogy a *Pravda* ezt a levelet leközi. Azután megérkezett az ígért „expressz küldemény” is.

Megismertetjük az olvasót a levél eredetiével, még a nyelvi hibákat sem javítottuk ki, amelyeket a fordító elkövetett Londonban:

„Tisztelt Szerkesztő Úr!

Vitalij Gan teljes megalapozottsággal kritizálta (*Pravda*, október 10.) a Reagan-adminisztrációt azért a kísérletéért, hogy megtévessze a sajtót Líbia kérdésében. Ugyanazon a napon újságom az adminisztráció cselekedetét helytelennek és ésszerűtlennek, sőt »nem amerikaiinak« nevezte. De, kétségtelenül, a legérdekesebb nem az, hogy az adminisztráció hamis információt próbált adni (időről időre minden kormány enged a hasonló csábításnak, beleértve az önök kormányát

is), hanem az, hogy az amerikai sajtó fel tudta tární a hazugságot, és habozás nélkül, dühösen megsemmisítette.

Ez akkor lehetséges, ha a sajtó és a televízió *függetlenek* az élükön álló kormánytól és párttól. Ebben az esetben az újságírók szabadon folytathatják vizsgálataikat, még akkor is, ha a kormány ellenük van hangolódva. Gyakran találunk olyan felelős személyeket, akik készek feltárni azt, amit mások szeretnének titokban tartani (ahogy a Líbiával kapcsolatos dezinformációval is történt). És semmilyen párt és kormány nem tilthatja meg nekik, hogy az általuk feltártakat ne közöljék, miképpen ez az eset is ezt bizonyítja.

Mi itt Nyugaton nagy érdeklődéssel követjük az M. Sz. Gorbacsov által az információ ügyében folytatott nyilvánossági politikát. De állíthatom, hogy a teljes nyilvánosság lehetetlen, amennyiben nem biztosítják a független kritika jogát és a sokoldalú ellenőrzés lehetőségét. A kormánytól és az újságtól független emberek számára meg kell lenniük a lehetőségeknek, hogy ellenőrizzék és kritikusan megvitassák mindazt, amit bármely kormány és — ha már erről van szó — bármely újság mond; másrésről,

hogy legyen lehetőségük a »helyszíni ellenőrzésre«.

Remélem, hogy egyetértenek velem.

Őszinte tisztelettel
az Ön

Brian Bidhamje,
az *Economist* folyóirat
külföldi részlegének
főszerkesztője”

Nos ilyen levelet kaptunk Londonból. Előttörténete a következő.

Október 11-én az *Economistban* egy teljességgel kötekedő cikk jelent meg a következő hosszú címmel: „Mi alkalmas a közlésre — Oroszországban, ahol még távolról sem közölnek minden hírt, a tengeralattjáró ügyének örvendetes nyilvánosságra hozatala ellenére?” De nem a hosszú címről van szó, hanem a nyilvánvalóan barátságtalan és rosszindulatú cikkről az *Economistban*. Azt a látszatot keltve, hogy jóindulatúan viszonyulnak az országunkban, a társadalom életében végbemenő átállási folyamatokhoz, a cikk szerzője kétségbe vonja a valamennyi ügyünkben reálisán, egyre szélesebben és magabiztosabban gyökeret eresztő nyilvánosság fogalmát.

Ebben a cikkében az *Economist* megígérte olvasóinak, hogy számára ördögien ravasznak tűnő lépést tesz: elküldi a levelet Moszkvába, ami ott pánikot kelt. Kétségbe vonni nem tudják, ezért közlését elutasítják. Ime, úgymond, a bizonyíték, olvasó urak . . .

Az *Economist* levele ugyanakkor sok szempontból érdekes és jellemző. Bizonyos mértékben például kiküszöböli a szovjet olvasónál a Nyugat szabad sajtója — ehhez tartozik az *Economist* is — által elfogadott etikai elvekre és normákra vonatkozó „információhiányt”. Bármi furcsa is, de a közölt levél alapján ítélve, a folyóirat mélyen tisztelt szerkesztői elfogadják a hazugságot és a valótlan-ságot a propagandában, azon tézis alapján, hogy úgymond „mindenki hazudik”.

Úgy vélem, hogy az *Economist* olvasó-

it, no meg egyáltalán Nagy-Britannia összes tisztességes emberét azok a mellékesen odavetett szavak, hogy „a legérdekesebb nem az, hogy az adminisztráció hamis információt próbált adni”, nem fogják kielégíteni. De a levél szerzőjének ez a „próbálkozás” megszokott és mindennapos dolog, vagyis egy a sok közül.

És valóban: miért kellene csodálkoznunk? Hiszen az USA adminisztrációja és ennek révén a White Hall hatalommal felruházott némely urai képesek voltak talpáról a fejére fordítani és teljesen eltorzított formában előadni a szovjet-amerikai találkozón Reykjavíkban történeteket. Hiszen ez egybevág a Líbiával kapcsolatos dezinformációs esettel.

Valóban, kell-e csodálkoznunk, ha a *New York Times* által nemrégiben lefolytatott közvélemény-kutatás megmutatta, hogy az amerikaiak hozzászórtak kormányuk hazudozásaihoz. A megkérdezettek 53 százaléka azt mondta, hogy „az adminisztráció csak némely esetben mond igazat”. A kilenc százalékuk pedig azt tartja, hogy gyakorlatilag sohasem mond igazat. Kell ennél több?

És nem kétséges-e az a posztulátum, hogy „időről időre minden kormány enged a hamis információ kiadására irányuló csábításnak”? Természetesen, ha a „minden” szót Bidham úr Ófelsége kormányára érti, akkor ez az ő dolga, ahogy mondani szokás, itt az ő kezében vannak a nyerő lapok. Ami pedig a mi országunkra vonatkozik, azon csak csodálkozni lehet, hogy honnan vannak Bidham úrnak ilyen értesülései? Úgy tűnik, hogy ez éppen az a hazug információ, amiről szó van.

Bidham úr el van ragadtatva attól, hogy az amerikai sajtó feltárta az adminisztráció soron következő hazugságát. De mennyi hazugság van az óceánon túli sajtó számláján a feltáratlan hazugságokból?

És magában Angliában? Például az *Economist* szerkesztőségében valakinek

hirtelen eszébe jut, hogy mondjuk Evelyn de Rotschild vagy valaki hozzá hasonló személy pénzügyi helyzetét „szabad és független vizsgálatnak” vessen alá. Mi következne ebből?

„A sajtó és a televízió függetlensége a kormánytól és a párttól”, „az újságírás szabadsága”. Remekül hangzik. De Bidham úr, talán nem éppen az Ön országában — és lehetséges, hogy különösen ott — adják-veszik lábön az újságokat, elnézést a durva hasonlatért, de szőröstülbőröstül, vagyis az egész szerkesztőségi stábbal együtt?

Hiszen csak az utóbbi öt évben árve-rezték el és vették meg a gazdagabb újságmonopóliumok az olyan kiadványokat, mint a *Times*, a *Sunday Times*, a *Daily Mirror*, a *Daily Express*, s gyakorlatilag más kézbe ment át az úgynevezett komoly napilapok közül a legnagyobb, a *Daily Telegraph*. Magától értetődik, hogy a tulajdonosváltás csaknem minden esetben az újságok szerkesztőinek és más felelős munkatársainak felváltásával járt, hiszen a zenét megrendelők „zenei hallása és ízlése”, ha csak egyes dolgokban is, de különbözött. Így a *Times*nál, amióta 1981-ben R. Murdoch sajtómágnás kezébe került, már háromszor volt szerkesztőváltás, sőt minden új szerkesztő, nézeteit tekintve, jobboldalibbnak bizonyult elődjénél. És ezek után el kell hinnünk, hogy az eladott és megvásárolt újságírók függetlenek cselekedeteikben, az események értékelésében?

A tényekkel, a polgári sajtó életének hétköznapjaival való összevetésben porrá omlik Bidham úr minden egyes állítása.

De ne ajánljunk neki egy egyszerű dolgot? Ő maga biztosan nem olvas oroszul. Ezért kérjen meg valakit, talán pont azt az embert, aki oroszra fordította a *Pravdába* írott cikkét, hogy nézze át újságunk összefűzött példányait, az olyan rovatókat, mint „A *Pravda* felszólalt. Mi történt?” és a „Kritika után”. Biztosak va-

gyunk, hogy Bidham úr sok újat és érdekeset talál ott a maga számára: olvasóink tudják, hogy az utóbbi időben újságunkban sok olyan anyagot publikáltunk, nagyot és kicsit, amelyben komoly hiányosságokat, visszaéléseket, a nálunk elfogadott normáktól való eltéréseket tártuk fel a különböző területeken: a gazdaságban, a kultúrában, a társadalmi életben, a szolgáltatási szférában. A *Pravda* ezen fellépéseinek — amelyeket joggal nevezhetünk valóban szabad és független vizsgálatoknak — eredményeképpen a legkomolyabb és legszigorúbb intézkedéseket hozták a vétkekkel szemben, olyan vezetők leváltására is sor került, akik időnként egészen magas állami és pártbeli posztokat foglaltak el.

És egy kérdés: van-e Angliában vagy bármely más tőkés országban olyan törvény, amely kötelezi az állami és társadalmi szervezetek, vállalatokat, intézményeket és szervezeteket, hogy egy hónapos határidőn belül megvizsgálják az állampolgárok javaslatait, beadványait és panaszait, a pótlólagos tanulmányozást és ellenőrzést nem igénylőket pedig halaszthatatlanul, tizenöt napos határidőn belül. A mi országunkban van egy ilyen törvény, létezéséről tud minden szovjet állampolgár. Ez a törvény és a benne megállapított határidők kiterjednek mind a felszólamlásokra, mind a sajtóban az állampolgárok javaslataival és panaszaival kapcsolatosan publikált anyagokra is. Ez talán nem a nyilvánosság fényes példája?

És a *Pravdához*, valamint a többi újsághoz áramló olvasói levelek? Sok köztöttük a kritikai jellegű levél. A szovjet sajtó mindig erős szálakkal kötődött a tömegekhez. Körülbelül félmillió levelet kap évente a *Pravda* olvasóitól, sokat felhasznál közülük az újság lapjain. Íme, még egy példa a nyilvánosságról.

Most pedig térjünk vissza az *Economist* október 11-ei publikációjához. Befejező sorai a következők: „Van egy javas-

latunk: nézzük meg, meddig engedi elmenni a »nyilvánosságot« Gorbacsov úr. Mint más nyugati újságok, az *Economist* is kap és elég gyakran közöl leveleket olyan orosz emberektől, akik nem értenek velünk egyet. A szovjet sajtóban borzalmasan nehéz ugyanilyen jogot szerezni a válaszra. Valószínűleg hamarosan találunk valamit a Pravdában, amivel nem értünk egyet. Egy rövid és udvarias levelet kívánunk elküldeni nekik közlésre, melyben tudomásukra hozzuk, miért nem értünk egyet; továbbá e cikk másolatát. Majd elmondjuk Önöknek, mi süli ebből.”

Először az előbbi bekezdés első részéről, az *Economist* javaslatáról, hogy nézzük meg, meddig engedik továbbfejleszteni a nyilvánosságot. A javaslat, ha elvetjük nyilvánvalóan sértő hangnemét, összességében véve értelmes. Mi is felhívjuk a tisztelt újság figyelmét, hogy alaposan kövesse figyelemmel a szovjetek országának életét, hogy mindennap megbizonyosodjék a nyilvánosság fejlesztéséről az élet minden területén. És hogy az *Economist*nak világosabbá váljék az álláspontunk, kinyilvánítjuk, hogy a demokrácia fejlesztését, a bürokrácia elleni harcot elképzelhetetlennek tartjuk a nyilvánosság nélkül. És szélesítése számunk-

ra elvi kérdés. Az az igény, hogy a dolgozat a nevükön nevezzük, hogy igazat mondjunk az embereknek arról, mi sikerül, mi nem sikerül és miért, nézőpontunk szerint a néptömegek és a párt közötti kapcsolatok megszilárdításának, a párt politikája iránti bizalomnak alapvető feltétele.

Az *Economist* a fenti idézetben nyíltan arra céloz: lehetséges, hogy a nyilvánosság köré nálunk — legalábbis Nyugaton nyíltan ezt várják — korlátokat fognak emelni. Kénytelenek vagyunk elkeseríteni a folyóiratot: ilyen korlátokat nem fognak emelni. Sőt, amikor nálunk valaki nyugtalankodik amiatt, hogy nem túl sok hiányosságot „adunk-e ki” a sajtóban és a nyilvános felszólalásokban, és nem árt-e ez a közös ügyünknek, a kommunista párt így válaszol: nem árt. Ellenkezőleg, segít e hiányosságok felszámolásában.

Ami pedig az *Economist*-cikk általunk idézett bekezdését illeti, nos, „rövid és udvarias levelük” a Pravdában olvasható, éppen most ismerkedtek meg vele. Érdeklődéssel várjuk, hogy mit fog írni olvasóinak ígérete szerint az *Economist*.

1986. november 13.

B. Orehov

Felderítésen . . .

A felderítő visszatér őrzárataról. Jelenti, hogy száz ellenséges tankot látott. „Nono!” — mondja erre előljárója. „Elég lesz hús is, tudja, politikai szempontból másként hangzik . . .”

(A *Zsurnalisztból*)

Több mint egy évtized tapasztalatai erősítették korábbi véleményemet, hogy a *Zsurnaliszt* elsősorban szép kiadvány. Szerkesztői pedig vannak olyan *okosak*, hogy tudják („ . . . nem muszáj hősnek lenni, ha nem lehet”), hogy a színvonalas megformálás és a gondos adjusztálás is mértékadó, etikai szempontból értékelhető tett. A szovjet újságírók szakmai lapja évtizedeken át volt havonta nyolcvan oldalon keresztül kitartóan mindig korrekt, mindig pontos, mindig kellemes külsejű és mindig nagyon mértéktartó. Kézbe venni érdemes — gondoltam —, végigolvasására soha, egy-egy cikke végigbongészésére is csak alkalmyszerűen vállalkoztam. Akárcsak a szakma lehetőségei, természetesen a *Zsurnaliszt* is sokat változott a legutóbbi időben. Jeles példája a közélet, a közgondolkodás aktivizálódásának. Ennek bizonyítására lássuk két szám főbb cikkeinek tartalmát.

1985 január

Ofszet nyomás, négy szín, fakszimilék, keretek, csudás, mindig olvasható, változatos betűtípusok, itt-ott tekintetpihentető foltok. S a luxus luxusa: a fotó ott színes, ahol színesnek kell lennie, nem pedig ott, ahol a nyomda arra szerződött. Egy lapon öt kép, kettő négyszínnyomású, a többi fekete-fehér. A lap egyszerű, mértéktartó, elegáns. És üres. Sajnos. Vezércikk a munkások újságolvasási szo-

kásairól, amiből kiderül, hogy a munkások olvasnak újságot, van, aki kettőt is, hogy több humort várnak, és legeslegeszevesebben a munkafegyelem erősítéséről olvasnak. Elméleti anyag arról, hogy szervezzünk munkáslevelezőket, egy másik terjedelmesen szól arról, hogy a pártmunkást lehetőleg munka közben mutassuk be. Konfliktus — konfliktus nélkül. Ez a tanulságos alcím került a dokumentumfilmekről szóló — konfliktusmentes — cikk elé. A szerző nem kevesebb, mint huszonöt flekken át azt fejtegeti, hogy mégsem helyes azért, ha hallunk egy vitáról, de a vitatkozó felek közül csak az egyik látszik a képernyőn. Az sem, ha a film szerzője nem ismeri azt a valóságszeletet, amelyről mozidarabot készít. Végül is felsejlik, hogy valakik valamiért nem engedik vászonra az ellenérveket, és hogy a szerző nem feltétlenül saját akaratából torpan meg. A cím tehát nagyon is korrekt: van is konfliktus, meg nincs is. Általában a címetek gondosan választja meg az *Ó-Zsurnaliszt*. A műfajok is a nagykönyvből jöttek elő. Rövid, informatív, teljesen hírszerű a hír, szituációban készül a riport, blikkfangos bevezetésből és tárgyalásból, valamint a következtetések levonására tökéletesen alkalmas befejezésből állnak a cikkek. Legyen szó akár a főszerkesztő-helyettes furcsa és nehéz helyzetéről (egyrészt ugyan fő, másrészt viszont csak helyettes), akár a háborús újságírásról („nehéz és felelősségteljes évek voltak azok”). A további felsorolást

— például a két akadémikussal készült, terjedelmes és mintaszerűen unalmas, mondhatni akadémikus interjú ismertetését — mellőzöm. Csak egy gyöngyszemet említek még: a vita lélekemelő és vérpezsdítő tárgya: hogyan öltözködjék az újságíró? (!) Megjelenhet-e a szerkesztőségben répa- vagy farmernadrágban? Ha igen, miért ne menjen így riportra? Érvek és ellenérvek. Lázban az ország újságíró-társadalma. Szenvedélyes fogadalmak, töredelmes megbánás, felhívások. A vélemények és a lelkiismeret tökéletes szabadsága, a szerkesztőség kinek-kinek lelkiismeretére bízva a végkövetkeztetést, ám a „zsurnalisztkák” azért mégse menjenek má’ farmerben riportra, mer’ hogy néz az ki?!

A Zsurnaliszt tavalyi első száma ékes példája annak, hogy különféle műfajokban, különféle témákról szólva hogyan lehet állítással, kérdéssel, fotóval, karikatúrával („szóval, tettel és hallgatással is”) egy legfőbb célt szolgálni: a szerzők és a szerkesztőség mélyeséges lojalitásukról biztosítják azt, aki hivatalból olvassa a lapot.

A felderítő és a lojalitás

Az egy év alatt bekövetkezett változás már-már megrázó. Természetesen szó sincs arról, hogy a szerzők vagy a szerkesztőség lojalitása kérdésessé vált volna. Ám ez az elkötelezettség most nem minden létező tény status quójának megőrzésére irányul, hanem — a vezetés szándékait persze most is követve — a társadalom felrázásának elősegítésére. A szovjet újságírás ma már nem egyirányú tömegtájékoztató, hanem valóban a tömegek kommunikációjává, párbeszédévé lett, legalábbis abban az értelemben, hogy vezetőt és vezetettet egyaránt informál, sokszor nem épp kellemes dolgokról. A sajtót korábban elképzelhetetlen jogosítvánnyal ruházták fel: azzal, hogy kívánalmak, a célul kitűzött eredmények he-

lyett a valóságos viszonyokat tükrözze. A társadalmi rendszer alapelveinek megkérdőjelezésén kívül tulajdonképpen csak a gyorsítás programja, illetve a központi bizottság határozatai állnak kritikán felül. Olvashatni még korrupcióról és kábítószeresről, arról, hogy erkölcsileg nem igazolható a kizárólag vezetőket kiszolgáló „spec-magazinok” hálózata, hogy érdemes lenne kipróbálni a maszek kávézót és a maszek taxizást, uram bocsá’ még arról is, hogy a kolhozok fenntartása nem indokolt olyan viszonyok között — például hegyi falvak —, ahol nem váltak be, csak a megszokás tartja fent őket (sic!). Az újságírók lapja természetesen gyorsan reagált a váltoásokra, hiszen a közlönyszerep ellátásán és annak demonstrálásán túl, hogy a szakma létezik, és a párt politikáját szolgálja, most valóban reális és nagy fontosságú funkcióra tett szert. Felderítésben van. Azt kell kipuhatolnia, hogy milyen magatartást érdemes követni az elmozdulás körülményei között, az ábrázolás, az analízis milyen irányait lehet most keresni, melyek a változás reális koordinátái és esélyei. Iránytűül szolgálhat egy eddig gyakorlatilag ismeretlen terepen a demokratizálódás viszonyai közt.

1986 november

A mottóul választott adoma a XXVII. pártkongresszus emblémájával díszített vezércikkből való, lényegtelen tömörítés. A szakma közelmúltbeli helyzetét jellemzi vele a *Szovjetszkaja Tatarija* című lap főszerkesztője, amikor a kritikát, a helyzet reális felmérését rendszeresen megakadályozta a politikai öntudatnak álcázott csoportérdek. A szerző keserűen szól arról a gyakorlatról, hogyan „távírányították” az újságírói munkát magas beosztású területi vezetők anélkül, hogy a szerkesztőkkel hajlandók lettek volna valódi konzultációra.

A megírt hibákért gyakran az újságíró-

kat vonták felelősségre, vagy legalábbis őket hibáztatták, nem pedig a valódi bűnösöket vagy uram bocsá' a viszonyokat. Mintha csak a fark csóválná a kutyát, mintha a gondok attól keletkeztek volna, hogy az újság írt róluk. Gronyin szerkesztő megállapítja, hogy a pangás körülményei még az érthető emberi nyelvet is eltorzították. Elszaporodtak a szenvedő szerkezetű megállapítások, amikor „a terv nem lett teljesítve”, amiért nem volt alany, aki feleljen, mindegy volt, hogy én, te, mi, ti vagy ők-e. Így csinálódott, így levődött és kész. Az eufémizmusok tenyészete gyorsan gyarapodott, végül már a tolvajt sem illet nevének nevezni, megjelent a „nyeszun” szó, melyet talán „hurcolász”-ra magyaríthatnánk. Olvasható a számban egy riport arról, hogyan bélyegeztek sikkasztónak — és hurcoltak meg a jogrend megkerülésével — egy olyan olvasószerkesztőt, aki a fennálló utasítások pontos betartásával ügyeskedett ki magának a szokásosnál nagyobb prémiumot. Érdekes ténye ennek az írásnak, hogy mellőzi a fekete-fehér állásfoglalást, és az esetért nem egyes személyekre próbálja háritani a felelősséget, hanem az irányítás hézagaira hívja fel a figyelmet. A kritikai hullám körülményei között üdítő olvasmány egy, a műszaki újdonságok bemutatásáról írott cikk. A lelkesedés etikájáról szól, arról, hogy erkölcstelen dolog feldicsérni olyan terméket — autót, autóbuszt, számítógépvezérlésű esztergát —, amely nem állja ki a nemzetközi összehasonlítás próbáját. Igaz, erről a technikai rovatok munkatársai gyakran nem tudnak, hacsak gondosan nem néznek utána a dolgoknak. Ez viszont feladatuk. Több tévedés bemutatásával is találkozhatunk. A lap címlapján egy riporternő képe áll, aki olyan élő — a mi Fórumunk és Hírháttérünk keverékeként leírható — műsort szervezett Bjeloruszsiában, amely az utóbbi időben gyakran vált ki viharokat. A lap a postáról szóló adást elemzi, mely-

nek során Galina Kravcsuk arra ragadtatta magát, hogy kijelentse: az intézmény képviselője egyszerűen nem mond igazat. Ez botránygyanús helyzetet teremtett. Az adást, annak előkészítését és vezetését mégis példásnak minősíti a *Zsurnaliszt*, külön dicsérve, hogy minden műsor végén megjelölik a következő adás témáját, s annak előzetes elemzésében a helyi lapok is részt vesznek. A novemberi *Zsurnaliszt* kétségtelenül legizgalmasabb írása a Jog az információhoz címet viseli. A cikk szerzői jogász-hírlapírók — abból az egyszerű esetből indulnak ki, amikor egy egész szerkesztőség hónapokon át képtelen volt megtudni, hogy miért tüntek el a boltokból a turmixgépek. A miniszter engedélye nélkül senki sem mert felelni, ő pedig nem akart. A kör bezárult, s mivel a Szovjetunióban nincsen még sajtótörvény, nem volt mit tenni. A szerzők bírálják az ágazati és csoportérdekeket szolgáló titkolózás rendszerét, s idézik azt az abszurd helyzetet, amikor egyes tanácsi szervek még a közösség minden tagját érintő határozataikra is rápötyögik a „belső használatra”, sőt a „titkos” feliratot, s így a sajtó számára is lehetetlenné teszik, hogy megismerkedjen velük, illetve, hogy olvasóival ismertesse őket. Általános gyakorlattá vált, hogy hírlapírókat nem engednek be egyes üzemekbe vagy azok műhelyeibe. A cikk szovjet sajtótörvény elfogadását sürgeti, egyebek mellett a magyar példát is felhozva.

Hosszan lehetne még idézni a *Zsurnaliszt* nagyon is tanulságossá vált publikációjából. Helyette álljon itt egy javaslat. Azt hiszem, eljött az idő, hogy érdemes legyen a Jel-Képnek előfizetnie a lapra, és egyes írások szemlészésével a magyar szakmai közvéleményt is tájékoztatnia arról, hogy hol látják az ellent a felderítésben lévő szovjet kollégák. Hány most a száz tank, és — szerintük — merre vonul?

Barát József

Pataki Judit—S. Molnár Edit

Gondolkodási sémák az elégedettségről

A szerzők az elégedettség összetevőinek vizsgálata során többek között arra kerestek választ: mi kell ahhoz, hogy az emberek elégedettnek tarthassák magukat, illetve milyen esélyeket látnak elégedettségük növelésére?

A Tömegkommunikációs Kutatóközpont 1978-ban fogadta el a „Kísérlet az elégedettség összetevőinek vizsgálatára” című kutatásunk tervét. A tervezet magán viselte annak az irányzatnak a hatását, amelynek a társadalomkutatásokban az 1960-as évek második felétől kezdve és az 1970-es évek első felében lehettünk tanúi az ún. társadalmi jelzőszámok bevezetésével kapcsolatos szakmai viták kibontakozását figyelve.

Az emlékezet felfrissítése céljából: e viták során abban egyetértés alakult ki, hogy a GDP mutatója mint gazdasági jelzőszám leszűkítve értelmezi a gazdasági fejlődés, a „társadalmi jólét” tartalmát, ugyanakkor különböztek az álláspontok abban, hogy melyek a gazdasági és a társadalmi jólét kritériumai, illetve hogyan lehetséges azokat mérni. A társadalmi jelzőszámokon belül megkülönböztetett, ún. objektív mutatók (amelyek a társadalmi struktúra objektív jellemzőit mérik) és az ún. szubjektív mutatók (amelyek annak mérését szolgálják, hogy miként érzékelik, értékelik helyzetüket az emberek, mennyire elégedettek helyzetükkel) kidolgozására irányuló kutatások nagy ambícióval indultak meg, és eredményesnek ígértek. De manapság

már egyre elterjedtebb az a szakmai vélemény, hogy ezek a kísérletek nem jártak igazán sikerrel, hogy az objektív és a szubjektív jelzőszámok egymásra vonatkoztatása, a közöttük lévő kapcsolat igazolása nem problémamentes. Ez — joggal gondolhatjuk — arra is visszavezethető, hogy az elégedettség mérésére alkalmazott módszerek nem igazán megbízhatóak. Kevésbé szembeötlő ez akkor, amikor egy-egy kiragadott területtel — pl. a lakással, lakáshellyel — való elégedettség tartalmát és mértékét vizsgáljuk, s szembeötlőbb, amikor több, egymástól minőségileg eltérő területen tapasztalható elégedettség szintjét szeretnénk azonos mércével összehasonlítani. Minthogy azonban a közvélemény-kutatások során rendszeresen vizsgáljuk a lakosság egy-egy területtel való elégedettségének szintjét, a nemzetközi tapasztalatok tanulságait figyelembe véve is szükségesnek éreztük, hogy megkíséreljük különböző területek elégedettségi szintjeinek összehasonlító vizsgálatát.

Szemléletmódunkhoz azok, az 1970-es évek elején Angliában lefolytatott, kismintás vizsgálatok álltak legközelebb, amelyeket Abrams, Hall és Ring végeztek. E közvélemény-kutatások során a

megkérdézték azt a feladatot kapták, hogy 12, illetve 11 tartományban — tizenegy fokú skálák segítségével — értékeljék „jólétüket”, elégedettségüket. Értékelésük nemcsak a jelenre vonatkozott, hanem a 4—5 évvel korábbi állapotukra, illetve a 4—5 év múlva várható jövőjükre is. Mindegyik tartományra vonatkozóan azt is megkérdézték, hogy véleményük szerint milyen elégedettségi szint lenne „igazságos” a hozzájuk hasonló körülmények között élő emberek számára, illetve milyen elégedettségi szint jellemzi a különböző társadalmi rétegeket az érintett tartományokban. Végül érdeklődtek az iránt, hogy milyen változásokra lenne szükség ahhoz, hogy az egyes tartományokban növekedjék az elégedettség. Egyes területeken (pl. a lakáshellyel való elégedettség terén) részletesebb vizsgálatokat is folytattak.

Hasonló célú kutatások a hazai társadalomtudományokban is megkezdődtek. Anélkül, hogy a teljes felsorolásra vállalkoznánk, kezdeményezőik között kell említenünk Andorka Rudolf és Illés János nevét, akik a társadalomstatistikai rendszer kidolgozásának szükségessége oldaláról közelítették e problémát, rámutatva az ún. „objektív” és „szubjektív” jelzőszámok kialakításának és felhasználásának lehetőségeire. Az empirikus szociológiai kutatások között megjelentek az első ún. „életminőség-vizsgálatok”, értékszociológiai kutatások, mindenképp Hankiss Elemér és Manchin Róbert nevéhez fűződően. Végül meg kell említenünk az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete és a Központi Statisztikai Hivatal 1981—82. évi életmódvizsgálatának „lakossági vélemények” című kérdőívét (ennek eredményei még nem ismeretek), amely problémafelvetésében és szerkesztésmódjában talán a legközelebb áll a fentebb ismertetett külföldi vizsgálatokhoz.

A társadalmi „jólét” fogalmának kiszélesítése, kiterjesztése az emberek ma-

gatartásának, közérzetének területeire, ennek mérhetővé tétele — a közgazdaság-tudományi kutatásokban is megfogalmazódott (lásd: Kornai János és mts.), s egyes részterületeken konkrét elemzések is folytak (elsősorban Dániel Zsuzsa munkáira utalunk).

Kutatásunk „előzményeként” kell említenünk a Tömegkommunikációs Kutatóközpont 1970-es években folytatott politikai és gazdasági témájú közvéleménykutatásainak egész sorát, amelyek számos és sokfajta kérdést alkalmazva az elégedettség vizsgálatára, igen sok tapasztalattal szolgáltak számunkra.

Kérdőíves közvélemény-kutatásra végül is 1980 végén került sor a városi lakosság körében. Ezt módszertani próbának tekintettük, amelynek tapasztalatait a „Kísérlet az elégedettség összetevőinek vizsgálatára” (Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Tanulmányok, 1982., XIV. évfolyam, 2.) című kiadványban összegeztük.

Három évvel később, 1983-ban újabb adatfelvételt végeztünk, ezúttal ezerfős országos reprezentatív mintán. Talán nem felesleges megemlíteni, hogy ekkorra az ún. „elégedettségvizsgálatok” reneszánsza a nemzetközi porondon már jó részt lezajlott, azzal a — nem túlságosan derűlátó — konklúzióval zárulva, hogy a kutatások során számos olyan megoldatlan módszertani nehézség fogalmazódott meg, amelyek miatt az elégedettség szubjektív mutatóinak a beépítése a GDP-hez hasonló, egy adott ország „jólétét” kifejező aggregált mutatóba problematikusabb a korábban hittnél. Mi — a magunk részéről — egyrészt szerettünk volna valamiképpen a végére járni az elégedettségre vonatkozó hazai kérdésszerkezetek kipróbálásának, másrészt pedig arra számítottunk, hogy sikerül legalábbis egy olyan „barométer”-szerű vizsgálatosorozatot megalapoznunk, amelynek segítségével időről időre lehetőség nyílik mind az általános elégedettség, mind pedig az

egyes területeken tapasztalható elégedettség szintjének, ingadozásainak megállapítására.

Négy irányban

Elgondolásunk az volt, hogy kérdőívünkön igen sok ún. nyitott kérdést alkalmazunk. Az 1980. évi adatfelvétel feldolgozása és elemzése során ugyanis az egyik legnagyobb nehézséget az okozta, hogy az „osztályzatok” mögött egymástól igen eltérő értelmezésbeli különbségeket sejtettünk, amelyek megragadására nem volt mód. Az új kérdőív most négy nagyobb témakört tartalmazott:

1. Nyitott formában tettük fel azt a kérdést: válaszadóink szerint mi kell ahhoz, hogy az ember elégedettnek tarthassa magát, s ezután — zárt formában — azt, hogy (5-től 1-ig terjedő osztályzatokkal) ők hogyan osztályoznák magukat, általánosságban mennyire elégedettek.

2. A kérdőív egy másik blokkjában az iránt érdeklődtünk, hogy válaszadóink — az emberek többségéhez viszonyítva — hogyan értékeli saját magukat: a többségnél elégedettebbnek-e vagy elégedetlenebbnek, vagy pedig ugyanolyannak, mint amilyen a többség. Nyitott kérdés formájában érdeklődtünk ennek okai, továbbá az iránt is, hogy a kérdeztettek szerint kik azok, akik önállók elégedettebbek, illetve elégedetlenebbek.

3. A kérdőív egy különálló részében a mindennapi élet tizenhárom területét soroltuk fel: jövedelem, lakáshelyzet, szabadidő, szexuális élet, saját egészség, munka, munkahely, baráti kapcsolatok, a család egészsége, mindennapi ügyintézés, családi élet, az ország gazdasági helyzete, politika.

E „területek” listáját a kérdeztettek kártyán is kézhez kapták. Egyenként mindegyik területre vonatkozóan megkérdeztük: mennyire elégedettek azzal; az osztályozás módja az előzőével azonos volt. Ezt a kérdéssorozatot tipikusan ún.

„táblázatos kérdésnek” nevezhetjük, amelynek mind a kérdőívben történő nyomdatechnikai megjelenítése, mind pedig a kérdezésmódja abban tért el a világszerte általánosan alkalmazott táblázatos kérdésektől, hogy minden újabb terület („sor”) után megálltunk, megkérdezve: (ha ötöst adott) miért értékeli így elégedettségét a kérdeztett, illetve (ha négyest vagy annál rosszabbat) mi kellene ahhoz, hogy elégedettebb legyen.

4. Végül a kérdőív negyedik blokkja, az ún. mesebeli három kívánságok iránt érdeklődött.

A kérdésekre kapott válaszokat többféleképpen dolgoztuk fel, az egyik módszer a megkérdeztettek ún. nyitott kérdésekre adott, szabadon elmondott válaszszövegeinek tartalomelemzése volt. Ezzel a módszerrel vizsgálhattuk azokat a sémákat, amelyek az emberek elégedettségével kapcsolatos gondolkodásmódját jellemzik. Dolgozatunkban ez utóbbi kutatási eredmények két témakörét emeljük ki. Először azt mutatjuk be, milyen tipikus válaszokat kapunk ma egy olyan kérdésre: mi kell ahhoz, hogy az ember elégedettnek mondhassa magát, majd annak jellegzetességeit ismertetjük, ahogyan az emberek elégedettségük növelésének lehetőségeiről gondolkoznak.

Mi kell ahhoz, hogy az ember elégedettnek mondhassa magát?

Erre a kérdésre az emberek igen szívesen válaszoltak, és az elégedettség nagyon sokfajta elemét sorolták fel: a 3338 válaszelem kategóriarendszerünk száznál több alcsoportjában oszlott el. Csak kevesen riadtak meg e kérdéstől olyan indoklással, hogy „az elégedettség túlságosan bonyolult dolog, s ezért nem is lehet a kérdésre igazán választ adni” (mindössze 2 százalék), kitérő választ sem adtak sokan („mindenkinek más a szükséglete”, „mindenki mástól elégedett” — 4 százalék). A minta nagy többsége élt az-

zal a lehetőséggel, hogy az elégedettséghez szükséges konkrét dolgokat soroljon fel (83 százalék), vagy a konkrét dolgok felsorolásához fűzött még általánosabb megjegyzéseket (pl. „ez nagyon összetett dolog”, „nem biztos, hogy éppen ezek azok” — kb. 10 százalék). Azt, hogy „ilyen helyzet nincs”, „az ember soha nem lehet elégedett” — mindössze ketten vélték a kérdésre adekvát válasznak.

A válaszok mintegy egyötödének megfogalmazásmódja arról árulkodott, hogy az elégedettség összetevőiről gondolkodva sokan — érthető módon — nem tudnak elszakadni saját, személyes helyzetüktől, és a konkrét dolgok felsorolása így érzelmileg színezetté válik. Ennek az érzelmi színezettségnek a tartalma lehet *dicsekvő* (a válasz egészéből vagy egyes részleteiből az tűnik ki, hogy a válaszadó büszke magára; arra, hogy elért valamit; mindent maga szerzett meg, elégedett saját magával), vagy pedig *panaszkodó, elégedetlenkedő, bíráló* (az elégedettséghez szükséges konkrét dolgok olyan kíséző szöveggel kerülnek felsorolásra, hogy ezek azok, amelyekben a válaszadó személy szerint hiányt szenved). A *dicsekvő* attitűd léte azonban nem kizárólag az objektíven is jónak nevezhető helyzetekhez (pl. jó anyagiakhoz, sikerhez stb.) kapcsolódik, hanem valamiféle öngazoló szereppel is bír: elsősorban az elégedettség „önerőből”, tudatosan történő befolyásolását szükségesnek tartóknál figyelhetünk fel arra, hogy gyakran azzal dicsekszenek, ők „normálisan élnek”, „szerények” — nem úgy, mint mások. Bármennyire is érthető ennek az attitűdnek a mechanizmusa, mégis elgondolkasztató kortünet, ha az elégedettség-érzéshez valóban alapvető lelki békesség, kiegyensúlyozottság, a meleg, szeretetteljes emberi kapcsolatok dominációja elsősorban mint a jó, ám elérhetetlen objektív feltételek *kompenzálása*, mint valamiféle „kárpoztás” jelenik meg.

A másik jellegzetesség, hogy az elége-

dettség összetevőiről kialakult gondolkodásmód elég jól *strukturált*. Úgy tűnik fel, hogy e kérdésben valamiféle társadalmi normarendszer jött létre. Erre — durva közelítésben — már önmagában a fő említéstípusok előfordulási gyakoriságai alapján kialakuló sorrend is utal:

Az elégedettség összetevőinek sorrendje:	Az összes említés százalékában (N = 3338)
1. pénz, anyagiak	20
2. család	17
3. munka	13
4. pszichikus értékek	9
5. egészség	8
6. szabadidő, kultúra, művelődés	7
7. az elégedettség privát termelése	7
8. lakás	6
9. politika, közélet	5
10. az ország gazdasági helyzete	5
11. infrastruktúra	2
12. kultúrcikkek	1
	100

A sorrend — nagy vonásaiban — megfelel a nemzetközi kutatások tapasztalatainak, amelyek szerint a „privát szférától” az általánosabb, „társadalmi” szintű témakörök, területek felé haladva az egyes tényezők elégedettség-befolyásoló szerepe csökken. A nemzetközi kutatások tapasztalata az is, hogy általánosságban három terület az, amely az elégedettségérzést a legnagyobb mértékben befolyásolja: az egészség, a családi körülmények és az anyagi helyzet.

Ami a saját, korábbi vizsgálatunkat illeti, figyelemre méltó, hogy 1980-ban legtöbbször az egészséget találták fontosnak (ez a tartomány került a lista élére), ezt követte a család, majd a lakás (városi mintáról volt szó!); és a jövedelem, az

anyagiak sorrendben csak a negyedik, a munka pedig az ötödik helyre került. Most az egészség tartományának relatíve hátrébb szorulása, a pénz, az anyagiak nagy fölénye, valamint a munka tartományának előkelő helyezése mögött — a magunk részéről — kifejezetten véleményváltozást sejtethetünk: a pénz, a jövedelem és az ennek megszerzését elősegítő munka centrális szerepének megnövekedését. A hazai morbiditási és mortalitási adatokra gondolva inkább aggasztónak kell tartani, hogy az egészség szerepe ugyanakkor mintha mérsékeltebb lenne, illetve — éppen az azt megelőzőek miatt — háttérbe szorulna. Ami a lakás fontosságának háttérbe szorulását illeti, ezt részben azzal magyarázhatjuk, hogy az 1980. évi városi mintához képest ezúttal helyet kaptak a jobb lakásellátottsági mutatókkal jellemezhető községi lakosok is, részben pedig azzal, hogy 1983-ra még inkább egyértelművé vált, hogy a lakáshoz jelentős anyagiak szükségesek: ha van elég pénz, akkor lakást is lehet szerezni.

Tanulmányunk fő témája szempontjából azonban most fordítsuk inkább arra a figyelmet, hogy az elégedettség-tartományok milyen artikulációval kaptak hangot a kinyilvánított véleményekben.

Pénz, anyagiak

Szinte természetesnek vehető, hogy az emberek nagy része a „sok pénzt”, a „gazdagságot” tekinti jó közérzete egyik legfőbb összetevőjének. A válaszok tüzetes áttanulmányozása után azonban a kategorizálás legkézenfekvőbb szempontjának éppenséggel az tűnt, hogy *milyen mennyiségű pénzre* gondolnak, amikor elégedettségük szemszögéből ítélik azt meg. Jól elkülöníthettünk három „tipikus” kategóriát: „sok pénz” (jólét; anynyi pénz, amennyiből mindent meg lehet valósítani; bőség; gazdagság), „*elegendő pénz*” (megfelelő fizetés, rendezett anya-

giak, ne legyenek filléres problémák, megfelelő életkörülmények), végül „*megélhetéshez szükséges pénz*” (amennyi elég a megélhetésre; amiből rendesen lehet ruházkodni stb.). A három kategória közül az „*elegendő pénz*” említésszáma a legmagasabb. Közvélemény-kutatási eredményként is nagyon figyelemre méltó, hogy 1983-ban a felnőtt lakosság közel 40 százaléka — az elégedettséghez, jó közérzethez — nem a sok pénzt, gazdagságot, hanem a „megfelelő fizetést”, a „filléres gondoktól való megszabadulást” találta a legfontosabbnak.

Bár a válaszok *első jelentése* kétségkívül a kívánt pénz mennyiségét fejezi ki, *második jelentésként* igen sok olyan rejtett utalást találtunk, amelyek elsősorban arra a „helyeselhető”, „kívánatosnak tartott”, „normálisnak vélt” életre, életmódra utalnak, amely az elképzelt mennyiségű pénzzel biztosítható. Ezeknek az életmódmintáknak egy része szinte elérhetetlennek tűnő vágyakat fogalmaz meg: „gazdagnak lenni”, „bőségben élni”; más része azonban inkább valamiféle *erkölcsi normatívára utal*, azzal a mögöttes, csak sejtethető elgondolással, hogy „akkor lehetek elégedett, ha van annyi pénzem, amennyi lehetővé teszi bizonyos alapvetőnek tartott normatívák betartását” — mint amilyen például:

- „meglegyen mindenünk, *ami egy családnak kell*”
- „legyen pénz a *takarékban*”
- „*rendesen* ruházkodjunk”;
- „a gyermekeknek meg tudjunk *adni mindent*” stb.

A deklarációk mögött felsejlik a „rendes család” képe, amely szépen berendezett lakásban lakik, a családtagok rendesen öltözködnek, a szülők szépen nevelik gyermekeiket, fizetésükből félre is tudnak rakni stb.

Ha kis említésszámmal is, de a „pénz”, az „anyagiak” szerepe negatív tartalommal is megfogalmazódott a véleményekben: „*a pénz nem boldogít*” (más dolgok

fontosabbak, felesleges felhalmozni), ami már kifejezetten a „szegények” számára készült erkölcsi tanítás, deklarálásában a korábban már említett „önigazoló” attitűd tükröződik.

Aligha van olyan, survey-típusú vizsgálatokkal foglalkozó társadalomkutató, aki sohase találkozott még azzal, hogy ha felszólítjuk a kérdezetteket: mennyi pénzre lenne szükségük, akkor ezek a — senki által nem korlátozott — kívánságok meglehetősen mérsékeltek. A jelenségnek talán éppen az a magyarázata, hogy a fantáziát a társadalom „erkölcsi kódexe” korlátozza: pontosan annyi pénzre „illik” igényt tartani, amennyiből egy, a társadalom által helyeselt, normálisnak tartott, mintaszerű életmód megvalósítható. Ezt a fajta válaszadási attitűdöt bizonyos mértékig maga a kérdőív kérdésének megfogalmazása is előidézheti. Ilyen szokásos kérdésfeltevési mód például a következő: „Egy olyan családnak, mint az Öné, hány forint havi jövedelemre van szüksége ahhoz, hogy megfelelően megéljen?” A kérdés szövege a válaszokat egy „társadalmilag elfogadott közép” felé tereli, és ezt a kérdezettek tényleges és szükségesnek mondott jövedelmi helyzetének részletes elemzése is bizonyítja.*

Család, családi élet

A család, a családi élet előkelő rangsorolása egybevágh mind a nemzetközi, mind a hazai hasonló témájú kutatások tapasztalataival; az, hogy az elégedettségérzésben, a jó közérzetben kiemelkedő szerepet játszik, nem igényel kommentárt.

Magától értetődő az is, hogy a család fontosságát a legtöbb ember annak *érzelmi biztonságát adó funkciójával* erősíti

meg, amelyhez ilyen jelzőket használnak: „szeretetteljes”, „megértő”, „harmonikus”, „boldog”, „egymást segítő” stb. Ezt a jellemzést az „*elégendő mennyiségű pénz*” szükségességét követően a legnagyobb arányban alkalmazták, az egész mintának több mint egynegyede; a fő témakörökön belül képezett, összességében több mint száz választípus között így ez a második legnagyobb súlyú.

A családdal, családi étellel kapcsolatos kiemeléseken belül azonban nagyon markánsan kap hangot az ún. „*normális család*” képe is. Valószínűnek kell tartanunk, hogy sokak számára az már önmagában elégedettségre ad okot, ha a családi életük „rendezett”, „rendes”, „normális”, megfelel a társadalom elvárásainak, normatíváinak. Ez persze semmiképpen nem természetellenes igénye az embernek. Ha azonban az *elégedettségérzés szemszögéből* tartják ezt fontosnak, akkor arra kell gondolni, hogy az ún. „privát szféra” preferenciája egyáltalán nem mentes általánosabb szintű, „társadalmi” elemektől, amelyek szerint a privát szféra akkor működik jól, ha az erről mutatott kép kiállja a külső, társadalmi megítélés próbáját.

Nagyon valószínűnek tűnik, hogy a jó családi életről szóló ítéletekben szétválik ez a kétfajta motiváció: a család érzelmi funkciójának, illetve a család mint intézmény társadalmi normatívákhoz, elvárásokhoz igazításának dominanciája. E mellett szól az is, hogy a jó családi élet jellemzésére tartalmában eltérő *közhely-készleteket* alkalmaznak az emberek véleménynyilvánításaik során. Ezt figyeltük meg, amikor — sokan — utaltak az egyes családtagok (házastárs, gyerek, nagyszülő) „jó családi életben” betöltött funkciójára. A család *érzelmi* szerepének

* Lásd: Angelusz Róbert—Nagy Lajos Géza—Tardos Róbert: A megfelelően tartott jövedelem. In: Gazdaság és életszínvonal a közgondolkodásban. Kossuth Könyvkiadó, 1984. 84—97.

nyomatékosítását szolgálják a „jó férj”, „megértő feleség”, „gyermek, aki biztosítja a családi harmóniát” sztereotípiák. A „normális család” fontosságát ugyanakkor a *családnak mint intézménynek* helyes működését megvilágító elemekkel erősítik az emberek, például „megfelelően” vagy „rendesen” *nevelni* a gyermekeket; „*gondoskodni* az idős szülőkről” stb.

Ezek a megfigyelések felhasználhatók a családi élettel kapcsolatos, más kérdések készítésénél is, egyrészt abban a tekintetben, hogy a családi élettel — nagyon is eltérő viszonyítási keretekben — lehetnek az emberek elégedettek vagy elégedetlenek, másrészt pedig annak figyelembevételére, hogy az általunk megnevezett két fő típus között nem „fokozatbeli” különbség van (vagyis nincs alapunk annak kijelentésére, hogy az egyik típus „jobb”, „magasabb rendű”, „elfogadhatóbb”, mint a másik).

Munka

A munkaszociológia által használt fogalmak és csoportosítások ismeretében nem tarthatjuk meglepőnek, hogy a munkával, munkahellyel való megelégedettségnek igen széles skálája, sok összetevője lehetséges. Az azonban meghaladta várakozásunkat, hogy a munkával, munkahellyel kapcsolatos elvárásoknak a vizsgálati anyagunkban is nagyon széles skálájával találkoztunk. Hiszen kérdésünk az *általános elégedettségre* vonatkozott, s e megközelítésben először szinte hihetetlennek tűnt, hogy általában az elégedettséget — olyan nagy súlyú tényezőék mellett, mint amilyen például a jó anyagi helyzet vagy a családi harmónia — szinte „apróságnak tűnő” részletkérdések, mint amilyen például az, hogy lehet-e a munkahelyen tisztálkodni, alapvetően befolyásolhatják.

A mögött, hogy a fő témakörön belül leggyakrabban a *jó munkahelyi légkört* említették az emberek, elsősorban az a

tapasztalat állhat, hogy a munkahelyi frusztrációk az elégedettségérzésben nagyon is meghatározóak. A gyakran kommentár nélkül említett vélemény (csupán ennyi: „jó munkahelyi légkör”) mellett megjelenő egyéb, nyomatékosító válaszok tartalmából az állapítható meg, hogy a munkahelyi légkör két domináns eleme:

- a munkatársak közötti viszony és
- a főnök—beosztott viszony.

Ami az előbbit illeti, az ezt kísérő jelzők (pl. „egyetértsenek”, „segítsék egymást”, „barátokra találjon”, „ne legyenek konfliktusok közöttük” stb.) mögött az ún. „közösségi értékek” iránti igény valamiféle felvillanását is látjuk. Kérdésünk — mint többször hangoztattuk — arra vonatkozott: mi kell ahhoz, hogy az ember elégedettnek mondhassa magát. Ha valaki igényes a jó emberi kapcsolatokra — s remélhetően a legtöbb ember így van ezzel —, és van is lehetősége barátságokat kötni, igazi közösségekhez tartozni, akkor szinte másodlagos dolog, hogy ezek munkahelyéről adódnak-e vagy sem. A mai élettempó és a közösségi élet szegényessége miatt azonban a szűkebb családon kívül napjainkban szinte kizárólag csak a munkahelyek tölthetik be azt a funkciót, hogy az emberek egyáltalán kapcsolatokat tartsanak egymással, úgynevezett barátságokat ápoljanak.

A „főnök—beosztott” viszonyra mint a „jó munkahelyi légkör” jellemzésére történő utalás megjelenítésének jelzői (a főnök „becsülje meg”, „ismerje el”, „mértányolja” az ember munkáját) ugyancsak általánosabb érvényűek, semminthogy mögötte csupán arra gondoljunk: a ri-deg, igazságtalan főnök megkeseríti az ember életét. Inkább azt fejezik ki: az általános elégedettségnek alapvető meghatározója, hogy az ember törekvéseit, erőfeszítéseit ne érezze hiábavalónak, hogy azok a társadalom elismerő kontrolljában részesüljenek.

Mind a baráti kapcsolatokat, mind pe-

dig a megbecsülés, elismerés iránti igény — alapvető, természetes emberi kívánságok. Inkább érdekesnek és sajátosan „korjellemzőnek” tarthatjuk, hogy ezek az igények, kívánságok a „munka”, „munkahely” burkában jelennek meg. Annál is inkább gondolhatunk erre, mert magára a munkára, az alkotó munkára vagy egyáltalán bármilyen munkavégzés örömeire mint az elégedettségérzés fő befolyásolójára vonatkozó válaszok elkülönülnek, nem jelennek meg együtt a „munkahelyi légkörrel” kapcsolatos említésekkel. Az ilyen típusú említések markáns együttese ugyanakkor mégis azt mutatja, hogy a szívesen végzett, jóleső munka a jó közérzet fontos meghatározója.

Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy nagyjából ezzel azonos említési gyakorisággal jelenik meg a *plusz munkavégzés lehetősége*: számottevően vannak olyanok, akik szerint az elégedettséghez, a jó közérzethez ma az kell, hogy egyáltalán jusson hozzá ilyenfajta munkához az ember. Ezúttal azonban ismét arról van szó: a valóságos vélemény — ami most is a „munka” burkában jelenik meg — éppenséggel a sok vagy az elegendő mennyiségű pénz kívánása, amelynek talán valamivel „szemérmesebb” deklarálása, ha az emberek arra a tevékenységre utalnak, amelynek révén ez a pénz megszerzhető. (Ilyen kapcsolódás talán még a „jó munkahelyi légkör” és a „sok” vagy „elegendő pénz” kívánása között is feltételezhető, hiszen jó kollegiális kapcsolatok és jó „főnök—beosztott” viszony is kellhet ahhoz, hogy munkahelyi gmk-ba bekerülhessen az ember.)

Végül erősen szituációhoz kötöttek azok a véleménynyilvánítások, amelyek különböző, kívánatosnak tartott, kedvező munkafeltételeket sorolnak fel, amelyek megléte az embereket elégedetté tehetné, ilyen például:

- a „rövidebb munkaidő”;
- a „munkahely felszereltsége”;

— a „munka nehézsége” — „ne zsigerelje ki az embert”;

— a „tiszttalkodási lehetőségek” stb.

Valószínű, hogy az ilyen típusú említések mögött igen rossz, a közérzetet nagyon károsító munkavégzési, tárgyi feltételek állanak.

Szociális-pszichikus értékek

Első pillantásra számunkra is szokatlannak tűnt, hogy a „szociális-pszichikus értékek” gyűjtőfogalmába sorolt véleményemlékek száma relatíve milyen magas, összességében megelőz olyan, a mindennapi létszükségletekben alapvető területeket, mint akár az egészség, akár pedig a lakás, lakáshelyzet. A válaszok tüzetesebb elemzése után arra az eredményre jutottunk, hogy azok elég karakterisztikusan koncentrálnak a „békeség”, a „nyugalom”, egyáltalán a külső frusztrációktól való védettség meglehetősen erőteljes igénye köré. Az 1980. évi vizsgálatnál is felfedezhető volt már ennek megjelenése (pl. az ún. „három kívánság” között), a válaszmegfogalmazásokból azonban ennek valamiféle felerősödését érzékelhettük.

Érdekes az is, hogy ez az igény, a „nyugalmas élet” fontosnak tartása (az elégedettség, a jó közérzet szempontjából) két dimenzióban is artikulálódik.

Az egyik (nagyobb említésszámú) dimenzió az egyes emberek, az egyének védtelenségét, kiszolgáltatottságát hangsúlyozza, a körülményeket, amelyeken nehéz változtatni (pl. „az élet ne legyen agyonhajszolt”). A másik (kiseb említésszámú) dimenzió inkább arra utal, hogy az emberek közötti relációk javulására lenne szükség, mégpedig bizonyos fajta „öntevékenység” révén, amely alól sokan akár saját magukat sem vonnák ki (pl. „türelmesebbnek, tapintatosabbnak kellene lennünk egymás iránt”, „nagyobb megértés kellene az emberek között”).

Egy másik, arányaiban ugyan kisebb, de tartalma szerint jól elkülöníthető csoportot alkotott a *társas lét* fontosságának említése („ne legyen az ember magányos”, „legyenek barátai”, „jó szomszédai”, „társasága” stb.). Ennek az igénynek a megjelenése az elégedettséghez fontosnak tartott dolgok között mindennapi életünk aggasztó hiányosságát jelzi. Paradox helyzet, hogy a gazdaságilag aktív években ezt az igényt elfedik vagy gyarkorta inkább kielégítik a munkahelyeken kialakuló „látszatbarátságok”, „látszatkapcsolatok” (mint erre már rámutattunk: sokan ezek miatt úgy érzik, vannak barátaik), és a valóságos hiányra csak akkor ébrednek rá, amikor megszűnik a munkahely vagy a család (pl. felnőnek a gyermekek).

Inkább az *egyéni motiváltság eltérő tartalmaival* függhet össze, az ún. szociális-pszichikus értékek igen sokfajta tartalmi csoportját említették még az emberek, de egyet-egyét közülük elég kevesen: pl. *boldogság; szeretet; szerelem; megbecsültség; biztonságérzet; siker.*

Egészség

Az egészséggel kapcsolatos említéseknek két, tartalmilag elkülönülő csoportját rögzíthettük. Legtöbben annak az általános használt, közhelyszerű megfogalmazással kifejezett véleménynek adtak hangot, hogy „ha egészség van, minden van”. A megkérdezetteknek összességében tekintélyes, 20 százalékot meghaladó aránya deklaráta ezt — személytelen módon, nem utalva saját egészségi állapotára. A szinte uniformizált formában megnyilvánuló vélemények már-már olyan érzést kelthetnek bennünk, hogy egy részük talán nem is annyira a saját meggyőződését fejezi ki, inkább valamilyen társadalmi konszenzust arról, hogy a kérdésre (Mi kell az elégedettséghez?) — ez a „helyes felelet”. (Valószínűleg ez az egyik a legáltalánosabb „aranyszabá-

lyoknak”, a közhelyszerű megfogalmazásmód feltehetően nagymértékben elősegíti hangoztatását a feltett kérdésre.)

A másik, arányában lényegesen kisebb csoporthoz tartozó vélemények inkább azt hangsúlyozzák — gyakran saját vagy családi példán —, hogy akinek tartós betegsége, gyógyíthatatlan baja van, leszázalékolt stb., az már soha nem lehet elégedett.

Mind a vélemény-megfogalmazódásokban tapasztalt tartalmi és aránybeli különbségek, mind az egészség tartományának összességében relative szerényebb megjelenése egybevág azokkal a más forrásokból szerzett ismereteinkkel, amelyek szerint ma Magyarországon meglehetősen alacsony színvonalú az ún. egészségkultúra; a jó egészség, az egészséges életmód fontossága, értéke gyakran akkor jelenik csak meg, amikor az egészség már visszafordíthatatlanul károsodott.

Szabadidő, kultúra, művelődés

Az 1980. évi vizsgálathoz képest a szabadidő tartománya is előbbre került a fontossági sorrendben. Ennek elsősorban az lehet az oka, hogy egyre többen töltik szabadidejüket kereső tevékenységgel. A *szabadidő* önálló, „kísérőszöveg” nélküli említése mellett gyakran olvashattuk azt a magyarázó megjegyzést is: „mert semmi idő sincs”, „túl sokat kell dolgozni”, vagy akár így is: „több szabadidő kellene, hogy plusz munkát végezhesen az ember”.

A szabadidő értékének kiemelése mellett ritkán jelennek meg olyan „vágyott tevékenységek, amelyeket az emberek *valódi* szabadidejükben szeretnének csinálni, amitől — úgy érzik — elégedettek lennének. Ezek sorában vezet a „szórakozás, kikapcsolódás”, ezt követi az „utazás”, az „üdülés”, a „nyaralás”, a „kirándulás”, valamint a „társaság”, a „barátok” igénye. Ha kicsi is az említések

száma, mégis elgondolkoztató, hogy vannak, akik szerint egyszerűen már önmagában a „pihenés” vagy a „családdal való gyakoribb együttlét” elég lenne az elégedettséghez. A tipikus szabadidős tevékenységek (pl. színház, olvasás, tanulmányok, hobbi, sport) csak elvétve jelennek meg kívánatos, az elégedettséghez nélkülözhetetlen szabadidő-töltési formaként.

Az elégedettség privát termelése

A válaszok egy részéből, azok megfogalmazásának kontextusából az tűnt ki, hogy igen határozottan él a közvéleményben (vagy annak egy részében) az a nézet, hogy elégedettségünkért mi magunk vagyunk felelősek, magatartásunktól is függ az, hogy elégedettek vagyunk-e.

E véleményeknek két jellegzetes típusa van, mindkettő igen ismerős sztereotípiáé.

Az első típusba sorolható vélemények az elégedettség privát termelésének „pszichikus” oldalát hangsúlyozzák: „jó természet” kell ahhoz, hogy az ember könnyen túltegye magát a problémákon. Például:

- „nem rágódni a dolgokon”;
- „belső egyensúly, harmónia, kiegyensúlyozottság, önismeret”;
- „mindennek megtalálni a szép oldalát”, „kis dolgoknak is tudni örülni”;
- „bölcesség”; „felülről nézni a dolgokat”; „felülemelkedni”;
- „hit”; „eszme”; „vallás” stb.

A másik típusba sorolhatjuk azokat a véleményeket, amelyek szerint a *társadalmi normáknak megfelelő életmód* önmagában biztosíték arra, hogy az ember elégedett lehessen önmagával. Ezek a vélemények — megjelenési formájukban is — valóságos gyöngyszemei a helyesnek tartott erkölcsi tanításoknak:

- „sokat kell dolgozni”, „szorgalma-

san kell dolgozni, akkor minden megvan”;

- „megtenni, amit előírnak”, „alkalmazkodni a követelményekhez”;
- „nem kell nagyra vágni”, „reális céljaink legyenek”, „értékelni, megbecsülni azt, ami van”;
- „beosztással élni”, „ésszerűen, jól gazdálkodni”;
- „élni a lehetőségekkel”;
- „normálisan élni”, „nem inni”, „nem csavarogni”, „nem szerencsejátékozni”;
- „nem keresni a konfliktusokat”.

A vélemények deklarálásának módjában ismét kitűnik egyfajta „önigazoló” attitűd — a nem megszerezhető javakért kárpótol bennünket az, hogy kifogástalanul, a külső elvárásoknak megfelelően élünk, mások rendes, tisztességes emberek tartanak bennünket.

Fel kell ugyanakkor tennünk természetesen azt a kérdést is: vajon szerepet játszott-e ezekben a véleménynyilvánításokban a válaszadók egyfajta törekvése arra, hogy a külső szemlélő, a kérdező előtt „jó színben tüntessék fel magukat”? Ezt a motívumot ugyan valóban nem zárhatjuk ki, azonban önmagában is figyelemre méltó és jellegzetes, hogy vannak olyanok, akik éppenséggel az ilyen típusú erkölcsi normatívakkal való azonosulásuk deklarálásával kívánják magukról ezt a kedvező képet kialakítani.

Lakás

Korábban már szóltunk arról, hogy a lakás kiemelt szerepe az elégedettséget meghatározó tényezők között — 1980-hoz képest — mintha csökkent volna. Ennek egyik okát a mintaösszetétel-beli különbségben találtuk, a másik okot pedig abban, hogy a „sok pénzért megszerzhető lakás” lehetőségének egyre nagyobb terjedése következtében a lakás iránti igények egy része is feltehetően a „sok pénz” kívánásában öltött testet. Ezt

támasztja alá az is, hogy a lakásra vonatkozó, direkt utalások belső felosztásában (amelyet a lakás kívánt minősége alapján volt módunkban elkészíteni) az „igen jó lakás”-ra történő utalások (pl. villa, külön szoba mindenkinek, luxus stb.) aránya csupán töredéknyi. Valószínű, hogy ilyen szintű lakásigények a pénz tartományánál korábban tárgyalt „bőség-gazdagság” igényekbe olvadtak be.

Relative csekély volt a „megfelelő” szintű lakásra (pl. összkomfortos, megfelelő méretű stb.) utalások aránya is. Inkább azt állapíthattuk meg, hogy akik a lakásra mint az elégedettséget *általánosan* meghatározó tényezőre hivatkoznak, azok — érezhetően — egyáltalán a lakás *meglétére*, a *saját*, de legalábbis *önálló* lakásra gondolnak.

Politika, közélet

A nemzetközi tapasztalatoknak megfelelően a politika, a közélet tartománya mint ún. társadalmi szféra — a privát szférától jelentősen lemaradva — a fontossági sorrend utolsó három tartományában kapott csak helyet. Az azonban ugyancsak „kortünet”, hogy az összes, politikával-közélettel kapcsolatos említések kétharmada (ez egyúttal a megkérdezetteknek több mint a 10 százalékát jelent), a „*békét*”, a konfliktusoktól mentes nemzetközi életet, a biztonságos jövőt, a nemzetközi helyzet javulását tartja az elégedettségérzés fő befolyásolójának.

Ennél jóval kevesebben voltak, akik a belső politikai légkör, a nyugalmas hazai politikai körülmények fontosságát emelték ki. Végül igen kis említésszámmal, de felszínre kerültek olyan politikai-közéleti problémák is, amelyek megfogalmazódása — úgy tűnik — kifejezetten *kritikai* célzatú. Például:

- „törődés a kisemberek problémáival”;

- „ne legyen közönyösség, bürokratikus bánásmód”;
- „vallás- és véleményszabadság”, „a meggyőződés szabadsága”;
- „informáltság a politikában”; „objektív hírközlés” stb.

Az ország gazdasági helyzete

Ami az általános elégedettség és az ország gazdasági helyzete közötti összefüggésre utalásokat illeti, azok nem igényeltek különösebb „tartalomelemzést”, meglehetősen nagy az egyetértés (és azonos módon fogalmazódtak meg a deklarációk) abban, hogy elégedettebbek lennének, ha

- az életszínvonal növekedne;
- magasabbak lennének a bérek, a nyugdíjak;
- alacsonyabbak — vagy legalábbis stabilak — lennének az árak.

Jóllehet természetesnek vehetjük, hogy magára a gazdaságirányításra (pl. az ország gazdasági-műszaki fejlődése, innovációk, jövedelemelosztás, szociálpolitika stb.), mint a személyes elégedettségérzés, jó közérzet összetevőjére közvetlenül nemigen gondolhatnak az emberek, mégis érdekes, hogy ha szórványosan is, de ilyen utalások egyáltalán hangot kaptak. Mögötte inkább a tömegkommunikáció, a gazdasági propaganda hatására ismerhetünk, arra, hogy vannak, akik tájékozottságuknak kívánnak inkább hangot adni, amikor elégedettségük „gazdasági összetevőit” ezekkel a címszavakkal jelölik.

Infrastruktúra

A relative kis számú említés inkább a községekben, tanyákon élőkhez kapcsolódik, akik számára az infrastruktúra hiánya nagy frusztráló tényező lehet („itt a tanyán semmi sincs”), az alcsoportok között vezet a „jó közellátás”, a „jó árullátás”, a „vásárlási lehetőségek” igénye.

Kultúrcikkek

A szinte kizárólag „egyedi szinten” jelentkező említések jellege inkább „szituatív”: olyan kívánságok felsorolása, amelyek szinte már ott élnek a válaszadók konkrét vágyaiban, terveiben (pl. színes tévé, magnó, háztartási gép, szép ruha stb.). Közülük — nagyobb említésszámával — két dolog, az *autó* és a *szép lakberendezés* tűnik ki. Ezek relatíve nagyobb értéket is képviselnek, s napjainkban talán leginkább szimbolizálják a „vágyott” és „még elérhető” életmódmintát. Szituatívnak azért érezzük ezeket az említéseket, mert azt gondoljuk: mögöttük kevésbé él az a meggyőződés, hogy éppenséggel az autó, a magnó vagy a háztartási gép biztosítja az elégedettséget, inkább arról lehet szó, hogy ha hozzájutunk ilyen dolgokhoz, az kétségekívül örömet okoz.

Mielőtt befejeznénk ennek a kérdéskörnek a tárgyalását, egy megjegyzést kell tennünk. Többször is éltünk azzal a megfogalmazással, hogy valamilyen dolgot, az elégedettség egyik vagy másik összetevőjét többen vagy pedig kevesebben említették. Tekintettel azonban arra, hogy ezek általában az *említések számára* vonatkoztak, önmagában nem tartalmaznak statisztikai pontossággal azt az — általánosan megszokott — értéktételeket, hogy a „többször” emlegetett dolgok az emberek számára fontosabbak, míg a „kevesebbszer” emlegetett dolgok kevésbé fontosak. A válaszok, mint minden nyitott kérdés esetében, ezúttal is csak *nominatív skálán* rendezhetőek, korrekt módon csak *megnevezni* tudjuk az emberek által fontosnak tartott dolgokat. Minden egyes említés — függetlenül azok számától — azt jelzi, hogy *vannak* emberek, akik éppenséggel a megemlített dolgot tartják a legfontosabbnak ahhoz, hogy elégedettek legyenek.

A felsorolt elégedettség-összetevők egy-egy alcsoportját, azokat, amelyeket

különlegesen sokan említettek, a közvélemény-kutatások szintjén mégis igen jellegzetesnek, informatív erejűnek tartjuk. Ilyen például az, hogy az összes megkérdezett 40 százaléka a „megfelelő mennyiségű pénzt”, több mint 25 százaléka az érzelmi funkciókat ellátó családi közösséget, 10 százaléka pedig a békét emelte ki. Ezekre a megfelelő helyeken külön is felhívtuk a figyelmet.

Mi kellene ahhoz, hogy elégedettebb legyen?

Ezt a kérdést tettük fel mindazoknak, akik életük valamelyik területével „elégedetlennek” bizonyultak, ötösnél rosszabb osztályzatot adtak. (Ezek arányai a következők: jövedelem: 54 százalék, az ország gazdasági helyzete: 48 százalék, szabadidő: 47 százalék, saját egészség: 41 százalék, mindennapi ügyintézés: 37 százalék, a család egészsége: 32 százalék, lakáshelyzet: 29 százalék, politika: 29 százalék, szexuális élet: 25 százalék, munkahely: 23 százalék, munka: 19 százalék, baráti kapcsolatok: 18 százalék, családi élet: 13 százalék.)

Azok a dolgok, körülmények, amelyekről az emberek elégedettségük növekedését egyáltalán várhatják, természetesen területenként nagyon különböznek egymástól, részletes bemutatásuk meghaladná ennek a cikknek a kereteit. Fordítsuk inkább figyelmünket most arra, hogy vajon van-e valamiféle *sémája*, sablonja annak a gondolkodásmódnak, véleményalkotásnak, amely egy lehetséges helyzetjavulás elképzelésére irányul.

Külső körülmények

A véleménynyilvánítások egyik legjellemzőbb sajátossága, hogy — bármilyen területről van is szó — a kedvezőtlen helyzet megváltozását a külső, saját maguk által kevésbé vagy egyáltalán nem

befolyásolható körülmények változása (javulása) eredményezheti csak.

Esetenként ez tautologikus válaszokban nyilvánul meg, amit talán kissé a kérdés szituációja is előidéz: ha valaki kettest-hármaszt ad jövedelmére, természetesen, hogy azt mondja: akkor lenne elégedettebb, ha az több lenne; ha nincs lakása — akkor, ha volna; ha beteg — akkor, ha egészséges lenne és így tovább. Ez azonban általánosan nem jellemző. Ami például a jövedelmükkel elégedetlenséget illeti: csak egy részük fogja ilyen rövidre a választ („több pénz kellene”), más részük olyan problémákat is érint, amelyek éppenséggel a bérezéssel-elosztással vagy a szociális juttatásokkal kapcsolatos elégedetlenséget tükrözik.

Néhány példája ennek:

ELÉGEDETTEBB LENNE, HA:

Lakáshelyzet: kertés házban lakhatna; nem lakótelepen élne; komfortos lenne a lakása

Jövedelem: magasabb lenne a nyugdíja, nem lennének aránytalanságok a bérezésben; több gyermek eltar-tása nem jelentene hátrányt; több szociális támogatást kapna

Szabadidő: több szabadideje lenne; szabadon rendelkezhetne az idejével

Egészség: nem lenne gyógyíthatatlan beteg

Család egészsége: nem lennének idős szülei betegek

Munka: jobb lenne az anyagellátás; változatosabb lenne; könnyebb lenne

Munkahely: jobb főnökök lennének; más kollégái lennének

Baráti kapcsolatok: lennének barátai; több olyan barátja lenne, akik segítik egymást

Mindennapi ügyintézés: előnyösebb lenne az üzletek nyitva tartása; ha kisebb lenne a bürokrácia

Családi élet: kívánt nemű gyermeke

születne; nem lenne magányos; családot alapíthatna

Ország gazdasági helyzete: ésszerűbb, jobb lenne a gazdaságirányítás; hozzáértőbbek lennének a vezetők; olcsóbban termelnének

Politika: nem lennének lemaradva a nemzetközi fejlődéstől; környező országok magyar nemzetiségének helyzete javulna; nem fenyegetne háború

A javaslat lényegi területei

Az egyes területek között szoros kapcsolat van: a vélemények nagy részében kapott hangot az, hogy bizonyos területek javulása szinte automatikusan maga után vonná a helyzet más területeken való megjavulását is. Közöttük is kiemelkedik a *jövedelem*, az *egészség* és a *szabadidő* szerepe, ezeket gyakorlatilag minden más tartománynál úgy említették, mint amelyek ott lényeges javulást okozhatnának; az elégedetlenség oka, a „kritikus pont” más téren is éppenséggel ezek valamelyikének a hiánya.

Nem szorul magyarázatra a *jövedelem* szerepe — különösen a *lakáshelyzet*, a *munka*—*munkahely* területén kívánt javulásban. Napjaink egyik aktuális problémája fejeződik ki a *jövedelemnek* a *szabadidővel* és az *egészséggel* való összefüggésében: az ezekkel elégedetlenek a megoldást abban látják, ha nem kellene szabadidejükben pluszmunkát végezni, ha lenne pénz szórakozásra, kirándulásra, utazásra, illetve olcsóbb lenne az orvosi ellátás. Elgondolkoztató a *családi étellel*, illetve a *baráti kapcsolatokkal* mutatott összefüggés, úgy tűnik, hogy az anyagiak ezt a két „tabu témát” is erőteljesen érintik. A pénzhiány családi konfliktusok, veszekedések forrása, illetve megakadályozza azt, hogy az emberek ápolják baráti kapcsolataikat, vendégeket hívjanak, eljárjanak közösen valahová.

Az *egészség* tartományáról korábban

azt mondtuk, szerepe — 1980-hoz képest — mintha halványult volna, a „mi kell ahhoz, hogy az ember elégedettebb legyen” válaszok rangsorában hátrébb szorult. Most azonban, amikor nem a teljes mintának, hanem kizárólag a különböző területekkel elégedetlenek csoportjának tettük fel kérdésünket, azt tapasztalhattuk, hogy szerepe ebben a körben mintha megnőne: nyolc másik területen lennének elégedettebbek az emberek, ha akár maguk egészségesebbek lennének, akár pedig a környezetük (pl. lakásuk, munkahelyük) nem lenne egészségkárosító. Ez csak megerősíti korábbi észrevételünket: elég sajnálatos, hogy az egészség értéke csak kritikus, szomorú helyzetekben növekszik meg.

Hasonlóan sokrétű a *szabadidő* kapcsolata a mindennapi élet számos területével: családi életük, baráti kapcsolataik, egészségi állapotuk javulását sokan ennek növekedésével látnák csak biztosíthatónak — más oldalról akkor lennének elégedettebbek anyagi helyzetükkel, ha több idejük lenne plusz jövedelemszerzésre.

Nem érdektelen az a megfigyelésünk, hogy a *családi élet* kisugárzó hatása más tartományokra milyen halványan kap hangot a véleményekben, pedig szerepét (mind érzelmi funkcióit, mind pedig mint a „rendezett életmód” megtestesítőjét) az általános elégedettségérzésben a legtöbb ember kiemelkedőnek tartja. Mégis igen kevesen említették csak, hogy az élet más területein elégedettebbek lennének, ha jobb lenne a családi életük. Ilyen említést találtunk a *szabadidő* összefüggésében (elégedettebb lenne, ha többet lehetne együtt a családjával; ha nem különbözne oly nagymértékben a családtagok munkabeosztása), a *munka—munkahely* összefüggésében (ha több figyelmet szánhatna a munkájára, mert nem kötnék le családi problémák; nem venne el annyi időt a gyereknevelés) és a *mindennapos*

ügyintézés kapcsolatban (ha megerősebb, segítőkészebb lenne a család: nem kellene mindent saját magának intéznie). A családi élet más területekre gyakorolt jótékony hatásának halvány szerepe talán annak tulajdonítható, hogy családi életükkel igen sokan (64 százalék) voltak elégedettek, akik „következtenek bizonyultak volna”, ha később azt nyilatkozzák: a kedvezőbb családi élet más téren is növelné elégedettségüket. Tapasztalati adataink azonban amellettszólnak, hogy a családi bajok, konfliktusok sokkal jobban „begyűrűznek” az élet más területeire annál, mint ahogyan ez a véleménynyilvánításokból kitűnik, ami ugyancsak a családi élet tabu téma jellegét erősíti.

Ami pedig a *baráti kapcsolatok* tartományát illeti, ennek szerepe más területeken ugyancsak igen sekélyes; csupán a szabadidejükkel elégedetlenek között találtunk olyan indoklást: „nincs baráti társasága, amellyel eltölthetné...”, továbbá a munkahelyi problémákkal küszködők között azt, hogy „nem jó a kollektíva”; „nem talált ott barátokra”. Ez összecseng a baráti kapcsolatok fogalmáról, értelmezéséről korábban elmondottakkal.

Említést érdemel még, hogy a két tipikus „társadalmi szféra” (az ország gazdasági helyzete és a politika) oly módon is elkülönül a „privát szféráktól”, hogy azok értelmezhető kapcsolatot csaknem kizárólag egymással mutatnak (pl. jobb lenne a gazdasági helyzet, ha jobb vezetők lennének; ha nem lenne háborús veszély).

A *jövedelem* az egyetlen olyan privát szféra, amelynek kedvezőbb alakulását e társadalmi szférák alakulásától (is) függővé teszik az emberek (pl. jobb, igazságosabb jövedelemelosztás, bérezés; olcsóbb árak; jobb szociálpolitika stb.).

Általános közérzet

Azoknak az embereknek a körében, akik életük valamely vonatkozásában (egy vagy több területen) nem elégedettek, hangsúlyosan jelentkezik a *hajszolt, zaklatott élet, a sok idegeskedés* általános említése elégedetlenségük okaként, illetve a *nyugalmas élet* igénye. Jellegzetessége e véleményeknek, hogy csak látszólag kötődnek egyik vagy másik területhez, inkább az *általános közérzet* jellemzői, s esetleges, hogy a válaszadók mely területnél deklarálják jelenlétüket. Mégis talán legjellegzetesebb példa az *egészség* (talán itt „jut eszébe” a legtöbb embernek: az erre rossz osztályzatot adóknak csak egyik része hivatkozik konkrét betegségekre és látná a megoldást a gyógyulásban; más részük akár tételesen is kimondja, nincs „igazi”, névvel megnevezhető betegsége, de elégedettebb lenne, ha „többet tudna pihenni”; „nyugalmasan”; „izgalommentesen élné”; „nem lennének súlyos gondjai”; „nem idegeskedne”; „nem lennének ki az idegei”. Ugyanez vonatkozik a *család egészségére* is: elégedettebbek lennének ezzel, ha „nem lennének állandóan idegesek, fáradtak, kimerültek”.

A *munka—munkahely* az a terület, ahol ezek az általános panaszok a leginkább koncentrálnak: „lélekölő-értelmetlen hajsza”; „idegesség”; „igen megterhelő munka” az, ami ezt az általános közérzetet nagymértékben megalapozza. De nem mentes alóla a *családi élet* sem, azon kevesek, akik ezt alacsonyan osztályozták, a megoldást abban látnák, ha „türelmesebbek lehetnének egymáshoz”; „kevesebbet veszekednének”; ha a családi élet „általában” nyugalmasabb lenne; „nem szólnának bele annyian”.

Passzivitás

A dolog másik oldala, hogy az életükkel (valamely vonatkozásban) elégedetlen emberek, mivel szívesebben tartják a ba-

jok okának a kedvezőtlen külső feltételeket vagy akár a nehéz, hajszolt életmódot, ami ellen nem lehet semmit tenni, *kevésbé gondolnak arra, hogy helyzetükön „önerőből”, „öntevékenyen” kellene változtatni.* Általánosságban a „mi kell ahhoz, hogy az ember elégedett legyen” kérdésre válaszolva elég számottevő volt az a vélemény, amely *az elégedettség privát termelésének* fontosságát emelte ki. Ez azonban — úgy tűnik — elsősorban az ún. „elégedett emberek” véleménye. Azok körében is például, akik magukat a többségnél elégedettebbnek tartják, kiemelkedik az az attitűd, hogy saját magukat „jó természettel” megáldott, igen kedvező emberi tulajdonságokkal rendelkező embernek tartják, aki saját maga is tud tenni azért, hogy jól érezze magát. A saját helyzetükre egyes területeken ötös osztályzatot adók ugyancsak igyekeznek megtalálni a módját annak, hogy objektíve kevésbé előnyös körülményeiket kedvezőnek feltüntetett egyéni tulajdonságaikkal (pl. ügyességükkel, szorgalmukkal stb.) kompenzálják.

Ugyanakkor azok közt, akik ötösnél rosszabb osztályzatokat adnak, csak elvétve találunk olyan véleményt, elképzelést, hogy helyzetükön saját maguk is javíthatnának. Ilyesmi inkább csak „köz-helyekben” jelenik meg, például „egészségesebben kellene élnem”; „le kéne szokni a dohányzásról”; „talán jobban kellene beosztani az időmet” stb.; ezek — mármint a nem egészséges életmód, a kevés mozgás, a dohányzás, a hebehurgya gazdálkodás az idővel — úgynevezett bocsánatos bűnök. Az elégedetlenek között senki nincs, aki úgy gondolná, javulna a helyzete, elégedettebb lehetne, ha „szorgalmasan dolgozna”; „példás lenne a családi élete”; ha „nem fújna fel mindent”; ha „nem lenne nagy igényű” stb. — pedig ezek mind szerepeltek az elégedettek indokolásai között. Ennek valószínűleg az a magyarázata, hogy akik elégedetlenek (rossz osztályzatokat ad-

tak), azok helyzetüket — legalábbis az esetek jelentős részében — *valóban* kilátástalannak látják abból a szempontból, hogy azon önerőből változtatni lehetne.

Talán érdemes figyelni azonban arra, hogy az ún. társadalmi szféráknál, főképpen az ország gazdasági helyzetének a megítélésénél, „felcsillan” valami abból, hogy ezen bizonyos fajta öntevékenység is javíthatna: a szorgalmasabb munka, a nagyobb munkafegyelem, a takarékoság, a szerényebb életmód. Csak hogy az ilyen tartalmú válaszok kontextusából egyértelműen kitűnik: az e véleményen lévők ekkor *soha nem saját magukra, hanem csakis másokra gondolnak*, mivel az országos bajok forrása — úgy mond — az, hogy *mások* nem szorgalmasak, *mások* fegyelmezetlenek a munkában, nem takarékoskodnak, nagy igényük stb.

Az osztályzatok háttere

Közvélemény-kutatásokban gyakran tapasztalhatjuk, hogy minél differenciáltabb gondolkodású emberekről van szó (például minél iskolázottabokról), annál nehezebb számukra a kategorikus válaszadás. Az osztályozás öt fokozata a differenciáltabban gondolkodók számára kétségkívül árnyaltabb véleményalkotást tesz lehetővé, sőt — fel kell tételeznünk — közülük többen „könnyebbnek” találnák, ha még több fokozatot vehetnének igénybe. (Mélyinterjúink alkalmából többen is kívántak „kétharmaddal” — „háromnegyeddal” — „négyötöddel” osztályozni.) Valószínűnek látszik, hogy válaszadóink között is voltak olyanok, akik egy adott területtel való elégedettségüket valamiféle elképzelt, „eszményi”, „ideális” helyzethez viszonyítva, szívesebben éltek a jobban differenciáló osztályozás lehetőségével. Ebből adódik, hogy az árnyaltabb gondolkodás eleve nagyobb „eséllyel” kapcsolódik össze ötös-nél rosszabb osztályzatokkal. Meg kell

jegyezni: voltaképpen a kutatók eredeti elképzelése is az, hogy az osztályozás valahogyan így zajlik. Gyakorlatilag azonban — ezt számos közvélemény-kutatásunk alátámasztja — ez egyáltalán nem így van, mivel a véleménynyilvánításban igen nagy a súlya a más emberek helyzetéhez viszonyító véleményeknek és a különböző válaszadói stratégiáknak. Ez utóbbi vélemények viszont inkább „leegyszerűsítőek”, kategorikusak, s ez a kereszthatás is befolyásolhatja az ötös osztályzatok arányát.

Emiatt is előfordulhatott, hogy egyes fogalmak (pl. jó családi élet, jó baráti kapcsolatok) értelmezése a kutatói elképzeléseink szerintinél jóval sivárabb, szegényesebb volt, amikor meglétüket ötössel értékelték az emberek, s *teljesebb, igazabb* akkor, ha négyessel vagy ennél is rosszabbal. (Ilyen például a *családi élet* vonatkozásában a „rendesek”, „nem isznak — nem dohányoznak” értékelések ötössel, és a „szeretet”, „megbecsülés”, „jó szexuális élet” igénynek ennél rosszabb érdemjeggyel ellátott kontrasztja, vagy a *baráti kapcsolatok* vonatkozásában az, hogy ötös értékelést kaphat, ha valakinek „nincs haragosa”, „mindenkivel jóban van”, de adott esetben rosszabbat, mert „kevés igaz, őszinte barátja van”.)

Az osztályzatok mögöttes tartalmának összetettségét nemcsak az mutatja tehát, hogy a „rosszabbul” osztályozóknak az *objektív* helyzete lehet jobb vagy akár lényegesen jobb az ötössel osztályozóké-nál (az igényszint különbségeiből adódóan). Egyes fogalmak, érték kategóriák eltérő értelmezései következtében éppen-séggel a magukat elégedetlennek mutatók között lehetnek inkább olyanok, akik „szebb”, „nemesebb”, „humánusabb”, „igazabb” viselkedési, magatartási, erkölcsi normák szerint élnek (vagy szeretnének élni), s „elégedetlenek” akkor, ha ez nem elképzeléseiknek, céljaiknak megfelelően sikerül.

„Csak rosszabb ne legyen”

Mindegyik vizsgált területnél találkoztunk az ún. *belenyugvó vélemények* csoportjával is. Bizonyos esetekben érthető, hogy a megkérdezettek egyszerűen nem tudnak mit válaszolni a „mi kellene ahhoz, hogy elégedettebb legyen” kérdésre, hiszen ha egészségükre gyógyíthatatlan betegség, családi életükre a házastárs halála miatt adtak rossz osztályzatot, nemigen képzelhetik el ennek jobbrafordulását. A „semmi nem kell”; „jó már így is”; „majdcsak kibírom”; „csak rosszabb ne legyen” vélemények azonban rendre megjelennek a lakáshelyzetüket, jövedelmüket, szabadidejüket, munkájukat, munkahelyüket, a gazdasági helyzetet, a politikát alacsonyán osztályozók körében is. A válaszmegfogalmazódásokból arra következtethetünk, hogy a belenyugvó vélemények nagy része időskorú nyugdíjasoktól vagy a nyugdíjazáshoz közel állóktól származik — elég szomorú, hogy napjainkban mennyire természetesen tartják: az élet utolsó harmadát nélkülözés és megalkuvások közepette *illik* eltölteni.

Felhasznált irodalom

- Abrams, M.: Subjective Social Indicators. In: Nissel, M. (ed): Social Trends. Central Statistical Office, London, 1973.
- Andorka Rudolf: Társadalmi jelzőszámok — társadalomstatistikai rendszerek (Szakirodalmi tájékoztató). KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat, 1975. (6.2. Objektív vagy szubjektív indikátorok, 59—63. old.)
- Andorka Rudolf—Illés János: A társadalomstatistikai rendszer kidolgozásának kérdései. Statisztikai Szemle, 1974. 52. évf. 62—77. old.
- Angelusz Róbert—Nagy Lajos Géza—Tardos Róbert—Terestyéni Tamás: Gazdaság és élet-színvonal a közgondolkodásban. Kossuth Könyvkiadó, 1984.
- Dániel Zsuzsa: Lakáspolitikai, lakbér, lakáshiány. Valóság, 1977. 12. sz. 93—100. old.
- Dániel Zsuzsa: „Igazságos” és „igazságtalan” lakáselosztás. — Lakáspolitikánkról. Kossuth Könyvkiadó, 1983. 115—137. old.
- Hall, J.: Measuring the Quality of Life using Sample Surveys. In: Stöber G.I.—Schumacher D. (ed): Technology Assessment and Quality of Life. Elsevier, 1973.
- Hall, J.—Ring, A.: Indicators of Environmental Quality and Life Satisfaction: A Subjective Approach. Előadás a torontói Szociológiai Világkongresszuson, 1974.
- Hankiss Elemér—Manchin Róbert: Szempontok az élet „minőségének” szociológiai vizsgálatához. Valóság, 1976. 6. sz. 20—34. old.

Ami a társadalmi szféráknál, az ország gazdasági helyzete és a politika megítélésénél tapasztalt belenyugvó véleményeket illeti, azt szűrhetjük le, hogy 1983-ban még mindig számottevően látták úgy: az adott helyzet hosszabb távon fenntartható, csupán arra kell ügyelni, hogy „ne romoljon tovább”. Azt gondoljuk, ez a nézet a tömegkommunikációs tevékenységre nézve is figyelmet érdemel: a dinamikus szemléletmód hiánya, az okok—következmények összefüggésének nem ismerete azzal a veszéllyel jár, hogy erősödik az a szemléletmód: „ha nem csinálunk semmit, nem csinálunk bajt sem”, „csak a jelenlegi szint maradjon meg”. Ez a hozzáállás már az 1980. évi közvélemény-kutatásunkban is erőteljesen nyilvánult meg. Azóta az élet-színvonal is bevallottan és érezhetően romlott, mégis él a közvéleményben olyan attitűd, amely hajlamos ennek „elfogadására”, ha további romlásra nem kell számítani. Szemellenzős dolog lenne a „belenyugvó attitűd” stabilitására építeni, nem pedig a — még mindig kissé óvatosan, szalonképesre fogalmazottan kinyilvánított, de — bíráló, kezdeményező, „elégedetlenkedő” véleményekre.

GONDOLKODÁSI SÉMÁK AZ ELÉGEDETTSÉGRŐL

Hankiss Elemér—Manchin Róbert—Füstös László: Az életcélok szerepe az emberek életében. (Az 1978—1980-as magyar életminőség-vizsgálatok adatai alapján). Szociológiai Kutató Intézet, Műhely-tanulmányok, 1983.

Életmód: Modellek és minták. (Az 1982. szeptember 20—22. között Visegrádon rendezett munkaértekezlet előadásai.) Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1984.

Elégedettség-kérdőív: Az 1981—82. évi Életmód—rétegződés című adatfelvétel (MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet és Központi Statisztikai Hivatal) „Lakossági vélemények” című kérdőíve. In: A társadalmi struktúra, az életmód és a tudat alakulása Magyarországon. OTTKT Főirány, Információs Bulletin, 4. sz. Budapest, 1982.

Kornai János: A hiány. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1982.

ABSTRACT: Examining the components of satisfaction, the authors tried to answer — among others — the following questions: what is needed by the population to consider themselves satisfied and what chances they see for increasing their level of satisfaction. “An adequate amount of money”, the family surroundings fulfilling affective functions and peace proved to be relatively important factors. People expect mostly external circumstances — which they cannot influence — to bring an improvement in their lives.

Újságírók veszélyben

Egy szűrővizsgálat eredményei

A Magyar Néphadsereg Repülőorvosi Vizsgáló és Kutató Intézetében 1986 májusában-júniusában került sor az újságírók reprezentatív csoportjának szakorvosi szűrővizsgálatára. A felmérés eredményeit dr. Gombosi Katalin, az Országos Társadalombiztosítási Főigazgatóság Újságíró Tagozatának vezető főorvosa foglalja össze dr. Remes Péter orvos ezredes adatai alapján.

Az újságírók reprezentatív szűrővizsgálatának célja az volt, hogy objektív, reális képet nyújtson a magyar társadalom sajátos értelmiségi rétegének egészségügyi állapotáról a kor színvonalán álló orvostechnikai eszközök és szakorvosi szűrővizsgálati módszerek alkalmazásával. Az újságírói tevékenységgel együttjáró életmód, a rendkívüli idegi igénybevétel következményeinek is felfogható, szakmai ártalmakként jelentkező leggyakoribb megbetegedéseket, egészségkárosodásokat, azok rizikó tényezőit kívántuk feltárni. Ezen általános célkitűzések mellett a vizsgálatok fontos információt nyújtottak az egyénnek is: saját egészségi állapotáról, pszichés és fizikai munkavégző képességéről.

Vizsgálati metodika

Az egynapos vizsgálat kérdőívek kitöltésével kezdődött. Ezek tájékoztattak a vizsgálati személy kórelőzményeiről, életkörülményeiről és rizikófaktorairól. Ezt követték a laboratóriumi vizsgálatok, a vérkémiiai vizsgálatok, majd minden vizsgálati személynél a mellkasátvilágítás, illetőleg szakorvosi javaslatra a megfelelő kiegészítő röntgenvizsgálatok.

A funkcionális diagnosztikai vizsgálatok közül részletes EKG-vizsgálatokra került sor. Az úgynevezett kétlépcsős szubmaximális, kerékpár-ergometria módszerével feltárták a rejtett szív- és érrendszeri elváltozásokat, és meghatározták a fizikai terhelhetőséget. Minden vizsgálati személynél elvégezték a hasi szervek és a szív ultrahangos szűrővizsgálatát (Magyarországon először). Akinél szükséges volt, az úgynevezett Holter-monitorozás módszerével tartós, hosszú idejű (26 órás) EKG magnetofonos megfigyeléseket, illetve légzésfunkciós vizsgálatokat is végeztek.

A pszichológus elvégezte a személyiség vizsgálatait, meghatározta az emocionális feszültség szintet és az információfeldolgozó képességet. Természetesen személyi beszélgetéseket is folytatott az újságírókkal.

Mindegyikük részt vett továbbá a belgyógyászati, az ideggyógyászati, a sebészeti, a fül-orr-gégészeti, a szemészeti és fogászati szakorvosi szűrővizsgálatokon. Ha pedig szükséges volt, más szakorvosi vizsgálatokra is beutalták.

A szakorvosi szűrővizsgálatokon összesen 231 újságíró vett részt: 83 nő és 148 férfi. A férfiak átlagéletkora $43 \pm 8,8$ év. A nők átlagéletkora $41 \pm 9,5$ év.

Rizikófaktorok

A legtöbb fejlett társadalomban a szívko-szorúér-betegség a század eleje óta emelkedő megbetegedési arányt mutat és egyre fiatalabb korban jelentkezik. Biológiai szempontból az ilyen rövid idő alatt létrejövő változásokat környezeti és életmódbeli hatásnak kell tekintenünk, mivel a lakosság genetikai jellemzői ilyen gyors változásra nem képesek. Amennyiben a környezeti változások felelősek a szív- és érrendszeri megbetegedések járványszerű terjedéséért, akkor meg kell találnunk azokat az eszközöket, amelyekkel ez visszaszorítható. A környezeti tényezők jelentőségének kutatásában a nemzetközi összehasonlítások szolgáltatták a legtöbb bizonyítékot a rizikófaktorok fogalmának kidolgozásához (Framingham-tanulmány).

Hazánkban a keringési rendszer betegségei állnak az első helyen a halálokok között, az összes halálozás 54 százalékát adják. Rokkantságot is leggyakrabban a keringési rendszer betegségei okoznak. A rokkantak 40 százaléka szív- és érrendszeri betegség miatt válik munkaképtelenné Magyarországon. Minden tízezer aktív kereső közül évente négy embert százalékolta le az elmúlt években szívinfarktus miatt. A kórházi belgyógyászati osztályok igénybevételében 40 százalékkal szerepelnek szív- és érbetegek. A krónikus betegségben szenvedők 40 százaléka is szívbeteg. A fenti tények parancsolólag írják elő a magyar egészségügy számára, hogy a szív- és érrendszeri betegek gyógyító-megelőző ellátásának fejlesztése a jelen és az elkövetkező időszak egyik leglényegesebb feladata.

A rizikófaktor fogalmát akkor alakították ki, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy olyan tényezők alapján, mint a szérum koleszterinszintje, a vérnyomás nagysága, a dohányzás, az elhízás, a mozgásszegény életmód, a cukorbetegség, a stressz egyenként is, de főleg

együtthatásuk esetén tünetmentes emberekben meghatározható valószínűséggel előre jelzi a szívinfarktust.

Éppen ezért az újságírók szűrésénél különös figyelmet szenteltek ezen rizikófaktorok vizsgálatának és analizisének.

Külső kockázatok

Az exogén rizikófaktorok közül először az elhízás mértékét vizsgálták meg (a Ponderál-index alapján 10 kg testsúlyfelesleg alatt és felett). A biztosító társaságok adatai jól mutatják az elhízás mértékével növekvő rizikót a szívinfarktusra. A rizikó nem közvetlenül társul az elhízással, viszont a kővérek gyakrabban szenvednek magas vérnyomásban, zsíryanycsere-zavarban vagy cukorbetegségben. A megvizsgált újságíróknál, a férfiaknál és a nőknél is egyaránt 14—18 százalékban találtunk kóros elhízást és 34 százalékban testsúlyfelesleget. Leginkább az 51—60 éves korcsoportban észlelhető elhízás (35 százalék), illetőleg testsúlyfelesleg (50—65 százalék).

A másodikként vizsgált exogén rizikófaktor a dohányzás volt. A cigarettázás jelentős kockázatot jelent a keringési megbetegedésekre, s független a zsíryanycsere-zavartól és vérnyomástól. A dohányzók rizikója szívbetegségre a nem dohányzókéhoz viszonyítva kétszeres. Háromszor nagyobb a kockázatuk azoknak, akik naponta több mint egy doboz cigarettát szívnak. A cigarettázók átlagosan 7 évvel korábban halnak meg, mint a nem dohányzók. A megvizsgált újságíróknak igen magas százaléka (48 százalék) dohányzik. Különösen magas arányban (67 százalék) dohányoznak a 30 évnél fiatalabb nők. Az újságíró férfiak 43 százaléka cigarettázik. Itt különösen magas (70 százalék) a 30 évnél fiatalabb dohányzó férfiak aránya.

A harmadik exogén rizikófaktoroként a mozgáshiányt vizsgálták. Ezt állapították meg az újságíróknak 69 százalékánál

és közel azonos mértékben a férfiak 64 százalékánál. A megoszlás az egyes korcsoportok között sajnos azonos, tehát a mozgáshiány a fiatalabb életkorú újságírókra is jellemző.

Belső veszélyek

Az endogén rizikófaktorok közül elsőként a magas vérnyomás előfordulási gyakoriságát kutatták. Bár a szívbetegség rizikója egy alkalommal történő vérnyomásméréssel is megítélhető, azonban ez az egyszeri vizsgálat elégtelen ahhoz, hogy a magasvérnyomás-betegség biztos diagnózisát felállítsuk. Éppen ezért a vizsgáltak vérnyomását a hagyományos nyugalmi vérnyomásmérés mellett különböző terheléses vérnyomásmérési módszerek alkalmazásával is megvizsgálták és elemezték.

A hagyományos módon történt vizsgálat szerint magas vérnyomást az újságírók 35 százalékánál találtak. A terheléses vérnyomás reakció típus szerinti vizsgálatánál sokkal kisebb arányban, a nők 13 százalékánál és a férfiak 22 százalékánál. Az eltérés az újságírók életmódjával, foglalkozási körülményeivel, magas emocionális feszültségi szintjével magyarázható. A tény önmagában igazolja a hipertóniások minél hamarabbi kezelésbe vételének szükségességét. Az eddig végzett vizsgálatok nem hagynak kétséget afelől, hogy a hipertónia kezelése csökkenti az agyvérzés, a szív- és veseelégtelenség rizikóját.

Egy másik endogén rizikófaktor a vércukorérték alakulása. A szívbetegség és a 6,1 mmol/l feletti vércukorérték között nagy valószínűséggel oki összefüggés van. A magas vércukorértékűeknek gyakran magasabb a vérnyomásuk, magasabb a szérumszintű koleszterin- és trigliceridszintjük. A megvizsgált újságíróknál elenyésző százalékban (nőknél 2, férfiaknál 4 százalékban) találtak kóros vércukorértékeket.

Endogén rizikófaktorokként vizsgálták a szérumszintű húgysavértékeket is. 416 mmol/l felett a megvizsgáltak viszonylag kis százalékában (nők 13, férfiak 18) találtak kóros eltéréseket, főleg az 51–60 éves korcsoportokban.

Még mindig a belső rizikófaktorok közül részletesen vizsgálták a zsírsavanyagcsere-zavarokat. A szívbetegségek kialakulásának rizikója folyamatosan növekszik a szérumszintű koleszterinszinttel. Számos klinikai, epidemiológiai, kóronomiai és kísérleti bizonyíték utal a szívbetegségek és a koleszterin-anyagcsere kapcsolatára. A különböző étkezési szokású lakosság-csoportok koleszterinszintje az étrendtelített zsíradék- és koleszterintartalmától függ. A koleszterinszint befolyásolható az étrend zsírtartalmának módosításával. Az újságíróknál igen magas százalékban találtak zsírsavanyagcsere-zavart. A megvizsgált nők 48 százaléka, a férfiak 64 százaléka mutat magas szérumszintű koleszterinértéket. Nőknél és férfiaknál egyaránt a koleszterinszint és a béta-koleszterinszint is már fiatal életkorban (31–40 éves korcsoport) kóros értékű, mely mindenképpen az életmóddal és a helytelen táplálkozási szokásokkal hozható összefüggésbe. Az alfa-koleszterinszint védőhatása a megvizsgáltaknak csak igen kis százalékában (5–12 százalék) érvényesül. A szérumszintű trigliceridszintje férfiaknál jelentős százalékban kóros (32 százalék). Ismeretes, hogy a nőknél a zsírsavanyagcsere-zavar (magas koleszterinértékek) összefüggésbe hozható a fogamzásgátló tabletták szedésével is. A megvizsgált nők, főleg a magas koleszterinszintűek alkalmazzák a fogamzásgátlás e nem minden esetben helyesímelhető módját. A korszerű fogamzásgátló módszerek (pl. spirál) alkalmazása javasolható.

Endogén rizikófaktorokként értékelték a különböző szív- és érrendszeri latens zavarokat is (a szív ingerképzési, ingerületvezetési és vérellátási zavarai.) A meg-

vizsgált nők 12 százalékánál, a férfiak 18 százalékánál találtak ilyen eltérést, leggyakrabban az 51—60 éves korcsoportban.

Többszörös kockázattal

Több rizikófaktor jelenléte egyazon személynél fokozott figyelmet igényel. Két vagy több mérsékelt kóros rizikófaktor sokkal nagyobb fokú veszélyeztetettséget jelent, mint egy jelentősen kóros. Az iparilag fejlett országokban a 31—40 éves korcsoportú férfiak több mint 25 százalékánál az említett rizikófaktorok közül kettő, sőt három is előfordul. Összehasonlítva azon férfiak rizikóját, akiknél két vagy három rizikófaktor is fennáll, a szívbetegség bekövetkezési valószínűsége akár tizenhatszorosa is emelkedhet (már egy rizikófaktor emelkedése is megduplázhathatja a betegség bekövetkezésének lehetőségét).

Éppen ezért fontos a megvizsgáltak rizikófaktor-gyakoriság előfordulásának vizsgálata. Sajnos meg kell állapítanunk, hogy a megvizsgáltaknak mindössze tíz százaléka nem veszélyeztetett (azaz nem rendelkezik rizikófaktorral). Nőknél és férfiaknál egy rizikófaktorral rendelkezik a megvizsgáltak 10, illetve 8 százaléka, két rizikófaktorral a megvizsgáltak 29, illetve 13 százaléka, három rizikófaktorral a megvizsgáltak 18, illetve 19 százaléka, négy rizikófaktorral a megvizsgáltak 23-23 százaléka, öt rizikófaktorral a megvizsgáltak 6, illetve 16 százaléka, végül hat rizikófaktorral a megvizsgáltak 4, illetve 9 százaléka. Így tehát férfiaknál négy rizikófaktor egyidejű megléte a leggyakoribb, míg nőknél a két leggyakoribb rizikófaktor a dohányzás és a mozgáshiány, de igen magas a dohányzás, a mozgáshiány és a zsírsanyagcsere-zavar valamely más rizikófaktorral kombinálva. Feltűnő, hogy a nők nagy százaléka már fiatalabb életkorban veszélyeztetett.

Az újságírók veszélyeztetettségét értékelve megállapíthatjuk, hogy az magasabb a magyar átlagértelmiség veszélyeztetettségénél, de lényegesen magasabb a kutatóintézetben rendszeresen vizsgált katonai repülőgépvezetők veszélyeztetettségénél is.

A szívbetegség ellátása az orvostudomány fejlődése során jelentősen megjavult, azonban ez a fejlődés nem oldotta meg és a továbbiakban sem oldja meg a már népbetegségnek tartott szív- és érrendszeri megbetegedések kérdését. E népbetegséget az előfordulási arány és a társadalmi jelentőség mellett az is jellemzi, hogy kialakulásában a társadalmi tényezők nagy szerepet játszanak. E betegséghez vezető állapotokban döntő szerepe van az életmódnak. Az iparilag fejlett társadalmakban ez a betegség egyre nagyobb arányokat öltött a helytelen táplálkozás, a kevés mozgás, az erős dohányzás, a mértéktelen alkoholfogyasztás, a civilizációs ártalmak és a gyakori stressz következtében. A helytelen szokások megváltoztatásának kérdését az egészségügy önállóan nem oldhatja meg. A küzdelemben be kell vonni azokat a társadalmi erőket, amelyek segítségével kialakíthatók a helyes étkezési szokások, a sportolás lehetőségei, a dohányzás csökkentése.

Egyes államokban (USA, Nyugat-Európa) ennek a betegségnek a fenyegetése arra készítette a lakosság jelentős hányadát, hogy változtasson helytelen életmódján, s az eredmény: csökkent a halálozás, ezen belül a szív- és érrendszeri megbetegedések veszélyeztetettsége is. Mindezek arra utalnak, hogy a járvány leküzdésében a társadalmi szintű megelőzés nálunk is eredménnyel kecsegtethet.

*

Összehasonlításként egy rövid részletet közlünk a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) „Hivatása: újságíró” című

tanulmányából, amely a Tömegkommunikációs Kutatóközpont Műhely sorozatában jelent meg (a szerk.):

„Néhány évvel ezelőtt a Nemzetközi Újságíró Szervezet (NUSZ) a tagjai sorában szereplő újságíró-szakszervezetekkel fölmérést végzett a szakmán belüli átlagos élettartamról. A vizsgálatból az derült ki, hogy Ausztriában és a Szovjetunióban az újságírók átlagos élettartama megegyezik az egész népességével, Spanyolországban a hasonló szakmákéval; az NSZK-ban, Finnországban, Jordániában és Sri Lankában alacsonyabb, mint a hasonló szakmákban, Lengyelországban pedig minden más szakmáénál alacsonyabb. Igaz, a NUSZ elismeri felmérésének bizonytalanságát, minthogy a foglalkozásonkénti átlagéletkorra vonatkozó hivatalos statisztikák híján csak a szakszervezetek becslésére támaszkodik, kivéve Lengyelországot, ahol külön vizsgálatot végeztek e tárgyban.

Persze, még ha az eredmények tudományosan igazoltak lennének, akkor is magyarázatot kell adni, hogy a többé-kevésbé magas halálozási arányszám többé-kevésbé magas baleseti szintnek vagy megbetegedési arányszámnak felel-e meg, vagy mind a kettőnek. Ilyen szempontból vizsgálva, mi a valószínűsége a »biztonság« témakörben tárgyalt veszélyek fennállásának? Hosszú kutatást igényelne a válasz e kérdésekre, és igazolásuk koránt sem lenne evidens. Érdeke-

sebb inkább felmérni az újságíró szakmában leggyakrabban előforduló betegségeket, amelyeket így összekapcsolhatunk azokkal a körülményekkel, amelyek között a szakmát űzik.

A leggyakrabban említett betegségek a szív- és érrendszeri bántalmak, másodsorban az idegiek. Ezután következnek az emésztőutak bántalmai, különös tekintettel az epebajra és a gyomorfekélyre.

Hajlamosak vagyunk természetesen arra, hogy összefüggésbe hozzuk ezeket a betegségeket az újságíróknál ismeretes életmóddal, amelyet általában az egészségre károsnak tekintenek. A gyakran megkurtított hétvégi pihenés, a szabálytalan munkarend, a gyakori éjszakai munka, a rendszertelen étkezés, a szorongás vagy legalábbis az idegfeszültség, amelyet az okoz, hogy az újságíró ott szeretne lenni az információszerzés előőrsében és a munkát minél gyorsabban szeretné elvégezni, attól való félelmében, hogy lekésik valami fontos hírről, vagy kellőképpen nem ellenőrzött információt bocsát útjára, tartva a konkurenciától és a munkaalkalom bizonytalanságától, a szakma természetéből következő frusztrációk és a számítógéppel dolgozó hírügynökségek felgyorsult tempója: mind megannyi tényező, amely próbára teszi az ezekkel élők egészségét és megmagyarázza a szívrohamok és idegösszeomlások viszonylagos gyakoriságát e szakmában.”

ABSTRACT: The Institute for the Medical Care and Investigation of Flying Units of the Hungarian People's Army carried out a screening test on a representative group of journalists in May—June, 1986. The doctors tried to reveal the most frequent damages and risks journalists are exposed to as a consequence of their activity and way of life. The findings show that journalists face higher risks than the average Hungarian professionals.

Szilágyi Erzsébet

A Maurizius-ügy fogadtatása

Hogyan fogadnak a nézők egy olyan televíziós filmsorozatot, mely a szokásostól eltérően vállalja, hogy elsősorban nem a közönség szórakoztatására törekszik? Erre a kérdésre keres választ a nyugatnémet sorozat nézettségét és tetszését vizsgált, budapesti telefon-előfizetők körében végzett felmérés.

A filmsorozatokat hosszú ideig a szórakoztatás műfajaként tartottuk számon. A műfaj fejlődése, a televíziós kifejezési eszközök gazdagodása, a vizuális gondolkodás szabályainak kialakulása azonban mintha megkérdőjelezte volna ezt az állítást, és egy sor ellenpéldával elbizonytalanította az eddigi magabiztos kijelentést.

Kiderült, hogy egy-egy történelmi-társadalmi korszakról, személyiségtypusról stb. a sorozatok is képesek új összefüggéseket feltárni és sokoldalú árnyalt képet nyújtani.

A magyar televízióban is láthattunk ilyen, nem szórakoztatásra törekvő filmsorozatokat, melyek természetesen mind a műsorszerkesztéstől, mind a közönségtől az eddigiektől eltérő gondolkodásmódot, hozzáállást igényeltek.

A televízió vezetősége azzal kereste meg a Tömegkommunikációs Kutatóközpontot, hogy próbálja meg felmérni a televíziónézők igényeit a másfajta filmsorozatokkal és az eddigiektől eltérő műsorszerkesztéssel kapcsolatban. A felérésnek eleget téve egy háromlépcsős felmérést terveztünk a *Maurizius-ügy* című ötrészes nyugatnémet sorozatról. 310 budapesti telefontulajdonost kérdeztünk meg a filmsorozat sugárzásának megke-

dése előtt (1986. április 14-én), két epizód közvetítése után (április 21-én) és a befejező, ötödik rész után (április 28-án).

Közülük 241-en (78 százalék) tudtak mindhárom kérdésben részt venni és kérdéseinkre válaszolni. A telefonos mintában a középkorúak (62 százalék) és a diplomások (40 százalék) aránya magas, a férfiak és a nők aránya egyenlő (50—50 százalék).

A háromlépcsős kérdés első fázisában a filmsorozat mint műfaj kedvelésére, a legjobban tetsző sorozatra és az egyes epizódok sugárzásának sűrűségére, az epizódok ismétlésének rendszerére kérdeztünk rá. A második szakaszban a *Maurizius-ügy* első két epizódjának nézettségére és tetszésére, valamint a legkedvesebb filmek rangsorában első helyre került *Kórház a város szélén* című csehszlovák sorozatra vonatkoztak kérdéseink. A harmadik lépcsőben feltett kérdések a *Maurizius-ügy* kiváltotta élmény néhány elemét vették sorra.

A sorozatok népszerűsége

A következőkben annak a 241 telefontulajdonosnak a véleményét elemezzük, akik mindhárom kérdésben részt vettek. Kicsit leegyszerűsítve azt is mondhatnánk, hogy ezzel a kvalifikált közép-

és felső rétegek véleményét ismerhetjük meg, hisz mintánk tagjai már azzal is, hogy telefontulajdonosok, hogy 86 százalékuk legalább középfokú végzettségű (még a nyugdíjasok 51 százaléka is diplomás), a társadalom közép- és felső rétegeit képviselik.

A minta 68 százaléka kedveli, 22 százaléka kedveli is, meg nem is, 10 százaléka nem kedveli (vagy soha nem nézi) a filmsorozatokat.

Eddigi felméréseink eredményeit erősítik meg azok az adatok, amelyek azt mutatják, hogy az értelmiségiek (és természetesen a diplomások), valamint a negyven évnél fiatalabbak között a filmsorozathoz való ambivalens viszony nagyobb csoportra jellemző, mint a más foglalkozású és életkorú válaszolók körében. A filmsorozatot nem kedvelők aránya is az értelmiségiek (diplomások) között nagyobb.

Korábbi felméréseink ugyancsak azt mutatták, hogy hiába erősebb egy-egy társadalmi-demográfiai csoportban az ambivalencia vagy az elutasítás a filmsorozattal mint műfajjal szemben, a beszéd-témává váló filmsorozatokat mégis megnevezik. A válaszolók 95 százaléka látta a *Kórház a város szélén*t, és a műsor tetszési pontszáma 84 volt. Egyébként a válaszolók negyede említette a *Kórház a város szélén*t, mint legkedvesebb sorozatát, az értelmiségiek közül viszont csak minden tizenkettedik ember számára jelentette a csehszlovák filmsorozat a legnagyobb élményt.

A megkérdezettek 68 százaléka egymást követő napokon, egymáshoz közel szeretné látni a sorozat egyes epizódjait, 32 százalék pedig hetente egy alkalommal.

A nyugdíjasok (és természetesen a 61 év fölöttiek) között az epizódokat a sűrűn, egymáshoz közeli időpontban látni akarók aránya magasabb a többi foglalkozási (életkori) csoporthoz viszonyítva. Az általános iskolát végzettek között is

többen szeretnék látni az egyes részeket rövidebb időközönként, mint a középiskolát vagy egyetemet, főiskolát végzettek körében. Nem tudjuk pontosan, de valószínű, hogy az epizódokat türelmetlenebbül várók aránya azokban a csoportokban nagyobb, akik jobban kedvelik a sorozatokat. Ezt a sejtést erősíti, hogy az értelmiségiek között akkor emelkedik magasra a gyorsabb folytatást igénylők aránya, ha ambivalens érzelmeik vannak a műfajjal szemben.

A sorozatok epizódjainak ismétlésénél egyforma motivációt jelent a szabadidő és az érzelmi ráhangolódás. Az ismétlést 56 százalék a hét végén (elenyésző arányban a következő nap), 32 százalék az új rész előtt igényelné, míg 11 százalék számára mindegy, hogy mikor ismétlik az egyes részeket.

A közepesnél jobb

Az ötrészes nyugatnémet sorozatot két hét alatt sugározta a televízió. Az első héten (kedden és csütörtökön) két epizódot, a második héten (kedden, pénteken és vasárnap) három epizódot.

A sorozat nézettsége 65 százalékos volt, tetszési pontszáma 62. Ha ezeket az adatokat a válaszolók állítása szerint legnépszerűbb sorozatokhoz és nem a Tömegkommunikációs Kutatóközpont közönségkutató osztályának országos adataihoz hasonlítjuk, akkor a *Maurizius-ügy* a közepesnél élénkebb érdeklődést keltett, és nagyobb tetszést aratott.

Mivel a második epizód sugárzása után kérdeztünk rá a *Maurizius-ügyre*, nem tudjuk kizárni azt a feltételezést, hogy a sorozat iránti érdeklődést ébren tartotta, esetleg kissé fokozta maga a kérdés is. Ugyanis ekkor arról is kérdeztük a minta tagjait, hogy kíváncsiak-e a film további részeire. A minta 72 százaléka kíváncsi volt a folytatásra, 27 százaléka nem. A kíváncsiak aránya nagyobb volt a szellemi foglalkozásúak és a nyug-

díjasok, a nők, az alsó- és középfokú végzettségűek, valamint az idősebbek között.

A sorozat nézettsége a nyugdíjasok, a nők, az általános iskolai végzettségűek és az idősebbek között volt a legmagasabb. Vagyis ezt a nem szórakoztató filmet is azok nézték nagyobb arányban, akik közül általában is többen nézik a sorozatokat, mint a más foglalkozású, nemű, iskolai végzettségű és korú csoportokban.

1. tábla

A Maurizius-ügy egyes részeinek nézettsége és tetszése

Epizódok	Nézettség (százalékban)	Tetszés (pontban)
I. rész	68	63
II. rész	58	66
III. rész	65	61
IV. rész	62	62
V. rész	73	60

hanem az egyes epizódok értékelése is közelebb állt egymáshoz. Az általános iskolát végzetek nagyon változóan értékelték az egyes epizódokat, és 63-tól 79-ig terjedt a tetszési pontszámuk.

Összefüggés mutatkozik a kíváncsiság erőssége és a nézettség, illetve a tetszés között. Ugyanis azok nézték nagyobb arányban az egyes epizódokat, és azoknak tetszettek jobban, akik a filmsorozat közepén kíváncsibbakk voltak a folytatásra. Ha a korábbi felmérésekben nem ezek a csoportok lettek volna a legnagyobb sorozatfogyasztók, akkor hajlanánk arra, hogy ők akartak jobban segíteni a felmérés készítőinek, ha már a véleményük iránt érdeklődtünk. Az együttműködésre, segítőkészségre akadt más bizonyíték is. A második megkereséskor arra is rákérdeztünk, megvették-e, olvasták, olvassák-e Jaroslav Dietl: Kórház a város szélén című regényét, mely a közel-múltban jelent meg magyarul.

A harmadik telefonhíváskor néhányan

2. tábla

A Maurizius-ügy nézettsége és tetszése foglalkozás szerint

Epizódok	Foglalkozás							
	vezető beosztású értelmiségi		egyéb szellemi		szakmunkás		nyugdíjas	
	nézettség (százalékban)	tetszés (pontban)	nézettség	tetszés	nézettség	tetszés	nézettség	tetszés
I.	64	64	63	62	61	64	75	61
II.	49	65	62	60	56	61	62	63
III.	53	56	63	62	64	66	75	63
IV.	51	55	62	63	61	67	70	62
V.	64	59	72	59	71	67	83	55

A nyugatnémet filmsorozat a legjobban a szakmunkásoknak, a nőknek, az alsó- és középfokú végzettségűeknek, valamint a középkorúaknak tetszett. Ezekben a csoportokban — kivéve az alsófokú végzettséggel rendelkezőket — nemcsak az átlagpontszám volt magasabb,

már kérdés nélkül is elmondták, hogy megvették a Dietl-regényt és olvassák. Utaltak arra is, hogy a *Nézzük együtt* című műsorban Wisinger István is kérte véleményüket a *Maurizius-ügyről*. E tényektől nem lehet, nem szabad eltekinteni a nézettség, a tetszés értékelésekor. De

hogy milyen mértékben torzították a spontán viselkedést, arról még becslést sem tudunk közölni.

Megtörtént vagy kitalált?

A nyugatnémet filmsorozat a század első évtizedeinek Németországáról próbál átfogó képet nyújtani. Arról, hogy hogyan élt a polgári középréteg és milyen értéktelenség — értékromboló folyamatok zajlottak a középpolgári és az értelmiségi körökben.

A *Maurizius-ügynél* is azokat a tényezőket vettük sorra, amelyeket más nagy vagy közepes sikert arató, esetleg bukás-ként elkönyvelt filmsorozatoknál is vizsgálni szoktunk.

A szereplők iránti pozitív vagy negatív érzelmek az azonosulás mértékét mutatják. A nézők szeretik, ha találnak olyan szereplőt, akinek az életelvével, nézőpontjával azonosulhatnak, illetve akivel összemérhetik magukat.

A *Maurizius-ügyben* mindkét igényük kielégült: győzelmet arathattak az oknyomozásban a fiatal gimnazistával azonosulva, és erkölcsi elégtételt kaphattak az igazsággal nem törődő ügyész, a hamis tanú és az önmagát leleplezni nem akaró gyilkos elítélésével.

A legszimpatikusabb szereplőnek a fiatal Etzel Andergarstot tartották (a nézők 64 százaléka). A justizmord után nyomozó, a szülői házat elhagyó, majd a merev, antihumánus apát megtagadó fiú következetessége megnyerte a sorozat nézőit. A szakmunkások 73 százaléka, a középfokú végzettségűek 71 százaléka és a tizenyolc-negyven év közöttiek 72 százaléka tartotta a legrokonszenvesebbnek Etzel alakját.

A feleséggylilkosságért ártatlanul elítélt művészettörténész, Maurizius már sokkal kevesebb nézőből váltott ki együttérzést, kevesebben választották a legszimpatikusabb szereplőnek (a nézők 18 százaléka).

A legkevésbé szimpatikus szereplők között három figura fordul elő szinte azonos arányban: a csalással is győzelmet arató főügyész, von Andergast (a nézők 47 százaléka), a hamis tanú Gregor Waremmé és a gyilkos Anna (a kettőt együtt a nézők 46 százaléka választotta).

A filmsorozat befejezése, Maurizius halála, Etzel végleges távozása apjától nem nyerte meg a nézők tetszését. Szinte valamennyi társadalmi-demográfiai csoportban a legalacsonyabb tetszési pontszámot érte el. Az ötödik rész tetszési pontszáma különösen alacsony volt, a nyugdíjasok (55), a férfiak (54), a diplomások (54) és az idősebbek (55) között.

A filmsorozat legnagyobb erényének vizuális hitelességét, az 1910-es, 1920-as évek expresszionista német filmjeinek megvilágítását, beállítását nagyszerűen átvevő fényképezését tarthatjuk, mert ez felerősítette a sorozat hangulati elemeit valamifajta megfogalmazhatatlan fatalizmust, misztikumot, kiismerhetetlenséget sugallva. Mindezek mérése egy telefonos kérdésben lehetetlen, emiatt inkább igazságtalan ítélet mai előfordulására kérdeztünk rá.

A sorozatot nézők 68 százaléka, a Maurizius-ügyet megtörténtnek, 19 százaléka kitalálnak és 13 százaléka részben megtörténtnek, részben kitalálnak tartotta.

A végzettség emelkedésével nő azok aránya, akik szerint az esemény megtörtént. A diplomások 70 százaléka szerint az eset valóságos.

A sorozatot nézők 87 százaléka szerint ma is előfordulhat, hogy valakit ártatlanul elítélnek és börtönbe csuknak. Az értelmiségiek, a férfiak és a diplomások 92 százaléka, valamint a középkorúak 89 százaléka szerint a justizmord ma is előfordulhat. Hogy ez a megítélés befolyásolta-e a sorozat hatását, vagy a megtörtént bűnügyként kezelt sztori milyen motívumként szerepelt a sorozathoz való viszonyulásban, azt nem tudni. Arra vi-

3. tábla

Megtörtént vagy kitalált esemény volt a Maurizius-ügy?

(százalékban)

A Maurizius-ügy	Foglalkozás			
	vezető, értelmiségi	egyéb szellemi	szakmunkás	nyugdíjas
Kitalált	11	21	16	24
Megtörtént	75	63	77	62
Is-is	14	16	7	14
Összesen:	100	100	100	100

szont, hogy a film hangulata, gazdag vizualitása mégiscsak hatott, a következő tényből merünk következtetni.

A sorozat nézőinek 62 százaléka szeretné elolvasni Jakob Wassermann regényét, melynek alapján a műsor készült. A legtöbben a szellemi munkát végzők, a szakmunkások, a nők, a középfokú végzettségűek és a hatvan évnél fiatalab-
bak közül vállalkoznának a regény elolvasására.

Hogy ezt a kíváncsiságot a Maurizius-ügy egyik pozitív hatásának is tarthatjuk, az akkor válik nyilvánvalóvá, ha összehasonlítjuk a *Kórház a város szélén* című Jaroslav Dietl-regény iránti kíváncsisággal. A *Kórház a város szélén* nézőinek 47 százaléka szeretné elolvasni Dietl könyvét.

Valamennyi bontásban magasabb azok aránya, akik kíváncsiak a Maurizius-ügyre, mint azoké, akik el akarják olvasni a Dietl-könyvet. Bár ez az adat azt is jelentheti, hogy a *Kórház a város szélén* olyan mértékben kielégítette a közönséget, mint a filmsorozat, hogy más formában már nem kíváncsiak a történetre.

A *Maurizius-ügy* tehát másfajta élményt nyújtott, másként hatott, mint az egyértelműen szórakoztatni akaró filmsorozatok, egyfajta intellektuális igény

4. tábla

Szeretné olvasni a *Kórház a város szélén* és a *Maurizius-ügy* című regényt? (százalékban)

Foglalkozás	Szívesen elolvasná	
	a <i>Kórház a város szélén</i> t	a <i>Maurizius-ügy</i> t
Vezető értelmi-ségi	19	54
Egyéb szellemi	59	68
Szakmunkás	59	69
Nyugdíjas	50	56

alakult ki a nézőkben. Természetesen tapasztalatainkból tudjuk, hogy valójában sokkal kevesebben olvassák el a regényt, mint ahányan szeretnék. Mégis a gondolkodásra, a helyzetek, magatartásformák elemzésére vállalkozó sorozatok vizuális igényességükkel is az intellektuális kíváncsiságot erősítik fel a nézőkben, ami óriási mértékben eltér a tömeges sikert arató, szórakoztató filmek elandalító, megnyugtató, inkább az emócionális felerősítő hatásától. Az intellektualitásra szorító sorozatért nem lehet rajongani, az érzelmekre ható filmekért viszont na-
gyon.

ABSTRACT: How do television viewers receive a serial which — contrary to the usual characteristics of the genre — does not strive for entertainment? To answer this question, a telephone survey was carried out in Budapest which has revealed that the film — made in the FRG — aroused greater interest and was appreciated higher than the average. It was best liked by pensioners, women, those with primary education and elderly people, i.e. those who generally watch television series more frequently than other socio-demographic groups. However, the programme offered new experiences, different from the usual series: it contributed to the development of a kind of intellectual demand in the viewers.

Badacsonyi Sándor: VÁRAKOZÁS (rézkarc)

Gorbói Tamás

A kor naplója?

Híradó a moziban

A szerző a Magyarországra eljutó külföldi filmhíradók elemzése alapján körvonalazza az újságírás és a dokumentumfilm határán álló műfaj mai lehetőségeit.

„A híradófilmeket a kor naplójának nevezhetnénk. Látszólag nem konstruált, személytelen valóságot tükröznek. Tehát semmi lírai sétálgatás, semmi magánsors, hanem csak riport. És mégsem egyszerűen a tárgyi valóság az, amit látunk. A szenzáció és az időszerűség határozza meg a kiválasztást és az összeállítást, és már ez is olyan nézőpont, amely bizonyos formákat teremt. A híradóképek azon kispolgári tömegek történelmi tudatának dokumentumai, amelyek számára azok elsősorban készülnek.

A kor naplója? Mit fognak megtudni a történészek ezekből a sport-, parádé- és balesetfelvételekből azokról az eseményekről, amelyek történelmileg döntőek voltak? A társadalmi erőknek nincs látható alakjuk. Le lehet fényképezni a Young-tervet, az ésszerűsítést, a bércsök-kentést? Meg lehet képekben ragadni ezeknek a gazdasági okát és jelentőségét? Legfeljebb csak végső hatásaikat, a periférián jelentkező tüneteiket. A híradó a film határát jelzi. Nem, maguknak a képeknek nem lesz dokumentális jelentőségük a történészek számára. Annál inkább jelentős kiválasztásuk elve.”

Így írt Balázs Béla 1930-ban *A film szelleme* című művében a híradóról. Vajon ma, a nyolcvanas évek közepén

mennyiben a kor naplója a híradófilm, mennyiben krónikás a filmhíradós? Mennyiben ad hírt és mennyiben orientál? Van-e helye a híradófilmnek a tömegkommunikációs forradalomban?

„Hír-adás”

Az első híradófilmeket a századforduló környékén készítették: 1886-ban II. Miklós cár koronázásáról, 1899-ben a spanyol—amerikai háborúról. Ezek a képsorok *hírt adtak* az eseményekről. Mint ahogyan ezt tette az első igazi „híradós”, Dziga Vertov filmhíradója is, a *Kino Pravda*. A magyarul *Filmigazságnak* nevezett — 1921-től folyamatosan jelentkező — híradó elsődrendű célja az volt, hogy tájékoztassa nézőit a hatalmas ország különböző eseményeiről. Ám Vertov nem elégedett meg pusztán az információ közvetítésével, arra törekedett, hogy értelmezze is a történéseket, felismerje a valóság összefüggéseit, és állást foglaljon.

Mivel a híradó végtére is egy struktúraformát jelent a tömegkommunikációban, nem feltétlen hordoz osztálytartalmat, habár napjaink összesűrűsödött eseményesorának fotografálása közben a mozgóképes hír rögzítője nemigen tudja kivonni magát sem a koráramlatok, sem

a politikai állásfoglalás előkelően távoli magatartásformái közül. Mert a gyorsuló idő és eseményei már az egyidejűség varázsával sem tudják mindig elkápráztatni a nézőt, kinek lakásába „helyhez megy” a híradó. Persze a „mesedodoz” oly mértékben ömleszti rá estéről estére a rendkívüliségeket, hogy az már a veszélyérzet csökkentésével is felér. A néző lassan hozzászokik a horrorlátványokhoz, és nehezen tudja elképzelni (szerencsére), hogy mindaz köznapi valóság is lehet (repülőtéri terroresemények stb.).

A Balázs Béla-i megfogalmazás, mely az eseményhalmaz naplószerű, kronologikus feldolgozását ígéri, már nem időálló. Nem kívánja persze a mozihíradó a tévével való értelmetlen versengést sem, inkább „pályamódosítással” megváltik etimológiai értelemben vett „hír-adó” jellegétől, és híranalizátorrá lesz. Azt az eseményt, amely a tévében, mondjuk, ötven másodpercet kap, esetleg kilenc percen dolgozza fel és értelmezi.

A mozihíradókat finanszírozó államok, kormánypartok és más mecénások is jól ismerik azt a McLuhan-féle effektust, amely a nagyközösségekben történő információbefogás memóriáértékét megsokszorozva tapasztalja. A moziban ülő nézőre ugyanis nemcsak a vásznonról érkező jelzések vannak hatással, hanem környezetének reakciói is. A két hatásmechanizmus egymásra épülve felerősíti egymást. A jószerivel vacsoraidőben jelentkező tévéhíradó nézői viszont csak kisebb közösséget alkotnak.

Ezt a hatást felismerve támogatnak ma világszerte 92 híradócéget (az NSZK-n belül hármát is), és hozták létre a Közös Piac-i tizenkettőt „Európa-híradóját.” Vége tehát annak a tévhitnek, hogy a mozihíradó a szegény vagy épp csak felszabadult országok első kommunikációs lépcsője, mely az elektronika beléptével feleslegessé válik.

A jogelődöket, például a már az első világháborúban is jelen lévő frontfilme-

sek „röghözkötött”, nehéz gépeivel készült, fotogénnek nem mondható montázsokat a magyar történelem forradalmi korszaka követte. 1919-ben már szervezett kereteket kap a híradógyártás a „Vörös Riportfilm” révén. Később e filmfajtákat (agitka stb.) a szovjet vezetők kiemelten fontosnak minősítették, a filmet a legfontosabb művészeti ágnak tartották, a sajtót, később a rádiót pedig olyan lehetőségnek, mely magában hordozza a mindennap minden órájában tartható népgyűlés ígérétét.

Ezek a riportfilmek a mindennapokról szólnak, a politikai élet apró és nagyobb eseményeiről, amúgy híradós jelleggel. De éppen ez a mind jobban összezsugorodó rendezői beavatkozás teszi hitelessé ezeket a felvételeket, amelyek kiérdemelhetnék, hogy az egyes korszakok hangulati elemeinek is nagy jelentőséget tulajdonító szociológus vagy történész utókor meghitelezze számukra azt a forrásértéket, amelyet fátisszerűen, régi beidegzéssel preferál.

A mozihíradó tulajdonképpen máig is a Vertov által elkezdett vonalon halad. Még akkor is, amikor torz és embertelen eszmék szolgálatába állott, képes-hangos szócsőként továbbítva a torz ideológiákat, felhasználva a hamisítás és a manipuláció tisztességtelen eszközeit. Példa erre a Goebbels által irányított náci, vagy a háború alatti magyar filmhíradó.

Elődeink attól sem riadtak vissza, hogy a Don-kanyar eseményeit Örkény mellett vegyék fel statisztákkal, természetesen nem úgy, ahogyan az valójában történt. Eltekintve ettől a zavaros időszaktól, a mindenkor filmhíradó eleget tett a tömegkommunikáció alapvető követelményeinek: hírt adott, orientált, szórakoztatott. Hatása óriási volt. Olyan eseményeket, személyeket, szenzációkat talált a perecropogató mozinézők elé, akiket vagy amiket máshol nem ismerhettek meg. Emellett óriási jelentősége még, hogy az utókor számára krónikásként

konzerválta a történéseket. (Kivétel persze a hamisítás, de ez egy másik dolgozat témája lehetne.)

A televízió megjelenésével és főleg tömeges elterjedésével a monopolhelyzet megváltozott. Ma már a tévé a lakásba viszi be a híreket, személyes ismerősökké téve a politikai személyiségeket, a soha nem látott tájakat. Egyenes adásban nézhetjük a Holdra szállást, a spanyol katonai puccskísérletet, a brüsszeli stadion véres eseményeit, vagy akár egy labdarúgó-világbajnokság döntőjét. Vacsorázás közben látjuk szétrobbanni a Challanget; a genfi csúcstalálkozót és a zsanai olajkitörést.

Ebben a helyzetben a mozihíradó már nem lehet „hír-adó”. A hír már ismert, mindenki tud róla, mindenki látta. Előfordulhat — és sajnos, elő is fordult Magyarországon —, hogy a híradót egyes vidéki mozikban jó néhány hét késéssel vetítik le. Ebben az esetben a hatás viszájára fordulhat, ez nyilvánvaló. Éppen ezért *változtatni kellett a szerkesztésen.*

Például 1985-ben

A Magyar Filmhíradó, mint az INA (International Newsreel and News Film Association) tagja, összeköttetésben áll a

világ szinte valamennyi filmhíradójával. Ez azt jelenti, hogy a szerkesztőség rendszeres tájékoztatást kap a tagországok műsorairól, sőt 20—25 országgal állandó műsorcsere is kialakult. Az INA tervezi, hogy a tagországok érdekes anyagait műholdon keresztül továbbítja, ezzel még szélesebbé téve a cserét. (Persze, amíg a Magyar Filmhíradó fekete-fehér riportokat készít, addig esélye sem lesz arra, hogy ebbe a programba bekerüljön.)

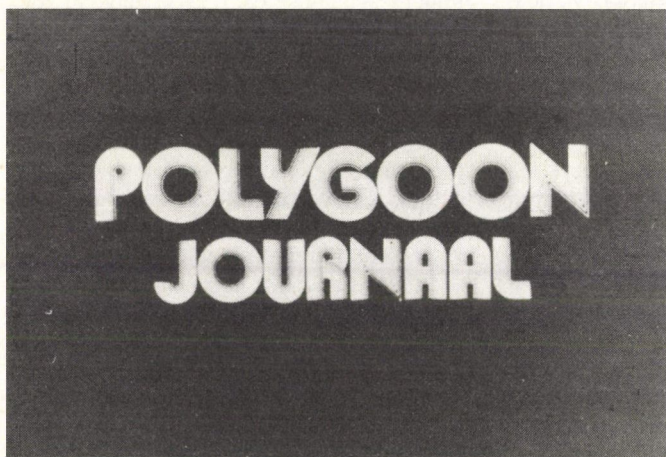
A beérkezett tekerceket végignézve érdekes képet kaphatunk arról, hogy miről készülnek külföldön a filmhíradók, mi a műsorok szerkezete, mit tartanak fontosnak a világ és saját országuk dolgairól a szerkesztőségek.

Először ismerkedjünk meg néhány jelentős, ismert filmhíradóval.

Austria Wochenschau (Ausztria). Programjai: Halló, Cinema! Halló, Kino! Részben egy adott témát dolgoz fel, részben magazinszerű összeállítás. Például 1985. 18. hét: A II. Osztrák Köztársaság megalapításának 40. évfordulója (egytemás). 41. hét: 1. katalizátoros autók kínálata, 2. Johannes Rau Bécsben, 3. fiatalok munkanélküliek számának csökkentésére irányuló programok, 4. bemutatóra váró filmek kínálata.

Polygoon Journal (Hollandia). 39. hét: Holland filmhét Utrechtben. 26. hét: 1. légi fényképezés, 2. az Artis állatkert akváriuma.

Blick in die Welt (NSZK, Frankfurt). Saját anyagok mellett jelentős mennyiségben vesz át más szerkesztőségek műsoraiából. Többtémás magazinok. 21. hét: „Egykor újdonságnak

számított” címmel közölt összeállítást régi anyagokból: 1. a számítógép megindul diadalútján, 2. Brasilia, az új főváros, 3. De Gaulle Eisenhowernél, 4. Nehru látogatása Csou En-lainál, 5. Felkelés Szöulban, 6. Go-cart. Hasonló koncepcióval szerkesztették a 27. heti filmet is: „Húszonöt éve történt:” 1. földrengés, 2. ár-hullám a Csendes-óceánon, 3. ENSZ-összeállítás, 4. Miss Németország választás, 5. autóverseny, 6. motorcsónakverseny. Van olyan is, amikor saját riportokból áll össze a tíz perc. 24. hét: 1. könyvkészítés tegnap és ma, 2. az ócskavas újrafelhasználása, 3. művészet: a fantázia nem ismer határokat.

Deutsche Wochenschau (NSZK, Hamburg). Általában többtémás. 27. hét: 1. a hamburgi halpiac, 2. a wormsi katedrális, 3. német—kínai kereskedelem, 4. Sindelfingen és Böblingen — a precíziós ipar két központja, 5. harmincéves és Luft-hansa, 6. 250 köbcentis motorkerékpárok világbajnoksága.

Olaszországban két filmhíradó is létezik. Rövid néhány perces tekercsek:

Corona Panorama. 1. milánói szolgálati kiállítás, 2. tavaszi maraton a Szent Péter téren. Vagy: 1. umbriai bútorkiállítás, 2. pizzasütők európai egyesülete.

Corona Cinemondo. Egy műsorban jelent meg: 1. római nemzetközi vásár, 2. kézműves-kiállítás, 3. szerzetesek összejövele Szent Augustus megtérésének 1600. éve tiszteletére. Egy másik tekercs: 1. energia az épületekben, 2. ipari filmek szemléje, 3. népszokások Moremnában.

Érdekesség az EGK Brüsszelben megjelenő heti színes híradója:

Images d'Europe. Általában egytémás, részben saját forgatott anyagok, részben átvett riportok. 2. hét: 1. magányos nők lakásszövetkezete Milánóban, 2. film és fejlődés (a fejlődő világ számára készült filmek fesztiválja Amszterdamban). 3. hét: a lepra és a malária ma.

Belgawox (Belgium). Öt-hat perces tekercsek; nem hetente jelenik meg, hanem

folyamatosan, az anyagok elkészülése szerint. Érdekesebb témái: Százötven éves a belga vasút. A királyi család Zaireben. Atomerőmű Belgiumban. 5700 km Európa körül, vitorlás. Irodafelszerelési kiállítás. Óriás omlett, harmincötezer tojásból. Persze van kifejezetten külpolitikai összeállítás is: az amerikai elnökválasztások utolsó percei.

Néha eljutnak a Magyar Filmhíradó szerkesztőségébe távoli országok műsora is:

India Newsreel (India). Általában egytémás. Két híradó az év elejéről: Radzsiv Gandhi utazása Egyiptomban, Franciaországban, Algériában, Genfben. A másik: Indiai expedíció a Déli-sarkon.

Hasonlóan érdekes az argentin híradó is:

Argentina al Dia. Magazin. Egy műsora: 1. kerüljük a vadállatok válogatás nélküli öldöklését, 2. formatervezés a háztartásban, 3. korszerű autókalkatrésgyár felavatása, 4. jóléti szervezetek karácsonyi képeslapjai.

China Today (Kína). Általában egy téma alapján készült magazinműsor. 12. hét: 1. ismert kínai festők kiállítása a Hagyományos Festészet Akadémiáján, 2. az ősi „fröcskölt-tintás” technika a festészetben, 3. fiatal művészek olajfestményei, 4. tájképek és ősi épületek klaszszikus technikával készült rajzai, 5. Guan Liang színházi karakterekről készült akvarelljei.

Filmske Novosti (Jugoszlávia). Hagyományos szerkesztésű, többtémás heti híradó. 24. hét: 1. Helmut Kohl Belgrádban, 2. termálfürdők Kursumlija vidékén, 3. I. világháborús veteránok Svilajnacban, 4. a spliti oceanográfiai intézet. 15. hét: a Jugoszláv Szakszervezeti Szövetség Összövetségi konferenciája a társadalompolitika kérdéseiről, 2. ifjúsági staféta Skopjében és Pristinában, 3. az „Astito” konfekcióüzem, 4. a belgrádi Nemzetközi Autószalon, 5. A Jahorina-hegység, 6.

Jugoszlávia—Franciaország labdarúgó-mérkőzés.

Filmovy Tydenic (Pozsony). Váltakozva egytémás vagy magazinszerű. 14. hét: 1. a jegesedés ellen használt vegyszerek káros hatásai, 2. a vizek tisztaságának védelme, 3. tudományos-fantasztikus film forgatása a Koliba Filmstúdióban, 4. kosárlabda-mérkőzés. 32. hét: a hírosimai és nagaszaki atomkatasztrófa emlékére.

Bolgarszka Kinokronika (Bulgária). Többtémás. 25. hét: Smylen álma (egykori háborús veterán töltényhüvelyekből készült műalkotásai), 2. a „kóborló” (Matej Preobrazsenszkij atya élete), 3. a Tangra jacht világkörüli útra indul.

Szovkinokronyika (szovjet heti híradó). Több különkiadás, önálló sport- és úttörőhíradó. Általában több téma, kivétel egy-egy igen fontos esemény (Csernyenko halála). 24. hét: 1. Gorbacsov tárgyalásai Asszaddal, 2. szerszámgépgyár, 3. a „Lira” kávézó (csak alkoholmentes italok), 4. képzőművészeti kiállítás.

Polska Kronika (lengyel híradó). Általában többtémás. 26. hét: 1. az ősi Varsó helyreállítása, 2. könyvkiadás Lengyelországban, 3. robotok, 4. divat, 5. a Varsó—Bécs vasútvonal története, 6. lengyel popegyüttes.

Időállóbb, mint a tévé

Természetesen nem tudtam bemutatni az összes filmhíradót, csupán azokat, melyeknek műsorai eljutnak a Magyar Filmhíradó szerkesztőségébe. De ezekből az anyagokból is levonható néhány következtetés arról, hogy milyen is a nyolcvanas évek mozimagazinja.

1. Szinte kivétel nélkül az összes műsor színes.

2. Időtartamuk általában tíz perc, kivéve a belga és az olasz híradókat, melyek rövidebbek, de hetente többször jelennek meg.

3. Általában magazin-szerkesztésűek a híradófilmek, ritkán foglalkoznak egyetlen probléma feldolgozásával. Viszont van példa arra is, hogy egy témát több, más helyszínről riport összefűzésével közelítenek meg (pl. környezetszennyeződés, művészetek, energia).

4. A műsorok szerkesztésében figyelembe veszik, hogy előre nem tudni, milyen film előtt látható a híradó, s hogy milyen összetételű közönség nézi. Ezért szélesebb tömegekhez kell szólania, mindeki számára befogadhatóan.

5. A híradósok általában foglalkoznak a „nagypolitika” eseményeivel (legkevésbé az olaszok és a németek, míg például a szovjet híradók mindegyike valamilyen fontos politikai eseménnyel kezdődik). A nyugati híradók közül sok egy-egy történelmi évforduló kapcsán ad visszatekintést, vagy rendszeresen készít sorozatokat (pl. 25 éve történt, egykor újdonságnak számított stb.).

6. Bár a televízió — egyidejűsége és technikája segítségével — szinte „lelővi” a sportot, az mégis jelen van a mozivászonon. Példa erre, hogy a hamburgi híradó rendszeresen ad beszámolót labdarúgó-mérkőzésekről, holott azokat a televízió vagy egyenes adásban közvetíti, vagy összefoglalót ad róluk. A Szovjetunióban még rendszeres sporthíradó is létezik.

7. Megjelent a reklám is! Persze bújtatva, bár arra is akad példa, hogy valóban reklámfilmeket szerkesztenek be a programba. De inkább jellemzőek a látszólag ártatlan tudósítások, melyek háttérben mindig valami megbújik. A legegyszerűbbek a filmbemutatókról szóló riportok. Az osztrák híradó szinte mindegyik számában beszámol valamilyen új filmről. Megjelent a videoprogramok ajánlata is (pl. *Belgavox*: A Dire Staits együttes új videoműsora). És az igazi „reklámszágú” riportok (*Blick In die Welt*: A Lego építő csodálatos világa, *EGK*: Séta Mauritiuson — idegenforgalmi céget propagál, *Corona Cinemondo*: Látogatás a

Metro Imports áruházban, *Belgavox*: A legújabb Chrysler-modellek kiállítása Brüsszelben).

8. A híradók funkciója megváltozott. Nem a „hír adása”, hanem a tájékoztatás, az informálás elsősorban a feladatok. Böven van példa arra is, hogy egy-egy eseményt, jelenséget elemzően, összefüggéseiben próbálnak bemutatni (pl. *Deutsche Wochenschau*: A vízszennyezés okai).

9. A tájékoztatás mellett nagy szerepet kap a szórakoztató funkció is. Elsősorban a nyugat-európai műsorokba szerkesztenek be ún. színes anyagokat, melyek hagyományos híradós képsorok (pl. *Blick in die Welt*: Csúcs a Guinness rekordok könyvében: hat vizisíelő élő gúlája, *Belgavox*: Vízi balett, Óriás omlett harmincötezer tojásból, Vitorlások nemzetközi seregszemléje).

10. Egyértelműen megállapítható, hogy a mozihíradók rendkívül igényesen elkészített műsorok. Eltérően a hasonló televíziós műsorokkal, itt nagy súlyt fektetnek az alkotók a képi komponálásra, a feszes, gondos vágásra és a tökéletes hangminőségre. Időnként egészen kiemelkedő operatőri bravúrt is láthatunk a vásznon.

11. Kordokumentum-e a híradó? Annak ellenére, hogy főleg a nyugati műsorokban kevesebb a „nagypolitika”, mégis azt kell mondani, hogy igen. Mivel ezek az anyagok a hétköznapiak felé fordultak, a mindennapok aprónak tűnő eseményeit mutatják be, az utókor számára óriási lehetőségeket kínálnak. Megtudhatják az utánunk jövők, hogy mi foglalkoztatta az adott időben

az országok közvéleményét, hogyan éltek, mit vásároltak, mivel közlekedtek, hogy és miként szórakoztak az emberek, mik voltak a mindennapok fő kérdései. Forrásul a késő korok nemzedékei bátran nyúlhatnak a filmkockákhoz, már csak azért is, mert egyrészt a televíziózás mágnesszalagjai korántsem olyan időállóak, mint a film anyaga, másrészt pedig a híradókban a témák feldolgozása precízebb, kimunkáltabb, mint az idő sürgetésében dolgozó tévések tudósításaiban.

12. Mindezekből levonható a következtetés: a filmhíradóra továbbra is szükség van. Az újságírás és a dokumentumfilmzés határán álló — valójában műfajnak nevezhető — műsor nem konkurenciája (az nem is lehet), hanem kiegészítője a tömegtájékoztatás más módszereinek. Tudatosabb, felelősségteljesebb szerkesztéssel meg tud felelni mindannak, ami

elvárható egy ilyen nagy hagyománnyal rendelkező informáló, orientáló, szórakoztató eszköztől. Felelőssége azon túl, hogy segíti eligazodni korának nézőit, abból is áll, hogy a valóságot oly módon tükrözze, hogy abból objektíven megismerhető legyen — az utókor számára — mindennapjaink világa.

Pálos Miklós

Párbaj III.

avagy konkurencia a hazai tömegkommunikációban

Ezúttal harmadszor közlünk részleteket abból az interjúorozatból, amelyet Pálos Miklós „Együttműködés a hazai tömegkommunikációban” címmel készített. Noha a tanulmány kerek egy évvel ezelőtt készült, egyes vonatkozásai most, a hazai tömegtájékoztatás egyre fokozódó konkurenciájának idején különösen időszerűek. Ezúttal az e témával kapcsolatos véleményeket adjuk közre.

Matkó István, a Magyar Hírlap gazdaságpolitikai rovatvezetője

— *A tömegtájékoztatás egyes médiumainak versenyképességeit sokféle külső-belső tényező határozza meg. Tapasztalataid szerint hogyan alakult a hazai helyzet?*

— Úgy vélem, az informálásban ma már nálunk is van munkamegosztás. Az érdekképviselési törekvések vonatkozásában például a Népszava a szakszervezet, a Magyar Hírlap elsősorban a kormány álláspontját tekinti kiindulópontnak. Van munkamegosztás az eszközök adottsága szerint is: a rádió a leggyorsabb, hiszen az események bekövetkezése után akár percekkel képes a legszélesebb kört informálni. A következő a sorban a televízió, amely ugyan — ha már Magyarországról van szó — kötöttebb műsoridejű, de mégiscsak sokkal gyorsabb, mint az írott sajtó, mert azonnal a helyszínre tudja küldeni a munkatársait, képet, hangot tud közvetíteni. Vagy úgy, hogy feldolgozza, vagy úgy, hogy egyenesben adja az eseményt. Am meg kell jegyezniem — s ez a Magyar Televízióra

még mindig érvényes, csakúgy, mint a Magyar Rádióra —, hogy sokszor a külföldi eseményekről gyorsabban kapunk információt, hírt, sőt képanyagot is, mint az itthon történekről. Ennek sok oka van, gyanítom, hogy nem csak technikai. A harmadik helyre sorolom a nyomtatott sajtót, ahol számolni kell azzal, hogy nemcsak bejelent, hanem kommentál is. Ehhez a szereposztáshoz Magyarországon nem mindig és nem mindenki tartja magát. A leghatározottabb igényt a Magyar Rádiónál látom e törekvéshez, ahol tudomásul veszik, hogy mi a dolguk ebben a láncban. A lassan átalakuló televízió gyakorlatában is marad elég ellentmondás. Különösen a javára változó Televízió-híradónál tapasztaltam, hogy adott esetben a szakavatott informálást háttérbe szorítja az egyszemélyes, „befésült” show, a mosoly, premier planban. Tudom, ezt egyes műsorvezetők szeretik csupán, s éppen a Tv-híradó új vezetőjétől láttam, hogy ő is másként képzei az informálást, Azért mondom ezt, mert ő valóban alárendeli a közlést a kommentárnak, az öncélú modorosságot a tartalomnak, s jó lenne ezt a stílust terjesztesse-

ni... Jól tudom, hogy a rádió és a televízió egyre dominánsabb szerepet játszik az informálásban. Ugyanakkor az írott sajtónál az a baj, hogy a szokásos műsorkritikákon kívül nem eléggé támaszkodik a két hatalmas információgyár alapanyagaira, azt nem dolgozza fel. Nálunk nem látni olyan fajta politikai újságírást, mint például az Egyesült Államokban vagy a Német Szövetségi Köztársaságban, de még Angliában is, ahol egy-egy rádió- vagy tévéhírt követ az írott magyarázat. Egyszerűen megemlítik, hogy mondjuk tegnap a televízió műsorában láttunk egy filmet az elektronika térhódításáról. Arról, hogy hogyan használják fel az elektronikát például a vagyonsvédelemben: „Kérem, az alábbi cikkünk a témát folytatja”. És akkor rajzok, fényképek következnek arról, hogy milyen ultrahangos radarkészülékek vannak, azokat honnan lehet beszerezni, mire szolgálnak.

— *Mi lehet a magyarázata, hogy ez nálunk nem válik gyakorlattá?*

— Magamra is értem ezt a kritikát, s úgy fogalmazok, hogy ez két dologból ered. Az egyik az, hogy nálunk az írott sajtó elkülönült a televízió és a rádió műhelyétől. Sőt, ki merem mondani, egyfajta rossz értelemben vett presztízmérkőzés folyik. Például, ha egy lap tudományos rovatának a munkatársa derogálónak érzi, hogy az egyébként kitűnő rádióbeli tudományos műsrot tovább folytassa. Nem az ő terméke stb. Ugyanígy mondhatnám, hogy az is derogálónak tűnik, hogy a televízió karol fel egy írott sorozatot; mondjuk, úgy folytatnák a képernyőn, hogy megmondanák: ezt a televízió X lapban találta, és mi hozzá szeretnénk tenni a magunkét. Mondanék ismét egy konkrét példát ezekre. A televízióknak kevés olyan sikeres műsora volt, mint a „Tv-Basic” tanfolyam. Volt-e olyan újság, amelyik ehhez csatlakozott

volna. Az Ötlet megcsinálta a maga Basic-jét, itt-ott fölbukkan egy-egy munka, de hogy valaki versenyt kezdeményezett volna, nagy példányszámban (mondjuk: „Kérem, holnap megindítjuk a tévé-Basic-et, és holnaptól kezdve nézzék az X újságban”), ilyen nincs. Pedig ez beleférhetne a versenybe.

— *A Magyar Hírlapnak, amely — túlzás nélkül — eredetiségben is megpróbálja lekörözni a többieket, vajon kis példányszáma mellett „kifizetődik-e” nálunk elsőnek lenni? És egyáltalán érezhető-e, hogy naponta megnyeri a versenyt?*

— Nagyon nehéz az embernek saját munkájáról nyilatkozni. Kis példányszámú lap vagyunk, de azért — vagy éppen ezért — adunk magunkra. Rögtön hozzá kell tennem, hogy ennek globálisan semmiféle igazi anyagi motívuma nincs. Tehát, ha arról van szó, hogy anyagilag megéri-e, azt mondom, hogy nem, mert minél több példányt ad ki a Magyar Hírlapból a kiadó, és minél többet terjeszt a posta, annál nagyobb a ráfizetés. Erkölcseleg viszont, hogy az ember embernek érezze magát, és a szakmában úgy érezze, hogy nem él hiába, azt mondhatom: megéri! Ez szerencsére a szerzők, a szerkesztők életében manifesztálódik; tudatosul, hogy a munkánknak objektív haszna van. Erről gyakran meggyőződünk. Nagyon sokszor kerestek meg bennünket olvasók, akik azt mondják, hogy egy-egy tőlünk nyert, olvasott információ alapján gondolkodtak el egy bankhitel nyújtása fölött, vagy egy üzem vállalozási készsége fölött, hogy belemennének-e közös üzletbe egy vállalattal. Amiért „megéri”, az, hogy a visszajelzések alapján úgy érezzük, sikerült véleményformálóká lennünk fontos döntések előkészítésében. Azzal, hogy felvállaltuk a sajtónak azt a szerepét, amit visszajelző funkciónak lehet nevezni, ami esetleg becsatolódik egy kormányelőterjesztésbe is. Számtalan-

szor meggyőződünk — bizonyítékaink vannak erre nézve —, hogy a Magyar Hírlap pillanatnyi példányszáma döntés kérdése. Éppen az új formátummal való megjelenés mutatta, hogy nem hatvan-hetven, hanem akár százezer példányt is el lehet adni egy-egy érdekes számból. Amikor megírunk egy „balhész” ügyet — ilyen volt a Bonifert-ügy —, amikor föl vállaljuk a kockázatot, hogy hírt adunk valamely gazdasági konfliktusról, akkor bizony a Magyar Hírlap példányszáma felugrik. Akkor is felszökik a példányszám, ha exkluzív módon beszámolunk egy orvosperéről, vagy az egyik nagyvállalatunk súlyos helyzetéről. Vagy amikor közérdeklődésre számot tartó mellékletet adunk ki. Ilyen volt például a vámmellékletünk, ami minden embernek valahol zsebbe vágó kérdés, mert vagy utazott, vagy utazni fog. Mindez bizonyítja, hogy van verseny.

Szabó László, a Népszabadság belpolitikai rovatának vezetője

— *Miben határozható meg a Népszabadság sajátos helye a hazai sajtóban?*

— Kedves Pálos Miklós! Engedd meg, hogy mielőtt egy jó egy évvel ezelőtt elhangzott kérdésedre akkor adott válaszom következne, az olvasó tudomására hozzam: a kérdés után olvasható szöveg része annak, amit a Jel-Kép 1986/3. számában közöltél. Emlékszem: a beszélgetés magnetofon „társaságában” történt, de azzal a kikötéssel, hogy — lévén írásos közlési lehetőségéről, nem pedig egy hanganyag rádiós közléséről szó — az általad elkészített szöveget megmutatod nekem. Tudom ugyanis, hogy az élő beszéd hangsúlyai, fésületlen fogalmazásai alkalmatlanok eredeti formájukban való közlésre. Az interjú írásos szövegét azonban nekem nem mutattad meg. Így nem tudtam javítást ajánlani arra a suta kérdésfeltevésedre sem, miszerint holmi

„szakmai közvélemény” lenne a tölem való vitától félni. (Ha azt írod: „szakmai közvéleményben kialakult”, talán... Ámbár nem tudom, tényleg szakmai közvélemény közérzete-e ez, vagy esetleg néhány szakmabeli véleménye.)

A fésületlen — élőben hangsúlyozott és így nem bántó, ám leírva egyenesen sértő — fogalmazások miatt, amiket semmiképp nem így adtam volna közre, elnézést kérek mindenkitől, akit érint. Ámbár ezt senki nem kérte, senki nem is tette szóvá, amit kifogásolok, engem azonban azért is bánt, mert egy vitastílusunkról szóló hozzászólásom hangját-stílusát torzította el a módszer, nevezetesen, hogy nem mutattad meg, mit „adtál a számba”. Ez vezetett olyan félreértésekhez is, mint az, hogy különálló témának-estnek-cikknek tekinted a meggy-mag és az Elbert János halálának közreadásáról szóló írástomat, pontosabban olybá tűnik, mintha én így mondtam volna, holott a te beleírásaid, szerkesztéseid révén kapta ezt a mondanót. Mivel az előbbieket egy írásban találtam, a Magyar Sajtóban! És mindehez: azt is elmondtam neked, hogy 33 éves újságírói pályámon ez volt az egyetlen sajtóvitám. Ekkor is egy , a sajtóban újra és újra felmelegített, és *szerintem* káros legendával — meggy-mag! — szemben fejtettem ki a saját véleményemet, és mondtam el az álláspontomat bizonyos hírközlési módszereinkről. Ennek folyományaként ragaszkodtam ahhoz, hogy az „ÉS” közölje le a Magyar Sajtóból az általa vitatott részt, miután „utára” vitte a szakmai vitánkat, anélkül, hogy az olvasóival megismertette volna, én mit írtam. Ezek után újra kérdem, mi indokolja azt az állítólagos szakmai véleményt, hogy a velem való vitától félni kell? Netán nekem, nekünk van félnivalónk az ilyen interjúkészítési módszerektől, nemde? Most pedig folytathatjuk ott, ahol a régen magnóra vett, immár nekem is bemutatott beszélgetésrészt kívánod közölni:

Szerintem ma a Magyar Népköztársaságban a legkiegyensúlyozottabb lap a Népszabadság. Leginkább mentes a szélsőségektől. Beleértve azt is, ha vitatkozik. És ezzel nem kívánok senkit megbántani, de úgy érzem, más lapokban a vitahangnem éleztetebb. Állásfoglalásainál pedig igyekszik mindig szem előtt tartani az általános társadalmi érdekeket is.

— *Ez a kiegyensúlyozottság céltudatos?*

— Igen. Állásfoglalása céltudatos abból fakadóan is persze, hogy a párt lapja, és nagy példányszámú, ami erőfölényt biztosít.

— *Beszélhetünk-e a Népszabadság és más napilapok közötti konkurenciáról? Hogyan vélekedsz arról, hogy vannak témák, amelyeket gyorsaságban, exkluzivitásban nem mellékes, hogy melyik lap szerez meg, vagy melyik lap tárgyal először nyilvánosan? A lap vagy a televízió? Van-e ebben versenyfutás? Vannak-e feltételek, amelyeknek igyekeztek eleget tenni?*

— Természetesen vannak. Az olvasó információéhségét nem kezelhetjük le, de nem is abszolutizálhatjuk. Hogy az „exkluzivitás” egy lapnál mennyire fontosnak tekintett szempont, arra csak általános feltételeket lehet kimondani, mert az egyedi esetek döntik el mindig, hogy indokolt-e kizárólag a saját lapérdekeinket érvényesíteni, vagy semmi rossz nem származik abból, sőt, olykor hasznos, ha más is osztozik a híren, a témán. Vannak dolgok, amikre azt mondom a kollégámnak, ne törődjön vele, ha „lelővik”, fontosabbnak tartom az alapos utánjárást. Azt kiszámítani, hogy melyik lap mikor fog „a” témáról írni, és egyáltalán azokról a témákról, amikkel mi is akarunk foglalkozni, természetesen nem lehet. De már csak azért is nehéz „lelőni” bennünket, mert a Népszabadság 750 ezer példányos, és más olvasóink

vannak, mint a Magyar Nemzetnek vagy a Népszavának. Aminél szerintem el kell várni, hogy ott legyen a rovat asztalán másnap a lapban, az olyan rendkívülinek számító esemény, mint a tűz, a nagyobb szerencsétlenség, a feltűnést keltő utcai rendellenesség, vagyis aminél nem lehet elviselni, hogy másnap ne legyen benne minden napilapban. Az újságíró felkészültsége, mozgékonyasága persze nagyon fontos kelléke egy lap frissességének. A hírszerkesztés is rovatunkhoz tartozik: naponta két belpolitikai ügyeletesünk van, akiknek módjukban áll, hogy állandóan az „ütőéren” tartsák a kezüket. Ebből következően jogos az igény a rovatunkkal szemben, hogy ha akár este tizenegykor történik valami, akkor is kerüljön be a másnap reggeli lapba. Ilyenkor — ha saját, önálló hírről van szó — teljesítménybérben száz forintot is kaphat az, aki „friss” volt, holott ezért esetleg csak húsz forint járna.

Árkus József, a Ludas Matyi főszerkesztője

— *A hazai tömegkommunikáció talán legtöbb műfajában Árkus József jelentkezik. Milyen összehasonlítást tehet a különböző helyeken szerzett tapasztalatai alapján?*

— A legpregnansabb különbségre a rádió és a tévé a példa. Ha nekem a rádióban lenne egy Parabolám, akkor én a rádióban sokkal többet elérhetnék, tudniillik érdekes módon a rádióban valamivel messzebbre lehet elmenni, mint a sajtóban vagy a televízióban. Hogy miért van ez? Mert a rádióban bátrabb, mozgékonyabb riporterek dolgoznak? Kétségtelenül kialakult ott egy iskola, jó erővel, de valószínűleg ennél is többet számít az, amit úgy szoktak mondani: a szó elrepül. Ha a rádióban valami elhangzik, mintha az emberek sem vennék olyan komolyan, nem szívják annyira mellre, mintha látják is ugyanazt. Szóval a vizu-

ális és az a bizonyos audiovizuális . . . ez együtt valahogy nyomatékositja a dolgot.

— *Talán az is magyarázat, hogy a Parabolában Árkus többet engedhet meg magának, mert írásban az idézőjelet, a felhangot kevésbé lehet megteremteni. A rádióban hiányzik az Árkus-féle mosoly, a metakommunikáció — ahogy azt elegánsan mondjuk —, ami az egésznek biztosítékot nyújt arra, hogy a többség a helyére tegye, jól értse a kijelentést. A kamera előtt talán könnyebb ezt a felhangot átadni, mint nyomtatva, vagy csak elmondva.*

— Kétségtelen, hogy amit például Mester Ákos egy üres székkel elért — azt a frenetikus hatást nem tudom elérni. A rádióban ezt nem lehet megcsinálni. Ez engem igazol. A rádióban meg lehet csinálni, hogy felolvasok a lapokból, a posztából bíráló írásokat, de ezt az üres széket csak a tévében lehet elképzelni.

— *Tehát most magát a műfajt hasonlítod össze. És ez is bizonyítja, hogy minden belső légkörtől függetlenül a rádióban többet lehet, mert nem olyan éles.*

— Igen. Igazán éles dolgokat a televízióban lehet produkálni a vizuális hatás miatt, és ennek megvannak a következményei is. Egyre inkább igazolva látom, hogy Magyarországon inkább csak az számít tájékoztatásnak, ami a televízióban is elhangzik. Ami a televízióon kívül van, az jóformán nincs is. Ennek valószínűleg az az oka, hogy az emberek ma főként csak televíziót néznek. Reggel meghallgatják a rádiót, este meg a televíziót nézik, a hétfő estét kivéve. Én ezt nem tartom egészséges dolognak. Mint ahogy azt sem, hogy csak az az ismert és elismert ember, aki a televízióban szerepel. Bármilyen szereplésről legyen is szó. Szíven ütött például, hogy amikor egy társaságban voltam Illyés Gyulával, engem mindenki ismert, és Illyés Gyuláról többen nem tudták, hogy kicsoda. Nem

jó bizonyítvány ez rólunk. Az igazi értékek valahogy elvesznek manapság. Mert nem igaz, hogy az az igazi érték, ha valaki három kérdést feltesz a televízióban, vagy valaki jópofáskodik a képernyőn. Az az igazi érték, ha valakinek gondolatai vannak, és esetleg azokat nem a televízióban teszi közre, hanem megírja. Manapság ez egy szűk réteget kivéve — visszhangtalanul enyészik el.

Bernát László,
az Esti Hírlap rovatvezetője

— *Mit tehet egy „délelőtti esti lap”, hogy a napilapok tempójában állja a versenyt?*

— Természetesen véletlenül előfordul — bár szerencsére elég ritka —, hogy például egy színbírálat előbb jelenik meg egy másik lapban, de attól még nálunk is megjelenik a kritika az előadásról. Ám ahogy a szakzsargon mondja, általában ha „lelőttek” bennünket, akkor levonjuk a konzekvenciát és nem foglalkozunk azal a témával. minden igyekezetünk az — és az olvasó talán nem is tudja, milyen erőfeszítésekbe kerül ez —, hogy valóban elsőként jelentessünk meg egy-egy kritikát, hírt, információt. Ez maga az exkluzivitás. Nagy a versenyfutás például a sajtótájékoztatók anyagával is. Ezeket ugyanis általában kilenc, tíz óraker, de lehet, hogy éppen délután tartják.

Az Esti Hírlap technikai előállítására még így is a lehető leggyorsabb Magyarországon, hiszen egy csomó kéziratot adunk hétkor a nyomdába. És már tizenegykor negyed tizenkettőkor nyomják az újságot. Ez az időintervallum nem mindig teszi lehetővé az aznapi megjelenítést. Mondok egy példát: múltkorában a Kongresszusi Központban a magyar felsőoktatásról tanácskoztak. Ez tíz óraker kezdődött, mi már csak kb. tíz sort tudtunk hozni a dologról. A legtöbb ilyen délelőtti sajtótájékoztatóról azonban — és itt van az erőfeszítés — valami

részanyagot kiverekszünk. Ebben az értelemben maximálisan törekszünk elsősegre. Minden délelőtti, napi eseményről, még ha nem tudunk is ott lenni, akkor is megjelenjen valami a lapban.

A témák exkluzivitása egyébként devalválódott. Nem az újságírók szándékai és az olvasók igényei miatt, hanem mert a szocialista sajtó — történelmi okokból, „jellembeli” okokból — így alakult. A polgári sajtóban evidencia, hogy minden, ami egy újságban megjelenik, az csak annak az újságnak, ráadásul többnyire annak az újságírónak a véleménye. A lap keretet ad bizonyos gondolkodású újságírók számára, és ha az nekik nem tetszik, akkor egy másik keretet keresnek, de akármelyik keretben vannak is, az a vélemény az adott újságé. Még a kormánylapoknál is. A szocialista sajtó története során úgy alakult, hogy ami a szocialista sajtóban megjelenik az először, másodszer és harmadszor is — hivatalos vélemény legyen. Akkor is, ha azt X. Y. ismert újságíró fogalmazta meg. Ezt részben ma is elvárják, követelik tőlünk. Ezt a szigorúságot már nehezen tudom elfogadni. Sokáig érthető volt ez, amikor egy új hatalom meg akart erősödni, amikor a legfontosabb tömegtájékoztató és befolyásoló eszközt, a sajtót a kezében kellett tartania. Abban a perio-

dusban szinte más hang, vagy más megközelítési mód nemigen jelenhetett meg.

A mai helyzetben, negyven évvel a felszabadulás után, amikor már mindenki számára nyilvánvaló, és pártdokumentumok is rögzítik, hogy ebben az országban „csak” a marxizmus hegemoniájára törekszik ez a párt, vállalni lehetne annak a számtalan világnézeti árnyalatnak a tükröztetését, ami még létezik. (Akár vitákkal való tükröztetését, de nem letagadva a jelenlétet.) Ezt jó lenne vagy lap-típusonként, vagy akár lapon belül, vagy akár személyes véleményként beengedni a sajtóba (amint az egyházi lapoknál ez megtörténik). Ma azonban bárhol, bármi megjelenik, végső soron az olvasó számára azt jelenti, hogy „az újság megírta” azt, ami félig-meddig a magyar kormány és a párt hivatalos álláspontja. Ezért, a dolgok természeténél fogva, az exkluzivitás háttérbe szorul.

Az exkluzivitás ma csupán azt jelenti, hogy valami nagyon személyes, egyedi, kuriozitás jellegű írás, aminek megközelítése sem olyan, mint a többié. Az Esti Hírlapnál mindenekeelőtt az olyanfajta exkluzivitásra törekszünk, hogy ami a reggeli lapokban megjelent, azt mi a lehetőségekhez képest már ne ismételjük meg.

Szekeres Péter

Bedobjuk-e a törülközöt?

A filmművészet helye a tömegkommunikáció rendszerében

Sokat nyerhetnének a filmforgalmazási vitákban, a magyar film, illetve általában a kísérletező, dokumentarista, elemző, „nehéz” filmek, a klasszikus és kortárs értékek lehetőségeinek megítélésében, ha tisztáznánk a (nemzeti) filmművészet helyét a nemzetközi tömegkommunikációs rendszerben. Ilyen történeti és nemzetközi áttekintésre nálunk ritkán kerül sor.¹ Alapvetően még ma is az ötvenes években kialakult filmrendszerben gondolkozunk, ami eleve leszűkíti a jelen és a közeljövő hazai filmterjesztési stratégiáját és taktikáját.

A nemzetközi tömegkommunikációs kutatások és a rendelkezésünkre álló statisztikai adatok egyértelműen igazolják, hogy az amerikai multinacionális vállalatok az audiovizuális kommunikáció és az ezzel összekapcsolódó sokféle elektronikus technika terén minden eddigénél nagyobb hatalomra tettek szert.² Mivel ez a tendencia Magyarországon is érezhető, mind a filmművészeti értékek, mind a magyar filmkultúra hazai sorsának mérlegelésében ideje volna felhagyni a struccpolitikával és felmérni (szűk) lehetőségeinket.

Átmeneti fellendülés

Tagadhatatlan, hogy a hatvanas években az Egyesült Államokban rövid életű prosperitást figyelhettünk meg. Ezerszámra működtek a művészmozik, az egyetemeken ezrével alakultak a filmes (vagy a filmművészetet is magukba foglaló kommunikációs) tanszékek, a filmkluboknak, az értékeket terjesztő elemző filmszakirodalomnak jelentős fizetőké-

pes kereslete alakult ki. Ez az átmeneti fellendülés valószínűleg a televízió általános elterjedésével függött össze: a kommerciális mozik tönkrementek, bizonyos rétegek igényt tartottak az alternatívát, „mást” nyújtó filmkulturális intézményekre, amihez az akkortól fokozódó állami és más dotációk, alapítványok is hozzájárultak. E rövid korszak hanyatlását tárta fel az 1973–75-ben kezdett Minden idők nagy filmjei című kutatás,³ amely demonstrálta, hogy az „alternatív filmkulturális intézmények” jelentős hányadát felfalta és korrumpálta a tömegkommunikáció uralkodó rendszere: megerősödött az amerikai filmrendszerre jellemző zártság, az amerikai filmek aránytalanul nagy számú részvétele (mind a vetítéseken, mind a filmes könyvekben), a commercializmus, a nagy sikerfilmek előretörése a fesztiválokon. A kutatással párhuzamosan folytatott felmérés pedig kiderítette, hogy a három legnagyobb amerikai televíziós hálózat a műsoridőt tekintve egy évtized alatt indokolatlanul szűk filmválasztékot kínált, amelyből ki-

maradt a filmművészet kiemelkedő alkotásainak nagy többsége. Ezek az eredmények elsősorban Guback kutatásait erősítették meg.⁴ A filmes könyvkiadás, a szaksajtó, az egyetemi tanszékek, a művészmozik az alternatíva látszatának fenntartásával a domináns kulturális irányzatokhoz hasonlultak, függetlenségük megszűnt. Ez a tendencia természetesen nem pusztán a filmről mondható el.

Kétségbeejtő helyzetben

Az Egyesült Államokból kiindulva, de ma már szinte az egész világra jellemzően a filmkultúra beszűkülése megállíthatatlan tendenciát mutat, amely ellen Magyarország sem sokat tehet. Jóllehet a változások jelentős mértékben gazdasági tényezők függvényei (például a nyersanyagárak és a műszaki felszerelések árának növekedése), elsősorban mégis politikai és kommunikációs jellegűek. A filmek jellegének változásai, a szuperprodukciók gyártási költségei és az ehhez kapcsolódó public relations, forgalmazási, reklám- stb. költségek (amelyek immár meghaladják a gyártási költségeket) drasztikusan kizárják a kísérletezés, az újszerűség, az alternatívák lehetőségeit — és ami ennél nyilvánvalóbb, a perifériára szorítják a kis országok nemzeti filmművészetét. Mivel a modern elektronika által nyújtott új csatornákhöz ismét csak a legnagyobb multinacionális vállalatok férhetnek hozzá, az évtizedek során lassan előretörő tendencia (USA-dominancia, „hollywoodi típusú” filmek, alternatívák kizárása stb.) most majdhogynem kizárólagossá vált. Ebben ne tévesszen meg minket az, hogy számos nagy sikerfilm látszólag nem amerikai: legtöbbször ténylegesen, még inkább jellegében „hollywoodi” film. Erre a legjobb példa a legsikeresebb japán filmek dömpingje: jóllehet itt a kommerszfilmekre jellemző, meghamisított „nemzeti” jelleg rikitóan

jelen van, e filmek nagyon is a sorozatban gyártott „hollywoodi” filmek családjába tartoznak, és gyökeresen eltérnek attól a japán filmművészettől, amelyet a világ filmszakemberei és a filmművészet barátai olyan nagyra értékelték.

Az európai kormányok és filmes intézmények, amelyek több mint fél évszázada elkeseredett, de reménytelen harcot folytatnak az amerikai filmvállalatok ellen,⁵ minden eddiginél kétségbeejtőbb helyzetbe kerültek. Valamennyi európai ország dotálja a nemzeti filmkultúrát, illetve az emberiség filmművészeti örökségének megőrzését, terjesztését. Az amerikai nagyvállalatok azonban mindig is kiájtották a nemzeti filmkultúra védelmét.⁶ Ennek egyik oka a jó tömegszórakoztató filmek magas szintű, „profi” kivitelezése, a piaci fölény. A másik ok az, hogy a kisebb országok filmszakmájának megélhetését segíti az amerikai produkciókban való részvétel, ami sajnos tagadhatatlanul a nemzeti filmkultúra „elárulását” is jelenti. Az amerikai filmmel hagyományosan a leghatékonyabban a francia filmkultúra és filmpolitika rivalizált. Néhány évvel ezelőtt a francia kulturális miniszter még a nemzeti öntudatra apellálva arról panaszkodott, hogy milyen károkat okoz „az amerikai kulturális imperializmus”.⁷

Ma már ő is bedobta a törülközőt.⁸ A műholdak és a video korszakában már ők sem képesek megvédeni a francia filmkultúrát az állami dotációk kényszerű csökkentése, a gyártási, forgalmazási költségek növekedése mellett, s a filmszakmában dolgozók egzisztenciális érdekei háttérbe szorítják a távlati kulturális értékeket és érdekeket.

Ily módon a nemzeti filmművészet és az egyetemes filmművészeti örökség ketős nyomás alá kerül: az amerikaiak által uralt és állandóan terjeszkedő audiovizuális kommunikációs rendszerek elsöprik, elnyelik, kiszorítják őket; ráadásul az állami dotációk vagy csökkennek, vagy

legjobb esetben nem nőnek a költségek növekedésének arányában. Mivel a domináns tömegkommunikációs („szimbolikus”) környezet hosszú távon megszabja a fiatal generációk igényeit, keresletét, preferenciáit és ízlését, az alternatívákra (beleértve a nemzeti filmművészetet) irányuló fizetőképes kereslet egyre csökken. Ha mindennek ellenére el is készül egy-egy, a szakemberek által elismert, „értékes” film (s különösen, ha kis országokban), az alternatív intézmények akkor sem képesek megfizetni a nemzetközi tömegkommunikációs rendszer „belépődíját”. Millió, ha nem tízmillió dolláros nagyságrendű public relations, reklám-„promotion” stb. költségekről van szó, illetve a vezető tömegkommunikációs csatornák eléréséről. Ma már a fesztiválok függetlensége is megszűnt, a filmújságírás is a nagyvállalatok kezébe került, a „filmkritika” inkább reklám, s a filmes szakirodalomban is Amerika s ezen belül is a kommercialitás tört előre. Ezzel párhuzamosan két évtized alatt mindenütt megszűnt a „rendszeres” moziba járó típus, aki olykor-olykor „más” filmre is jegyet vett. A moziközönség nagy többsége ritkán és akkor is csak egy-egy szuperprodukció kedvéért megy moziba.

Anakronisztikus sziget?

Magyarország körülbelül mostanáig anakronisztikus sziget volt a filmkulturális környezetben. Az évente gyártott filmek számára képest a magyar filmművészet talán a világon egyedülálló szakmai sikert ért el. De ebben nem pusztán saját értékei játszottak szerepet, hanem más kis országok szerencsétlenebb helyzete is. Így például Ingmar Bergman elhagyta Svédországot, a cseh és a lengyel filmművészet „új hullámai” hanyatlottak, néhány kiemelkedő alkotó külföldre távozott, Dél-Amerikában gazdasági és politikai körülmények akadályozták a

nemzeti filmkultúrák fejlődését stb. Tehát a szerencsés hazai és nemzetközi körülmények (vagy mondhatnánk: más országok szerencsétlen körülményei) is segítettek, hogy egy ilyen kis és nyelviileg elszigetelt ország — nemzetközi összehasonlításban valóban értékes, eredeti és sokarcú — filmművészete ilyen nagy szakmai sikereket aratott. A hatvanas évek forgalmazási statisztikáit elemezve kimutatható, hogy Magyarországon számos elismert, értékes, de nehéz filmnek arányosan sokkal nagyobb közönsége volt, mint a legtöbb elemzett országban.⁹ A nyolcvanas évekre azonban ez a kereslet csökkent, mivel az elsősorban gyermek- és fiatalkorú nézők preferenciáit és ízlését már az amerikai filmek és televíziós műsorok alakították ki — és nem a megszűnt filmoktatás, a hiányzó egyetemi filmoktatás, a hanyatló filmklubmozgalom, a gyér számú filmes könyvek és hasonló színvonalas, de mennyiségileg marginális tényezők.

A nyolcvanas évekre a cikkben vázolt fő tendenciák következtében a hazai filmkultúra is nehéz helyzetbe került. Magyarországon is, mint bárhol másutt a világon, csak a domináns tömegkommunikációs rendszereken kívüli alternatív filmkulturális intézményekre építhetünk. Igaz, hogy ezek az intézmények (például a filmintézetek, egyetemek, szaklapok, könyvkiadók, fesztiválok) nagyfokú nemzetközi integrálódást mutatnak, de a gazdasági tényezők és a kereslet csökkenése nagyon nehéz helyzetbe hozza őket. Hiába épült ki néhány évtized alatt ez a filmművészetet patronáló (dotáló, szervező, oktató-nevelő, megőrző) intézményrendszer, ha a multinacionális vállalatok által „nevelt” közönség nem támaszt fizetőképes keresletet. Mindig is léteztek különbségek a nagy sikerfilmek és a kevésbé sikeres „filmművészeti értékek” között, nem voltak azonban ilyen drasztikusak: ma a legnagyobb sikerfilmek rövid idő alatt százmillió dollá-

ros bevételeket hoznak, miközben a legtöbb értékes film egyetlen országban sem hozza be gyártási költségének töredékét sem, s legjobb esetben is csak egy-egy fesztiválon, néhány művészmoziban és klubban mutatják be.¹⁰

Mivel e globális tendencia ellen sokan szeretnének fellépni (a nemzeti kultúrát, illetve a filmszakma dolgozóinak érdekeit védendő), ma már az adott ország gazdasági-politikai rendszerétől függetlenül elsősorban az államhoz fordulnak. Felismerve, hogy az amerikai dominanciát nehéz visszaszorítani, az egyetlen út nem a negatív (amúgy is sikertelen) korlátozás, hanem a pozitív, az alternatívákat erősítő dotációs, szervező, információs tevékenység. Naivitás lenne azt hinnünk, hogy például az iskolai filmoktatás vagy az értékes filmek levetítése önmagában ellensúlyozza a globális tendenciákat, de legalább az igen szűk körű értékorientált keresletet újra szüli, hagyományozza, formálja. Úgy tűnik, hazánkban (bár nincs elegendő tudományos igényű vizsgálat) kihalóban van az a közönségréteg, amely a hatvanas években a filmművészeti értékek keresletét alkotta, s a fiatal generációból nem kerül ki a pótlás. Nem csoda, hiszen ők egyrészt megváltozott tömegkommunikációs környezetben nőttek fel, másrészt az iskolában, klubokban vagy másutt nem találkoztak a preferenciát és ízlést alakító filmekkel, filmoktatással, szakirodalommal. Ezért csak hosszú távon, nem látványos eredményekkel lehet bármelyik kis országnak fellépnie a filmművészeti értékek, a nemzeti filmkultúra védelmében, illetve a do-

mináns tömegszórakoztató (amerikai) audiovizuális környezettől eltérő alternatívákkal. Ebben azonban szerepe van a magyar filmgyártásnak is, amely nem a silány „Hollywood-utánzó” filmekkel lett nemzetközileg elismert (ezek egyébként gazdaságilag sem voltak sikeresek), hanem azzal, ami eredeti, sajátos, „más”. Ha például három kiemelkedő alkotónk filmjeit nézzük: Makk Károly *Ház a sziklák alatt* — nemzetközi elismerés; Gábor Pál: *Angi Vera* — nemzetközi elismerés; ezzel szemben a *Játszani kell* és a *Hosszú vágta* semmiféle hazai vagy nemzetközi sikert nem aratott. És Simó Sándor is inkább az *Apám néhány boldog évével* aratott sikert, mint a *Viadukttal*. Sorolhatnánk még hasonló példákat.

A fő gond nálunk mégsem az értékek létrehozása, hanem eladása — a magyarok gyengéje mind a gazdaság, mind a kultúra terén. Ehhez talán tisztázni kellene, hogy ne fussunk reménytelenül a nagy tömegkommunikációs rendszerek szekere után, a hollywoodi tömegszórakoztató filmek suta, ha nem félig diletáns változatait produkálva, hanem inkább a magyar filmek jellegének és a lehetőségeknek megfelelő művészi alkotásokkal alternatív utakat keressünk. Magyarországnak, más kis országokhoz hasonlóan — bár jobb dotációs rendszerrel és nagyobb nemzetközi elismeréssel — ma és a jövőben fokozatosan ilyen filmkulturális orientációt kellene követnie ahhoz, hogy a jövőben megőrizze a filmművészet terén különlegesen magas rangját, illetve ennek gazdasági és nemzetközi alapjait.

Jegyzetek

- 1 És ha igen, az alig ismert; mint például a mindössze száz példányban megjelent *A vizuális kultúra szerepe a társadalmi fejlődésben és az életmód alakulásában* (Horányi Özséb szerk.).
- 2 Varis, Nordenstreng, Schiller számos írása e tárgykörben magyar nyelven is olvasható. Guback írásai angolul érhetőek el, de legfontosabb könyve kéziratos fordításban (Filmintézet) hozzáférhető.

- 3 *All Time Great Films: A Methodological Exploration in Film Culture*. M.A. Thesis, the Annenberg School, Philadelphia, 1975.
- 4 *TV Network Rating Source Book*, New York, valamint Scheuer, *Movies on TV*, Maltin: *TV Movies* évente megjelenő könyvei és az *All Time Great Films* adatbank.
- 5 A legrészletesebb a magyar nyelven kéziratban elérhető: Guback, Thomas: *The International Film Industry: America and Western Europe since 1945*. Bloomington, Ind., 1969, továbbá: *Quarterly Review of Economics and Business* 7 (Summer, 1967); *Film and Cultural Pluralism*, *Journal of Aesthetic Education* 5 (April, 1971); *Film as International Business*, *Journal of Communication* 24 (Winter 1975); Guback: *Cultural Identity and Film in the European Economic Community*, *Cinema Journal* 14 (Fall, 1974), James Quinn: *The Film and Television as an Aspect of European Culture*, Leyden, A.W. Sljkoff, 1968; Szekeres Péter: *Állami filmkultúrpolitika és a filmterjesztés néhány nyugati országban*, Magyar Filmintézet Kézirattára, 1985.
- 6 Lásd még Gilbert, Robert W: *Foreign Film Subsidies*. In: *The Movie Business, American Film Industry Practice*. Ed.: Bluem, W.A. — Sason E. Squire, New York, Hastings House Publishers 1972 és Hunnings, Neville, *The Film Industry and the EEC*, Sight and Sound, Spring, 1972.
- 7 *Képes Újság*, 1983. március 5.
- 8 Behr, Edward: *An Embattled Cultural World*. *Newsweek* 1985. január 7.
- 9 Először az Annenberg Schoolban (1974) hasonlítottam össze a kiemelkedő filmek nézőszámait az Egyesült Államokban, Svédországban és Magyarországon, majd 1977-ben a Filmművész Szövetség számára készült ilyen anyag svéd—magyar vonatkozásban.
- 10 A kis országok kísérletező alkotásainak, a klasszikus és kortársi értékeknek a nagy többsége sehol a világon nem „adható el” többé a piaci rendszeren belül.

ABSTRACT: International mass communication research and statistical data unambiguously prove that the dominance of American multinationals in the field of communication and new electronical technologies has become greater than ever. With reduced state subsidies and increasing production and distribution costs, the national film industries cannot compete with the commercial products of the American studios. Hungarian film culture also finds itself in a more and more difficult situation. It will only be able to preserve its position achieved in universal film art if it does not follow the trends of Hollywood-style mass entertainment but searches for alternatives that reflect its own values.

Az irodalomszervező

Jovánovics Miklóssal beszélget Nádor Tamás

Fotó: Vahl Ottó

— *Ahhoz a nemzedékhez tartozik, amely a hírhedt ötvenes években serdült felnőtt ifjúvá, vagyis minden bizonnyal alaposan elsajátította az önéletrajzírást. Most mi kívánczik az ilyen összegzésbe?*

— Az ember nem csak akkor írja újra az életrajzát, amikor a személyzeti főnök asztalára teszi, vagy amikor korkövetelmény, hogy mindenkiről mindent tudjanak. Ki-ki az évek múltával is másképp látja azt, ami vele mindaddig történt. A lényegtelen mozzanatok mindinkább kiesnek, s mire túlhaladunk, mondjuk, az ötödik ikszen, már csak néhány meghatározó adatra redukálódik az életünk. Most tehát mindössze ennyi a summa: 1932. április 25-én születtem Csepelen. Sokféle laktunk, sokféle iskolába jártam. Végül az Oleg Kosevoj szovjet ösztöndí-

jas kollégiumban érettségiztem, 1951-ben. A szovjetunióbeli Szverdlovszkban, majd a moszkvai Lomonoszov Egyetemen tanultam tovább. Filológia szakot végeztem, vagyis az orosz nyelv- és irodalom tanítására képesít a diplomám. Mégis újságíró lettem. A Magyar Nemzet szerkesztőségében kezdtem, 1956-ban. 1957-től az Élet és Irodalom szerkesztőségébe kerültem. Ott dolgoztam 1968-ig — mindeneként. 1968-tól 1974-ig voltam az Új Írás főszerkesztője. 1974-ben ismét az Élet és Irodalom alkalmazott, ezúttal főszerkesztői minőségben. 1981-ben megválasztottak a Magyar Írók Szövetsége főtítkárává. Ezután egy ideig újból a Magyar Nemzet szerkesztősége lett a munkahelyem, helyettes főszerkesztőként. 1986. június elseje óta vagyok a Magvető Könyvkiadó igazgatója. Vagyis

mindössze három munkaadóm volt: a Lapkiadó Vállalat, az Írószövetség s most a könyvkiadó.

— *Harminc éve szerkesztő, irodalom-szervező — beszélgetésünk indoklására sikerült tehát találjunk egy kerek évszámot. Milyen gondolkodásmódot, szemléletet képviselt-képvisel különféle munkaköreiben?*

— Olyan kelet-közép-európai ország állampolgára vagyok, amelyben többnyire hiányoztak azok az intézmények, amelyek alkalmat adtak arra, hogy az emberek köz- és magánügyekben elmondják a véleményüket. S ha voltak is, létesültek is ilyenek, legtöbbször még saját jogaikat sem ismerték, nem éltek tehát azzal sem, amivel lehetett volna. Gyanakvás, óvatosság, félelem bénította őket, ami nem meglepő, hiszen a történelem során annyi szabályt, parancsolatot, parancsot hallottak, annyiszor túldresszírozták az embereket. Ez a féltékenység is gátolta, hogy mozgolódjanak a közéletben. Ezért is próbáltam magamat s munkatársaimat mindig arra bátorítani, hogy vegyünk részt sorsunk alakításában, küzdjünk a közös érdekért. Az *Élet és Irodalom* pénteki értekezletein ezért beszéltem annyiszor a szerkesztőséget összetartó kohéziós erőről, a magunk „parlament” dolgáról. Nem arról, hogy netán törvényt hozunk, vagy hogy a dolgok folyásába tevőlegesen, gyakorlatias haszonnal beleszóljunk, de a véleménynyilvánítás, a szókimondás bátorító hatásáról. Sok kis apró szabadságharcot folytattunk tehát, s egyik-másik eredménnyel is járt. (Pedagógusvitáinknak köszönhetően például eltörölték azt az utasítást, amely megtiltotta, hogy az oktató — főnökének engedélye nélkül — a sajtóban szerepeljen.)

— *Eddigi munkásságának igen jelentős hányadát az *Élet és Irodalom* munkatársaként, beosztott vagy vezető szerkesztőjeként töltötte el. A lap irányítójának személye változott — az impresszumon Bölöni György, Szabolcsi Miklós, Nemes György, Jovánovics Miklós és Bata Imre nevét olvashattuk —, de az *ÉS* lényegében azonos szerepet játszott szellemi életünkben: az értelmes emberekhez szólt, kezdeményezett. Miképpen lehet megítélése szerint az *Élet és Irodalom* arculatát meghatározni?*

— Sok mindenre emlékszem, de tudatosan még nem gondoltam végig a lap történetét. Ezért csak Zöldi Lászlónak, az *ÉS* jelenlegi főszerkesztő-helyettesének az alapítás harmincadik évfordulójára készülő visszatekintésére* támaszkodhatom. Eszerint nagyon is sokat változott — az idő parancsára s a főszerkesztő és munkatársainak személyiségéhez igazodva — ez az arculat. Kétségtelen tény azonban, hogy a lap minden korszakában gyűjtő- és gyűjtőpontja volt a szellemi kezdeményezéseknek, vagy legalábbis erre törekedett. Még egyszerűbben: én abban látom az *Élet és Irodalom* szerepét, hogy a maga sajátos radarjaival rendszerint érzékelte, hogy mi van a levegőben, mi érett meg arra, hogy megvitasák. Aztán a vitához szükség volt némi bátorságra, elszántságra, és persze — ez sem volt könnyű dolog — a véleménycserét meg kellett szervezni. S épp a megfelelő előkészítés, a méltó vitatársak kiválasztása révén érthettük el, hogy a fontos társadalmi kérdésekről szóló disputák még hosszú hetek múltán se laposodjanak el. Voltaképpen laptársaink kudarcbaiból éltünk: tapasztaltuk ugyanis, hogy az előzetes végiggondolás hiányában a legégetőbb kérdésekről szóló vélemény-

* Zöldi László szóban forgó tanulmányából legutóbbi és e számunkban is közlünk egy-egy részletet. (A szerk.)

cserék is elvetéltek. Gyakran épp ilyenkor léptünk elő, igazi nézetkülönbségeket ütköztetve, az álláspontok velejét keresve. Megtűrtük akár a kemény összecsapást is, ám igyekeztünk elkerülni a személyeskedést. S az Élet és Irodalom még a viták zárszavában sem akart az egyedüli igazság birtokosaként fellépni vagy az igazságosztogató szerepében tetselegni.

— *Az Élet és Irodalom, úgy hiszem, főként azért vonzotta olvasóit, mert címének első szavát hangsúlyosabban használták a szerkesztők és külső-belső munkatársaik. E szemlélet jegyében frissítette fel például az eladdig tetszalott irodalmi igényű riportot, publicisztikát, s még tévékritikái sem csupán a műsorról, hanem társadalmi jelenségekről szóltak-szólnak.*

— Valóban: az Élet és Irodalom szerkesztésében az élet, vagyis a valóság előbbséget kapott. Volt, aki szemünkre is vetette ezt, mondván, hogy az efféle hetilaptól az olvasó verset, novellát vár, nem pedig kritikát, publicisztikus írást. Ám mi — szerkesztőségi közmegegyezés alapján — mégis arra törekedtünk, hogy szépirodalmi közléseinken túl lehetőleg mindenben publicisztikai témát lássunk. Nálunk tehát az író is újságíróként dolgozott. Publicisztikus írás volt a film-, a színházi, a könyvkritika, és tárca volt Hámos György tévébírálata. Humoros, filozofikus tárca, amely tárgyáról, a műsorról beszélt, de a jelenségről is, amelyet az megjelenített. Témát sugallt tehát a tévé, ha úgy tetszik, elrugaszkodási pontot, ahonnan messzire el lehetett jutni. Szabad publicista volt nálunk a kritikus, aki nem az íróknak, a színházi szakembereknek vagy a tévéseknek írt, hanem a közönségnek. Egyszerű elv volt ez, ám az egyes művészeti ágak képviselői nehezen fogadták el... Sajátos szerepet kapott a lap első oldala, a vezércikk helye. Nemes György kezdeményezésére a szerkesztő-

ség munkatársai oda írták — kurzív szeddéssel közölt — jegyzetüket. Ez még csak nem is hasonlított a vezércikkhez. A szerkesztő ugyanis arra törekedett, hogy elmaradjon a hivatalos — rendszertint olvashatatlan — indítás. Később még verset is tettünk az első oldalra, a szófiaírótalálkozón annak idején az amerikai íróasztár, William Saroyan csodálkozott is ezen. Korábban még sosem látott ugyanis politikai lap első oldalán költeményt. (Közrejátszott ebben a gyakorlatban persze az is, hogy „a Lajtán túl” még manapság is sajátos, közügyekben is szószóoló dolga van a poétának.)

— *Ne feledkezzünk meg a többi műfajról sem: az Élet és Irodalom az elsők közt tért vissza a régi magyar sajtóból jól ismert kolumnista rendszerhez, az ÉS találta ki a Páratlan, vagyis a glosszaoldalt (amelynek azóta annyi követője, utánpótlója van), ez a hetilap kezdeményezte a már említett legvisszhangosabb vitákat, s jelentős érdemeket szerzett a riportműfaj megújulásában, megújításában is.*

— A kolumnista rendszer felújítását — vagyis azt, hogy egy-egy művészeti ág eseményeit, teljesítményeit hétről hétre egy vagy legfőljebb — váltakozva — két ember kísérije figyelemmel — Nemes György kezdeményezte. E módszer alkalmazása persze azzal a veszéllyel jár, hogy a lap emberének izlése túlságosan szelektív, netán ilyen-olyan irányban elfogult. Előnye viszont ennek, hogy az olvasó megszokja kritikusat, vagyis azt, hogy valaki vállalja véleményét. E révén olyan koordinátarendszer kerülhetett az olvasók birtokába, amelyben ki-ki elhelyezhette nemcsak a műveket, hanem magát a kritikust is. E kettő egybevetésével aztán mégis többé-kevésbé objektív képet lehetett kapni az alkotásról vagy egy-egy jelenségről. A szerző így hétről hétre „beszélgethetett” olvasóival, akár felemelve a korábban elejtett fonalat. En-

nek fejében azonban a mindenkori főszerkesztő ragaszkodott ahhoz, hogy ezek az írások szakmailag feddhetetlenek legyenek.

Ami a Páratlan oldalt illeti (amelynek volt más, feledésbe merült neve is): ezt azért kezdtük el közölni, mert enélkül nem újság az újság. Nem lehet minden egyes írással megváltani a világot. Kellene a glossza rövid dörmögései, villanásai, szisszenetei is. Indulatlevezető műfaj ez, kikéremmagamnak-sorokat tartalmaz, és kinek-kinek a vérmérséklete szerint — csipkelődéseket. Vannak persze, mindig is voltak privát piszkálódók is, akik a maguk legszemélyesebb napi sérelmét kívánták felfújni, közüggé tupírozni. Ilyenkor jött a szerkesztői szelektáció. S legtöbbször úgy, hogy az elfogult indultakítöréseket sikerült közlegyintéssé csítánunk. Érdemes ügyekben azonban azt sem bántuk, ha a glosszairó vitriolba mártja a tollát.

Vitáinkhoz visszatérve. A szerkesztőség mindig igen heterogén volt, különböző nézetű emberek alkották. Ebből következően — még ha a kívülálló egységnek látta is a lap álláspontját — minden megnyilatkozásunk heves belső szócserek, véleményváltások eredménye volt. Így történt ez nevezetes demográfiai vitánkban (melyben Fekete Gyula vállalt szóvivőszerepet), s így az emlékezetes innovációs „csatában” (amelyet Mezei András neve fémjelzett). Lapunk nem csatlakozott semmiféle szakértőklubhoz, provinciális szélsőséghez, ám azért elkötelezetten vállalta a maga álláspontját. Soha nem volt tehát politikai ügyekben középutas.

Nem említettem még riportjainkat, pedig e műfajjal sok bajunk volt. A bennünket ért bírálatok és indulatok nagy része épp a riportoldalra irányult. Katona Éva műhelye volt ez, s maradt máig is, aki alaposan megdolgoztatta — javarészt fiatal — riportereit. E műhelymunka eredményeként jött létre a sajátos ÉS-

riport. Ezek némileg hasonlítottak egymásra, de többségük érdekes volt, izgalmas témák középebe vágott. Sok ember magára ismert, bár a riportok nem említették konkrét neveket, helyszíneket. Jelenségekről szóltak, de azért számtalan hangos, sértett telefonhívást kaptunk utolsó oldali írásainkért — minden égtájról. Mégis egyik legmaradandóbb oldalunk volt ez, hiszen Galgóczi Erzsébettől Moldova Györgyig, Bajor Nagy Ernőtől Pünkösti Árpádig kitűnő írók, újságírók is publikáltak e hasábkon.

— *Sajátos szerepet játszott-játszik az Élet és Irodalom a magyar sajtóban. Szellemi erjesztő volt a konszolidációban (mozgó, forrongó, önmagát továbbfejlesztő állapotnak tudva e folyamatot), és később is a „kimondók”, a mennél nyiltabban és tágabban informálni óhajtok közé tartozott. Vád is érte ezért az ÉS-t: egyesek azt állították, hogy a szerkesztőségnek titkos jogosítványa van bizonyos dolgok közlésére.*

— Aki jóban-rosszban végigszerkesztette az elmúlt harminc évet, az a saját bőrén tapasztalhatta, hogy efféle jogosítványok vagy akár szereposztások nincsenek. Fentről és letről, jobbról és balról egyaránt értek bennünket vádaskodások. Eleinte azt állították rólunk, hogy szektás, elzárkózó álláspontot képviselünk, a hasábjainkon csak azokat szóltattuk meg, akik az 1956 után keletkezett vákuumban elfoglalták az irodalmi pozíciókat. Tényekkel cáfolhatjuk ezt az állítást. Bárki belelapozhat az Élet és Irodalom korai számaiba: jelentős alkotók szóltattak meg ott újra, Kassáktól Németh Lászlóig. S maga a szerkesztőség is folyamatosan változott mind szemléletében, mind összetételében, a konszolidáció folyamatával párhuzamosan. S a lap hasábjain — még a szűkkeblűbb időkben is — mindazok helyet kaptak, akik arra igényt tartottak. Mellőztük persze az ellenséges írásokat, s minőségi engedményt

sem tettünk szemléleti rokonszenvből. Egyes emlékezők másként ítélik meg ezt a korszakot, s elzárkózást emlegetnek. Ám Zöldi László említett dolgozata bizonyítja: másként estek a dolgok, s más mond az esetleg elfogult emlékezet. A publikációk tanúbizonyosága szerint az Élet és Irodalom újszólván kezdettől a közlés nyitottságának elvét vallotta, gyakorolta. E tény részletes feltárása azonban már a sajtótörténésekre vár. A magam emlékezete szerint az induló lap főszerkesztője, Bölöni György arra törekedett, hogy a lapnak mennél tágasabb munkatársi gárdája legyen. S igyekezett e szándékának megnyerni irodalmunk színe-javát. Olyannyira, hogy még hazánkban eltávozott írókkal is megpróbált kapcsolatot teremteni.

Ami pedig állítólagos kedvezményezett helyünket illeti: valójában itt egyetlen lapnak sem adtak semmiféle közlési előjogot. A közlésszerepek „maguktól” alakultak ki, vagyis társadalmi megrendelésre s az egyes szerkesztőségek kezdeményezésére. S ha a kimondásban voltak, vannak bizonyos érdemei az ÉS-nek, annak lehetőségét, bizony, ki kellett vívni. S nem csupán a sajtóirányítással való kapcsolatunkban, hanem az olvasók körében is. A dolgok végül rendszerint nem a mi „ügyességünk”, netán szívósságunk s nem is főnökeink engedékenysége révén rendeződtek, hanem a maguk természetes törvénye szerint. Így is mondhatom: mindig az élet korigált, az élet hagyta jóvá hasznos igyekezetünket, vagy marasztalta el tévedéseinket.

A kérdés azonban, úgy hiszem, arra is vonatkozott, hogy manipulált-e az Élet és Irodalom, más szóhasználattal élve: tendenciózus befolyásolásra törekedett-e szerkesztésünk. Gyakran ért bennünket efféle vád. Egy pályakezdő gyakornok került például hozzánk, s amikor — indoklással — cikkének valamiféle módosítását kértem, elképedt. S megjegyezte: eddig — a szó jó értelmében — arisztok-

ratikus lapnak ismerte az ÉS-t, s őszinte lapnak. Hogyan fér ezzel össze, hogy most meg a főszerkesztő manipulációra szólítja fel a munkatársát? Valahogy így feleltem: egyrészt az Élet és Irodalom nem arisztokratikus, hiszen egy hatvan-ezer példányban megjelenő politikai hetilap (akkor épp ennyi volt az ÉS példányszáma) eleve nem lehet arisztokratikus. Az értelmiség mozgékony része olvassa lapunkat. Másrészt a manipuláció, a kifejezés eredeti tartalma szerint, valóban feladatunk. Hiszen minden újság, minden sokakhoz szólni óhajtó fórum manipulál abban az értelemben, hogy az embereket befolyásolni óhajtja . . . Manipulációval vádolt bennünket egy műfordító is, akivel egyébként addig soha nem volt semmiféle konfliktusunk. Ám váratlanul mégis pert indított a lap ellen, mondván, hogy tendenciózusan szerkesztünk, s ezért marasztaljuk el az ő munkáját. Valójában azt fájlalta, hogy nem hódolunk fenntartás nélkül a tehetségének. Ezzel az emberrel is leültem, s elmondtam neki: ha úgy érzi, cikkeink — szemléletükben — összecsengetnek, jogos a vádja. Mert hát az így-úgy szerkesztett lapban a sokféleségből végül is egybe kell állnia valamilyen szemléleti egységnek. Ilyen értelemben is „manipuláltunk” tehát . . . Másféle meglepetés is ért bennünket az idők során. Egyszer például az amerikai Hearst hírügynökség európai igazgatója felkereste szerkesztőségünket, s így kezdte beszélgetésünket: — Úgy tudom, az Élet és Irodalom Magyarországon az egyetlen ellenzéki lap. Sok bíráló cikket közölnek. Mit szólnak ehhez a szerkesztőségben dolgozó párttagok? . . . A kérdés naivnak tetszett, mégis komolyan kellett vennem. Elmondtam, hogy nálunk másképpen értelmezik az ellenzék fogalmát, mint az Egyesült Államokban. S hozzáfűztem: a szerkesztőség több mint fele párttag. S ebben a minőségben is ki-ki kötelességének érzi a bírálatot . . . Ilyen részt is vállaltunk tehát a befolyá-

solásban. A magunk ellenzékeként „manipuláltunk”, igyekeztünk az illetékesekre s a közvéleményre hatni.

— *Az Élet és Irodalom azonban nemcsak újságműfajok termékeit közölte, hanem értékes szépirodalmat is publikált. És volt idő, amikor egészen sajátos szerepet töltött be az új képzőművészet támogatásában.*

— Minden bizonnyal szép és izgalmas antológiát lehetne összeállítani az Élet és Irodalom szépirodalmi közleményeiből. S valószínűleg maguk a szerkesztők is meglepődnének, hogy milyen gazdag a választék, hogy az ilyen írások közt mennyi a maradandó. Az egyes kiemelkedő értékű versekre, novellákra, irodalmi riportokra, esszékre stb. persze emlékezünk, de az első közlés helye gyakran elhomályosul. Az Élet és Irodalom jellegeből is következik, hogy az újságműfajok dominálnak benne, két érdekes vagy kevésbé érdekes publicisztika között helyezkedik el a legjelentősebb vers is. Utóbb aztán antológiába kerül a költemény, s ott folytatja önálló életét. S akkor már majdnem közömbös, hogy hol publikálták először. Ezzel a tiszavirág-sorssal minden lapszerkesztőnek számolnia kell. Ám én mégis azt hiszem, sokak emlékezetében megmaradt, hogy valamikor Nagy László, Galgóczi Erzsébet, Moldova György — és számolhatatlanul sorolhatnám a többieket — éppen az Élet és Irodalomban közölte jelentős írásait. S arra is bizonyára számosan emlékeznek majd, hogy most éppen Juhász Ferenc közli hétről hétre hosszú verseit az említett rotációs lapban . . . Mindennek kibányászása, értékelése szintén a sajtótörténetész figyelmére és tollára vár. Gondolom, igen tanulságos következtetésekre juthat, aki megvizsgálja, hogy az Élet és Irodalom szerkesztőinek mikor milyen volt az irodalmi ízlése, s ennél is érdekesebb lenne megtudni, hogy a lap mikor

kiket vonzott, milyen gyakorisággal, mely műfajokban, milyen jelentőségű művekkel.

Hasonlóan izgalmas megállapításokhoz juthat, aki az Élet és Irodalom képzőművészeti közléseiről készít számvevést, kivált a Nagy László nevével fémjelzett időszakban. Sokáig ő volt ugyanis a lap képszerkesztője, s e munkáját igen kövekezetesen, nagy hozzáértéssel és szeretettel végezte el. Nem volt pedig könnyű dolga, hiszen akkor még vitatott művészek s ígéretes pályakezdők pártfogását, közlését vállalta. S ez persze sok dühödtt telefonhívást, felháborodott levelet vont maga után: számos olvasó szidta „krikszkrakszainkat”. Nagy László azonban nem csupán kiváló szakembere volt a képzőművészetnek, nem elégedett meg azzal sem, hogy „ügy általában” figyelemmel kísérje a művészeti élet eseményeit, folyamatait. Személyesen ismert úgyszólván mindenkit, eljárt az alkotók műtermébe, s nemcsak a kész alkotásokról tudott, hanem a születő művekről is. S aztán időről időre egyetlen művésznek rendezett „tárlatot” a lap tizenhat oldalán. Ezeket a heti kiállításokat sem kell utólag szégyellnünk, az ÉS grafikusainak nagy része alkotja ma képzőművészetünk színe-javát. Az egykor olyannyira vitatott mecenatúra igazolódott így.

— *Az Élet és Irodalom szerkesztőségéből az Új Írás főszerkesztői székébe került. Kitérő volt ez csupán? S mit vállalt az írószövetség főtükaráként? Nehéz csaták színhelyén töltött be békéltető, kijózanító vagy netán rendcsináló szerepet?*

— Az Új Írás szerkesztőségében eltöltött hat esztendő eddigi életem legtartalmasabb időszaka volt. Szerettem ezt a munkát, s örömmel végeztem el, hiszen olyan munkatársakkal dolgozhattam, mint például Váci Mihály, Juhász Ferenc vagy Bertha Bulcsu. Ez is heterogén társaság volt, igen különböző nézetű embe-

rek összeszokrásából állt egybe végül minden egyes lapszám. De épp különbözőségünk révén lettünk jó barátok: ami egyikünkben hiányzott, megvolt a másikban, s a közlésre szánt írások sokféle, összegződésükben meglehetősen tárgyiagos szűrésen estek át . . . Segítettek persze mindebben a körülmények is: a szellemi pezsgés korszakát éltük, még köztünk voltak, s fénykorukat élték a nagyok, Déry Tibortól Illyés Gyuláig. S minden érdemi ügyben számíthattunk is rájuk. Amikor például körkérdést intéztünk íróinkhoz — s ez bizony gyakran megessett —, úgyszólván mindenki válaszolt. (Elsőként Veres Péter levele érkezett, s Déry Tibor, a legkelletlenebb volt a se-reghajtó.) A legkülönfélébb nézetek ütözköztek így, a békés esztétikai, nézet- és ízlésbeli pluralizmus jegyében. S még személyesen is hajlandók voltak találkozni az írók, mert rendszerint sikerült ehhez közös nevezőt találnunk. Szerencsés irodalmi időszakban lehettem az Új Írás főszerkesztője.

Szerencsések voltunk abban is, hogy akkoriban Keleten és Nyugaton számos új világmagyarázat, új elmélet, új gondolat született. Igyekeztünk ezeket figyelemmel kísérni, s azzal az ambícióval, hogy az újdonságok közreadásában lehetőleg a napisajtót is próbáljuk megelőzni. Gyakran sikerült is e szándékunkat megvalósítani. Mindebben segített a fent említett légkör: szerkesztőségi szobánkban sokszor olyanok gyűltek össze, akiket ma irodalmunk klasszikusai közt emlegetünk. E révén pezsgő, vitatkozó folyóiratot szerkeszthettünk, s számíthattunk a legjobb írásaira is. Ezért is szerettem annyira az Új Írás szerkesztőségében dolgozni.

Egészen másként ítélem meg írószövegségi munkámat. Annak idején — bizonyára sokféle megfontolásból, számos szempont egyeztetésével, mérlegelésével — választás útján lettem főtítkár. Mondhatnám így is: megfeleltem egy adott idő-

szak irodalmi csillagállásának, a különböző csoportok — bizonyára más és más megfontolásból — valamiképpen rám szavaztak. Lehet, hogy néhány hónap múlva személyemet egészen másképp ítélték volna meg. Mindenesetre én igyekeztem e helyen is tisztességgel elvégezni a dolgomat. Főtítkárságotam sosem éreztem rangnak vagy funkciónak, mindig csak munkakörnek. Öt esztendő töl-töttem el e minőségemben, s ezalatt váltam igazán reformpártivá. Híve lettem minden értelmes változtatásnak, de — éppen a reformok érdekében — ellenzem a káoszt. Igyekeztem e nézetemhez tisztességgel ragaszkodni. Talán ennek is köszönhető, hogy az írószövetségi titkos szavazás eredménye egybeesett a hivatalos elgondolással: legyek a Magvető Könyvkiadó igazgatója. Nem vagyok hiú ember, de azért örültem ennek az elismerésnek.

— Pályája, mint bárki másé, nem mentes az ellentmondásoktól. 1957-ben elmarasztaló cikket írt Nagy Lászlóról, aki később megbecsült munkatársa lett. Tévékritikák, útijegyzetek közreadásával felszikkasztott, de aztán nemigen használta a tollát. Volt idő, amikor — nemzedéktársaihoz hasonlóan — önpusztító módon élt, de túljutott bizonyos szenvedélyeken, betegségeken, s képes volt — sokadszorra is — újrakezdeni. Hogyan számol el mindezzel önmagának?

— Felületes szemlélő számára a sorsom: afféle karrier. Valójában a pályám csakugyan tele van ellentmondásokkal. És azt is tudom: sok mindent elmulasztottam. Ha mérleget készítenék, bizonyára volna min keseregmem. Am ilyen mérleget ma már hiába készítenék. Ez mit se változtatna azon, hogy, mondjuk, a hatvanas években könnyelműen éltem, a könyvtár helyett presszókba és bárókba jártam. Azon is fölösleges rágódnom, hogy vajon miért írtam csak szakasz-

san, csak akkor, ha kaptam egy-egy feladatot. Ha őszinte akarok lenni magamhoz, s miért ne legyek őszinte: engem írásra nemigen inspirálnak a dolgok. Inkább arra, hogy mások írásait elolvaszam. Minden bizonnyal azért, mert első-sorban irodalombarát, irodalomszervező vagyok.

Ami az említett cikket illeti: életem egyik legkritikusabb ügye a Nagy Lászlóhoz fűződő kapcsolatom. Valóban írtam róla egy szigorú és igazságtalan bírálatot. Hogy miért írtam ezt meg, igyekeztem tisztázni a halálakor megfogalmazott nekrológomban, az olvasó is megismerheti ezt. Tapintatosan, név nélkül említik hajdani cikkemet a tanulmányírók, de én nem lehetek önmagammal szemben tapintatos. Egy rendkívüli, öntörvényű tehetséget próbáltam volna a magam akkori meggyőződése, ízlése szerinti pályára téríteni. Ez persze nem ment. Nagy Lászlóval aztán sok évig együtt dolgoztunk, sőt összejártunk, de erről a témáról soha nem ejtettünk szót. Úgy távozott el közülünk, hogy az én ifjúi nekibuzdulásom tisztázatlan maradt. Nekrológomban mindezt elmondtam. Nem tudom, hogy sikerült-e ezáltal kiengesztelnem Nagy László szellemét.

Egyébként, úgy hiszem, nyilvánvaló, hogy itt nem csupán az én cikkemről van szó. Olyan nemzedékkal indultam, amely messianisztikus hittel próbált részt venni a forradalmi átalakulásban. E nemzedék számos tagja, amikor azt tapasztalta, hogy az átalakulás nem olyan gyorsan vagy nem úgy megy végbe, ahogyan ő elképzelte, csalódott és magányos lett. De csalódottan, magányosan is közéleti ember maradt. Én is messianisztikus hittel kezdtem, de mégis, már kezdetben több volt bennem a realizmus, mint némelyik társamban. Utopisztikus elképzeléseimet idővel feladtam, s elgondolásaimat szembesítettem tapasztalataimmal.

Rájöttem: ha nem korrigálom nézeteimet, ha nem hajtom ki leegyszerűsítéseimet, félreértéseimet, tévedéseimet, vagy megmerevedett, megkeseredett emberré válok, vagy pedig egyik napról a másikra tengődő prakticistává. Talán e felismerés segített abban, hogy sokadszorra is újból talpra álljak, s ismét valami újba kezdjek.

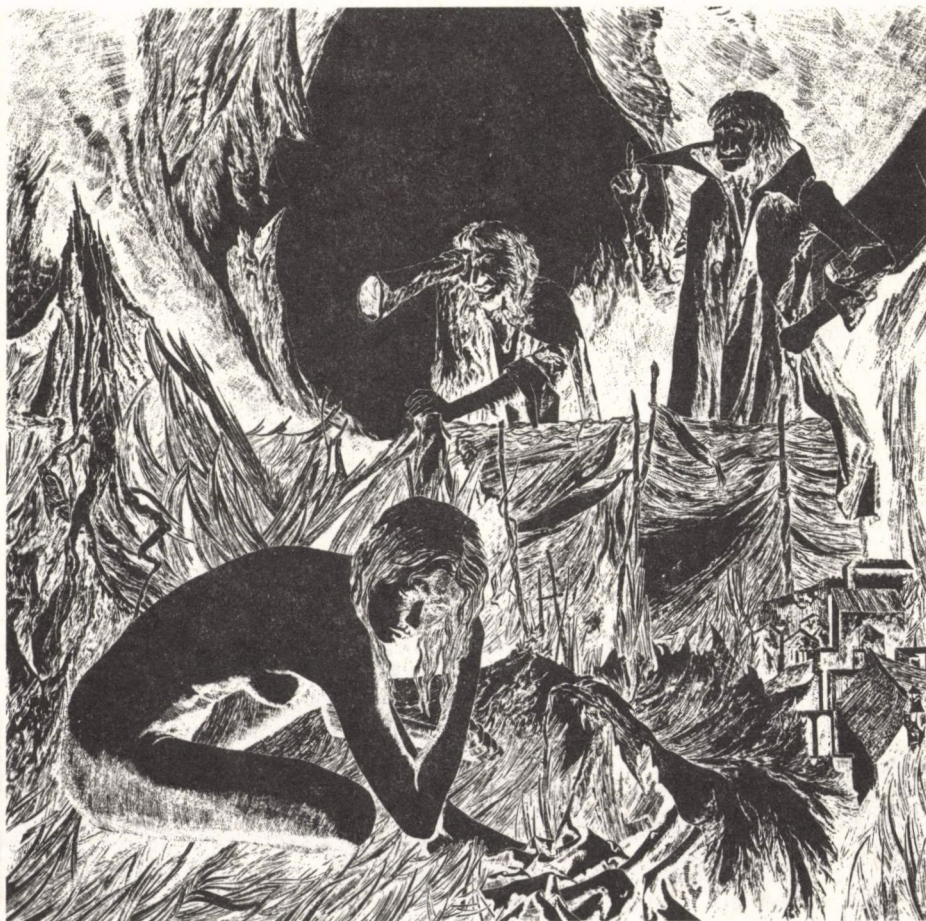
— *Generációjának számos tagja feladta, vagy idő előtt elpusztult, Jovánovics Miklós viszont alighanem a szívósabbak közé tartozik. Mégse hinném, hogy ezután a túlélők óvatos, távolságtartó bölcsességével kívánna élni az életét. Mire készül a Magvető Könyvkiadó igazgatójaként?*

— Most végre azzal foglalkozhatom, amivel mindig is foglalkozni szerettem volna: az olvasással. Egyetlen, nem múlt szenvedélyem ez, a plakátszövegtől az újságig, a könyvig mindent szívesen elolvasok. S olyan olvasógép, komputervan a fejemben, amely el is raktározza a betűsokaságot. E készségemet eddig is szerettem volna hasznosítani, remek dolog, hogy könyvkiadóként épp ez lesz az egyik legfőbb dolgom... Szerettem a kézzelfogható dolgokat, a fűrés-faragást, s most alkalom kínálkozik arra, hogy figyelemmel kísérjem és elősegítsem az írások materializálódását. Azt tehát, hogy polcra helyezhető könyv legyen az írói fantáziálásból. S talán még arra is mód nyílik, hogy meg se született művek megírását inspiráljam. Igazgatóként tehát nem arra kívánok figyelni, hogy mit ne adjon ki a kiadó, hanem arra, hogy mit érdemes még kiadnia... Mindehhez persze, a szükséges gazdasági követelményeknek is meg kell felelnünk. Olyan terjesztési módszerváltoztatásra készülünk — új bolthálózat kialakításával például —, amely a jelenleginél biztonságosabbá tehetné szellemi műhelyünk anyagi hátterét, fedezetét.

— *Elfogadva, hogy elsősorban irodalomszervezőnek tartja magát, mégis úgy érzem, vannak elháríthatatlan írásadósságai. Nem foglalta például könyvbe eddigi publikációinak javát. S nem számolt be még arról sem, amiről más nem számolhat be: hogy mit látott-hallott harminc év magyar irodalmának tanújaként.*

— A magam dolgában nem vagyok sietős fajta. Pedig egy-két filológus barátom már följánlotta, hogy kötetet szerkeszt kritikái, publicisztikai dolgozata-

imból. Életem ritmusváltását ígéri a kiadói munka, talán most majd erre is marad időm. Van továbbá egy teljesen kész kötetem: írói portrékat tartalmaz, még Illés Endre szerződtetett rá, s aztán többször is rám telefonált, sürgető leveleket küldött nekem. Magam sem tudom, miért várok ezzel. De bizonyára ennek is eljön az ideje . . . Addig is igyekszem mások műveit megismerni, mások könyveit kiadni. Nagy örömmel és izgalommal, mert a szakmai féltékenységnek, irigységnek még az árnyékát sem ismerem.

Badacsonyi Sándor: LESELKEDŐK (rézkarc)

Zöldi László

A hatvanas évek

Az Élet és Irodalom történetéből

**„Egyetlen monopóliumról lehet csak szó:
a tebenséges írásk monopóliumáról.”**
(Nemes György)

A hatvanas éveknek nevezett korszak az ötvenes évek végén kezdődött és a hetvenes évek elején fejeződött be, legalábbis az Élet és Irodalom című irodalmi és politikai hetilap történetében.

A rendhagyó kezdetről árulkodnak a tények is. 1959. augusztus 4-én meghal Révai József, a Rákosi-korszak meghatározó jelentőségű ideológusa. (Már 1957 nyarán kiszorították a hatalomból, de még 1958—59 táján is van tábora és hatása, különösen a középvezetők körében.) Érdemes föllapozni, mondjuk, az 1959/38. számot. A szeptember 18-i keltezésű újság első oldalán óriási fénykép, alatta számok: 1882—1959. A szerkesztőség búcsúzik az alapítótól, Bölöni Györgytől. A második oldalon, feltűnő helyen, vastagbetűs szöveg: „*Lapzárta után érkezett.* Az Írószövetség előkészítő bizottsága szeptember 17-én, délután ülést tartott, amelyen elhatározta, hogy az újjászervezett Írószövetség alakuló közgyűlését szeptember 25-én, délelőtt 9 órakor tartják a Művész Clubban.” Az egybeesés bizonyára véletlen. Aligha feltételezhető, hogy összefüggés van az Élet és Irodalom főszerkesztőjének, az Írószövetség feloszlata után létrehozott Irodalmi Tanács vezetőjének halála és az írószervezet újjáalakítása között. De

hogy a halálhír meg az élethír egy és ugyanazon számban lát napvilágot, az mégiscsak tünetértékű. Azt jelzi, hogy a lap — és a magyar szellemi élet — legújabbkori történetében visszavonhatatlanul elmúlt egy ellentmondásos korszak, a konszolidáció immár visszafordíthatatlan folyamat. Erről árulkodik az is, hogy az új felelős szerkesztő, Szabolcsi Miklós neve először az 1959/41-es, október 9-i számban lát napvilágot. Ugyanabban, amelyben — csaknem két és fél évi hallgatás után — újra publikál Németh László. (Nem eredeti írást. *Két esemény közt* című elmélkedése a moszkvai Lityeratur-naja Gazéta szeptember 29-ei számában jelent meg, ennek újraközlésére vállalkozik az Élet és Irodalom.)

Az új szerkesztő tehát tiszta lappal indulhat. *Egy hetilap gondjai* című vezércikkében — 1959. október 23. — meg is határozza az új helyzetet: „Most, amikor a Magyar Írók Szövetsége megalakulásával az Élet és Irodalom annak a hetilapja lett, nekünk is el kell gondolkodnunk azon, milyen irányban akarunk haladni.” „Izgalmas, érdekes, olvasmányos újságot szeretnénk adni” — fejtegeti. Ennek jegyében látható ugyanezen az oldalon, a bal alsó sarokban Garai Gábor verse és ugyanebben a számban Németh László

újabb írása. A következtetés nyilvánvaló, legalábbis számomra. A franciás műveltségű irodalomtörténész a nagy magyar alkotóknak megadja a tiszteletet — például Németh Lászlónak —, de biztosan nem csinál népies orgánomot. S miután József Attila életművének szorgos kutatója, alkalmas az avantgárd hagyományok átélézésére, a fiatal tehetségek felkarolására is (ezt tanúsítja a Tűztánc-nemzedékhez tartozó Garai Gábor kiemelése). Akik viszont ott voltak a beiktatáson, azok sokkal egyszerűbben indokolják a kinevezést. A miniszterhelyettes Aczél György többek emlékezete szerint azt mondta volna Szabolcsi Miklósnak, hogy eddig kívülről bírálta az Élet és Irodalmat, most csinálja is. Majdnem pontosan két évig csinálta. S hogy miként? Egyik munkatársa, aki a szerkesztőségben és az Irodalomtudományi Intézetben is beosztottja, úgy fogalmaz, hogy rossz főnök volt. Ordítózott, irodalomtörténeti közleményt szerkesztett. Nemes György névvel vállalja a véleményét, ezt írja megjelenés előtt álló memoárjában: „Ennek a Szabolcsi irányította irodalmi lapnak . . . fontosabb eseményei többé-kevésbé már elmosódtak az emlékezetemben. Úgy tűnik fel nékem, hogy az irodalomtudományi jelleg, amely markánsan unalmassá s ezért olvashatatlan-ná tette a lapot, sem akkor, sem később nem volt az én világom. Mikor egyetlen műnek, mely nem is volt igazán kimagasló, halhatatlan alkotás, . . . kritikai visszhangként egy teljes oldalt szentelt a lap, sűrű, jobbára alcímekkel sem tarkított betűtengert — úgy éreztem, hogy ez a lap: lap, de nem újság.”

Az én emlékezetemben nem mosódhattak el a korai évfolyamok: általános iskolába jártam — nemhogy az új szerkesztőről, de még az Élet és Irodalomról sem hallottam. Pótlandó az akkoriban elmulasztottakat, ellenőrizendő az íménti vélekedéseket, átböngésztem az 1960/61-es számokat. Az irodalomtörténeti köz-

löny-jelleget igazolja, hogy feltűnően sok vita bontakozik ki az irodalomról, a műfajokról, a stílusirányzatokról, a kritikáról és a középiskolai irodalomoktatásról. Csakhogy a szűk körű polémiák jól végiggondolt koncepciót sejtetnek. Az irodalmi élet szempontjából ugyanis szinte létfontosságú az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején, hogy a legfelkészültebb szakemberek éppen egy irodalmi lapban feszegessék a *hogyan tovább?* kérdést. S hogy csakugyan nyitási koncepcióról van szó, azt egyértelműen bizonyítja, hogy Szabolcsi Miklós megpróbálja integrálni a fiatal írókat-költőket. Kérdéssel fordul a pályakezdő alkotókhoz; már az is érdekes, hogy kiket keres meg levelével. Íme, a teljes lista (tűnődhetünk rajta, hogy ki mire vitte): Andrassy Lajos, Boda István, Borsodi Gyula, Csukás István, Danyi Gyula, Dávid József, Galgóczi Erzsébet, Garai Gábor, Gerő János, Hárs György, Huszty Tamás, Kiss Dénes, Maróti Lajos, Ténagy Sándor, Nyerges András, Orbán Ottó, Pákolitz István, Sánta Ferenc, G. Szabó László, Szakonyi Károly, Szerdahelyi István, Tabák András, Takács Imre, Tasnádi Varga Éva. A válaszok az 1960/29. számban jelennek meg, az összeállítást kisvártatva, az 1960/30. számtól kezdve követi egy újabb eszmecsere, amely több mint húsz hétig tart. A *Vita a fiatal írókról* előképe a nyolcvanas évekbeli ÉS-vitának — emlékezhethetünk rá: Sükösd Mihály kezdeményezte 1980-ban, *Továbbjutni (ha lehet)* címmel. A fiatal írástudók beilleszkedési gondjait ecsetelő cikkek mintájára akár úgy is fogalmazhatnánk, hogy a huszonöt év előtti sorozathoz leginkább a *Továbbjutni (mert kell)* cím illik. Végérvényesen ki kell lábálni az 1956 utáni válságból — az irodalmi életben is. S ami ritkaság az elvont disputák történetében: az Élet és Irodalom hasábjain csakugyan előtérbe kerülnek a pályakezdő prózaírók, különösen pedig a költők. Szabolcsi Miklós így fedezi föl a költő és novellista Ancsel

Évát, a későbbi filozófust vagy a költőként szonettekkel induló Szerdahelyi Istvánt, a későbbi lapszerkesztőt. A tüztáncosok közül ebben az időszakban válik az irodalmi és politikai hetilap rendszeres szerzőjévé Garai Gábor, Mezei András, Györe Imre és Ladányi Mihály. (Ugyanezt az eredményt nem könyvelhetjük el a nyolcvanas évekbeli vita nyomán.)

Nem vonom kétségbe az értékelők Szabolcsi Miklósról alkotott véleményét, bizonyára sok igazság van benne. A dokumentumok azonban arról is tanúskodnak, hogy az irodalomtörténész szerkesztőnek nem csupán az irodalmi életre van szeme, hanem az irodalmon kívül valóságra is. Javában zajlik a mezőgazdaság kollektivizálása, a mai olvasó árnyalt, megrendítő, hiteles képet kap a szövetkezetesítésről, a parasztok hangulatáról. Arról a tragédiáktól sem mentes folyamatról, amelynek következményei egyértelműen kedvezőek, akkoriban azonban még a legderülátóbb kommunista sem számíthatott világszínvonalú fejlődésre a mezőgazdaságban. Galgóczi Erzsébet, Csák Gyula és Mocsár Gábor rendszeresen tudósít az agitálásokról, esetenként a túlkapasokról.

Így ír erről a forrongó világról 1986 nyarán keltezett levelében Mocsár Gábor: „1960-ban én a Hajdú-Bihari Napolnál dolgoztam, a mezőgazdasági rovatot vezettem. Azokban az időkben — és épp a 60-ra virradó télen — történt az utolsó nekirugaszkodás: be kell vinni a parasztokat a szövetkezetekbe. Rengeteg élmény dűsült belém, mindezt *Forgácsok a műhelyasztalon* címmel megírtam az Élet és Irodalomnak. Az 1960/8. számban jelent meg. Csillagok közt apró kis történések, villanások azoknak az időknek paraszti drámáiról. Következmény: egy délelőtt ballagok a Bika Szálló felé, át a Nagytemplom előtti széles úton, amikor mellém csapódik Grandpierre Lajos, lapunk olvasószerkesztője — most, május 8-án temették el Debrecen-

ben, 81 éves korában halt meg. Azt mondja: baj van veled, Gábor. Mi a fene baj lenne? Ki fognak zárni a pártból. Meg vagy hülyülve, engem? Igen, az ÉS-beli cikked miatt. Honnan veszed ezt a marhaságot? Onnan, hogy tegnap hallottam a városi pártbizottság vb-ülésén. (Vb-tag volt az öreg.) Hallottad? Te? Elnevettem magam: süket volt az én kollégám — és még ő hallotta. De erősködött: hidd el, így igaz, ahogy mondom. Mások is mondták — elhittem. Darvas József akkor éppen Debrecenben tartózkodott, megkerestem. A *Légy jó mindhalálig* című filmet forgatták, azt hiszem, ő írta a forgatókönyvet, az oratóriumban találtam rá, az imaterem karzatán. Mondom neki: baj van velem, engem ki akarnak zárni a pártból az ÉS-beli cikkem miatt. Darvast nagyon megdöbbenette a hírem. Bementünk a Bikába, ott a portáról telefonált a megyei pártbizottságra, valaki illetékessel akart az ügyben beszélni. Az illetékes: Zsarnóczai Sándor, az agitprop-ügyek titkára. (Most valamilyen tudományos pártintézet főnöke.) Zsarnóczai kapta magát, Darvasnak nagy tekintélye volt előtte, lejött a Bikába, a sarki étteremben adtunk neki találkozót. Az étterem üres, délelőtt tíz óra lehetett, Darvas nekitámadt Zsarnóczainak: mit akarnak maguk Gábortól? Zsarnóczai tapintatosan közölte: sajnós, a baj megtörtént, ki fogjuk őt zárni a pártból, épp ezt a javaslatot szövegezte, amikor Darvas telefonált. Darvas kikelt magából: de a kutyaúrsteni, 56 októbere után alig tudtuk nagy nehezen konszolidálni az irodalmi életet, és most maguk mindent összerondítanak. Én akkor felálltam, otthagytam őket — rólam ne az én jelenlétemben marakodjanak. Itt közbevetem: ha előkeresed és elolvasod azt a cikket, látni fogod, hogy nincs abban semmi robbanóanyag. Mai szemmel nézve, persze. De úgy látszik, valaki fentről letelefonált a megyéhez, és igazolójelentést kért: igaz-e, amit én írtam, mert hát

bizony a szigorú önkéntesség elvének megsértése is kiolvasható azokból a forrásokból. Különösen abból, amelyiket Balmazújvárosból hoztam. A paraszt ül és nem hajlandó aláírni, akkor megmondják neki, hogy földrendezés lesz. »Tudja, hol kap maga földet? A Darasán. Tizennégy kilométer. Érdemes vele kinlódni!« Mire a paraszt azt kérdezi: Magyarországon van? »Mi?« Az a föld, amit cserébe kapok. »Persze.« Akkor megművelem . . . S ül tovább a lócán. Hogy kik intették le a megyei vezérkar dühöseit? Nem tudom. Arra emlékszem, hogy Szabolcsi Miklós — mert őt is megkerestem védelmet keresendő — azt mondta: megvédjük a szerzőinket. Igazolójelentést kellett írnom, ma is megvan a másolata. A megyei vb fegyelmi bizottsággá alakult át és kimondta a büntetést: dorgálás. Hazamentem, elővettem a tagsági könyvemet, az akkori szervezeti szabályzat nem ismert ilyen büntetési fokozatot. Mellékbüntetés: egy hónapra kiküldtek a berettyóújfalui járásba, azzal az indoklással, hogy éljek ott, falun, mert úgy látszik, nem ismerem eléggé a paraszti gondolkodást. Én! Nem ismerem! Életem legszebb hónapját kalandoztam át a járás falvaiban. S utána, amit csak lehetett, beleírtam a *Nyitott tenyér* című regényembe. Volt előtte is, meg lett utána is pártbüntetésem — ez volt valamennyi között a legkellemesebb.”

„Megvédjük szerzőinket” — azt hiszem, ez kulcsmondat. És nem is föltétlenül Szabolcsi Miklós érdekében ismétlem, hanem egy elv védelmében. Az irodalmi sajtó teljesíti kritikái, vagy ha úgy tetszik: valóságélemező funkcióját, országszerte figyelő munkatársai igenis rajt tartják ujjukat a valóság ütőerén. Egymás után látnak napvilágot hatásos riportok nemcsak a parasztokról, hanem a munkásokról is. Moldova György például ekkor tűnik fel, az 1961/20. számban jelenik meg *Rakodók* című írása a konzervgyári munkásokról, ezt követi vagy

egy kötetre való. Bajor Nagy Ernő ekkoriban kezdi meg koncepciózus sorozatát a kisvárosokban élőkéről. Gáll István a bányászokról ír — *Tükörcserepek Tata-bányáról*, 1960/15. —, Váci Mihály a mozdonyvezetőkéről — *Két méter magasán — a föld körül*, 1961/29. —, Berkesi András a brigádmozgalomról értekezik — *Levél a szocialista brigádról*, 1961/30. — Aligha mondható tehát, hogy a szerkesztőség elzárkózna a mindennapok elől. S mert nem zárkózik el, már nem az a kérdés, hogy milyen lapot szerkeszt, újságot vagy irodalomtörténeti közlőnyt csinál-e Szabolcsi Miklós. A lényeg az, hogy hagyja dolgozni a riportrovat szerkesztőjét. Félő, hogy a választott közéletismód — a vitaközpontúság — miatt a későbbiek során nem lesz lehetőségem méltányolni a riportirodalmat, ezért éppen a hatvanas évek elején megjelent valóság tudósítások ürügyén jegyzem ide: majdnem minden tehetséges riporter Kationa Éva köpönyegéből bújt elő. A rovat szerkesztő szívósan, kitartóan foglalkoztatja mai irodalmunk legjobbait — Galgóczitól Moldováig. Ha nem ő gondolzza a riportokat, talán nem szerveződik sorozattá a *Magyarország felfedezése*, és biztosan nem jelennek meg az Írószemmel-anatólóiak. Nem alakulnak ki azok a szépirói életművek sem, amelyeknek gyökerei az ötvenes-hatvanas évekbeli terepjárásokig nyúlnak vissza.

Visszatérve az Élet és Irodalom hatvanas, hatvanegyes évfolyamára, az új szerzők tömeges jelenléte és valósághoz vonzódása azzal a következménnyel jár, hogy a belső munkatársak lassanként kiszorulnak a lapból. Vagy legalábbis megváltoznak az arányok: megközelítőleg annyi külső munkatárs számol be az élet-ről, mint ahány belső az irodalomról (egyébként néhány belső munkatárs szintén terepezik, ennyiben változatlan a korábbi felelős szerkesztőtől, Mesterházi Lajostól örökölt hagyomány). Ha tehát körvonalazni kéne a Szabolcsi szerkesz-

tette orgánumat, akkor az utókori olvasó ambivalens tapasztalatairól számolhat be. Lehet, hogy nem újság a lap, csak irodalomtörténeti közlöny, ám nyoma van benne a valóságnak is. Alighanem attól kétarcú az Élet és Irodalom, hogy a hangsúlyozottan irodalmias meg a hangsúlyozottan köznapias látásmód egy és ugyanazon hetilapban érzékelhető. Az utókori érdeklődőnek éppen az hiányzik, ami összeköthetné, szervesíthetné, egységesíthetné a merőben eltérő látásmódokat. Hiányzik az írók, igényes újságírók közérzetéről áruklodó pulicisztika. Csak-hogy ez olyan hiányérzet, amelyet történelmietlen volna számon kérni egy két és fél évtized előtti orgánumon. Ezért elmarasztalás helyett úgy illő fogalmazni, hogy Szabolcsi Miklós multhatatlan érdeme: ablakot nyit a valóságra. Ezzel a szerkesztőseget akarva-akaratlanul megtisztítja a „kérelhetetlen szektásoktól”, a lapot pedig a dogmatikus szemlélettől.

A leváltásra — áthelyezésre? — nem számíthat igazán, mert javában szervezi a *Kritikai vita* című eszmecsere-t; vitaindító írása az 1961/40. számban lát napvilágot, amikor a következő héten már Dobozy Imre a főszerkesztő és Nemes György a legközvetlenebb munkatársa. (A polémia egyébként áthúzódik a következő évfolyamba is, hozzászól Vértés György, Lengyel József, Remenyik Zsigmond, Rónay György, Hegedűs Géza, Mesterházi Lajos, Szabolcsi Gábor, Tamás Attila, Kerékgyártó István; a vitázó cikket Jovánovics Miklós jegyzi.) Vajon mivel magyarázható a szerkesztőség élen történt változás? Az egyéni, a mélylélektani okokat nem tudhatom, a cikkek azonban olyan korhangulatot árasztanak, amelyekből kiviláglik, hogy bensőségesebb viszony kialakítására van lehetőség az irodalmi hetilap meg az Írószövetség között. Ezért kapcsolódik össze először, ideiglenesen, az írószövetség főtáskái és a lap főszerkesztői funkciója. (Nem utoljára. Később, a nyolcvanas

évek legelején lesz még erre példa.) Mégis azt hiszem, az igazi változás nem föltétlenül az, hogy immár Dobozy Imre szerkeszti a lapot. Inkább az, hogy nem szerkeszti. Vagy legfőljebb úgy szerkeszti, mint Bölöni György az utolsó évében. Az impresszum szerint szerkesztői funkcióban lévő Nemes György kölcsönöz új arculatot az ÉS-nek, annak jegyében, ahogy emlékiratának idézett részében kifejti fenntartásait a Szabolcsi-féle irodalomtörténeti közlönyvel szemben.

A gyakorlott lapkészítő csakugyan újságot akar csinálni, izgalmas, érdekes, olvasmányos újságot. Ez viszont nem is olyan egyszerű feladat. Mert igaz ugyan, hogy az 1961-es orgánum nem annyira folyóiratszerű, mint a korábbi, az alcímek is jobban tagolják a cikkeket, mindazonáltal az elméleti sorozat folytatódik. *Vita a parasztabrázolásról* címmel három hónapos eszmecsere indul az 1961/44. számtól, a kezdeményező Tóth Dezső, hozzászól Darvas József — úgy is, mint az írószövetség elnöke —, Veres Péter, Csák Gyula, Szabó Pál és Mocsár Gábor. Alighogy befejeződik, néhány hét múltán új vita kezdődik; az 1962/16. számban cikksorozat lát napvilágot *Mit ért az irodalom maiságán?* címmel. (A kérdésre válaszol Garai Gábor, Goda Gábor, Illés Endre, Mesterházi Lajos, Váci Mihály, Veres Péter.) Újabb két hét múlva *Korunk irodalmi hőse* címmel mondja el írói tapasztalatait számos alkotó; az 1962/18. tematikus számban cikket szentel a témának Cseres Tibor, Hegedűs Géza, Kónya Lajos, Major Ottó, Molnár Géza, Vészi Endre, Timár Máté. Sorolhatnám még a példákat, de talán már az eddigiekből is kiderül, hogy a hatvanas évek első két esztendejében sikerül körülvitatkozni az irodalmat. S ha ehhez még hozzáveszem az úgynevezett műveltségi polémiaikat — *Vita a műveltség minőségéről* (1960), *Vita az általános műveltségről* (1961), *Vita a korszerű műveltségről* (1963 eleje) —, akkor nyilván-

való a tendencia. Az ugyanis, hogy az Élet és Irodalom változatlanul a humán kultúra fellegvára, belső és külső munkatársai változatlanul a maguk szűkebb érdeklődési körében mozognak. Ez, paradox módon, az akkor még fizikusként tevékenykedő Maróti Lajosra is vonatkozik, éppen azért, mert szinte ő az egyedüli, aki a természettudományos műveltség fontosságát következetesen képviseli. Hatásos kontraszttal szolgál egy másik metszet. Megnéztem, hogy az adott időszakban hány elvi cikk foglalkozik a gazdasági élettel. 1961-ben egy, 1962-ben kettő, 1963-ban egy sem, 1964-ben pedig három. Mindez, együtt, azt sejteti, hogy a szellősebb, látványosabb, újságszerűbb Élet és Irodalom hiába tart fenn egy rovatot — Katona Éva tartományát — a valóság számára, csak az írók lapja marad.

Gondos Ernő szociológus 1966-ban elgondolkoztató tanulmányt publikál a Valóság című folyóiratban. *Viták az irodalmi sajtóban 1957—64* című elemzésében részletezi, hogy akkoriban csaknem százötven — egészen pontosan: száznegyvennyolc — eszmecsere zajlik az irodalmi folyóiratokban, a látszólag befelé forduló disputák azonban furcsa képződmények. „Valamiféle közvetítő közegnek fogom fel ezeket a vitákat — írja a Valóság 1966/3. számának szerzője —, amelyben a társadalmi tudat aktuális jelenségei sajátos irodalmias fénytörést szenvedve tükröződnek.” Majd hozzáteszi: „Nem hiszem, hogy könnyelmű feltételezés, ha az 1959-es mélypont után kibontakozó vitakedvet összefüggésbe hozzuk a konszolidációval, mely az irodalmi életben a Magyar Írók Szövetségének újjászervezése nyomán (1959. szeptember) bontakozott ki valójában. Az irodalmi élet és szervei: az *irodalmi orgánumok ezzel viszonylagos autonómiát és tágabb működési teret nyertek.*” Kiemelés tőlem. Feltételezem, ez az egyik lehetséges magyarázata annak, hogy 1963 őszén

mélyreható változás következik be az Élet és Irodalom történetében: leválik az írószövetségről.

A közvetlen előzmény az, hogy az MSZMP KB Politikai Bizottsága 1963 augusztusában határozatot fogad el. Ennek értelmében az újjászervezendő irodalmi és politikai hetilapnak változatlanul marxista szellemiségben kell politizálnia, de nyitottabban, publicisztikusabban; *ne az íróknak készüljön, hanem az írók révén az olvasóknak.* Egy korábbi fordulópontonról, 1959 őszéről irván úgy foglaltam össze a lap történetét, hogy az alapító Bölöni György és a szerkesztő Mesterházi Lajos helyett akkoriban más típusú szerkesztő látszik szükségesnek; így kerül az ÉS-hez Szabolcsi Miklós. Most, a hatvanas évek első három évfolyamát még egyszer végiggondolva, úgy foglalható össze a helyzet, hogy más típusú lapra van szükség, ugyanazzal a szerkesztővel.

Nemes György lép elő főszerkesztővé, ő kap mandátumot a merőben új elképzelés kidolgozására. *Tíz év* című vezércikkében — 1967/10. — így tekint vissza a félmúltra: „... tíz év alatt lapunk háromszor kezdett új szakaszt... A legtisztéletreméltóbb volt a kezdés. Lapunk a szellemi élet el nem csitult zürzavarában alakult. Az Élet és Irodalom első főszerkesztője, Bölöni György beköszöntő cikkében így jelölte meg a lap tennivalóját: »Igyekeznünk kell véget vetni a válságnak, hogy újra létrejöjjön a megszakadt kapcsolat az írók és a közönség között...« Ne tagadjuk: sok ellenérzés fogadta e kísérletet... Még Bölöni életében, majd halála után Mesterházi Lajos vezetésével jutott el a lap a konszolidáció új szakaszához. Újjászerveződött az írószövetség, és az »ÉS« 1959 őszétől négy éven át Szabolcsi Miklós, majd Dobozy Imre főszerkesztése alatt a szövetség lapjaként befejezhette a konszolidáció türelmes munkáját az irodalmi életben... E második korszak érdeme, hogy — egy

nagyvonalú és megértő kulturális politika szellemében — fokozatosan nyilvánosságot biztosított minden hazájához hű magyar íróknak, függetlenül korábbi magatartásától. Nekünk, akik 1963 őszén új szakaszt kezdtünk, már könnyebb dolgunk volt. Csaknem minden író publikált.”

Nemes György csak abban téved, hogy az impresszumok tanúsága szerint Szabolcsi Miklós sohasem neveztetik főszerkesztőnek — szerkesztői, illetve felelős szerkesztői titullal csinálja a lapot (hatáskörét tekintve, persze, főszerkesztőként). De ezt a megjegyzést is csak azért fűzöm az idézethez, hogy leplezzem a gondolkodási zavart: jellemezni kéne az Élet és Irodalom meghatározó hét esztendőjét. Az ismeretelmélet jól bevált kategóriája, a tézis—antitézis—szintézis szentháromsága alkalmas arra, hogy rendszerbe foglalja a szertefutó gondolatokat. Tehát. Ha az a tézis, hogy az 1956-os Irodalmi Újság revízió alá veszi a fennálló szellemi-ideológiai viszonyokat, akkor szükségszerű, hogy az 1957-es Élet és Irodalom az antitézis jegyében és a revizionizmus ellenében vonzódjék a szektás kérlelhetetlenekhez. Miután azonban antitézis után szintézis következik, a dogmatikus szélsőségeket a Mesterházi Lajos, még inkább a Szabolcsi Miklós irányította szerkesztőség gyűri le, igaz, nem egykönnyen. Megint csak tézis, hogy a megtisztított lapot irodalomtörténeti unalom árasztja el, ennek antitétikus ellensúlyozására vállalkozik Dobozy Imre és Nemes György. A szintézisre szintén Nemes György vállalkozik, ezúttal már főszerkesztőként, a megszüntetve-megőrzés jegyében. Itt tartunk 1963 októberében.

A krónikás most elnézést kér: ez az a gondolatmenet, amelyet nem volna szabad megírni. Már csak azért sem, mert tíz esztendő, az úgynevezett Nemes-korszak tendenciáit vétek egy ívnyi terjedelemben értékelni — egy évfolyamra

alig jut gépiratoldalnyinál több szöveg. Mégis vétekezni kell, ha eleget akarok tenni a vállalásnak: az Élet és Irodalom-beli viták bemutatásának. Mentségemre szóljon, hogy mire e sorok megjelennek, talán már kapható lesz a könyvesboltokban Nemes György emlékirata; abból pontosabban megtudhatja az olvasó, valójában mi is történt a hatvanas években. Mindazonáltal helyzetem furcsa. Eddig arról az ÉS-korszakról írtam, amelyről nincs — nem volt és nem is lehetett — személyes tapasztalatom, most pedig arról a korszakról nem akarok írni, amelyről már vannak olvasói tapasztalataim. Amikor az új főszerkesztő teljes egészében átveszi a lapot — hiszen korábban, második emberként már két esztendőt eltöltött a szerkesztőségben — középiszokolába járok. Még nem mindenheti beszédtemánk az Élet és Irodalom, inkább az Új Írás egy-egy számáról beszélgetünk. Például arról, amelyikben Weöres Sándor híres-hírhedt verse, az *Antik ekloga* megjelent (talán azért olvassuk ronggyá a folyóiratot, mert tanáraink eltiltanak bennünket az erotikus költeménytől). Vagy a Valóság egy-egy szociográfiájáról beszélgetünk, amelynek szerzője a gazdasági élet ellentmondásait feszegeti. Nyiladozó értelmű kamaszként annyit érzekelnünk, hogy tágul körülötünk a világ. Már külföldre is utazhatunk, némelyikünk eljut Nyugatra, olyan külföldi írókat olvashatunk, akik sokáig botránykönek számítottak. És a vidéki kisvárosba is eljut a hír, hogy valami Déry Tibor újra publikálni kezd; állítólag börtönben is ült . . . Azt hiszem, ez az a pillanat, amikor ÉS-olvasó leszek. Egyik osztálytársam kezembe nyomja az addig csak újságstandokon látott lapot, benne egy kritika. (Utánanézttem: Déry *Szerelmek és más elbeszélések* című kötetéről Ungvári Tamás írt, megjelent az Élet és Irodalom 1963/11. számában.) Ez azért fontos dátum egy nemzedék eszmélkedése szempontjából, mert arra is jól emlék-

szem, hogy az a néhány tizenéves, aki a kecskeméti Katona József Könyvtár olvasótermében szinte naponként összejött, a kritika után visszamenőleg kéri ki az irodalmi lap példányait. Mindenekelőtt az 1963/4. és 1963/8. számot; ezekben lát napvilágot Déry Tibor két novellája, a *Libikóka*, illetve a *Tehén*. Nem állítom, persze, hogy minden héten felfokozott érdeklődéssel böngésszük a frissiben megismert újságot — izgalmasabb, ugye, az Új Írás meg a Valóság —, de mire leérettségizünk és egyetemre kerülünk, hozzáövünk az ÉS-hez.

Főlelevenítve hajdani olvasmányélményeimet, újlag átböngészve az 1963-as, 64-es, 65-ös és 66-os évfolyamot, kiderül, hogy igaza van a főszerkesztőnek, amikor azt fejtegeti, hogy „nekünk . . . már könnyű dolgunk volt. Csaknem minden író publikált.” Nemes György és munkatársai megtehetik, amit elődeik nem igazán tehettek meg, hogy nem azért közölnek valakit, mert hallgat és ki kellene szakítani a passzív rezisztanciából. És nem azért nem közölnek valakit, mert éppen börtönben ül. A hatvanas évek közepén már nem föltétlenül azért közöl valakit az Élet és Irodalom, mert fiatal, ambíciózus és be akar törni a légüres térbe. És nem azért közöl valakit, mert nemrégiben szabadult a börtönből, tehát bizonyítani kell, hogy a társadalom számít rá. Immár nincs szükség gesztusokra, szerzőtoborzó kampányokra — a nagy öregek visszatértek az irodalmi életbe, a legtehetségesebb fiatalok pedig kiválasztódtak. Ekkor fogalmazza meg, az ÉS tizedik évfordulója alkalmából a főszerkesztő: „Egyetlen monopóliumról lehet csak szó: a tehetséges írók monopóliumáról.”

Ha belelapozunk a hatvanas évekbeli számokba, többé-kevésbé igazoltnak vélhetjük a kijelentést: a szellemi élet teljes konszolidációja idején, az új gazdasági mechanizmus előestéjén és első éveiben az irodalmi és politikai hetilap csak-

ugyan értékközpontú. Ekkoriban válik állandó szerzővé Déry Tibor — az *Egy nap hordaléka* című publicisztikai sorozata, Veres Péter elmékedéseivel együtt, a magyar közirodalom legmagasabb színvonalára. Zelk Zoltán pedig nem egészen fél évtized alatt — a hatvanas évek második felében — harminchat verset, ötvenöt tárcát és *Pénteki levél* címmel tizenhárom tárcapublicisztikát közöl. Alkot még, él, és ha van újságba való írása, az Élet és Irodalomban is megjelenik Kassák Lajos — 1966/67-ben például tizennyolc verssel —, Füst Milán, Áprily Lajos (mindhárom nagy írónkat 1967 nyarán, két héten belül veszítjük el). Röpke felsorolás a legjellemzőbb korszakról, az 1966—70. közötti esztendőkből. Az Élet és Irodalom favorizált költője Ágh István, Bella István, Bihari Sándor, Csoóri Sándor — neki az említett időszakban huszonhét verse lát napvilágot —, Demény Ottó, Devecseri Gábor, Eörsi István, Garai Gábor — huszonhat verssel —, Györe Imre — huszonhárom —, Hollós Korvin Lajos — harmincnyolc (!) verssel —, Képes Géza, Ladányi Mihály — harminckettő — Nagy László — tizenhárom verssel, ami az ő termékenysége mellett nem kevés —, Rákos Sándor — huszonkilenc —, Vas István — huszonhét —, Vészi Endre — huszonöt —, Weöres Sándor — harmincegy verssel. (Illyés Gyula és Juhász Ferenc az öt évfolyamban három-három verssel képviselteti magát.) Ami a novellát meg a tárcanovellát illeti: Csontos Gábor — tizenkilenc —, Csoóri Sándor — tizenöt —, Eörsi István — huszonnyolc, mindegyik tárcá! —, Katkó István — nyolc —, Lázár Ervin — tizenegy —, Mátyás Iván — tizenöt —, Örkény István — harmincöt, mindegyik tárcá! —, Pintér Tamás — tizenhét —, Thurzó Gábor — tizenhat —, Vészi Endre — tizenhárom. Déry Tibor három novellával van jelen az évfolyamban, többi írása publicisztika vagy alkalmi cikk. Azt is érdemes még hozzá-

fűzni, hogy a felsoroltak közül más, első-sorban újságírói—kritikai műfajokban rendszeresen megjelenik: Ágh István, Eörsi István, Garai Gábor, Mándy Iván, Pintér Tamás, Thurzó Gábor és Vas István. Tehát azok az írók-költők-közírók, akik a szerkesztőség belső munkatársai, vagy külső munkatársak ugyan, de szorosan kapcsolódnak a kollektívához. S ha ehhez még hozzáveszem a *Látogatóban* című interjúsorozatot, amelyben a magyar irodalmi élet kiemelkedő alkotói szólnak meg — sokan szinte az utolsó pillanatban, a haláluk előtt —, akkor nyilvánvaló, hogy a megújított Élet és Irodalom csakugyan irodalmi újság. Az írószövetség közvetlen segítségével nélkül is.

Ez abból is kiderül, ahogy a szerkesztőség összeérleli az irodalmat meg az életet. Rengeteg a közérzet-publicisztika — Déry Tibor, Veres Péter, Zelk Zoltán a különböző társadalmi jelenségek ürügyén gyakorta fogalmazza meg írói-emberi lelkiállapotát. (Kissé később, az 1971/1. számban így fogalmazza meg új rovatának célját Zelk Zoltán; a *Sportsarok* beharangozása öninterjú formájában történik: „Ezentúl tehát sporttudósításokat olvashatok a Pénteki levél helyén?” „Nem, azt sohasem. Az valóban nem az író dolga. De a sport művészeinek, s azoknak is, akik nem művészi fokon űzik, meg a játékvezetőnek, a pontozónak, az edzőnek, a gyúrónak élete, sorsa, lelkiállapota, de a szurkolóé is, aki éppúgy a szívét viszi a sporttelepre, mint a játékos, mint a kártyás vagy a lóversenyző, hiszen hányszor játszik a saját lapja, a maga lova ellen, vagy ha nem, akkor azért, mert a pénznél nagyobb dolog számára a gól. . . Róluk szólva, az életről is, mert a század, a földkerekség, az ország egyik leglüktetőbb jelenségéről szól az író.” A szemlélet — megváltoztatva a megváltoztatandókat — általánosítható az ÉS-ből és szinte csak az ÉS-ből ismert közérzet-publicisztikára is. Ebben a szellemenben közíró Bor Ambrus, Csák Gyula,

Cseres Tibor, Eörsi István, Fekete Gyula, Galambos Lajos, Garai Gábor, Hubay Miklós, Koroknai Zsuzsa, Molnár Zoltán, Nemes György, Szabó György, Varga Domokos. De természetesen ide sorolhatók az úgynevezett kritikus-kolumnisták, azok a közírók is, akik hétről hétre műalkotásokról fejtik ki a mondanójukat. Személyiségzagú és -ízű írásaik egy jellegzetesen értelmiségi közérzetről vallanak. (Faragó Vilmos könyvjegyzeteire, Hámos György tévépublicisztikáira, B. Nagy László filmleveleire, Létay Vera színházi kritikáira, Abody Béla, Eörsi István, Gáll István és Galsai Pongrác különböző tematikájú jegyzeteire gondolok.) Ők azok, akik művészeti események ürügyén fogalmazzák meg véleményüket a hatvanas évekbeli magyar társadalomról. Ezzel akarva-akaratlanul közvetítenek és kapcsolatot teremtenek a szellemi élet meg a valóság között.

A lapjellemző egyéniségek elméleti megalapozottságú és oldott írásai révén szervezhetőek újsággá a Szabolcsi Miklós szerkesztése idején kialakult végletek: az irodalmi elvontság meg a valóságirodalom. Újraolvasva cikkeiket, nehéz szabadulni attól az érzéstől, hogy az imént érzékeltetett jelenségtől lesz az először csak pejoratív kötőszóként használt és És-sé, sőt „ÉS”-sé — a szerkesztőség ezt a két rövidítést használja a hatvanas években —, így válik a hetvenes évekbeli Élet és Irodalom büszkén vállalt becenevé az És. Ehhez, persze, az kell, hogy a riporterek változatlan szenvedéllyel cserkesszék körül a valóságot. Megint csak ízelítő a termésből, korántsem a teljesség igényével: Galgóczi Erzsébet folytatja a paraszti életformaváltás feltérképezését, most már külföldön is ezt kutatja — *Kazahsztáni barangolás* 1966/48., 49., 50., 51., 52. Csák Gyula egyre otthonosabban mozog a falusi témakörben, az Élet és Irodalomban hasznosítja visszhangos Nádudvar-szociográfiájának szemléleti tanulságait. Zám Tibor Való-

ság-beli Hortobágy-jegyzetei körül országsszerte indulatok kavarnak, előtte — még Nagy Tiborként — és utána is az irodalmi hetilapot keresi föl hortobágyi írásaival. A mai olvasó számára talán meglepő, de Faragó Vilmos a riportjaival is észrevéteti magát, szívesen ír például a toronyházak lakóiról vagy a kiségezisztenciákról. Örkény István pedig — *Úgy látszik, alapjában romantikus lények vagyunk*, 1966/14. — egy megégett lány esetét járja körül; szenvedélyes és megrázó esettanulmányát, riporteri magatartását a tíz évvel későbbi találmányi vitát kezdeményező Mezei András is megirigyelhetné. Bajor Nagy Ernő folytatja a hatvanas évek elején megkezdett sorozatát; egymás után mutatja be a kisvárosban élőket. Ír *Budapest mezőváros-ról* — 1963/52. —, aztán látatja Kispesztet, Lőrincet, Józsefvárost — 1964/65-ben —, majd eljut Ceglédre, a „földszintes városba”, megjelenik az *Egri képeslap*, a *Kaposvári beszélgetések*, a *Szentendre — város vagy városka*, a *Szolnoki mozaik*, a *Hej, hej Szombathely* és *Vác* című riportja.

Egyáltalán: az urbánus elfogultságoktól korántsem mentes Nemes György szerkesztésében fővárosinak vélt lapot vidékszeretetet vagy legalábbis realitásérzék jellemzi. És nem csupán azért, mert a vitafelelős Molnár Zoltán csaknem húszhetes eszmecsérét szervez, *Vidéken élni* címmel. (A vitaindító címe: *Rapszodikus gondolatok a decentralizációról*, az 1964/20. számban lát napvilágot, szerzője Kristó Nagy István. Hozzászól Zsugán István, Bor Ambrus, Zoltán Zoltán, Lázár István, Mocsár Gábor, Barsi Dénes, Végh Antal, Kunszabó Ferenc, Gyórfy Sándor, Veres Péter, Soós Pál, Heltai Nándor, Ízes Mihály, Kárász József és Gyurkó László.) Azért gyanakszom arra, hogy a szerkesztőség szívesen közli a vidékről érkező tehetséges írásokat, mert a vitában megszólaló szerzők legtöbbike az eszmecsere után még inkább jelen lesz az

ÉS hasábjain. Elsősorban, persze, riportokkal és publicisztikákkal. Ezt írja 1986-os levelében a szekszárdi közíró, Csányi László, egyébként éppen a hatvanas évek óta rendszeres Élet és Irodalom-szerző: „Vidéken élni előny és hátrány. Az ember sok mindenben kívül lehet, sőt kívül is kénytelen maradni. Ritka az olyan szerkesztő, aki kéziratot kér, tehát időnként jó lenne szem előtt lenni. . . Az időpontokat illetően megbízhatatlan vagyok, így arra sem emlékezem, mikor kerültem kapcsolatba az ÉS-sel. Homályos emlék: megfordultam Katona Éva szobájában, de nem tudom, kivel mentem oda és miért. Vizuális típus lévén jól emlékszem viszont egy rajzra, ami a falon függött és megnyerő idomú nőt ábrázolt. Nyilván ezután történt, hogy levelet kaptam Évától, s ebben azt írta, hogy a megbeszélrt riportot várja. Ilyesmírl bíztoosan nem beszéltünk, de oly határozott volt a levele, hogy rögtön meg is írtam azt a bizonyos riportot. Megemlítem Molnár Zolit is. Az ÉS nagyon sokat jelentett nekem, mert ebben az időben még mindig az irodalom peremén ténferegtem, bebocsátásra várva. Tehát a lap az egyetlen biztos pont volt.”

Részlet egy másik levélből. Székelyhidi Ágoston hajdúböszörményi közíró 1986-os visszaemlékezéséből: „Valamikor a hetvenes évek pezsgő legelején fölszólatam egy tanácskozáson. Hazai lapjaink és írástudóink felelősségére hivatkoztam a határon túli magyar kultúra bemutatásában. Molnár Zoltán képviselte ott az ÉS-t, megismerkedtünk, beszélgettünk; talán két hét múlva levélben cikket kért és rendszeres jelentkezésre biztatott. Előbb sűrűn tették közzé cikkeimet, riportjaimat, tárcáimat, esszéimet, egy-két elbeszélést is, később ritkultak az alkalmak. Ez természetes. Tény, hogy az ÉS sem küldött vissza több kéziratot, mint más szerkesztőség, ha mégis így járt el, akkor tisztességes, elfogadható okkal. Munkakapcsolatunkat nehezítette, hogy

vidéken lakom. Változatlan átok szellemi életünkön, hogy nem pusztán két részre szakad, hanem két szintre, két világra, fővárosra meg vidékire. Épp ebből ered aztán, hogy a helyzeti hátrány olykor előnyre fordulhat. Számomra ilyenformán az ÉS kétszeres igazolást jelentett. Először, hogy helyemet és helyzetemet is kifejező közéleti gondolataim, közírói dolgozataim eljuthatnak rendeltetési terültre, a magyar (magyar nyelvű) közvéleményhez. Másodszer pedig, hogy szűkebb környezetem előtt hitelesíttetnek azok az eszmei és társadalmi nézeteim, tapasztalataim, amelyeket ilyen-olyan körben kétesnek, elrugaskodottnak, megbocsátóbban: kockázatosnak minősítetnek. Kézzelfoghatóbb közhasznót is hajtott az ÉS. Elpanaszoltam egyszer benne, hogy egy remek tanyai iskola tanulói sárban, vízben, hóban kénytelenek caplatni, mert nincs bekötőút. Vezércikké emelték a néhány oldalas tárcát: az élelmes iskolaigazgató házalt vele (műanyag borítóba tette, nehogy elrongyolódjon) tanácson, téeszben, vállalatnál, honvédségnél, isten tudja, hol még. Közös erővel meg is épült a bekötőút. Hatvan tanyai gyerkőc tapossa könnyű lábbal. Meglehet, ez az egyetlen taposás, aminek örülhet az ÉS.”

A kaposvári Leskó László 1986-os leveléből: „Az Élet és Irodalomnak karószerepe volt a falusi években. Kapaszkodni lehetett benne, meg oda is vágni vele, végső érvként, a helyi intelligencia gyakran lila fejének: »Hiszen te is olvasd az ÉS-ben.« Ez korrekt vitamódszernek már amiatt sem volt nevezhető, mert a faluban csak egyetlen előfizetője volt a lapnak. Néhány év múlva egyszeregyszer fel is futhattam az említett karóra. Vidék-Magyarországon élő hírlapírónak belső csöndes ünnep az Élet és Irodalom-beli megjelenés péntekje. És esély országos lap státusába kerülni, riportkönyvet megjelentetni; esély volt válogatottnak lenni az Írószemmel című riport-

antológiában is. Talán azt sem tagadják le a velem egy cipőben járók: az ÉS-től tanulni lehetett a szakmát. Sokszor inkább, mint a munkahelytől. A szerkesztő Katona Évától csakúgy, mint a neves pályatársaktól — Moldovától, Szekulitytól, Bajor Nagytól, ma a fiatalabbaktól: Megyesi Gusztávtól az ÉS-ben, R. Székely Júliától az Új Tükörben. Hosszú megyei hírlapírói szolgálatom idején mindeníró voltam, így tévékritikus is. Évek teltek el, amíg ráébredtem, hogy ez a műfajt csak úgy érdemes és hatásos művelni, ahogy egykor Hámos György »tanította« az ÉS-ben: epés szeretettel.”

És még egy vélemény, idézet Hallama Erzsébet pécsi közíró 1986-os leveléből: „A szerkesztők azzal a javaslatlaltal kerestek meg, hogy közéleti, publicisztikai írásokkal sűrűbben jelentkezsem a lapnál. Pécssett éltem, energiáim nagy részét akkor még a munkahelyemnek is számító megyei lap kötötte le, beleértve a »közírói hevület« produktumait is. Igazából a gesztus mögött megérzett koncepció vonzott, amely egybeesett saját meggyőződéssel. Azzal tudniillik, hogy ilyen, funkciójában jól-rosszul teljesített vállalkásaiban mind a mai napig egyedülálló irodalmi—közéleti hetilapnak a magyar valóság teljességét kell próbálnia felmutatni, márpedig ez *nem szükségszerűen azonos*, sőt részleteiben *szükségszerűen nem azonos* az ország különféle területein. Más dolog azonban tudni, hogy a haza tágabb, nem hierarchikus, oszthatatlan fogalom, s más dolog tenni a belterjesség veszélye ellen. Éppen ezért nem is érzem magam a »vidéki szerzők« egyikeként, hanem egész egyszerűen olyasvalakinek, aki a maga megszokott, jól ismert pontján állva tekint végig a tájon, s nem onnan, mint X vagy Y. A táj ugyanaz, de sok arca van, és mindnyájunk számára birtokba vehető, ha felvételeinket összevetjük. Mindamellet mégis »vidéki szerző« vagyok abban az értelemben, hogy a jelenségekről szóló írásaim

az ÉS révén némileg más fénytörésben jelennek meg. Általánosabb érvényűvé válnak ettől (persze, csak ha igazam van)”.

Érdemes folyamatában érzékeltetni a némileg más fénytörést, amely nemcsak azt jelenti, amit Hallama Erzsébet jogosan tulajdonít az írásainak. Azt is és mindenekelőtt azt, hogy nagyjából a hatvanas évek második felétől kezd kialakulni a ma már megszokott és sok szerzőre jellemző ÉS-látásmód. Erdei Ferenc az 1967-es körkérdésre adott válaszában így határozza meg ezt a jellegzetes látásmódot: az Élet és Irodalom „túlságosan irodalmi folyóirat, zömében és döntően *literátori szemlélet* tükrében jelennek meg a dolgok”. Igaza van. Mint ahogy a szintén társadalomtudós Hegedűs Andrásnak is, aki ugyanerre a jubileumi körkérdésre ezt válaszolja: „Az Élet és Irodalom sajátos funkcióját és egyben fontosságát — . . . — az adja, hogy társadalmi problémáink fölvetését és megvitatását *írói igényességgel* kíséri meg.” Egy és ugyanazon jelenség két különböző oldalát világítják meg. Egy gyöngébb periódusban vagy egy kevésbé átgondolt lapszámban Erdei igaza érvényesül, az 1968 és 1972 közötti reformfolyamatban inkább Hegedűs Andrásé. Arról van szó, hogy egy irodalmi hetilap miként készíti elő olvasóit a reformgondolatok befogadására. Ebből a szempontból érdemes röviden jellemezni az ÉS-beli vitákat.

Sok egyéb mellett disputa zajlik a fiatalság erkölceiről — Timár György *In flagranti* című cikkével kezdődik 1967 közepén, s noha csakhamar befejeződik, általánosítható tanulságai még csaknem másfél évtizeden át fel- és felbukkannak vitairatokban. Erdei Ferenc eszmecserét kezdeményez a munkaerkölcsről — a *Vita a munkáról* az 1965/3. számban indul, hozzászól Hegedűs András, Csák Gyula, Lázár István, Györffy Sándor, Tringer Márton és Marek Dénes, Veres Péter, Bor Ambrus, Gergely Mihály, Siklós Já-

nos, Féja Géza, Fekete Gyula, Varga Domokos. Az utolsó előtti hozzászóló maga a szervező, Molnár Zoltán, az ő cikkét követi a vitázó az 1965/25. számban. Amíg a publicisztikai rovat vezetője szervezi az eszmecseréket, majdnem mindig ugyanez a koreográfia ismétlődik. Körülbelül ugyanezek az írók, közírók, tudósok szólalnak meg, Molnár Zoltán pedig utolsó előttiként mondja el a véleményét. (A szerkesztőség ilyenkor, a vitázóiban szükségét érzi annak, hogy kissé másként nyomatékosítsa a következtetéseket.) Ezért aztán a *Hogyan élünk? Hogyan élünk?* — 1965 végén, 1966 elején zajlik — hozzászólóit nem is sorolom, csakúgy, mint a *Vita a szellemi tőkéről* címűt sem, amely 1968 második felében szerveztetik. A lényeg amúgy is nyilvánvaló: a közéleti eszmecseréket egyre inkább felvállaló Élet és Irodalom az életmód-életformaváltás lehetőségét firtatja.

Aki igazán odafigyel ezekre a polémikákra, kiolvashatja belőlük, hogy miért kell váltani. Talán még azt is, hogy egy értelmiséginek, aki hangadó a maga szűkebb környezetében, milyen szemléletre kell szert tennie, hogy mintát adhasson. Nem igazán izgalmasak ezek a viták, akár manipulálnak is nevezhetném őket. A Gondolat-Jel című kulturális rádiómagazin 1985. február 15-i adásában Ungvári Tamást hallgatva, szavait óhatatlanul az akkoriban újraolvasott hatvanas évekbeli disputákra vonatkoztathattam. „Vannak mesterségesen támasztott viták — fejtegeti az interjúalany —, amikor nincs vitatéma, hanem a vita kedvéért vitázunk. Példákat roppant nehezen tudnék sorolni, mert ezeknek a vitáknak a felejtetőség a lényegük.” Azt hiszem sikerült néhány példát elősorolni. Tulajdonképpen az a meglepő, hogy húsz év múltán is jól emlékszem egy-egy ÉS-cikkre, az említett vitákról azonban jószerint teljesen megfeledkeztem. Holott léteztek, hatnak; láthatatlan hajszálereken át fel-

szívódtak a köztudatba, átörökölték a hetvenes és nyolcvanas évekbeli véleményütközésekbe. Mivel magyarázható mégis, hogy a felejtetőség a lényegük?

Alighanem azzal, amit Gondos Ernő ír többször idézett Valóság-beli tanulmányában. Finoman kimutatja, hogy az ellenzék (értsd: gyökeresen eltérő nézetet kifejező vélekedés) nemigen lelhető fel az 1957—1964 közti irodalmi polémikában, mindazonáltal „a quasi-viták a tárgy sokoldalú megvilágításával, fontos összefüggések felderítésével valami hasonló szerepet tölthettek be, mint az ellentmondó tagokból álló viták”. Árnyalt felfogása jellemzi a későbbi vitákat is (egészen a hetvenes évek közepéig). Mindennek ellenére fontosak Molnár Zoltán szervezései, mert legalább *közvetve* kapcsolódnak a reformhoz. Az ÉS-szerű lapnak ugyanis rosszul áll a direktség. Rosszul áll neki az, ha „vezércikkekben”, szerkesztői jegyzetekben foglalkozik egy bármily közéleti eseménnyel, mozgalommal; az ilyesmi nem az ő műfaja, inkább napilapokba való. Közvetve viszont — viták, önálló cikkek, elsősorban riportok és publicisztikák, *látszólag másról szóló* írások révén — a reformhullám tetejére röphető a korabeli értelmiségieket. Azokat az elsősorban nagy- vagy kisvárosi olvasókat, akik Mocsár Gábor téesztől riadozó balmazújvárosi parasztjával ellentétben, korántsem húzódtak félre a sarokba — belevetik magukat az új gazdaságirányítási játékba. Egyelőre ugyanis még csak azt érzékelik, hogy a kormányzat elszánt: szakítani akar a túlhaladott szabályozási formákkal.

A reformlendülettel együtt mozgó, de illúzióktól sem mentes közérzetet határos dokumentációjával kecsegtet egyetemista korom Élet és Irodalma. Aztán jön 1968 augusztusa, s mindaz, ami tanulságként lecsapódik Magyarországon (a reform visszafogásában meg az értelmiségi kiábrándulásban). A változást szintén

tükrözi az ÉS. Talán még jobban is, mint a már-már kritikátlan lelkesedést. Nemcsak azért tükrözi, mert igaza lehet egy budapesti könyvtárosnak, aki szerint ennek a lapnak az a funkciója, hogy vizsgálja az olvasók rosszkedvét. (Egyébként nem biztos, hogy igaza van.) Sokkal egyszerűbb ok sejlik föl: az 1970/1. számtól kezdve sikerül végre tizenhat oldalon megjeleníteni a lapot. A négy újságoldalnyi többlet lehetőséget teremt a régóta dédelgetett terv megvalósítására: a humán kalodából való kitérésre. Az Élet és Irodalom nevű irodalmi újságban most már elfér minden, ami érték, ami tehetséges szerző tollából való. Kérdés persze, hogy nincs-e késő a beteljesedéshez, pontosabban: a kiteljesedéshez?

Válasz helyett, illusztráció gyanánt találmomra kiválasztottam egy lapszámot, bizonyítandó a színvonalat. Illetve mégsem egészen esetleges a választás. Az 1971. január 9-ei számban lát napvilágot legelső ÉS-beli írásom, *Nagyok, ha találkoznak* címmel. (A könyvesbolt kirakataiban megláttam Boethius *A filozófia vizsgálása* című könyvét, a címlapon Engels jól ismert arcképe. Az esetből tizsoros glosszát kerekítettem, félénken zárandokoltam el az Alpári Gyula utcába — az épület ma már nem létezik, fölrobantották, a helyén autóparkoló. Óriási előcsarnokban találtam magam, sok ajtó nyílt belőle a szerkesztők szobáira. Az egyiken benyitottam, egy barátságatlan hangú úr — máig sem tudom, hogy kicsoda — a *Véleményünk szerint* szerkesztőjéhez, Máriaassy Judithoz utasított. A glosszarovat szerkesztője elolvasta az írást, el is fogadta, feltéve, ha megmutatom neki a különleges címlapú könyvet. Előhúztam a táskából, üdvözülten távoztam, és vártam a megjelenést. A szösszennet csak nem jelent meg, talán egy hónapig is pihent a nyomdában. Szomorúságomban elküldtem a Hajdú-Bihari Napló szerkesztőségébe, ahová egyébként évek óta írtam rádiókritikákat. Monda-

nom se kell, a glossza ugyanazon a napon lát napvilágot a megyei újságban, mint az Élet és Irodalomban.)

Szóval, az 1971/2. számban Eörsi István tollából való a szokásos Heti jegyzet, a lap akkori all round-publicistája újévi cikkében kifejti: „Békés századvégi hangulatra vall, hogy a hidrogénbombát még mindig nem dobták le, noha statisztikai kimutatások szerint az örültek száma évről évre nő”. Pintér Tamás riportjának címe: *Mi lesz a magyar nyomdákkal?*, az első mondat: „*Manapság az írók egyre többet panaszkodnak.*” Csányi László a misztifikált szórakozásról ír, Zelk Zoltán *Sportsarok* című tárcarovatában Peter Handke „huszonnyolc éves osztrák fiatalember” labdarúgó-témájú kisregényéről értekezik. Vitányi Iván *A művészetkutatás gondoljai* című esszéjének első részét publikálja. Kőpeczi Béla *Részleges reformok és veszített illúziók a francia egyetemen* címmel adja közre tapasztalatait. Koroknai Zsuzsa, a lap olvasószervezője K. Zs. szignóval glosszát jegyez a fociról, a Véleményünk szerint rovatban két Faragó-glossza is megjelenik. A könyvrovat szerzői: Bikácsy Gergely, Varjas Endre, Vasy Géza, Kis Pintér Imre és Alföldy Jenő — egytől egyig fiatalabb évfjártú kritikusok, a hasonló korú költő, Ágh István *Világ a költő szeretetében* címmel Juhász Ferenc új kötetét elemzi. A művészetkritikai oldalon is nagy a választék: B. Nagy László egy magyar filmkrimről, Vadas József Z.

Gács György kiállításáról, Létay Vera és Galsai Pongrác két színelőadásáról, Gyurkovics Tibor, illetve Madách Imre darabjairól ír. Hámos György a szilveszteri tévéműsorról — „epés szeretettel” —, Kroó György egy hanglemezről, amely Bartók-műveket tartalmaz. Ebben a számban Munkácsi Miklós publikál novellát és Gera György tárcát. A költői lista tekintélyes: egyebek közt Jékely Zoltán, Keresztury Dezső, Kormos István és Takács Zsuzsa verseit vállalja a lap. A képzőművészeti anyagot — jellegzetesen szálás, kevésvonalú grafikákat — a képszerkesztő Nagy László válogatja; Bak Imre, Réber László, Rékassy Csaba és Stefanovits Péter rajzai bármelyik 1987-es szám díszére válnának.

1971 januárja. Szinte ez az utolsó pillanat a magyar szellemi életben, amikor még majdnem mindenki együtt van. Él és alkot Déry Tibor, Németh László, Zelk Zoltán, Nagy László, Kormos István, Hámos György, B. Nagy László; rendszeresen ír Faragó Vilmos és itthon dolgozik Eörsi István — lám, legtöbbjük befér egy hétköznapi lapszámba. Lukács György tanítványai még nem szélednek világgá, az olajárrobbanás jelei még nem mutatkoznak, az infláció alig érzékelhető. Egy hirdetés olvasható az ÉS-ben: „*Fizessen elő lapunkra! Egy hónapra tíz, negyedévre harminc, félévre hatvan, egy évre százhusz forint.*” Amikor ezeket a sorokat írom, hét forint ötven fillér egy Élet és Irodalom-példány ára.

Családregény

A Polányi családról készített dokumentumfilmet 1986. október 26-án sugározta a Magyar Televízió. A szerkesztő Sárdi Anna, a riporter Vezér Erzsébet volt. Rendezte: Fazekas Lajos.

Narrátor: A régi Magyarország nagyon szegény északkeleti vidékén, Ung vármegyében, Ungváron élt a XVIII. században egy feltörekvő, szorgalmas család. II. József idején már családnevük is volt. Pollacsek. Az első feljegyzések Pollacsek Mihályról szólnak, aki a családi albumban fennmaradt korabeli fénykép szerint tekintélyes jómódra tett szert. Fia, Adolf már kamarai földeket, műmalmot, szeszégetőt és sörházat is bérelhetett Ungváron. Az unoka, akit ugyancsak Pollacsek Mihálynak hívtak, 1848-ban született. Értelmiségi pályát választott. Kassán gimnáziumot végzett, majd a zürichi egyetemre iratkozott be és mérnöki diplomát szerzett. A század vége felé Budapestre költözött, vasútépítő vállalkozó lett. Több mint ezer kilométer vasutat, főleg helyi érdekűket épített a régi Magyarországon. A polgárosodás tehát a második generációban kezdődött az 1800-as években. A harmadik generáció már értelmiségi lett.

Pollacsek Mihály Bécsben megismerkedett egy vilnai lánnyal, a szép és művelt Cecilia Vohllal, egy felvilágosult, tudós rabbi lányával, akit 1881-ben feleségül is vett. Alex Vohl, a vilnai rabbi írta az első orosz nyelvű zsidó imakönyvet. Magas cári kitüntetésben, Anna-rendben részesült munkásságáért. Budapesten halt meg 1905-ben, az irgalmas rend kórházában. Cecil Bécsben egy ékszerüzletben dolgozott. Társasága főleg orosz emigránsokból állt. Különösen meleg viszony fűzte a Klatschko családhoz. Sámuel Klatschko amolyan összekötőféle volt az orosz emigránsok között. Házában nagyon gyakran megfordult Radek, Trockij és Tyeplov is. Itt ismerkedett meg Pollacsek Mihály unokaöccse, Szabó Ervin is az orosz forradalmárokkal. A polgárosodás a családban nem a vagyonszerzés irányába haladt, hanem a művelődést segítette elő. Ebben nagy része volt a család, különösen Cecil mama társadalmi ambícióihoz. Pollacsek Mihály és Cecil az Andrássy út 2. szám alatt lakott gyermekeivel. Itt tartott fenn irodalmi szalont a ház asszonya. Ide járt a század elején Szabó Ervin, Lukács György és Jászi Oszkár is. Jászi így emlékezik erre:

Jászi Oszkár: A ház úrnője ragyogóan szellemes, de igen gyakran asszonyosan felületes volt. Olykor valóságos légtornászatot végzett a gyakran változó ideológiai képletek között, újabb és újabb tehetségek felfedezésével, és azoknak a sajtó ízlésére való idomításával. Emlékszem, hogy egyoldalúan Herbert Spencerista koromban arra figyelmeztetett, hogy a nagy angol pozitivistá bölcsségét Nietzsche ragyogásával kellene ellen-súlyozni. Cecil mama körének nemcsak budapesti, de bizonyos fokig nemzetközi hírneve is volt, és olykor külföldi gondolkodók is meglátogatták, hogy a magyar extrém tanok levegőjét megismerjék.

Narrátor: Ebből a társaságból több érdekes alak került ki. Először is a három családtag. Egy bájos fiatal lány, a sokak által bámult Laura „Mauzi”, aki gazdag volt megfigyelésekben és ötletekben, jelenleg értékes magyar vonatkozású történeti kutatásokkal foglalkozik. A fiúk közül Károly legteljesebben örökölte anyjuk sziporkázó természetét, utóbb gazdaságtörténeti elméletre fordítja érdekes tehetségét a Columbia egyetemen. De őket is felülmúlta fiatalabb testvérük, Mihály, aki a fizika—kémia elismert nagysága lett a berlini Kaiser Wilhelm Intézetben.

Narrátor: Pollacsek Mihály 1900-ban tönkrement és 1905-ben meg is halt. A család nagyon szegény lett, mert minden hitelezőjét az utolsó fillérig kielégítette. A két, még tanuló sorban levő fiú, Károly és Mihály, ösztöndíjjal tanult tovább a Trefort utcai mintagimnáziumban. Cecil mama nemcsak társasági nő volt, de aktívan politizált is. Az 1905-ös orosz forradalomról előadást tartott a munkásoknak, a Népszava olvasóinak. Pedagógiai ambíciói is voltak. 1912-ben női liceumot szervezett és tartott fenn két évig. Ez afféle női szabadegyetem volt. A liceum céljait Cecilia így hirdette meg:

Cecil mama: A Női Liceum célja: fiatal hölgyeket a szaktanulás nehézsége nélkül megismertetni a tudomány mai eredményeivel úgy, hogy ezek az eredmények bevonulhassanak egyéni, családi és társadalmi életükbe.

Narrátor: „Ezt a célt egyfelől tudományos és műszaki tanfolyamokkal, másfelől olyan előadások sorával kívánja elérni, amelyek a nőknek az emberi kötelesség teljesítése körében külön is kijutó hivatását és feladatait világítják meg. E végből tudományos alapon, de gyakorlati érzékkel bevezeti a hallgatókat a házassággal, gyermekneveléssel, háztartással, betegápolással és az egyéb társadalmi munkával járó tennivalókba is. Az elő-

adások tudományos színvonalon, könnyen érthetően tárgyalják az anyagot, úgyhogy azok középiskolai műveltség mellett teljesen hozzáférhetőek.”

Cecil mama: A Női Liceum azt tartja szem előtt, hogy a tudományosan és esztétikailag előkelő műveltségű magyar nő kötelességei magaslatán álló feleség, anya, háziasszony és hasznos társadalmi munkás is lehessen.

Narrátor: Pollacsek Mihálynak és Cecilnek öt gyermeke volt. A gyerekek 1904-ben Polányira magyarosították nevüket, és közülük négyen értelmiségi pályát választottak. A legidősebb, Polányi Laura 1882-ben született, és az elsők között volt, aki nő léteire egyetemet végzett, magyar—történelem szakos bölcsész volt. A világszép Laurának, a fél Budapest udvarolt, tanárától, Beöthy Zsolttól kezdve unokatestvéreig, Szabó Ervinig. Egy ideig együtt dolgozott Szabó Ervinnel a könyvtár- és statisztikatudomány terén. Huszonkét éves korában férjhez ment Striker Sándor üzletemberhez, és két gyermekük született. Laura továbbra is pedagógusként dolgozott. Kísérleti iskolát nyitott az Andrássy út 83. szám alatti lakásán, ahol az elemi iskolát magánúton végző gyerekekkel foglalkozott, társas magántanítás címen. A szülőkhöz intézett felhívásában így foglalta össze a társas magántanítás céljait, pedagógiai elveit, amelyek akkor a legmodernebbek voltak.

Polányi Laura: „Társas munkában adunk nekik világos, igaz, természettudományosan egységes választ világképalkotó elméjük számtalan kérdésére; itt igazítjuk útba zavaros kis lelkiismeretüket a társasélet és a munka követelte erkölcsi kötelességek dolgában. A társas munkában játszva végezzük el velük az elemi iskola tananyagát, a vallástan kivételével. Gyakoroljuk a svéd tornát és a

doktor Menzendik-féle gyakorlatokat, a zenei hallást és ritmusérzékét fejlesztő tornát, a hallást és hangot fejlesztő karéneket, a színérzékét fejlesztő pasztell festést, a formaérzékét fejlesztő agyagmin-tázást, a német nyelvet, a franciát, később az angolt és a harmonikus gyermek-kerti játékokat.”

Narrátor: Polányi Laura emellett aktív feminista tevékenységet is folytatott. Már 1905-ben nemcsak a nők egyenjogúságáért és tanulási jogáért harcolt, hanem a koedukációt, a fiúk és lányok együttes tanulását is követelte. Férje üzleti ügyei miatt Bécsbe költözött. Az osztrák szocialista nőknek tartott előadásokat. Később pedig, az őszirózsás forradalom idején, ismét itthon, a radikális asszonyok mozgalmához csatlakozott.

A legidősebb fiú, Adolf a szocialista diákok szervezetét alapította meg unokatestvérel, Pór Ódónnal együtt. A jogi fakultásra iratkozott be, de egy Kossuth Lajos melletti tüntetés miatt csakhamar eltávolították az egyetemről. Kitüntetéssel végezte a Keleti Kereskedelmi Akadémiát. Végül a jogi egyetemet is befejezte. Az egyetem után három évet töltött ösztöndíjasként Japánban, és remek beszámolót írt Japán gazdasági életéről a Huszadik század című folyóiratban. Ritka nyelvtelenség volt. A Tanácsköztársaság alatt a kereskedelmi népbiztosságon dolgozott. A második fiú, Polányi Károly, jogi diplomát szerzett. Mint egyetemi hallgató az 1908-ban megalakult Galilei Kör egyik alapítója és első elnöke volt. A Galilei Kör azok után a botrányok után alakult meg, melyeket jobboldali diákok a haladó, természettudományos alapon oktató Pikler Gyula professzor óráin rendeztek. A Szabadgondolkodók Magyarországi Egyesületének főiskolai fiókjaként működött, tagjai főleg orvos-tanhallgatók és technikusok voltak. Lét-számuk két év alatt 256-ról 1080-ra nőtt.

Később indult lapjuknak, a Szabad gondolatnak is Polányi Károly volt a főszerkesztője. Azt is ő kezdeményezte, hogy 1911-től minden március 15-ei ünnepségre meghívják Ady Endrét, aki mindig verset küldött a galileistáknak. 1958-ban Polányi Károly így emlékszik vissza a Galilei Körre:

Polányi Károly: A Galilei Kört a medicusok és a technikusok alapították. A klinikák és a Gólyavár idegenkedtek a filozopterektől, a jogászoktól pedig még-űgy. A politizálás akkoriban az egyetemen a történelmi osztályok monopóliumának számított. Arra készültek fel kö-zéleti pályájuk elején a reakciós diákság vezetői. 48-as és 67-es egyetemi kollégáink a jogászbált rendezték, akiknek pedig az orosz nihilista diák volt az eszményképe, az békát boncolt. A „tanulni és tanítani” jelszó, amellyel a kör elindult, tudatosan visszhangozta az Üllői útnak ezt a természettudományosan haladó szellemét. Ez volt a mozgalom csirája. Kevesen látták előre, hogy ez a kis igényű kezdeményezés nyomot fog hagyni az ország politikai történetén és világnézeti alakulásán. Pedig egy fél évszázad távlatából a Galilei Kör politikai gyöngéi, de egyben jelentős erkölcsi érdemei is kirajzolódtak már ebben az első kristályosodásban.

Narrátor: Legközelebbi barátai, szelle-mi társai ebben a periódusban Lukács György és a korán meghalt kiváló esztéta, Popper Leó voltak. Nemcsak kitűnő szervező, de nagyszerű, hatásos szónok is volt. Az 1913-ban készült sajtótörvény ellen így szónokolt a Vigadóban:

Polányi Károly: Tisztelt népgyűlés! Mi, akik már az esküdtszéki reform ellen fel-emeltük tiltakozó szavunkat, mert az a sajtószabadság hóhérjavaslata, kell, hogy a gondolat és lelkiismereti szabad-ság nevében eréllyel felemeljük szavunkat a sajtójog címén beterjesztett máso-

dik javaslat ellen, amely már az agy méhében öli meg a gondolatot, amely a szellemi magzattelhajtás jogát akarja törvénybe iktatni.

Narrátor: 1914-ben mint az Országos Polgári Radikális Párt titkára lendületes szervezőmunkát végzett. Így ír erről öcsének:

Polányi Károly: 1914. június 27. Kedves Misikém, holnap Versecre megyek a hétfői gyűlést előkészíteni. Általános óhaj, mint írják, hogy lemenjek. Azért is nem megyek Nagyváradra, ahol holnap monstre gyűlés lesz. Elég nekem ennyi is. A pártot kiforszíroztam, és most csinálom. Ember, pénz, kilátás van bőven. Sok baj volt egy ideig a Zweite Garniturral, a második garnitúrával, akik sehogysem tudtak elhelyezkedni. Vezetni nem tudnak még, végrehajtani pedig nem akarnak. Én természetesen mindenképp a végrehajtás végén fogtam meg mindent, így vezetek is. De hát ez sok gyerekes felnőttet nagyon bánt. Jászinak talán ma én vagyok a legmeghittebb embere a pártban. Minden az én számlámra megy, nemcsak munkában, hanem erkölcsiekben. Vállalom az ódiomot helyette, és vállalom mindenütt a senki által sem vállalható felelőségeket. A Galilei Kör bevált, egy egész hadseregnyi munkaerőt adok a döntő időben, és egy egész alvezéri táborkar nőtt ki belőle. Kende, Rubin, Lóránt, Takács, Székely satöbbi. Mind reaktiválva.

Narrátor: A háború alatt Polányi Károly katonai szolgálatot teljesített. Megbetegedett, súlyos idegkrízisen esett át. 1919-ben gyógykezelték. Polányi Mihály, a legfiatalabb fiú, az orvosi egyetemet végezte Budapesten, majd Karlsruheban kémiát tanult. 1917-ben vegyészettől is doktorált a pesti egyetemen. Első tudományos publikációival feltűnést kellett. Ő is részt vett a Galilei Kör összejöveleiben. A háború alatt katonaorvos

volt, majd leszerelése után Németországba ment. Polányi Mihály főleg fizikai kémiával foglalkozott. 1919-ig tizenhét publikációja jelent meg hazai és külföldi lapokban. Ezután Karlsruheban, majd a berlini Kaiser Wilhelm Institutban folytatta kutatásait. Itt kötött életre szóló barátságot a másik nagy emigráns magyar fizikussal, Wigner Jenővel, aki mint mesteréről, a legnagyobb elragadtatással nyilatkozik ma is Polányi Mihályról. A két háború között gyakran látogatott haza, mivel az Egyesült Izzóban tanácsadói munkát is vállalt. 1929-ben így emlékszik vissza eddigi pályájára egy hazai lapban:

Polányi Mihály: Tizenhárom éves koromban vesztettem el apámat. Azóta ösztöndíjakból és saját keresetemből éltem. A mintagimnáziumban, ahová jártam, a tanárok viselték gondomat, szereztek ösztöndíjat, házitánitást. Az egyetemen a második szemeszterben Tangl Ferenc laboratóriumába kerültem, aki attól kezdve nem vette le a kezét rólam. 1913-ban promováltam mint orvosdoktor. Pfeiffer Ignác gondoskodásának köszönhetem, hogy a következő évre egy gazdag fiú kísérőjeként kimehettem Karlsruheba, a műegyetemre, kémiát tanulni. Huszonkét éves voltam akkor. Németországban a professzorok heves érdeklődéssel ragadják meg a tehetségesnek vélt diák kezét. Olyanok, mint a műgyűjtő, akinek legfőbb szenvedélye tehetségeket felfedezni. Ez az egyetemi tanárnak hivatásához tartozik. Felneveltek és idehelyeztek, ahol egész erőmet kifejthettem. Mindenelláttak, semmit számon nem kértek. Bízna benne, hogy aki a tudomány munkájának örömét ismeri, az el nem hagyja azt, amíg él. Miért mondom el mindezt? Mert az egésznek visszatekintve, az a szörnyű értelme van, amit Ady százszor megírt. Régen. Amikor még csak néhány szürke felhője látszott a bekövetkező éjszakának. Visszatekintve, a

mélységet látom, melyből engem, egyet a sok közül, szerencsés segítő kezek kimentettek. Visszatekintve ott látok félfúton megrekedve elveszni Polányi Mihályokat, jó barátaimban, akik visszamaradtak, ismeretlen szegény fiúkban, tucat-szám olyanokat és különbeket, mint én, kidobva az egyetemről. Numerus claususok, más klikkek drótsövénye alatt elterülve — rokkantak halmán. Igen. Elég egy pár Ady-szó: Rokkantak halmán — A Gare de l'Est-en — Én nem vagyok magyar? — Ez kapcsol össze veletek, otthon maradt bajtársaim, Ady Andre szelleme. Reménye annak, hogy Ady nemzete nem rugaszkodhatott el örökre a Nyugattól, hogy támad ott még Széchenyi és Kazinczy, hogy az egyetemeken lesznek még újra Tangl Ferencek és Pfeiffer Ignácok — nyitott kapuk, segítő kezek.

Narrátor: 1919 után Cecil mama egyedül maradt Budapesten. Mind az öt gyermeke külföldön élt. Legfiatalabb lánya, Zsófia Bécsbe ment férjhez, Adolf és Karli szintén Bécsben élt. Adolf később Sao Paulóban telepedett le. Laura Németországban, a Szovjetunióban, majd Angliában élt. Mihály Karlsruhe-ban. De ahogy a viszonyok konszolidálódtak, Cecil mama folytatta a társasági életet.

Korek Valéria: Cecil mama nagymamája volt Striker Éva barátnőmnek. Egy formidabilis egyéniség, magas, nagy hangú, mély hangú, magyarul nem nagyon tudott, de annál jobban tudott németül, oroszul, franciául. Cecil mama később, már mikor egyetemi hallgató voltam — de Évivel való barátságom folyamatosan megmaradt — egy Polyglott nevű nyelvviskolát nyitott a Krisztina körúton. Egy nagy szobás, ateliészerű műteremben tanított, adott franciaórákat, németórákat és oroszórákat. Azonkívül ez a nagy szoba arra is alkalmas volt, hogy nagyon sok vendéget hívjon időnként.

Narrátor: Illyés Gyula írja: „Egy iro-

dalmi szalonra mégis emlékszem. Polányiékéra, a Széna téren. Egy bájos, orosz diáklány multú nagymama gyűjtögette maga köré a radikális polgárság fiatal szellemiségét, a múlt századbéli lakásból ma is a jókedv melegsége süt az arcomba, József Attila jókedvének, ragyogásának melege.”

Karinthy Ferenc: Itt voltak beszélgetések, irodalmi viták és igenis voltak felolvasások. Erre határozottan emlékszem. Apám, aki szívesen és örömmel szerepelt, olvasott fel, előadta mindenféle humoros történeteit, olyanokat, amiket írásban reprodukálhatott. Dereng, mintha Illyés is szavalt volna itt. Nem voltak ezek kötétt dolgok, nem volt itt nyomtatott műsor, hanem beszélgetés volt, csevely volt, és társalgás és vita, és a vitában érvként el-elhangzott egy-egy vers vagy egy-egy prózai írás. Ez az, amire én emlékszem.

Riporter: Cecil mama járt magukhoz a lakásra is?

Karinthy Ferenc: Ez bizonyos, erre határozottan emlékszem. Sőt még arra is emlékszem, hogy a strandon is láttam, ami hát kolosszális jelenség volt. A századvégi fotókon látni ilyen hosszú csuhákat, vagy nem is tudom, miben fürdött. És hát nem nagyon tudta a magyar nyelvet Cecil mama. Azt hiszem, a végső titka mégis az volt, hogy valami olyan rajongás volt ebben a furcsa, kövér, magyarul nem jól beszélő asszonyban, olyan rajongás a magyar irodalom, a magyar festészet, a magyar muzsika iránt, ami kisu-gárgzott, kiáramlott belőle. És ezt érezték meg ezek a fiatalok, akik, mondanom sem kell, hogy egy kávéban kívül, amit ott kaptak, semmi egyebet sem kaptak, ezt érezték meg, ezt a végtelen szeretetet. Ezt már öreg fejjel mondom, akkor én ezt nem tudtam. Hogy megértünk háborúkat, forradalmakat, mindent, és az ember nagyon sok minden nélkül meg tud lenni. Meg tud lenni étel nélkül, ital nélkül,

cigaretta nélkül. Emberi szó, emberi meleg, emberi szeretet nélkül — és ezt nem is a szónak a vallásos értelmében, hanem a legköznapibb értelmében gondolom —, enélkül nem tudunk meglenni. Azt hiszem, ez volt az ő titka.

Riporter: Szóval hiányzik ma néhány Cecil mama.

Karinthy Ferenc: Hű, de mennyire hiányzik egy ilyen Cecil mama.

Narrátor: Gyerekei, Károly kivételével, időnként meglátogatták. Mihály fia anyagilag is segítette. 1939-ben halt meg. Temetésén egyik gyereke sem lehetett jelen a közben kitört háború miatt. Sós Aladár építész a következő szavakkal búcsúztatta:

Sós Aladár: „Drága Polányi Cecil, akit magunk között bizalmasan Cecil mamának hívunk, mi, akik itt körülállunk téged, gyermekeid barátai vagyunk, és így egy kicsit a te gyermekeid is. Együtt nőtünk fel fiaiddal és leányaiddal, és velük együtt anyai, serkentő és dédelgető tekintettel bennünket is figyeltél. Diákkorunkban otthonod otthonunk volt, és kiválóan tehetséges gyermekeid a testvéreink. Ötszögletes sarokszobát a Bécsi utcában egyben a nagyvilágot, az irodalmi szalont is jelentette nekünk, és nyitott ablaka tényleg ablakot nyitott számunkra a szellemi érdeklődés minden irányába. Mi akkor nagyon fiatalok voltunk. De te akkor is a legfiatalabb voltál közöttünk, tudásvágyad és kultúrszomjad a legmohóbb. De nemcsak a tudomány és művészet eseményei érdekelték, hanem mi is érdekeltünk téged. Mindegyikünkben láttál valamit, ígéretet és értéket, anyai elfogultságodban és tehetségkutató buzgalmadban. A nagy orosz regények ősi, erős, okos, tevékeny anyáira emlékeztettél, tetézve rendkívüli szellemed fi-

nomságával és elelenségével. Három év-tized múlt el azóta, és ennyi idő alatt sokat és sokszor változott a világ, és benne jómagunk. Mi megöregedtünk. Te öregségtől, betegségtől és megpróbáltatásoktól meggyötörtén is fiatal maradtál. Mi elfáradtunk és elszürkültünk, te friss és színes maradtál. Mi elközönyösöd-tünk. Te lelkes értékkutató voltál mindig. Te kiábrándulhattál belőlünk, mi csak ábrándozva gondolhatunk rád és veled forrongó ifjúságunkra, és szorongó szeretettel, mint be nem váltott ígéreteink bölcs és elnéző mentőtanújára. Gyerekeid szétszéledtek ebben az őrjöngő világban, helyettük mi, fogadott gyermekeid álljuk körül gyászolva sírodat. Amíg mi élünk, velünk és bennünk élsz. Áldott legyen az emléked. Isten veled.”

Narrátor: Polányi Laura 1920 után Bécsben, Budapesten és Berlinben élt, ahova férje üzleti munkája éppen kötötte, és ahol gyermekei közelében lehetett. A harmincas években hosszabb időt töltött a Szovjetunióban is. 1938-ban lánya után Angliába, majd Amerikába költözött. A háború után történelmi kutatásokba kezdett. Az amerikai—magyar történelmi kapcsolatok egy érdekes fejezetét kutatta. John Smith kapitánynak, Virginia állam megalapítójának erdélyi kalandjait, melyeket életrajzírói kétségbe vontak, magyar dokumentumok segítségével igazolta . . .

Polányi Károly Bécsben a Bécsi Magyar Újság, majd a Der Österreichische Volkswirt munkatársa volt. Politikai és közgazdasági cikkeket írt. Bécsben ismerkedett meg feleségével, Duczynska Ilonával, aki az 1918-as Galilei-per egyik fő vádlottja volt és futárszolgálatot teljesített a bécsi emigránsok és a Szovjetunió között.

Duczynska Ilona: Bécsben éltünk, egy proletárnegyedben. Ott nőtt fel gyerme-

künk.* Polányi és én 1923-ban házasodtunk össze. A kislányunk végigélte és végigjárta mindazokat a szervezeteket, amik akkor a gyermekeknek az életét szépítették. A gyermekbarátok, a természetbarátok, a különböző sportegyletek, a munkás tornaegylet és hasonló dolgokat. Ezek mind szociáldemokrata párt-szervezetek voltak, és alapjában erősebben kötötték az embereket a mozgalomhoz, mint maga a szociáldemokrata politikai szekció.

Kari Polányi Levitt (németül): Nagyon boldog gyermekkorom volt. Egyetlen gyerek voltam. A papával, mamával és nagymamával, Ilona édesanyjával éltünk együtt. Ez egy szocialista lakás volt. Mindenfajta bécsi szocialista gyermekszervezetnek voltam a tagja. Egyáltalán, én ott nagyon boldog voltam. Azt hiszem, leírtam a levelemben, hogyan ünnepeltük május elsejét, hogyan tettem ki a vörös zászlót seprűnyélre az ablakba. Szóval, ezek az én emlékeim a gyerekkoromról, és mind ezernyi boldog emlék.

Narrátor: 1933-ban Polányi Károly Angliába költözött, ahol munkástanfolyamokon adott elő. Felesége és leánya még Ausztriában maradt, ahol Duczynska Ilona részt vett az osztrák munkások 1934-es felkelésében.

Kari Polányi Levitt: Emlékszem természetesen 34 februárjára, szinte minden napjára. A papa már Angliában volt, már elvesztette az állását az Österreichische Volkswirt című újságnál. A mama illegálításban a Schutzbundnak dolgozott. Egyedül voltam otthon a nagymamával. Ez nekem nagyon imponált, mert fontos voltam. Kaptam napi tíz schillinget. Elmentem kenyérért, vettem krumpelit, teleengedtem vízzel a fürdőkádat a sztrájk napjai alatt Bécsben. Röviddel

ezután Angliába küldtek. Egyetlen szót sem tudtam angolul. Ez elég szörnyű volt. Emlékszem, hogy éveken keresztül a heti egy schilling zsebpénzt, amit megspóroltam, hazaküldtem a Schutzbundistáknak.

Duczynska Ilona: Szakmámra nézve fizikus voltam, és összeszedtem a kollégákból egy csoportot, magyarok is voltak köztük, az most már mind professzor. És megszerveztünk egy rádiócsoportot, adásokat adtunk le olyan módon, hogy körülbelül ezer méternyire lehetett hallani. Mindig a bécsi rádióknak a paúzáiban, amikor ott egy metronóm játszott, körülbelül 2–3 percig időzítettük az adásainkat. Ezt a Schutzbund nevében csináltuk, és munkásnegyedekben mentünk egyik helyről a másikra, ezeket az adásokat megcsinálni.

Striker György: Úgy hozta a sors, hogy Duczynska Ilona az Osztrák Munkásvédelmi Szövetségnek, a Schutzbund vezetőségének igen közeli, jelentős tagja volt, és ő volt az a kapcsolat, amely az én rádiótechnikai és a titkos adóval kapcsolatos munkámat kapcsolatba hozta a Schutzbund vezetőségével. Ez az együttműködés az adások lebonyolításáig terjedt, amelyben Duczynska Ilona, akkori illegális nevében Anna, személyesen vett részt.

Duczynska Ilona: Eljött az a perc, amikor már túlságosan ismertté váltam, és a kommunista párt, amelynek tagja voltam úgy, mint sok más Schutzbund elvtársam, elhatározta, hogy eljött az ideje annak, hogy elhagyjam az országot. Akkor mentem ki Angliába, ahol a családom már majdnem két éve élt.

* A Duczynska Ilonával készült riport a B. Révész László által rendezett „Találkozás Duczynska Ilonával” című filmből való.

Riporter: Kapcsolatba kerültek-e önök Angliában az ottani magyar emigrációval?

Duczynska Ilona: Ó, nagyon is. Mindekelőtt Károlyiékkel és a Londoni Magyar Klubbal, ami alapjában véve kommunista szervezet volt. Nekik köszönjük, hogy néha Magyarországgal kapcsolatba jutottunk.

Narrátor: A háború kitörését követően mindketten részt vettek a Károlyi körül kialakult Angliai Magyar Tanács munkájában. Ilona pilótaképzést is kapott.

W. T. Scott, nevadai egyetemi tanár (angolul): A fizika professzora vagyok a nevadai egyetemen. Érdeklődési köröm meglehetősen széles körű. Beleértve a filozófiát is. 1959-ben éppen a Yale-i egyetemen voltam, amikor Polányi Mihály ott előadásokat tartott. Akkor azt mondtam magamnak, hogy ezt az embert meg kell ismernem, az ő filozófiáját meg kell tanulnom. Írtam róla egy cikket, ami nagyon tetszett neki. Így lettünk barátok. Tizenöt évig ismertem, és angliai halála előtt még találkoztam vele. Rendkívül becsületes, bölcs ember volt, aki nagyon sok mindenhez értett. Ma csak két dologról szeretnék beszélni, hogy megértessem, hogy milyen is volt: az egyik a kémiával, a másik a filozófiával kapcsolatban. A budapesti egyetemen mint orvostanhallgató kezdett, mert ott volt a legjobb fakultás. Egyik tanára, fizikaprofesszora, Eötvös Loránd volt. A Trefort utcai gimnázium kreatív gondolkodása a klasszikus és tudományos tárgyak alapos ismeretére tanította. Ugyanakkor a kreativitás magyar szelleméből következett, hogy olyan dolgokkal foglalkozzék, amelyekkel más filozófusok nem is mertek. És ezt nagyon fontos tudni.

Narrátor: 1933-ban, a náci hatalomátvétel után Manchesterbe költözött. Itt

adott elő fizika—kémiát. Később az Oxford egyetemen tudományfilozófiával foglalkozott. Ennek tárgykörében írta főművét, *Personal Knowledge — Személyes tudás* — címmel. Az angol tudományos akadémia, a Royal Society tagja. 1976-ban Oxfordban halt meg. Közben Polányi Károly 1940 és 43 között közgazdaságtant, Ilona pedig 1942-ben fizikát adott elő az észak-amerikai Vernon államban lévő Bennington College-ben. 1947-től Polányi Károly a New York-i Columbia egyetemen tanított. Leghíresebb művét, a *The Great Transformation-t*, amely 1944-ben jelent meg, a világ csaknem minden kultúrnyelvére lefordították. A piacgazdálkodás egyedül racionálisnak tartott formájának üzent benne hadat. A Columbia egyetem kezdett el foglalkozni az ókori népek gazdaságtanával, és teremtette meg egy új tudományág, a gazdasági antropológia alapját.

Bognár József: Sokféle dologgal foglalkozott életében, de az voltaképpen mind egy csatornába ment végül is bele: a társadalmat akarta megérteni, és ez a kora társadalma különböző történelmi előzményeiből volt levezethető, ő a kettő közötti kapcsolatot is kereste. Kiindulópontja nem a termelés volt, hanem a disztribúció. Ez is érdekes, és általában szakítás a hagyományos közgazdasági megközelítésekkel, mert általában a közgazdaságtanban az a fölfogás, hogy az elosztás valahogy a termelést követi. Ő azonban az archaikus társadalmakban olyan elosztási módszereket fedezett föl, amelyek sokkal inkább az adott társadalom hatalmi rendszeréből, uralmi rendszeréből vezethetők le, mint magából a gazdasági tevékenységből, mondjuk a termelésből. Azt hangsúlyozza, hogy a társadalomban a disztribúciónak kialakult egy mechanizmusa, ezt tiszteletben kell tartani, éppen azért, mert ez nagyon szorosan összefügg a hatalmi kérdések-

kel, privilégiumokkal stb. Ugyanakkor saját hatalmi bázisán, illetve saját szabályai szerint nem tud a másik országgal kereskedni, ahol más hatalom van és más szabályok, és ezért létre kell jönnie a kereskedelem azon fajtájának, amely, hogy így mondjam, semleges területen és más szabályok, mindkét fél által elfogadható szabályok szerint bonyolódik. Ez a kereskedelmi kapunak a gondolata, amiből az következik, hogy a disztribúció nem egyféle rendszerben megy végbe, mert a disztribúciónak és a cserének ez a fajtája elűt a többitől. Tudomásul veszi a külső világot, de nem engedi be a saját társadalomba az idegen szokásokat, azonban az árucserére mégis szüksége van, tehát meg kell találni az érintkezési formákat. Azt hiszem, ez valamennyi nagy keleti birodalomra jellemző volt, és napjainkban, amikor azt látjuk, hogy Kínában a kikötőkben vagy az engedményes területeken más formában érintkeznek a külvilággal és a tőkés világnak a vállalkozásaival, ez sok tekintetben nagyon hasonlít a keleti nagy birodalmi hagyományokra, és azt hiszem, nagy országokban elképzelhető, hogy ez követhető gyakorlat. Kis országokban persze más a helyzet, mert ezekben nem lehet elképzelni kétféle normát, ami a nagy birodalmakban ma is elképzelhető.

Riporter: Úgy tudom, hogy 1963-ban, egy évvel a halála előtt, Polányi Károly itthon járt, és akkor önök találkoztak. Milyen benyomást tett önre?

Bognár József: Én hívtam őt meg. Akkor a Kulturális Kapcsolatok Intézetének elnöke voltam. Azért kezdtem nagyon erősen az ő műve iránt érdeklődni, mert abban az időben afrikai tervezési problémákkal foglalkoztam. Úgy találtam, hogy nem értem eléggé az afrikai társadalomnak azokat az előzményeit, amelyek nélkül nem lehet elindulni, és így jutottam el Polányinak a műveihez. Azután valaki mondta nekem, hogy érzése

szerint Polányi szívesen hazlátogatna. Írtam neki, ő azonnal válaszolt, és azután itthon is járt. 1963-ban előadást tartott a Kulturális Kapcsolatok Intézetének a dísztermében: a mai szociológiának a nagy kérdéseiről beszélt igen jó hallgatóság előtt. Azért volt ez nagyon jó időpont itt, Magyarországon, mert mi abban az időszakban, a 60-as évek elején kezdtünk erőteljesebben foglalkozni a fejlődő országok problémáival, melyek természetesen itt nem voltak különösebben ismeretek. Azt éreztük, hogy egyrészt ahogy a nyugati világ foglalkozik ezekkel az országokkal, másrészt ami nálunk is abban az időben uralkodó koncepció volt, hogy valami nagyon gyors és közvetlen úton, a kapitalizmus és mindennek a megkerülésével juthatnak el ezek a szocialista társadalomba, azt éreztük, hogy ez nem megy, mert hát mindenféle társadalomnak szüksége van bizonyos identitástudatra, az előzményei nélkül nem képes fejlődni. Ezért az afrikai és aztán később az ázsiai stb. társadalmaknak a tanulmányozása során Polányinak ez a műve nagyon fontos volt.

Duczynska Ilona: A visszafordulás a XX. kongresszussal történt, ami visszaadta a régi hitet. És a Magyarországon meginduló irodalmi igazmondás, amit úgyszólván lélegzetfojtva követtünk. Ennek az eredménye volt azután később az Eke és toll című kötet, ami a magyarországi irodalmat igyekezett továbbadni az angol világnak. Mégpedig az 1930 és 1956 közötti irodalmat. Nagy örömminkre ezt Magyarországon értékelték, nem azt nézték, hogy hogyan válogattunk, ami egyáltalán nem felelt meg semmilyen hivatalos vonalnak, hanem azt nézték, hogy ez egy igazi, belső meggyőződésből történt. És igazi visszafordulás volt Magyarországra felé.

Kenneth McRobbie (angolul): azt hiszem életem legszerencsésebb eseményeit a véletlennek köszönhetem. Úgy történt

a dolog, hogy ha jól emlékszem, 1959-ben a verseimből olvastam fel egy előadáson. A hallgatók között véletlenül ott ült Margaret Ellison, a kanadai költőnő is, aki ismerte Polányiékát. Polányiék azzal a kéréssel fordultak hozzám, hogy más kanadai írókkal együtt lenne segítségükre egy magyar kötet lefordításában. A magyar irodalomról mi abban az időben semmit sem tudtunk. Egyáltalán nem ismertük a magyar írókat. Hallottunk ugyan az 1956-os eseményeket követő problémákról. Nos, akkor Margaret Ellison engem ajánlott.

Riporter: Hogyan osztották föl egymás között Polányiék a munkát? Mi volt Ilona és mi volt Karli feladata? Ki csinálta a nyersfordítást?

Kenneth McRobbie: Úgy hiszem, az ő háztartásukban Ilona volt az úgynevezett munkásnő. Ő intézte a mindennapi ügyeket. A kertészkedést, a főzést, a nyersfordítást, a nyersanyag-előkészítést, egy szóval mindennel ő foglalkozott. Kezelte a szótárakat, és előkészítette mindazt, amit magyarul, azt hiszem nyersanyagának hívnak. Ezenfelül ő tartotta a kapcsolatot az írókkal, személyesen, telefonon vagy levélben. Azt hiszem, akkor lépett közbe Károly. Kiválasztotta a lefordítandó műveket, és a későbbiek során éles szemmel, jó érzékkel bírálva a stílust vagy annak hiányosságait, tanácsokat adott, folyamatosan figyelemmel kísérte az angol változat kialakulását. Állandóan megbeszéltek mindent. Közeli, meghitt kapcsolat volt közöttük életüknek ebben a szakaszában. Közel laktunk egymáshoz, és gyakran tettem meg az utat hozzájuk. Sokszor hívtuk egymást telefonon. Akkoriban Torontóban laktam, körülbelül húsz kilométernyire az ő pickeringi kis házuktól. És mivel nekem nem volt családom Kanadában, Károly és Ilona apám helyett apám, anyám helyett anyám volt. Akkor persze ezt nem így mértem föl. Abban az időben

a torontói egyetem hallgatója voltam, nem közgazdaságtant hallgattam, hanem történelmet. Polányi Károly bizonyította be számomra, hogy a közgazdaságtan hogyan humanizálható.

Narrátor: 1963-ban hazalátogattak. Polányi Károly több előadást tartott itthon. A következő évben Kanadában meghalt. Itthon csak a legutóbbi években kezdték felismerni Polányi Károly jelentőségét, és kiadni műveit. Két fiatal kutató, egy hazai és egy kanadai beszélget erről:

Margery Mendell: János, én beszélek és értek magyarul, de ez könnyebb nekem beszélni veled angolul (angolul): Azért jöttem Magyarországra, hogy jobban megértssem Polányi magyar gyökereit, hogy közelebb kerüljek a magyar értelmiséghez. Azt szeretném megkérdezni tőled, hogy mi a jelentősége Polányi műveinek a jelenkori magyar tudományos életben.

Gyurgyák János: Kérdésedre nem is olyan egyszerű válaszolni. Ugyanis az ötvenes évek hallgatása után, a hatvanas években, de méginkább a hetvenes évek legelején, két tudomány és ennek megfelelően két intellektuális kör vette birtokba Polányi Károly életművét. Az egyiket történelmi és történeti érdeklődésű körnek nevezhetném. Őket főleg Polányinak a Galilei Körben és az Országos Polgári Radikális Pártban játszott szerepe érdekelte. A másik kört inkább közgazdaságinak nevezhetnénk, őket főleg Polányi kései munkái érdekelték. Itt főleg azokról a kérdésekről van szó, hogy milyen szerepe van a piacnak a gazdaságra, mi a gazdaság és a társadalom viszonya különböző korszakokban.

Margery Mendell: Úgy érzem, Amerikában teljességgel ismeretlen az a negyvenéves időszak, amikor Polányi Európában dolgozott. Magyarországon, Ausztriában, Angliában. Még azok a

közgazdász-antropológusok sem ismerik a korai munkáit, akik behatóan foglalkoznak munkásságával. Kutatómunkám során fedeztem fel korai magyarországi írásainak jelentőségét, és meggyőződés, hogy későbbi, Amerikában írt műveit sem lehet igazán megérteni ezek alapos ismerete nélkül. Így követhetők csak nyomon Polányi eszméi a huszadik század elejétől. Akkoriban ugyanúgy foglalkozott az egyén társadalmi szerepével, mint későbbi munkáiban, életének utolsó húsz esztendejében, amikor Amerikában élt. Azért jöttem, hogy tanulmányozzam a korszak dokumentumait, és beépítem őket a már meglevő kutatási eredmények közé. Ily módon lehetővé válik, hogy Polányi későbbi munkáit helyesen illesszük egy társadalomfilozófiai keretbe, Polányi teljes társadalomfilozófiáját megalkotva.

Gyurgyák János: Polányi Károly munkáival egyetemista koromban ismerkedtem meg. Potó János barátommal közösen folytattunk anyaggyűjtést és forrásfeltárást, ebből ő az első szakaszt írta meg, tehát Polányi Károly életét és életművét 1919-ig, én a második szakasszal foglalkoztam. Engem itt főleg három kérdés érdekelt. Az első az, amit Litván György úgy fogalmazott meg, hogy a magyar század eleji gondolkodás és kultúra hogyan sugárzott ki a világba. Nemcsak Polányi Károlyról van itt szó, ha-

nem Jászi Oszkáról, Polányi Mihályról, Hauser Arnoldról, Mannheim Károlyról és Lukács Györgyről is. A másik kérdés, ami engem izgatott a Polányi-életműben, az a korai és késői tevékenység összekapcsolása. Tehát a bécsi és az angliai emigráció. S úgy gondolom, hogy elég gazdag publicisztikai anyagot sikerült felkutatni a Bécsi Magyar Újságból és az Österreichische Volkswirtből, ahol Polányi mint szerkesztő dolgozott. A harmadik kérdés nem szaktudományi, inkább ideologikusnak nevezhetném: úgy gondolom, hogy Polányi Károly egész életére jellemző volt a harmadik utas beállítottsága, és ami ebből a nézetrendszerből következik, hite a szocializmusban és a demokráciában. Egy korai írásában, 1922-ben, amelyet Kautzkyról és a szocializmusról írt, úgy fogalmazta meg viszonyát a szocializmussal, hogy az számára erkölcsi célkitűzés, amely az emberi szabadság és szolidaritás egészének megvalósítására tör.

Narrátor: Polányi Károlynak a Galilei Körre való visszaemlékezéséből, amely a Medvetánc című lapban jelent meg, idézzük a következő gondolatokat, mintegy szellemi végrendelete gyanánt: „Ami lettem, magyar földön lettem. Magyar életek adtak értelmet életemnek. Ami hibát elkövettem, mások fizettek itt érte. Ami jót akartam, itt teljesedjék. Ami keveset a nagyvilágnak adtam, ide térjen vissza.”

Új kommunikációs technikák a szocialista országokban

Személyes találkozókön és szakirodalmi forrásokból próbálták a Tömegkommunikációs Kutatóközpont munkatársai feltárni, hol tart és milyen jövő elé néz az új közléstechnikák fejlődése, társadalmi alkalmazása a szocialista országokban. Tájékozódásuk eredménye az alábbi mozaikból összeálló kép.

Bulgária

Legelőrehaladottabb állapotban az új kommunikációs technikák közül a bolgár *teletext*-rendszer van, amely *Bultext* néven kísérleti sugárzást is megért. Körülbelül tucatnyi dekóderes vevőkészülékkel — amelyeket szovjet licenc alapján készült dekóderekkel láttak el — vették az adásokat, a múlt év végén azonban a kedvezőtlen technikai tapasztalatok miatt félbeszakadtak a kísérletek. A kísérletek kimondottan a technikai körülményekre, a képi megjelenítés lehetőségeinek vizsgálatára (például szöveg, grafika, térképek egyetlen képernyőnyi lapon) korlátozódtak. A sugárzott információk tartalmi vonatkozásaival nem foglalkoztak. A teletextes információtovábbítási módot — úgy tűnt — perspektívájában nem tartják kielégítő megoldásnak. A szkeptikus hozzáállást valószínűleg magyarázza, hogy Bulgária földrajzi viszonyai miatt a hagyományos televízió műsorátvételi lehetőségei is korlátozódtak. Az ilyen adóhálózat még kevésbé alkalmas az amúgy is zavarérzékenyebb teletext-műsor továbbítására.

Folynak technikai kísérletek *interaktív videotexszel* is, a kísérleti rendszer a *Szintéz* elnevezést kapta. A kereteket az egészségügyi minisztérium belső infor-

mációs rendszerének kiépítése adta, helyi hálózat formájában. A rendszer használatával kapcsolatosan bolgár kollégáink a beszélgetések során megjegyezték, hogy nagyon drága és túlságosan bonyolult, így nem szívesen használják.

A *kábeltelevízió* előzményei Bulgáriában ugyancsak hosszabb időre nyúlnak vissza. Jelentőségét már mintegy húsz éve felismerték, különböző megoldásokkal kísérleteztek is. Mindezek ellenére a közösségi antennarendszerek nem terjedtek el. Azokban az új lakóházakban sem működnek az antennarendszerek, ahol felszerelték a szükséges berendezéseket. Bár a kábeltelevíziózás általános helyzetképe meglehetősen kezdeti állapotot mutat, a szófiai egyetemi városban egy gondosan megtervezett és a megvalósításban is előrehaladott kábeltelevíziós mintahálózatról szereztünk információkat. A munkálatokat a szófiai műszaki egyetem (VMEI) rádióelektronikai tanszéke fogja össze. A kísérleti rendszer tervezésére az ösztönzést a Komszomol egy kérdőív felmérése adta, amelyet az egyetemisták körében végeztek. Ebben a kérdőívben volt egy információs blokk is, amely általános szinten feltárta az egyetemisták réteginformációs igényeit. A különböző igények egyidejű kielégítésére kábeltelevíziós rendszert terveztek, amely párhu-

zamosan többféle előadást, könyvtári katalógus-szolgálatot, órarendi tájékoztatót és egyéb, az egyetemisták számára szükséges adatokat képes közvetíteni. A rendszer mind analóg, mind digitális jelek átvitelére alkalmas, tévécsatornákat, adatátvitelt és sztereó hangcsatornákat nyújt. A berendezések egy részét a magyar Híradástechnikai Szövetkezet szállítja. A rendszer kiépítéséhez megkapták a felsőbb szervek támogatását, és az anyagi fedezet is biztosítva van. Az egyes kollégiumokat (összesen 38 van az egyetemi város területén) számítógéppel és tévé-vevőkészülékekkel szerelik fel. Bár a rendszer technikai megvalósítása előrehaladott állapotban van, gyakorlati felhasználásáról, az információk tartalmi vonatkozásairól még homályosak az elképzelések.

Kábeltelevíziós tervekkel, illetve kísérletekkel még két városban foglalkoznak. Az egyik Plovdiv, ahol a nemzetközi vásárok területén kiépült egy kisméretű kábelrendszer. Ezt a város bekábelezésének első lépcsőjeként fogják fel, bővítéséhez először három szállodát kívánnak bekapcsolni, és speciális programok közvetítésére is gondolnak. A másik kísérlet Kazanlik kisvárosban lenne, ahol a helyi politikai vezetés támogatja az ötleteket. Itt az egyetemi városban szerzett és a magyar tapasztalatokat is hasznosítani kívánják.

A távközlési hálózat korszerűsítése jegyében tervek készültek egy országos szélessávú hibrid kábelhálózat kialakítására, amelynek fő vonalait optikai kábelek alkotnák. E téma aktualitását jelzi, hogy a párt központi bizottsága határozatban foglalkozott vele, és előirányozta az optikai kábelek adaptálását és hazai gyártásuk megszervezését. Ez a téma — mint elmondták — a KGST-n belüli munkamegosztásban Bulgária feladata. Két intézetben foglalkoznak a lézeres rögzítés témakörével is (kompaktlemez, lézeres lemezjátszó).

Hozzá tartozik a *televíziózás* bulgáriai helyzetképéhez, hogy a háztartások mintegy 56 százalékában (1985-ös adat szerint) van tévékészülék. A televíziózás fejlesztése előtt álló feladatok közé sorolható elsősorban a színes készülékállomány gyarapítása, az ország lakosságának két, egyenrangú műsorralló ellátása, valamint az adóhálózat teljesítőképességének javítása. 1983-ban a párt központi bizottsága koncepciót dolgozott ki a televízió jövőjéről, figyelembe véve a műholdas műsorszórás következményeit is. A televízió nemzetközivé válásával kapcsolatosan két feladat, illetve követelmény fogalmazódott meg: egyrészt a bolgár televízió nyújtson olyan információkat, hogy a nézők a hazai műsorokat nézzék, másrészt a műsor legyen vesényképes a környező országok nézői előtt is. A második egy *pragmatikus* cél: a mindennapi életben való eligazodást a televízió műsorainak sokkal jobban kell támogatniuk, mint eddig. Kiemelt célcsoportként jelölték meg a *fiatalokat*, akiknek a televízióhoz való viszonya életkori és kulturális sajátosságok miatt más, mint az idősebb korosztályoké. Speciális *csoportigényeiket* jobban figyelembe kell venni a televízióműsorok készítésénél. Továbbra is fenn kell tartani a televízió *integratív* szerepét a nemzeti kultúrában, a kulturális és társadalmi értékek fenntartásában, továbbadásában. E kiemelt szempontok mellett a televízió szórakoztató funkciója is hangsúlyt kapott. A műholdas műsorszórás feladatait az állásfoglalás szerint nemzetközi szinten, a szocialista országok együttműködése kereteiben kell megoldani. A hazai műholdas műsorszórás problémaköre — úgy tűnt számunkra — egyelőre nincs napirenden.

A szociológiai felmérésekből úgy becsülték, hogy a bolgár lakosság mintegy 25 százaléka nézhet és néz is többé-kevésbé rendszeresen külföldi tévéműsorokat. A határterületeken lakók számára az idegen nyelv nem okoz problémát a műso-

rok megértésében, itt gyakori a török, román, görög nyelv ismerete és e műsorok nézése is. Szófia lakossága számára a két bolgár program mellett a szovjet tévé műsora bővíti a választékot.

Az új kommunikációs eszközök közül a *képmagnókkal*, a videózással kapcsolatos fejlemények terén tapasztaltunk sajátosan bolgár megoldási, intézményesítési kísérletet. Ennek lényege, hogy egy monopoljogokkal felruházott, országos hatáskörű intézményt hoztak létre, a Bolgár Video Egyesület, amely a készülékek beszerzése, műsorokkal való ellátása és az esetleges hazai készülék- és kazettagyártás területén jogosult intézkedésre. A Bolgár Video Egyesülés olyan kulturális, gazdálkodó és termelési szövetkezet, amelynek mintegy háromszáz szervezet a tagja. A tagok teljesen önállóak, a kölcsönös előnyök alapján működnek együtt. A videózás fejlesztésére, elterjesztésére és alkalmazására közös anyagi és szervezeti bázist hoztak létre. A tagintézmények elsősorban a film, a televízió, a színházak területéről kerültek ki, és vannak köztük elektronikai külkereskedelmi vállalatok, oktatási és turista-ügyekkel foglalkozó főhatóságok és más gazdasági szervezetek is. Hatóköriük a szervezeti videoellátásra koncentrálódik. Bár felmérés nem készült, becslésük szerint mintegy tízezer készülék lehet intézmények használatában, ugyanakkor a magánkézben lévő készülékállományt mintegy negyvenezerre becsülték. Más informátorok szerint a magánkézben lévő videók száma elérheti a hetvenezret is.

A fejlesztés egységesítése érdekében az egyesülésnek ellenőrzési joga van az importált készülékek típusai illetően. A videokamerák behozatalát szervezetek számára nem engedélyezik, ebben monopoljogot kapott a Video Egyesülés. A magánvideózást műsorkínálattal tudják, illetve kívánják befolyásolni. A kazetták kölcsönzését a könyvesbolthálózat útján oldják meg. A hivatalos kínálat szükség-

sége miatt élénk és kiterjedt feketepiac működik, különösen a Közel-Keleten dolgozó bolgár szakértők közvetítésével. A videoműsorok terjesztésének kialakult az a formája is, hogy éttermekben és diszkotékákban mutatják be őket.

A videózás elterjedésének kezdeti szakaszában van, a szabályozás jogi formái még nem alakultak ki. Egyes minisztériumok és főhatóságok különböző belső hivatali intézkedéseket hoznak, de a helyzetre jellemző, hogy ezekről magának a Video Egyesülésnek is csak hozzávetőleges ismeretei vannak.

A számítástechnikai kultúra és az informatika problémáival a minisztériumi feladatokat ellátó kulturális bizottság mellett működő számítástechnikai és informatikai központ foglalkozik. Érdeklődésük egyik fő területét a kultúra tömeginformációs vonatkozásai alkotják.

Szemléletükben nem a technikai szempontok uralkodnak, hanem az új technika felhasználhatóságának és lehetőségeinek keresése a kulturális és a társadalmi célok elérésében. Feladatuknak tartják egy állami szintű kommunikációs politika kidolgozását, bár erre sem állami, sem politikai szervezettől konkrét megbízást nem kaptak. A közelmúltban dolgoztak ki egy tervezetet a teletext és a videotex bulgáriai fejlesztésére, társadalmi felhasználására. Ennek az elképzelésnek a fő célját abban fogalmazták meg, hogy az állami és kulturális vezetők szemléletét formálja, a megvalósítás esélyeiről nem kaptunk információkat. A központban nemcsak elméleti terveket dolgoznak ki, hanem gyakorlati rendszerek kialakítására is alkalmuk adódik. A nemrég épült kulturális centrumban helyi információs hálózat működtetésére nyílt lehetőségük. Konkrét terveket dolgoztak ki a szófiai kulturális intézmények kábeles összekapcsolására és egységes rendszer kialakítására. Ezek a tervek belső, szakmai, hivatali információk terjesztésének bázisai lennének, de hangsúlyozták a nyilvános

információs rendszerek kialakításának fontosságát. Ezekhez első lépés lehetne több szófnai napilap készülő adatbázisának összekapcsolása. Ennek kiépítését, illetve befejezését az évtized végére tervezik.

Az információs kultúra terjesztésének másik kulcskérdése a gyerekek és a számítógépek kapcsolata. A tizenkét osztályos bolgár iskolák felsőbb évfolyamait folyamatosan ellátják hazai gyártmányú személyi számítógépekkel. Mintegy nyolcezer van belőlük jelenleg az iskolákban, kísérletképp óvodákban is elhelyeztek néhány számítógépet.

Kováts Ildikó—Tölgyesi János

Csehszlovákia

A csehszlovák tudományos életben több, mint egy évtizede foglalkoznak az új technikákkal.

Egyrészt megindultak a műszaki-technikai tudományos kísérletek, másrészt a kormány szintű döntéseket előkészítő prognosztikákban a nyolcvanas évtized elemzésekor előtérbe kerültek az új technikák, mint az évtizedet meghatározó specifikumok.

Elsőként néhány szót a *személyi számítógépekről*. Elterjedésük rohamos léptekkel indult meg a nyolcvanas évek elején, de még mindig nem áll azon a szinten, amely egy iparilag fejlett országban elvárható lenne. Zömmel külföldről kerülnek az országba, bár néhány csehszlovák személyiszámítógép-család is a piacra került. Most indult meg a gyártása annak a személyi számítógépnek, amelyet az első- és középfokú iskolákban tanuló diákoknak szának.

A számítógép-építés amatőr szinten, klubokban folyik. Sok magas szintű lap foglalkozik ezzel a témával, illetve programok készítésével.

A *képmagnó* sem igazán tömegesen terjedt el Csehszlovákiában, és nagyon szabályozatlan mind a készülékek, mind a kazettavásárlás, illetve -kölcsonzés piaca.

Belső becslések szerint 80—220 ezer között mozog a képmagnók száma az országban. Természetesen nem egyenletes az elosztás. Így például a fővárosban vagy az iparilag fejlett nagyvárosokban (Brno, Ostava) sokkal több a képmagnó, mint a Szlovák Szocialista Köztársaság területén. A képmagnók körülbelül fele hazai gyártmányú (ha a nyolcvanezeret vesszük alapul), másik fele pedig külföldről és a TUZEX-en keresztül, valutáért került az országba. A hazai képmagnógyártás beindulása akadozik, nehézséget jelent az is, hogy a színes televízió sem terjedt el olyan mértékben, mint gondolták, és amennyiben ára nem csökken, nem is számíthatnak nagyobb tömegű elterjedésre.

A társadalmi igény különösen a fiatalokban erős, akik fogékonyabbak minden új iránt: ők megkeresik a módját, hogy használhassák a videót. A 15—29 évesek durván ötödének vagy saját videója van, vagy lehetősége van valahol ilyen programot látni. A közös képmagnózás igen elterjedt a fiatalok között. Míg a 29 év alattiak 7 százaléka nem tudja, mi az a képmagnó, addig a 29 év fölöttieknek majd a fele nem tud róla semmit.

A legszabályozatlanabb terület a kazettáké. Mind a műsoros, mind az üres kazetták külföldről és nagyrészt illegálisan kerülnek az országba. Jól szervezett fekete piac is működik, ahol műsoros kazetták kölcsonzése, cseréje zajlik. Ennek az állapotnak a megszüntetésére több intézkedés is született. Így 1985. márciusában a kormány határozatot hozott a videokazetták gyártására. Modern gyártó berendezést szereztek be nyugatról, és a Filmgyártó Vállalat irányítása alatt megkezdődött a kazetták készítése. A kazet-

ták számának gyarapodása lehetővé teszi, hogy szinte valamennyi cseh és szlovák filmet átmásoljanak. Ezzel mind a képmagnó-tulajdonosok, mind a videoklubok számára hozzáférhetővé válnak a régi és az új cseh, illetve szlovák filmek.

Ezzel egyidejűleg a Barrandov Film-stúdióban videofilm-dramaturgia alakult. A több éves programban az alkotócsoport megnyerte a legismertebb írók, film- és televíziórendezők támogatását.

Az igényeket még nem tudják kielégíteni, de már van videotéka Prágában, Bornoban és Pozsonyban is. Itt még csupán ötven játékfilm, rajzfilm, illetve dokumentumfilm kölcsönözhető (köztük például a Szigorúan ellenőrzött vonatok).

Videomozi is nyílt Pozsonyban és Prágában. A gyarapodó videokazettákat ezekben a mozikban lehet megnézni. De néhány videoklub is működik. A tapasztalatok szerint a videomozik, videoklubok a művelődést, az ismeretterjesztést tartják elsőrendű céljuknak, a valóság azonban azt mutatja, hogy a képmagnó elsősorban szórakozást nyújt az emberek számára.

A televíziós programok, filmek, sorozatok stb. videokazettán való terjesztését is tervezik. Ehhez már két évvel ezelőtt is, és 1986-ban is piackutatást végeztek. A 15—24 évesek popkoncerteket, a 25—34 évesek animációs filmeket, a 45—59 évesek játékfilmeket, a 60 évnél idősebb felnőttek pedig kedvenc sorozataikat néznék kazettán.

Említésre méltó még, hogy a Supraphon lemezgyár is készít videoműsorokat. Ezt a valóság kényszerítette ki, hisz a lemezek propagandája a videoclípek, a kazetták segítségével sokkal hatásosabb. Az önálló kazetták közül óriási sikert aratott az Amerikában élő cseh anyanyelvűek között Bedrich Smetana: Az eladott menyasszony című operájának videofilm-változata.

A *teletext* megindítását 1985-re tervezték, de két évvel elhalasztották a bevezetést. Rendszeresen járnak ár Budapestre tapasztalatcserére. A teletext beindítását az késlelteti, hogy a cseh és a szlovák ábécé eléggé speciális, és csak a pillanatnyilag használt teletext-rendszerek radikális megújítása után válik Csehszlovákiában is bevezethetővé.

Kábeltelevízió csupán egyetlen lakótelepen van Besztercebányán. A mindössze öt-hatezer lakásban fogható kábeltelevíziót a Tesla gyár mérnökei építették kísérleti jelleggel. Nagy terveik voltak vele, de az adás nem indult meg.

A kábeltelevíziózás lehetőségének növelését az utóbbi időben egyre több fórumon, így a szaksajtóban is sürgetik, mivel a kábeltelevízió kiépítése megkönnyítené a műholdas műsorok vételét is.

A *műholdas műsorszórás* újabb kihívást jelent. Míg az előbbieken elemzett technikákkal szemben megszűnőben vannak az ideológiai aggályok, addig a műhoddal szemben még igen erős az ideológiai-politikai ellenállás. Féltik az ország lakóit az idegen nézetektől, ízléstől, a „fellazítástól”.

Az ideológiai megközelítéstől kissé eltér mind a műszaki-technikai tudományos hozzáállás, mind a valóságos megközelítés. Vagyis hasonlóan az informatikához, a számítógéphez vagy a videóhoz, kísérleti szinten foglalkoznak a műholdas műsorszórással is, és a posta éppúgy kísérletezik a parabolaantennákkal, mint az amatőrök. A nagyvárosok házain már látni egyéni építésű, műholdas műsorok vételére alkalmas parabolaantennákat. Vagyis a mai technikai civilizáció minden eredménye náluk éppúgy, mint nálunk, érdeklődést vált ki. Amit kezdeményező-készséggel, innovációs képességgel lehet, azt megvalósítják az emberek, csak az

intézményes terjesztés, a tömeges elterjedés szerveződik meg lassan és főleg rendkívül nehézkesen.

Szaksajtóról, kísérletekről, kormánydöntésekről szoltunk eddig, és nem említettük az oktatást. Az oktatás minden szintjén az érdeklődő pedagógusoktól hallanak a gyerekek, a fiatalok az új technikáról. Így például az általános és középiskolákban vannak számítógépes szakkörök, programkészítést is tanulnak, vagy videoműsort is csinálnak. De ezek csak egyéni érdeklődés és képesség függvényében jelennek meg, tantervi bevezetésről egyelőre nincs szó. Csupán a tervekben szerepel a számítógéppel való megismerkedés kötelezővé tétele az alsó- és középfokú oktatásban. A video viszont még messze áll ettől.

A felsőoktatásban valamivel jobb a helyzet. Jegyzet is van az új technikákról, és a legtöbb helyen használni is lehet az eszközöket. Csakhogy a mérnökök, pedagógusok a főiskoláról kikerülve sokszor még hasznosítani sem tudják ismereteiket, fejleszteni pedig csak a legritkább esetben.

Az új technikák tehát megjelentek, kísérleti szinten vagy szabályozatlanul működnek, és alakítják a közgondolkodást. Fejlődésüket nemcsak a (gyártási, kereskedelmi, terjesztési stb.) intézmények nehézkes működése lassítja, hanem az a tény is, hogy az emberek életszínvonala nem emelkedik, egyelőre nem az életminőség minél gyorsabb fejlesztése, hanem a már elért minőség megőrzése a cél. Így érthetően akadozva indulnak és terjednek az újdonságok.

És ma már a prognosztikák az ezredfordulóra készülnek. Ezekben már a nyolcvanas évtizedben lelassult fejlődés korrekcióját tervezik, vagyis azt várják, hogy 2010-re „behozzák a lemaradást”, és a technikai civilizációs szint megfelelő majd a kor követelményeinek.

Szilágyi Erzsébet — Valkó Emőke

Lengyelország

Ez a témakör napjaink Lengyelországában még nem társadalmi problémaként merül fel, csupán a műszaki szakemberek kis csoportjai számára releváns kérdés. Az új kommunikációs technikák elterjesztése nem tartozik a legfontosabb, legaktuálisabb feladatok közé. A LEMP X. kongresszusán a jövő évtized problémájaként kezelték az új kommunikációs technikák elterjedését, bár felismerték az aktív hozzáállás szükségességét egy olyan nemzetközi légkörben, amelyben nemegyszer akár információs háborúnak is nevezhető propagandahatások érik Lengyelországot. Hangsúlyozzák a széles körű, árnyalt tájékoztatás szükségességét, amely nem hallgat a problémákról sem. Reálisnak ismerték el az embereknek azt a kívánságát, hogy szeretnék megtudni, a környező országokban hogyan s miről tájékoztatják az állampolgárokat, de fölépnek bármely célzott ellenséges propagandával szemben. (A felmérések szerint a lakosság 12 százaléka hallgat lengyel nyelvű nyugati rádióadókat, ez az arány azonban bizonyos esetekben — legutóbb például a csernobili események alkalmával — 30 százaléig is emelkedhet. Az idegen nyelvű adások hallgatóköre minimális, nem is mérhető.)

A távolabbi jövőbe helyezi az új kommunikációs technikák lengyelországi elterjedését az a prognosztizáló tanulmány is, melyet a Lengyel Tudományos Akadémia Lengyelország 2000-ben elnevezésű prognosztikai bizottsága készített. A kérdéskör marginális helyzetére jellemző, hogy a több, mint háromszáz oldalas tanulmányban összesen 16 sort szenteltek ennek a problémának. Az új eszközök kulturális jelentőségének általános méltatásán és az eszközök konkrét megemlézésén kívül — kábeltévé, képmagnó, műholdas műsorszórás, optikai kábelek, személyi számítógépek stb. nem is igen tartalmaz más információt e néhány sor.

Az új kommunikációs technikák társadalmi jelentőségének értékelésénél kulcskérdés, hogy mennyire irányíthatók az ezeken keresztül áramló információs folyamatok. A társadalmi—politikai stabilitás megerősödésével e kérdések minden bizonnyal veszítenek élességükből; ma azonban gyakran találkozhatunk azzal a nézetrel, hogy a műholdas műsorszórás fejlődése az „információs háború” kiterjedését jelentheti, és a videokészülékek, sőt számítógépek is az ellenséges ideológia terjesztési eszközei. Furcsán ambivalens viszonyt regisztrálhatunk az új kommunikációs technikákkal kapcsolatban: egyrészt hangsúlyozzák jelentőségüket, veszélyeiket, illetve a hazai fejlesztés szükségességét, ugyanakkor a többi társadalmi-gazdasági feladattal összevetve — az anyagi eszközök elosztásánál — szinte az utolsó helyre rangsorolják őket. Az elvek, illetve a megvalósítás között egyre nő a szakadék.

A műholdas műsorszórással kapcsolatban azt az információt kaptuk, hogy a *Polityka* című lap 1986. évi 18. számában közölt helyzet inkább a vágyak szintjén mozog, és nincsenek konkrét tárgyalások az NDK-val közös műhold felbocsátására. A KGST-országok majd valószínűleg együtt fognak illet felbocsátani, de ez alapvetően nem lengyel döntés kérdése. A külföldi műsorok (s közöttük a műholdas műsorok) vételét illetően — mint minden más új technika használatával kapcsolatban — a lengyel tájékoztatási törvény a mérvadó, plusz egy antenna-szabályozás, mely megtiltja, hogy a szabálytól eltérő antennatípusokat üzemeltessenek. Lengyelországban nincsen kábeltelevízió, nincsenek nagyközösségi antennarendszerek — az egyes lakóházak közös antennái nem nevezhetők annak —, a házak nincsenek összekötve. Az összeköttetés ellen, úgy tűnik, politikai intolerancia nyilvánul meg, mivel ez esetleg műszaki lehetőséget kínálna bizonyos alternatív vagy ellenzéki mozgalmak szá-

mára saját célkitűzéseik népszerűsítésére — mint erre volt is már példa két-három perces miniműsorok keretében. (Az utóbbi négy-öt év alatt nyolc-tíz alkalommal regisztráltak illet, és nem tipikusnak, inkább kuriózum-jellegűnek ítélték.) Anyagi okok miatt a fejlettebb technikával összefüggő kábelrendszerek kiépítésére egyébként is csak a távoli jövőben kerülhet sor.

A képmagnók, személyi számítógépek elterjedését ad hoc jellegűnek tartják, mind ez ideig nem öltött társadalmi méreteket, így feltérképezésükkel, társadalmi-kulturális hatásukkal kapcsolatban empirikus kutatások sincsenek gyakorlata. A Lengyel Rádió és Televízió Bizottság Közvéleménykutató és Műsor-elemző Intézete első lépésként megkezdte elterjedésük regisztrálását, de adataikkal szemben ők maguk is kétséget táplálnak. 1985 óta három ízben tették fel a kérdést, hogy rendelkeznek-e kértjeik képmagnóval (száz fős, országos reprezentatív mintán). Adatgyűjtésük szerint a felnőtt lakosság 2—3 százalékának van videomagnója, s 15 százalék említette, hogy látott már videoműsort. A legelterjedtebb videós műfajok a pornó és a horror. A video lengyelországi helyzetéről egy korábbi UNESCO-kutatás hozományaként részletes tanulmány olvasható J. M. Pomorsky és P. Gawel tollából. E szerzők a — főleg ifjúsági — videoklubok széles körű elterjedtségéről tudósítanak. E klubok szoros kapcsolatban vannak egymással, s így mintegy új típusú tömegkommunikációs hálózat jött létre. Külföldi becslésekkel egybehangzóan 400 ezer körülinek ítélték a készülékszámot 1985-ben.

A vámhatóságoktól származó adatok mintegy félmillióra teszik az országba behozott készülékek számát (1986). Videokazetta- és képmagnógyártással Lengyelországban is próbálkoznak, de egyelőre kísérleti szinten, s legfeljebb az évtized

végére jelentkezhettek számottevő hazai kínálattal.

A *teletext* szintén műszaki kísérleti fázisban van, egyelőre tartalmi vonatkozásban semmilyen információt nem kaptunk a társadalmi alkalmazás lehetőségeiről, perspektíváiról.

A Lengyel Rádió és Televízió Bizottság Közvélemény-kutató és Műsorelemző Intézetének felmérése szerint a felnőtt lakosság 0,7 százaléka rendelkezik *személyi számítógéppel*, 15 százaléka *zseb-számológéppel*, és 28 százaléka használ *közösségi antennát*.

Kováts Ildikó — Lendvay Judit

Német Demokratikus Köztársaság

A fejlődés ütemét ismerő szakemberek elkerülhetetlennek érzik az új technikák megjelenését az NDK tudományos, gazdasági és kulturális életében, mindennapjaiban. Mindamellettről az NDK sajtójában kevés szó esik, ami közlemény mégis napvilágot lát, az többnyire a műszaki vagy üzemszervezési szakfolyóiratokban jelenik meg. Az országban pedig lassan nő az igény mind az új kommunikációs technikákról szóló tájékoztatás, mind ezek birtoklása iránt.

1978 és 1980 között az *Informatik* című lap hasábjain zajlott le az a vita, amely felmérte az *informatika* helyzetét az NDK-ban, és amelynek nyomán az informatikát önálló, új tudományágnak ismerték el. 1979 végén az NDK Műszaki Kamaráján belül magalakult a „Fogyasztási Javak Tudományos Szekciója”, amely kutatási, oktatási és gyártó szervezet bevonásával tanulmányt dolgozott ki „az elektronikus, elektrotechnikai és optikai fogyasztási javak termelésének fejlesztésére, figyelemmel azok társadalmi-politikai, műszaki-tudományos és gazdasági követelményeire”. A kutatási és fejlesztési munkát a háztartási és elekt-

ronikai ipar területén kezdték meg, új televízió- és képernyőjáték-generáció kifejlesztésével.

A Műszaki Kamara egy másik munkacsoportja elméleti célkitűzéseiben igen szerény minimumról indult: „túl kell lépni a hagyományos információs rendszerek, főleg a könyvtári visszakereső rendszerek határain”. Az ötéves kutatási tervben azonban már számítógépes hálózatok, mesterséges intelligencia, adatbankok, valamint informatikai nyelvek szerepelnek.

Ilyen fejlesztési szemlélet alapján tűzte célul az NDK állami tervezése, hogy 1990-re 90 ezer CAD/CAM számítógépes munkahelyet teremtenek, és 70—80 ezer ipari robotot alkalmaznak. Ez azonban nemcsak óriási beruházásokat és pénzügyi megterhelést jelent, de egészséges versenyszellemet, a fejlesztési idő meggyorsítását és hatásos szoftvermegoldásokat is igényel.

A *tájékoztatáspolitiká* számára évtizedes problémát jelent, hogy az ország szinte egész területén fogható több NSZK-beli rádió- és televízióállomás adása. (Kivételek a Drezdai-medence, illetve Greifswald környéke.) 1973 óta az NSZK rádió- és televízióműsorait bárki nézheti (a fegyveres testületek tagjait kivéve), az NDK lakosságának mintegy háromnegyed része mindkét ország adásait képes rendszeresen fogni. (Az NSZK keleti területein — az ország mintegy 10—15 százalékán — viszont megfelelő minőségben fogható az NDK rádiója és televíziója, az itt élők rendszeresen élnek is a két műsor vételének lehetőségével.)

Az NDK tömegkommunikációja a tájékoztatás mellett politikai adásaiban a fő hangsúlyt eddig is, és a jövőben is az események kommentálására kívánja fektetni — az NSZK műsorainak ideológiai ellensúlyozására.

A *hagyományos kommunikációs eszközök* (rádió- és televíziókészülékek) terén a fejlődés a nyolcvanas évek elejére lenye-

gében elérte a telítettséget. A fejlesztés további célja most a rádiózás területén a jobb minőségű urh és sztereó vevőkészülékek arányának növelése. A rádió a közelmúltban alakította ki új digitális stúdióját, megindult a dekóderrel fogható közlekedési tájékoztató műsor — egyelőre Berlin körzetében, két adón. Ez 1990-től válik országos szolgáltatássá.

A színes televíziókészülékekkel való elátottság sokáig 10 százalék között mozgott, gyors fejlődésnek akkor indult, amikor az NDK megkezdte a SECAM és PAL rendszerű adások vételére egyaránt alkalmas színes készülékek gyártását (az NDK-ban a SECAM, az NSZK-ban a PAL rendszer normáit követik). Ma a színeskészülék-ellátottság 37 százalék körül mozog.

A *kábeltechnika* fejlesztését az infrastruktúra teljessé tétele szempontjából érzik fontosnak. Teljes kábelezést nem terveznek, csak a megfelelő földi hálózat kiegészítését. Perspektivikusan ezen át kívánják megvalósítani a távközlési szolgáltatásokat, a telefont, a távmásolást, az adatátvitelt, ehhez képest a rádió- és televízióműsorok továbbítása csak másodlagos szempont.

Kábelkísérletek a hetvenes évek eleje óta folynak. Először Neubrandenburgban 1980-ban szereltek fel nagyközösségi antennaberendezést, illetve kábelhálózatot — a gyenge vételi viszonyok javítására. Itt 27 ezer résztvevő csatlakozott a hálózathoz. Ekkor kísérletképpen választcsatornát is beépítettek a kábelrendszerbe, a további tervekben azonban ez már nem szerepel. Kidolgoztak egy új, százezer lakos bekötésére alkalmas főáramot is. Ezt követte Schwendt városának kábelezése húszezer csatlakozóval. A ma épülő lakótelepeket mindenhol felszerelik közösségi antennával és kábelhálózattal. A nyolcvanas évek közepéig az NDK háztartásainak körülbelül 40 százalékát látták el kábelen keresztül rádió- és televízióműsorral. 1990-ig évente két-

százezer lakás bekábelezését tervezik. A kábelezés részvételi költsége jelenleg 150—200 márka. A keletnémet posta becslése szerint a bekábelezett lakások kétharmad része külföldi adókat is képes fogni.

Az NDK a kábeltelevízió jövőjét az üvegszálgyártásban látja. Az első kísérleti üvegszál-kábelvonalat már 1981-ben lefektette a Posta- és Távközlésügyi Intézet Berlin belvárosa és Schöneeweide között — 16 kilométeres szakaszon. Ezt a szakaszt azóta nem építették tovább, a kommunikációs infrastruktúra felváltását üvegszálkábellel csak az 1990-es évekre tervezik.

1986 áprilisában azonban a berlini Oberspree kábelgyárban megkezdtek a hazai üvegszálgyártást. A tervek szerint évente ötvenkilenc kilométer üvegszálal lesz képes a gyár termelni.

A *műholdas műsorszórás* jövőjéről az NDK vonatkozásában csak igen keveset lehet mondani. Az NDK az Interkozmosz szervezet tagjaként a hetvenes évek óta végez elméleti és kísérleti kutatásokat e téren, elképzelései között azonban csak a szocialista országokkal együtt létesítendő műholdas televízió távlati terve szerepel. A műholdas műsorszórás előnyei közül az optimális vétel megteremtését elismerik, ugyanakkor figyelmeztetnek az országhatárok szigorú tiszteletben tartására és az elkerülhetetlen „túlsordulás” minimálissá tételére.

A műholdak vételére alkalmas parabolaantennát csak a posta engedélyével lehet felszerelni, bár a szakértők úgy vélik, hogy az engedélyhez kötés hasonló helyzetet idéz elő, mint harminc éve, amikor az NSZK tévéműsorainak vételét igyekeztek korlátozni az antennák leszerelésével. Feltételezhető, hogy a közvetlen sugárzó műholdak műsorait idővel továbbítani fogják a nagyközösségi antennarendszerekhez. Az így sugárzott műsorok tartalmát nem érzik „különösen veszedelmesnek”, hiszen lényegében min-

degy, hogy az NDK állampolgárai, úgymond, „öt vagy tizenöt külföldi műsor közül válogathatnak.”

Az új kommunikációs technikák közül leginkább elterjedt, illetve terjedőben van a *képmagnó*. A készülékek számáról igen eltérőek a szakemberek becslései: 10 és 50 ezer között ingadoznak. A magántulajdonú készülékek mellett igen sok videoberendezés működik oktatási, tudományos és kulturális intézményekben, valamint az iparban. 1981-ben megjelent az első saját gyártású képmagnó, ez azonban a növekvő igényeket távolról sem képes kielégíteni. Szovjet import vagy licencvásárlás lehetőségét említik, de ezt sem a közeljövőre tervezik. Mivel a kereskedelem nem vagy csak alig értékesít videokészüléket, az állampolgárok jó része valutáért az Intershop boltokban szerzi be, vagy az NSZK-ban élő rokonaitól kapja ezeket.

A tömegkommunikáció felelős vezetői és tervezői a videokazetta és képmagnó szerepét az oktatásban és a szórakozásban érzik a legfontosabbnak, de úgy látják, hogy az NDK-ban ezek nem jelentenek konkurenciát a rádióknak és a televízióknak.

A telefonnal kombinált *képernyőszöveg*-szolgáltatásnak nagy jövőt jósolnak, az NDK egyes egyetemein már komoly tapasztalati anyag gyűlt össze használatáról, több tudományos intézetben adatlehívási céllal tervezik a bevezetését.

A *képűjság*-kísérleteket négy éve sikeresen befejezték, a szolgáltatás bevezetésére azonban ez ideig nem került sor. Ebben a magyarországi kísérletek tapasztalatait is fel kívánják használni.

Az *adatbankok* tömegkommunikációs felhasználásának „komoly perspektívái” vannak az NDK-ban, az ADN hírügynökség már évekkal ezelőtt megvalósította a maga adatbankját, több napilap szerkesztőségében most dolgozzák ki, a rádió pedig zenei- és szövegarchívumra

készített tervet (ESER 1035), valamint hírtároló adatbankot fejlesztett ki.

A sajtó egyes helyein hosszabb ideje alkalmazzák a *távsvövegírás* gyakorlatát, a *Neues Deutschland* oldalait például így továbbítják több vidéki nyomdába, és egyidejűleg több helyen nyomják a lapot. Egyes hetilapok szerkesztőségét már korábban felszerelték terminállal, a napilapok közül elsőként 1986 nyarán a drezdai *Sächsische Nachrichtent*.

Az új kommunikációs technikák jellege és perspektívája tehát az NDK-ban ellentmondásos, mindenesetre jóval alacsonyabb szintű és kisebb jelentőségű, mint amilyen az ország műszaki képességei mellett lehetne. Ahol az élet kikényszerítette használatukat (például egyes iparágakban, az egészségügyben, a posta területén), ott felhasználásukat magától értetődőnek tekintik. Egyre többen érzik azonban úgy, hogy az élet minden területén kikerülhetetlen az alkalmazásuk — a termeléstől a propagandán át a kultúráig. A fejlesztés azért is igen sürgető, mert egy sor egyéb problémát is von magával, a szoftvergyártástól a szocialista tömegművészet (például a sikerfilmek) megtelemtéséig. Ezek előrehaladtával talán az új technikák befogadására is kedvezőbb társadalmi légkör alakulhat ki az NDK-ban.

Lukáts János

Jugoszlávia

Az új kommunikációs technikák jugoszláviai helyzetéről egyidejűleg volt könnyű és nehéz is képet alkotni. Néhány tömegkommunikáció-kutatóval korábban kialakult segítőképző szakmai kapcsolatok tették lehetővé Horvátországban és Szlovéniában, hogy számos szakemberrel találkozzunk, s érdemi felvilágosításokat kapjunk az új eszközök fejlődéséről a két köztársaságban s részben Jugoszlávia egészében is. Ennek ellenére az alábbi kép óhatatlanul hiányos. Az ország fő-

deratív struktúrája szükségképp meghatározza a tájékoztatói lehetőségeket is, s így a Szerb Köztársaságot is fel kellett volna keresnünk.

Jugoszláviának jó néhány éve igen komoly gazdasági nehézségekkel kell megküzdenie, amelyek gyors megoldására nem lehet reálisan számítani. E tény szükségképpen korlátozza az új kommunikációs technikák fejlesztésére és elterjedésére fordítható össztársadalmi erőforrásokat. Ugyanakkor e fejlődési irány kétségkívül szerepel az állami és politikai döntéshozatal különböző szintjeinek napirendjén, ha — benyomásaink szerint — nem áll is az aktuális prioritások rangsorának elején.

Ljubljánában a JKSZ köztársasági tájékoztatói bizottságnál (Republiski Komite za Informiranje) tapasztaltuk a politikai hatalom képviselőinek széles körű tájékozottságát, élénk érdeklődését és az új technikák fontosságát illető elismerését. Szlovénia kiemelkedő gazdasági fejlettsége és földrajzi helyzete miatt természetesen nem állítható, hogy e tapasztalat általánosítható mindegyik köztársaságra. Tény viszont, hogy a tájékoztatói bizottságtól olyan felvilágosítást kaptunk, hogy Jugoszlávia távlati (2000-ig terjedő) fejlődésének irányelvei és a parlamenti előterjesztésre váró középtávú fejlesztési elképzelések egyaránt foglalkoznak az új kommunikációs technikák bizonyos irányjaival (például digitális távközlési rendszerek, széles sávú optikai szálak hálózatai.) A köztársasági szintű prognosztikai kitekintésre példa a Horvátország 2000-ben című tanulmány, amely az iparfejlesztés részeként foglalkozik a műsorszórás korszerű technikájával.

Az új közléstechnikák fejlődésének tényezői között veendő számításba az ország elektronikai ipara. Jugoszlávia elektrotechnikai, elektronikai iparának legnagyobb exportőrje, az iparág létszámából ötödrészt (35 ezer főt) foglalkoztató

nagyvállalat a ljubljánai ISZKRA, amelynek kilenc tőkés országban tizenkét leányvállalata s további tizenegy (szocialista, fejlődő és tőkés) országban képvisellete van. Az ISZKRA kínálatából a mikroszámítógépen kívül megemlítenedők a digitális telefon- és adatátviteli rendszerek, a vezetékes multiplex rendszerek, a hang, kép és adat input/output terminálok, az optikai szálak kábelek és ezek kapcsoló elemei, továbbá a pénzforgalom automatizálását szolgáló mikroszámítógépes rendszerek. Az ISZKRA 1985-ben öt termelő egysége között egy kísérleti ISDN hálózatot létesített. A GORENJE vállalat Szlovéniában teletext szerkesztő és adóberendezéseket, de- kódéres vevőkészülékeket gyárt belső piacra. Távközlési műholdak vevőantennáinak gyártásával pedig az ELRAD vállalat, valamint a szerbiai Nisben az *Elektronska Industrija* gyár foglalkozik.

Az ország műsorszórásának csúciszervezete, a *Jugoszláv Rádió és Televízió* is kidolgozott egy hosszútávú, tizenötéves fejlesztési koncepciót (*Osnove i pravci drugorocnog razvoja radio-televizije u Jugoslavii*, Belgrad, 1985), s emellett például a nemzetközi kapcsolatokban való aktív részvétellel járul hozzá az új közléstechnikák terjedéséhez.

Az igen jelentős méretű nemzetközi turizmus szintén közrejátszik abban, hogy a műholdas műsorszórás — ha mégoly szűk körben is — Jugoszláviában is elér bizonyos számú nézőközönséget.

Megemlítened még, hogy — politikai funkcionáriusok, mérnökök, újságírók egybehangzó véleménye szerint — élénk a közvélemény érdeklődése az új közléstechnikák és eszközök (például a személyi számítógépek, teletext, műholdas tévéprogramok) iránt. Ez az érdeklődés azonban jelenleg főképp a legjobbjövedelmi helyzetű rétegekben, illetve az ifjúság körében mutatkozik meg.

A legrégebbi új közlési eszköz, a *video* az igen magas készülékárak miatt az el-

terjedés egészen kezdeti szakaszában van. Egy 1985-re vonatkozó becslés szerint a magánkézben lévő videók száma kerekén 250 ezer, ami a televízió előfizetőinek alig 0,5 százaléka. (Ez az átlagérték igen óvatosan kezelendő, hiszen az egyes köztársaságok, illetve autonóm tartományok televízióval való átlagos el-látottsága igencsak széles sávban ingadozott ugyanebben az évben. Az előfizetők aránya Szlovéniában volt a legmagasabb, 75 százalék, s Koszovóban a legalacsonyabb, 41 százalék.)

A *házi számítógépek* szlovéniai elterjedtségéről két különböző forrásból kaptunk teljesen egybevágó becslést, miszerint az állomány háztartásokban lévő része 50—55 ezerre tehető. (Szlovénia népessége meghaladja a kétmilliót.)

A *teletext* bevezetése Jugoszláviában speciális nehézségekkel jár a nemzeti nyelvek cirill, illetve latin betűs írásmód szerinti tagolódása miatt, másrészt a latin betűs íráson belüli sajátos karakterek miatt. Reális problémát jelent(ett) a brit és a francia rendszer közötti technikai döntés is, a két szisztéma (elvi különbségeikből következően) más fejlesztési és hasznosítási lehetőségeit tekintve. Jelenleg csak Szlovéniában van teletext-adás, napi hat órányi időtartamban, a brit rendszer alapján. A kínált információ mennyisége (1986 szeptember óta) 256 oldal. A kínálat tartalma sok tekintetben igen hasonló a más országokból ismerős választékhoz, de van néhány fontos megkülönböztető vonása is. Így például a köztársasági parlamenttől kapott engedély alapján a teletext *előre* közöl információkat a törvényhozás várható eseményeiről, tevékenységéről. Jelentősnek tekintik a teletext szerkesztői a kínált gazdasági, üzleti információkat (például a forgalomba került fedezetlen csekkek sorszámainak közlését) is. A külföldi turistákra való tekintettel több oldalnyi anyagot átvésznek az osztrák televízió, illetve a magyar televízió teletext-adásá-

ból, és eredeti nyelven sugározzák őket. Megemlítendő érdekesség, hogy a szemelyi számítógépekkel kapcsolatos információk háromoldalnyi anyagát tizenéves fiatalok állítják össze és szerkesztik a szlovén teletext számára.

A dekóderes készülékek elterjedtsége még a kezdeti szakaszban van. 1985 első felére vonatkozó becslés szerint a televíziók 5—6 százaléka, 1986 nyarán kapott felvilágosítás szerint már 7—8 százalékuk volt alkalmas teletext vételére. (A kapott információk szerint a dekóder mintegy 10 százalékkal drágítja a vevőkészülékeket.)

A *kábeltelevíziót* Jugoszláviában jelenleg műsortovábbítási rendszerként kezelik. Az országban 18 nagyobb rendszer épült már ki (például a horvátországi Splitben, Zadarban, Zágrábban és az ország fővárosában, Belgrádban). Legfontosabb példaként több forrás is a Mariborban (Szlovénia) kiépített hálózatot említette, amelynek nagyságáról annyi közelebbi felvilágosítást kaptunk, hogy Maribor „teljesen bekábelezett város”. E rendszerben továbbítják a ECS—1 műholdról sugárzott televízióprogramokat is, bár — több forrás utal rá — ezzel kapcsolatban vannak rendezetlen kérdések.

A kábeles rendszereket *helyi* műsorok továbbítására jelenleg sehol sem használják. A szlovéniai pártapparátus illetékei szerint a helyi műsorkészítés része a kábeltelevízió fejlesztésére vonatkozó távlati elképzeléseknek. A perspektívákat illetően a köztársasági törvényhozás elé olyan jogszabály tervezetet kívánnak beterjeszteni, amely kötelezővé teszi az új lakótelepeken közösségi antennarendszerek létesítését s a lakások bekapcsolását.

Széles sávú kábelrendszer létéről nincs információ. Egyetlen példaként említették a ljubljanai kulturális központban kiépített optikai szálak kábelhálózatot.

A *műholdas televíziózás* volt az a téma, amelyről szinte minden informátorunk-

tól kaptunk véleményeket, jelezvén az érdeklődés mértékét és az eddigi gyakorlati lépések hatását is.

A távközlési műholdakkal végzett műsorközvetítés többféle értelemben is része a jugoszláv tömegkommunikáció valóságának. A Jugoszláv Rádió és Televízió 1982-ben részt vett a European Broadcasting Union keretében megszervezett és lebonyolított Eurikon programban, amely a nemzetközi kooperatív műsorkészítés és műholdas továbbítás több hetes kísérlete volt. 1986. júniusának elejétől a belgrádi Metropol szálloda (a későbbiekben pedig a Hotel Intercontinental) vendégei műholdas műsorokat is nézhetnek a vevőkészülékeken. A szélesebb körű vételre nemcsak a maribori kábelhálózat révén van lehetőség. Értesüléseink szerint a jelenlegi távközlési műholdak programjainak vételére alkalmas antennát mintegy hárommillió dinárért (hozzávetőlegesen 6000 USA-dollárért) lehet megvásárolni, s vannak példák e berendezések egyéni használatára is. Ehhez hozzájárul az is, hogy az engedélyeztetési eljárás a gyakorlatban kialakulatlan.

A Nemzetközi Távközlési Unió 1977. évi világertervezletén Jugoszlávia nyolc televízióprogram sugárzásához kapott frekvenciát és műholdas pozíciót. A jugoszláv műholdrendszer megvalósításával kapcsolatos elgondolások jelenleg még kialakulatlanok. Egybehangzó vélemény szerint a rendszert csak 1990 után (egy 1985-ből származó publikáció szerint 1992-ben) fogják megvalósítani. Leginkább az tisztázatlan, hogy az igen nagy műsorszórási kapacitást — amely az ország föderális politikai struktúrájában

leli magyarázatát — ténylegesen milyen adásokkal fogják kitölteni.

A közvetlen műsorszóró műholdrendszer kiépítését Jugoszlávia (közelebbről nem részletezett) nemzetközi együttműködéssel fogja elérni. A több szakaszban elképzelt előkészületek első lépéseként a European Space Agency Olympus műholdjának Olaszország részére kijelölt transzponderén kívánnak bérelni sugárzási kapacitást 1988-tól kezdve.

A műholdas műsorok vételi szabályozásának szándékáról a szlovéniai pártapparátus munkatársaitól értesültünk. Eszerint az egyéni vételt nem kívánják korlátozni, a kollektív vétel körét viszont azáltal tartják behatárolhatónak, hogy a kábelhálózatokkal továbbítanak majd bizonyos számú műholdas programot.

Az egyéb új kommunikációs technikák, szolgáltatások körét illetőleg úgy értesültünk, hogy a postai szerveknél sem folynak kísérletek a *videotex* bevezetésére. A nagy képfelbontású televízió a műsorgyártás tekintetében felkeltette ugyan a televíziós szakemberek érdeklődését, de műsorszórási alkalmazása még e körben sem vetődött fel. Horvátországban kaptuk azt a felvilágosítást, hogy műszaki kísérleteket folytatnak a nyugatnémet ARI rendszerű *radio data systemmel*, de a perspektívák még kialakulatlanok.

Befejezésül megemlítjük, hogy a sajtóban megkezdődött a *szerkesztőségi munka elektronizálása*. A legnagyobb szlovén napilap, a *Delo* szerkesztőségében 1986-ban fogtak hozzá a dokumentáció számítógépre viteléhez, majd a külpolitikai szerkesztőség munkáját kívánják ekképp korszerűsíteni.

Jakab Zoltán

ABSTRACT: In the summer of 1986, the Mass Communication Research Centre launched a research series on the development and social introduction of new communication technologies in socialist countries. The image gained from personal interviews and specialized literature is rather contradictory: the new technologies are present in most countries, and are functioning on the level of experiments. Their development is considered important, however, presently they are only used by certain social strata, their regulation has no definite forms and their massive spread in society is envisaged only by long-term objectives.

Domány András

A lengyel kormánysszóvivő

A lengyel kormánysszóvivő működésének öt éve — amelyből két és fél évet dolgoz fel a keddi sajtóértekezletekről 1986-ban kiadott két kötet — igen sajátos körülmények között zajlott. E körülmények magyarázzák, hogy tevékenységének jó néhány egyedi vonása is van, ám a tanulságok így sem érdektelenek számunkra.

A Fehér Ház és a State Department, a francia vagy a nyugatnémet kormánysszóvivője csaknem személyes ismerőse volt már minden rendszeres tévénezőnek, amikor felbukkant a porondon Jerzy Urban. Jellegzetes figurájára azok is felfigyeltek, akik csak a kétperces híradóvillanásokkal találkoztak, de akik a magyar lapokban is megjelent, a tévében is elhangzott hosszabb interjúival megismerkedtek, még inkább. „Párbaj” — ezt a címet ő adta egy korábban megjelent, vékony válogatásnak, amely a keddi déli sajtóértekezletekből nyújtott némi kivonatot. (Persze a szóvivő munkája másból is áll, de ezek a keddi találkozók váltak „mestersége címerévé”.) 1986-ban két vaskos kötet jelent meg Varsóban — csaknem ezer nyomtatott oldal, mintegy száz ív —, szárazabb és szakszerűbb címmel: „Az Interpress sajtóközpontban zajlott sajtóértekezletek gyorsírási jegyzőkönyvei”. 96 találkozó teljes szövegét tartalmazza a két könyv, 1981. december 13-tól (hiszen az elsőre a szükségállapot bevezetésének napján, amolyan kényszer szülte ötletként került sor) 1984. július 31-ig. Én magam alkalmi látogatásaim során jó néhány tájékoztatót végigültem, egyszer-egyszer kérdeztem is, de a többit is olvastam a napisajtóban. Mégis érde-

kes volt így együtt átrágni magam az ezer oldalon, és ha már megtettem, megpróbálom összefoglalni reflexióimat. Hiszen ma már a szocialista táborban sem Urban az egyetlen a maga műfajában — Moszkvában és Budapesten is kezd meghonosodni a szóvivői intézmény. Tanulságos lehet tehát öt év varsói tapasztalata.

Sok a külföldi

Persze a varsói szóvivői tájékoztatóknak van néhány sajátosságuk. Először is talán az, hogy ezeket, amelyekről most szó lesz, zömmel a külföldi tudósítók számára tartják. A néhány jelenlévő lengyel inkább megfigyelő, legfeljebb időnként felkért kérdezőként szerepel, ha Urban valamit el akar mondani, de nem nyilatkozik, hanem válaszként, viszont a külföldiek nem említik a témát. (A hazai újságírók számára is van szóvivői tájékoztató, de ritkábban. Néha az is előfordul, hogy együtt hívják meg a kül- és a belföldi újságírókat. Nem arról van azonban szó, hogy a hazai sajtót kevésbé látnák el. Egyrészt mert minden eljut a hazai sajtóba is, másrészt mert a különböző kormánysszervek és társadalmi-politikai testületek a lengyel sajtónak a

szóvivő nélkül tartanak gyakori tájékoztatókat, míg a külföldieknek a szóvivő hívja a vendégeket is. Ezek között a LEMP KB és a mezőgazdasági tárca, a külügy és a belügy, a hadsereg és a rendőrség, az egyházügyi hivatal és a külkereskedelem vezetői egyaránt szerepeltek.) Az is fontos, hogy sok a külföldi: egy legutóbbi tájékoztató kiadvány szerint — ha a több helyre dolgozó újságírókat egy főnek veszem — mintegy kilencven állandóan akkreditált külföldi tudósító működik Varsóban, Európa, Amerika, Ázsia és a Közel-Kelet szinte minden komoly hírügynökségét, lapját, rádió- és tévéhálózatát kiszolgálva. (Nem hiszem, hogy Moszkván kívül lenne más szocialista országban ennyi.) A külföldiek között igen sok a lengyel anyanyelvű, aki sok mindent tud az országról, s akiknek jók az információs forrásaik. Mellettük persze felbukkannak az alkalmi átutazók vagy akár a tartósan ott élő, de teljesen felkészületlen, semmit sem értő, felszínes újságírók is, akik csupán preconcepcióikhoz szednek össze némi helyi ízt.

Külföldiekről szólva elsősorban a nyugati újságírókra gondolok, ugyanis mesze ők az aktívabbak. Érthető: őket az adott jogi kereteken belül semmi nem köti, alárendeltséget nem éreznek, elkötelezettségük — akiknek van — nem illelmisséget ír elő, hanem éppen ellenkezőleg. Ebből következik, hogy a valós ellentmondásokat is nyíltan, keményen felvetik, és kérdéseik gyakran fogósak. Nem kell megválogatniuk forrásaikat, sőt gyakran csak arra használják a szóvivőt, hogy kipróbálják rajta azt az információt, amelyet a püspöki kartól vagy valamelyik ellenzéki csoporttól kaptak. (Ha a szóvivő megerősíti, akkor a hír értéke nő. Ha cáfolja, ők akkor is felhasználják, megfelelő hangsúllyal hozzátéve, hogy Urban „tagadja” a dolgot.) Szeleesebb tehát a merítési lehetőségük. Viszont hallatlanul felelőtlenek is gyakran, felszínesek, szemrebbenés nélkül ha-

zudnak, és a tényszerűen, bizonyítottan hamis közlést sem vonják vissza. (Tudom, a „hazugság” goromba szó, de viszontatérek még erre.) A szocialista országok tudósítói sokkal ritkábban kérdeznak, és persze sokkal udvariasabban. Kérdéseik inkább kérdések, kevesebb bennük az állítás és a vélemény. Ennek oka természetesen a lojalitás vagy szolidáris viselkedés kötelessége, továbbá az, hogy a legtöbb szocialista országban sokkal kevesebb teret kapnak azok a lengyelországi események és folyamatok, amelyekről a sajtóértekezleteken szó van. Meg aztán némelyik országban úgysem lenne közölhető egy sor dolog, főleg nem azzal a hangvétellel, ahogy a kérdések elhangzanak, és Urban válaszol. Magam is éreztem néha azt a dilemmát, hogy ha most feltennék egy kérdést, amely izgat, és amellyel talán egy kicsit zavarba hoznám a szóvivőt, akkor én a zsúfolt terem előtt és a lengyelek előtt is objektíve mintha átállnék a nyugatiak oldalára. Ez politikailag nem lenne jó. (Amikor csak a szocialista országbeli tudósítókat hívják meg a LEMP KB sajtóosztályára, akkor meg némelyik baráti országból érkezett kollégák szemében látszana renitenskedésnek ugyanaz a kérdés.) Így aztán inkább külön odamenve vagy szűkebb körben próbál az ember tisztázni dolgokat, megkeresve az alkalmat. Ez is kidomborítja a párbajjellegét: a tájékoztatók zömmel Urban és a nyugatiak pengévillogtatásából állnak.

„Egy sem teljesen veszélytelen”

Sajátosság Urban személye is. Jókora meghökkenést váltott ki, amikor a legismertebb újságírók egyike — miniszterelnök-helyettesé lett volt főnökének és barátjának felkérésére — 1981-ben elvállalta a kormányzóvivői tisztséget. Életútja nemigen predestinálta erre. Ifjúkorában a *Po Prostu* című értelmiségi-ifjúsági lap

harcos munkatársa volt, amely fontos szerepet játszott 1956 októberének, Gomulka hatalomra jutásának előkészítésében, ám egy év múlva épp Gomulka tiltotta be, mert őt is bírálta a lap, és túl messze ment — legalábbis az akkori vezetési követelése szerint — a követelésekben. A következő évtizedek nagy részét Urban a *Polityka* szerkesztőségében töltötte, de nem konfliktusok nélkül. Kétszer is el volt tiltva a pályáról, álnéven publikálhatott csak, és Gomulka személyesen akarta eltávolítani a sajtóból. Különösebb tekintélytisztelt, a kormány intézkedéseinek magyarázata vagy dicsérete sosem volt rá jellemző. Nem sokműfajú újságíró: elsősorban publicista, glosszairó, lengyelül „felietonista”. Rövid, többnyire csipkelődő hangú írásai élesek, kemények, gyakran sértenek embereket, érzéseket, sűrűn rúgnak fel hagyományokat és tabukat. (Ez ma is így van, amikor ismét álnéven ír. Mindenki tudja azonban, mi az álneve, és magánemberként-publicistaként papírra vetett vitriolos gorombaságai több kellemetlenséget okoztak már neki hivatalos minőségében.) Ráadásul Urban nem párttag, és soha nem is volt. Mint ő maga önironikusan elmesélte, négyszer jelentkezett a pártba. Háromszor még diákként, de mindig közbejött valami „balhé”: ivászat, nőügy, helytelen magatartás. Aztán az 1956-os nagy lelkesedésben újra jelentkezett, de a főszerkesztője azt mondta neki: „Nézd, mi szívesen felveszünk, de ahogy ismerlek, hamarosan úgyszólván kirúgnának a pártból...” Ezt belátva, azóta nem próbálkozott. Nos hát, nem ez az a pályafutás, amelynek a végén a kormányzóvivői stallum szokott következni. Hogy Urban mégis elvállalta, és igen következetesen teljesíti a vállalt kötelezettséget, annak oka, azt hiszem, egyszerű: a lényegre tekintve ő nagyon mélyen elkötelezte magát a szocializmus mellett. Háborgásai és éles nyelve ellenére soha semmi köze nem volt semmiféle ellenzék-

hez, hanem az adott, reális társadalmi-politikai feltételek között küzdött foggal-körömmel, a maga szakmai eszközeivel a válságok elkerüléséért, majd megszűntetéséért. Ugyanakkor nem dogmatikus, nem frázisokat mond, gyorsan kapcsol, szellemes és ezért alkalmas vitapartner a nyugatiaknak.

Ezzel függ össze az, hogy a tájékoztatók hitele érezhetően nőtt. Eleinte teljesen bizalmatlanok voltak a nyugatiak, kényszerből és jobb híján — heccből és heccelődni — jártak el keddenként. Aztán el kellett ismerniük, hogy az ideológiai és politikai ellentétektől függetlenül, amelyek a szóvivő képviselte kormányt tőlük elválasztják, Urban valóban tájékoztatni akar. A tények, amelyeket közöl, valódi tények. Néha már az is előfordult, hogy egy-egy tüntetés híréből tudták meg Urbantól, mint a saját ellenzéki informátoraitól. Jellegzetes az 1982. augusztus 31-ei esti tájékoztató, amely azzal kezdődött, hogy a szóvivő elnézést kért a késésért és a kellemetlenségekért. Ugyanis a gdanski egyezmény aláírásának évfordulóján lezajlott zavargásokról olyan villámgyorsan tájékoztatták az újságírókat, hogy még a sajtóközpontba igyekvőknek is a rendőrkordonokon és a megmaradt könnygázfelhőkön kellett áttörniük, szinte még véget sem értek az események. Urban azt igyekezett mindig bizonyítani, hogy ami a dolog szakmai részét illeti, ő valóban mindent megtesz azért, hogy a tudósítók jól végezhesék a munkájukat, megkapják — mégpedig azonnal — a szükséges információkat. (Ez nem jelenti azt, hogy ne lettek volna időnként tiltakozások az újságírók munkájának megnehezítése vagy a velük kapcsolatos bánásmód miatt. De ez vagy azzal függött össze, hogy a tüntetésekbe, illegális összejövetelekbe bonyolódó újságírókat a rendőrség nem különböztette meg a többi résztvevőtől vagy pedig azzal, hogy például a lengyel

—amerikai „nagypolitikai” viszony romlása miatt korlátozó intézkedésekre vagy kiutasításokra került sor a tudósítók körében is.)

Az újságírók élvezik a szóvivő öniróniáját is: egyszer például a róla szóló nyugati cikkekkel foglalkozott. „Sajnos találonak tartom gyarló külső leírását . . . idézem: »Urban szemüveggel az orrán működik, kopasz feje csillog a tévés reflektorok fényében, és két füle úgy eláll, mintha bármely pillanatban a levegőbe emelné kerek arcát.« Csak arra kívánom emlékeztetni önöket, hogy Miami-ban, a világ szépségkirálynőjének választásán a lengyelek szépségét Joanna Karska kisaszony képviseli, nem én.” Sőt olyan, a sajtóértekezletek nemzetközi gyakorlatában szokatlan évődésre is sor került a csernobili baleset után, hogy Urban közismert szerzői álnevére (Jan Rem) utalva a DPA nyugatnémet hírügynökség tudósítója ezt kérdezte: „Az utóbbi időben több ijesztő mértékegységgel kellett megismerkednünk a sugárveszély kapcsán, mint a becquerel, a röntgen stb., de a legszörnyűbb mind közül a rem. Nem tudja, miniszter úr, a hasonló nevű publicista nem kíván emiatt nevet változtatni?” A válasz: „Nem hiszem. A szakértők szerint egy rem teljesen veszélytelen, az egészségre káros hatás tíz fölött kezdődik . . .” És mindenki jót mulatott a komoly képpel folytatott párbeszédén. (A személyes ügyek csak egyszer fordultak igen komolyra, amikor a *Die Welt* „antiszemita zsidó”-nak nevezte egy cikkben Urbant. A szóvivő, aki máshol részletesen szólt arról, hogy családjában semmiféle zsidó vallási vagy nemzeti tudat nem élt, rég asszimilálódott lengyel családként érte őket a náci üldözés, felháborodva emlékeztette az újságírókat: az ő életét oly részletesen ismertető cikk „csak” arra felejtett el kitérni, hogy egy sor hozzátartozóját „német nemzetiségű fasiszták” gyilkolták meg.)

A tények (in)korrekt közlése

A tájékoztatókhoz visszatérve, az ismeretett tényezők meghatározzák az ott szereplő témákat is, és mutatnak egy felismerést: a kormány szóvivője nem tudja befolyásolni, hogy a nyugatiaknak mi a téma, és mi nem az. Elmondhatja nyilatkozatában, amit fontosnak tart és elmondhatja a kérdésekről, hogy azok nem fontos dolgokra vonatkoznak. De utána ez utóbbiakra is igyekszik részletes, pontos válaszokat adni, mert a nyugatiak úgyszólván csak azt írják meg, amit ők akarnak. Ezért aztán sok-sok oldalon keresztül olvashatók az aprólékos részletek különböző tüntetésekről, letartóztatásokról, éhségsztrájkokról (odáig menően, hogy egy-egy Szolidaritás-vezető a börtönben, amikor még ott volt, melyik nap hány dekát fogyott a mérlegelés szerint és hány gramm táplálékot fogyasztott) és hasonlókról. Továbbá mindig megkérdezik, mi történt a kormány és a püspöki kar egyes bizottságának ülésén (noha tudják a választ: a tárgyalások bizalmasak, egyik fél sem ad információt róluk), és mi várható különböző személyi ügyekben. Ez utóbbi kérdésre is mindig az a logikus válasz, hogy a kormány szóvivője csak az illetékes testületek döntéseiről tájékoztat, nem feltételezésekről vagy jelelésekről. Sőt egyszer a következőt mondta egy KB-ülés előtt a személyi ügyeket firtató kérdésre: „Uram, ön engem pletykálkodásra kíván rávenni. Nos, ez kétségkívül kedvenc foglalatosságaim közé tartozik, de csak magánemberként. Jelen minőségemben sajnos nem tehetem.” A lényeg azonban az, hogy arra válaszol — ha teheti —, amit kérdeznek és nemcsak azt mondja el, amit szeretne viszontlátni a lapokban, bár erre nyugaton nincs sok esélye.

Az is sajátosságuk e sajtóértekezleteknek — másutt ez nem szokás —, hogy a szóvivő rendszeresen a tudósítók fejére olvassa hamisításait, torzításait, té-

vedéseiket. Elmondta egyszer, hogy tudja, ennek különösebb hatása nem lesz az érintettekre. De legalább röstelljék egy kicsit magukat . . . Továbbá — mint erről még szólok — mindez a lengyel közönségnek is szól. E szemrehányásokat többnyire szótlanul, türelmetlen vagy megvető arckifejezéssel hallgatják végig az érdekeltek (egy-egy néha tiltakozott is, amire azt a választ kapta, hogy a miniszter arról beszél, amiről kedve tartja, nem kötelező sajtótájékoztatóra járni . . .), de néha kénytelenek kollégájuk rovására elnevetni magukat. Például amikor egy nem állandó, csak Varsóban járt dán újságíró három évvel (!) a mindössze fél évig érvényben volt éjszakai kijárási tilalom megszűnte után izgalmas leírást közölt arról, milyen rettegve rohan haza este minden lengyel, mert jaj neki, ha a kijárási tilalom idején elkapja a rendőr. Mivel mindenki tudta, hogy ez — bocsánat a szóért — légből kapott marhaság, hát kínosan kacarásztak. Híres példa az is, hogy 1984. május 1-jén a Reuter tudósítója azt írta: a hivatalosan állított öt órával szemben mindössze két óra hosszát tartott a felvonulás a kevés résztvevő miatt, és a tévé úgy „csinált” ebből ötórás közvetítést, hogy felvételtől újra meg újra bejásztotta ugyanazon csoportok felvonulását. Ez több hétig téma volt, mert a lengyel vezetés rendkívül zokon vette a dolgot. A Reuter soha nem volt hajlandó sem cáfolatot kiadni, sem a hír forrását (persze nem név szerint, de jellegét) közölni, a londoni Reuter-központ pedig nem járult hozzá, hogy varsói tudósítójával a varsói kollégák interjút készítsenek. (Abból is botrány volt, hogy a tévé felvette és műsorban leadta, amint a tudósító közli, hogy nem nyilatkozik . . .) A francia *Le Matin* egyszer azt közölte, hogy börtönbe kerül, aki nem lép be az új szakszervezetekbe (amelyek a jogosult dolgozók mintegy felét tömörítik!), valamint — ki tudja, mennyire tudatosan — összekeverte az egyik év során össze-

sen előállított személyek számát a börtönben levőkével. (Természetesen az előbbi szám sokkal nagyobb, hiszen egy-egy zavargás során néha több száz embert előállítottak, akiknek nagy többségét néhány óra vagy néhány nap múlva elengedték.) Amikor egy amnesztia nyomán minden szabadlábra kerülőt felhívtak, hogy mielőbb helyezkedjék el — ami elég természetes dolog —, több helyen megjelent, hogy szabadonbocsátás helyett kényszermunka a sorsuk. A *Die Welt* 1984-ben egy varsói Mrozek-bemutatót úgy méltatott, hogy ez szenzáció, mert a rezsim először engedélyezte a gyűlölt szerző darabjának színpadra állítását — közben az 1983—84-es évadban tizenkét lengyel színházban kilenc Mrozek-darabot játszottak folyamatosan, és ezt bárki kiolvashatta a műsorlapokból. Vagy egy abszurd vád a tanácsválasztásokról: azért rossz a választási rendszer, mert a „rezsim” megtudja, ki nem szavazott. Nem kétséges — és ezt a józan hivatalos állásfoglalások sem tagadták —, hogy a szavazáson való részvételre sok embert a félelem, a „jobb a békeség” gondolata indított és nem elvi okok. Olyan választási rendszert azonban egyetlen nyugati újságíró sem tudna mondani, ahogy ne jegyeznék, ki adta le a szavazatát és ki nem (fejlődő országokban gyakran lemoshatatlan festékkel jelölik meg a szavazók kezét), különben rengeteg visszaélésre adódna lehetőség.

Ezzel térek vissza arra a szóra, hogy jó néhány esetben „hazudnak” a nyugati újságírók. Engedtessek meg egy kis személyesség: talán nem titok, hogy a hazai tájékoztatás színvonalával, módszereivel és irányításával távolról sem vagyok elégedett. Ennek többször hangot is adtam már. Mivel ebben az elégedetlenségben sokan mások is osztoznak velem vagy még élesebben fogalmazznak, ezért nem divat, nem illendő a nyugati tájékoztatást bírálni, illetve az ember könnyen kerülhet ilyen bírálatot gyakorolva egy plat-

formra olyanokkal, akikkel pedig kevés közösséget érez. Ráadásul magam is úgy vélem, hogy a polgári demokráciák politikai mechanizmusában, ideértve a tájékoztatás szerepét, a sajtó hatékonyságát és színvonalát, több figyelemre és akár — mutatis mutandis — eltanulásra érdemes elem található. Mégis, mindezzel együtt kénytelen vagyok azt mondani, hogy a varsói sajtótájékoztatók kapcsán néhány igen lehangoló tapasztalatot szerezttem. Azok a nyugati kollégák, akik az előadókat faggatva hatszor visszatértek a legjelentéktelebb jogi vagy stilisztikai részletre, akik tehát ragaszkodtak az igen aprólékos és precíz tájékozódáshoz, utána írásaikban a legdurvább elnagyolástól, a torzításig menő pontatlanságtól sem tartották vissza magukat. Nemezszer együtt ültem valakivel, ugyanazt hallottam, amit ő. Két hét múlva a szóvivő felolvasta, amit az illető írt az előző alkalommal és nem hittem, hogy félreértette, mert vagy jó tolmácsa volt, vagy lengyel az anyanyelve. Mégis valami egészen mást közölt, mint ami elhangzott. Vagyis míg a gyorsaság, az ügyesség, az információszerzés és egy sor más szakmai dolog terén néha irigylésre vagy tiszteletre méltó volt a kollégák teljesítménye, a tények nyugodt félrelökése és a felelőtlenség kifejezetten zavart. (Persze itt is nagy különbségek vannak egyének és országok között.) Ezért nem igazak azok a szemrehányások, amelyek szerint a lengyel kormány azt veti a tudósítók szemére, hogy „nem a neki tetsző dolgokról” adnak tájékoztatást, „nem az ő szája ize szerint” kommentálnak stb. Néha ugyan értékelésekről is mondta Urban, hogy ezek szerinte rosszindulatúak, tendenciózusak stb., de többnyire mégiscsak tényekről volt szó. A tények korrekt közlésére vonatkozó követelés pedig igazán nem olyan sértő.

„No comment”

A nyugatiaknak viszont megvan az a már említett előnyük is — tudniillik a maguk szempontjából —, hogy nem köti őket fegyelem és lojalitás, tehát mindenre rákérdeznek, amit hallottak, amit látnak, belekapaszkodnak az ellentmondásokba és ha nem kielégítő a válasz, tovább nyúzzák a szóvivőt, akár élesen fogalmazva, gúnyolódva is.

Márpedig a szóvivő néha elkerülhetetlenül elégtelen választ ad. Ugyanis a kormány politikáját ő nem csinálja, hanem képviseli, magyarázza. Hibátlan politika márpedig nincs. Így neki a hibás lépéseket is képviselnie kell, amíg posztján marad. (Nem sokkal e sorok írása előtt — 1986. október 10-én — jelent meg a Népszabadság első oldalán egy nagy, fényképes írás Bernard Kalb amerikai külügyi szóvivő, korábban ismert újságíró lemondásáról. Távoll álljon tőlem, hogy bármiféle párhuzamot vonjak az amerikai és a lengyel kormány között. A dolog csak azért jut eszembe, mert a polgári demokratikus rendszer hosszú tapasztalat alapján kialakult vonásainak nem elhanyagolható pozitívuma, hogy egy ilyen ember egy ilyen lépést szavahihetőségére, szakmai becsületére hivatkozva megtehet, ha már nem képes képviselni az adott kormány politikáját egészében vagy egy konkrét kérdésben. Ezért őt ott senki nem fogja kommunistának, az amerikai társadalmi rend vagy életforma ellenségének tekinteni, sőt az ilyen esetet épp e rendszer előnyére fogják értékelni azok is, akik egyetértenek Kalbvel az adott kérdésben, és azok is, akik nem.)

Megintcsak néhány példa, vegyesen összeválogatva a két jókora kötetből. A szükségállapot idején Urban cáfolt minden hírt, amely az internálóhelyeken történt egyedi atrocitásokról szólt. Márpedig csaknem biztosra vehető, hogy voltak ilyenek, a munkahelyekre pedig később a bíróságok helyeztek vissza több

embert, akik nem ellenséges tevékenységük, hanem valamely főnök kicsinyes bosszúállása következtében kerültek utcára. Vagy mit is mondhatott volna szégyen — és ártatlan — szóvivő, amikor még a szükségállapot elején egy poznani Szolidaritás-vezetőhöz külön elvitték a tudósítókat, az illető előttük teljes támogatásáról biztosította Jaruzelski tábornokot, majd másnap mindent visszavont...! Nem igazán tudott válaszolni Urban a dogmatikus baloldal mozgolódásával kapcsolatos, gyakran jogos kérdésekre sem. Nem adott — mert nem adhatott — választ arra, hogy hogyan egyeztethető össze a LEMP szervezeti szabályzatával a szükségállapot idején érvényben volt, a párt belső demokratizmusát szűkítő instrukció. Ugyanis nem volt összeegyeztethető, hiszen a szervezeti szabályzatot még a KB sem változtathatja meg, csak a kongresszus, ez esetben pedig a Politikai Bizottság hozta a határozatot. A rendkívüli helyzet diktálta rendkívüli lépés volt ez. „No comment” volt Urban egyetlen lehetséges válasza, amikor azzal kapcsolatban kérdezték, hogy a moszkvai *Novoje Vremja* élesen támadta a *Polityka* című varsói hetilapot, amelynek élén évtizedekig Rakowski, a moszkvai cikk idején miniszterelnök-helyettes állt. Nehezen védhette Urban a tanácsi és szejmválasztásokkal kapcsolatos törvény több részét, amelyek a lengyel közvéleményben is sok vitát váltottak ki, és amelyeket a képviselők egy része is az utolsó pillanatig igyekezett megváltoztatni. Amikor szigorították az 1982-es felsőoktatási törvénynek az egyetemek önállóságára vonatkozó szabályait (ezzel személyes meggyőződésem szerint az utóbbi évek egyik legnagyobb hibáját követte el a lengyel vezetés, felháborítva a lojális értelmiség nagy részét is), Urban arra hivatkozott instrukcióinak megfelelően, hogy sok helyütt visszaéltek a törvény lehetőségeivel. Csakhogy mindeki emlékezett rá, hogy egy évvel ko-

rábban, amikor a szóbanforgó rektorválasztások lezajlottak, ennek az ellenkezőjét mondta, és azért vonta kérdőre a tudósítókat, hogy szenzációkat keresnek, pedig többnyire minden jó politikai légkörben és eredményesen zajlott. Amikor egy 18 éves fiú az elszenvedett súlyos bántalmazásokba belehalt, és a bíróság szerint nem a rendőrségen verték így meg, hanem a mentőkocsiban, amelyet a rendőrök a fiú „furcsa” viselkedése miatt hívtak ki (ráadásul a fiú anyja ismert ellenzéki személyiség), vagy amikor egy egyetemistát állítólag részegen szedtek fel az utcán, és a robogó rendőrautóból részegségében kiugorva lelte halálát, fejét az utcaszegélybe verve, bevallom, nekem sem voltak meggyőzőek az érvek, hogy valóban, biztosan mindez így történt. De hát ismétlem, a szóvivő azt a szót „viszi”, amelyet az illetékes állami szervek a szájába adnak. Így aztán még olyasmi is előfordulhat vele, ami Bielecki építésszel kapcsolatban történt: az ő nevét példaként használta a szóvivő arra, hogy egyes írók, művészek, tudósok igazából semmi jelentőset nem alkottak, nem is voltak ismertek, de mihelyt ellenzéki politikai tevékenységbe kezdtek, a nyugat azonnal szellemóriásokká kiáltotta ki őket. Igaza volt, mert ez sokszor így van, ám úgy látszik, egy esetben rosszul tájékoztatták. A krakkói *Tygodnik Powszechny* című katolikus hetilapban ugyanis megjelent az Építőművész Szövetség elnökségének tiltakozása, amely felsorolta Bielecki pályázati díjait, ismert épületeit, szakmai eredményeit, és az újságírói etika hiányát vetette a szóvivő szemére. Ez — ha úgy vesszük — pech vagy Urban „segédjeinek” balfogása, viszont a lengyel politikai helyzetre és jogszabályokra jellemző, hogy a kormányzó szóvivővel így vitatkoznak. Különben ő is, ha egy újságcikket a kormány politikája szempontjából hibásnak vagy tévesnek tekint, az adott lapba írt válasszal fejezi ki elégedetlenségét, és csak annyit az előnye más szerzők-

höz képest, hogy ezt az írást a sajtótörvény alapján a szerkesztőség köteles közzélni.

Minden kérdés és minden válasz

És itt jutunk el a lengyel hazai sajtóhoz. A tájékoztatók zömét, mint említettem, a külföldi tudósítónak tartják, de a lengyel rádió, tévé és a lapok különböző terjedelemben beszámolnak róluk, a *Rzeczpospolita* című kormánynapilap pedig közli a teljes gyorsírást jegyzőkönyveket. Vagyis minden eljut a lengyel közönséghez (még ha némely szerkesztőség szelektál is, néha elég vulgárisan értelmezve a „pártosságot”) — minden kérdés a maga esetleg éles, gúnyos, vagy keményen vitázó és véleményt is tükröző megfogalmazásával, és minden válasz. Ennek a gyakorlatnak az a feltétele, hogy nem lehet olyan téma, név vagy ügy, amely a belső sajtó számára tabu lenne, amelyet ne lehetne említeni. (A kormány-szóvivő tájékoztatójának anyagába a cenzúra nem avatkozhat be, hiszen a cenzúra maga is kormányhivatal.) Ez na-

gyon kemény és egyértelmű feltétel. Gyakori ugyan, hogy bizonyos események csak közvetett úton jutnak a lengyel közönség tudomására, ha a szóvivő egy nyugati tudósítónak válaszol (például különböző letartóztatások vagy szabadon engedések, általában az ellenzék ügyei ilyenek, de sok más is), és ezt egyesek hibás, nem egyenes eljárásnak tartják, de szerintem ezzel inkább azt akarják mutatni, hogy a kormányzat nem tartja olyan fontosnak az adott hírt. Hivatalosan nem teszik tehát közzé, de biztosra veszik, hogy valaki rákérdez, és akkor úgyszólván eljut a hazai közönséghez. De ismétlem, szóba kerülhetnek a legkisebb megye, intézmény vagy lapszerkesztőség belső személyi ügyei, börtönlázadások és éhségsztrájkok, tüntetések és rendőri beavatkozások, egyáltalán a politikai, gazdasági, társadalmi, művészeti élet bármely kis vagy nagy eseménye, bármely lengyel személyiség ügyei. A sajtótájékoztató-rendszer csak akkor tud működni, ha a nyitottságban, őszinteségben, a tények közlésében nem tesz különbséget a külföldi és a belföldi sajtó között.

David G. Lubell

Az amerikai filmipar — és a koprodukciós kihívás

David G. Lubell New York-i ügyvéd ezt az előadását 1986. május 8-án tartotta a Magyar Kereskedelmi Kamarában televíziós szakembereink számára. Tekintettel arra, hogy a filmszakma és a televízió alkotói körében erősen megnövekedett az amerikai koprodukciós filmvállalkozásokban való részvétel iránti érdeklődés, az előadás szövegét az alábbiakban — a szerző szíves hozzájárulásával — teljes terjedelmében közöljük.

Ha az amerikai és a magyar filmipar kapcsolatát akarjuk szemügyre venni, mindenekelőtt azt kell megvizsgálnunk, legalább körvonalalaiban, hogy milyen szerepet is játszik a filmipar az Egyesült Államokban.

A filmipar jellemzői

Az amerikai filmiparnak két (egymásnak néha ellentmondó) fontosabb jellegzetesége van:

Az egyik az (és ezt nemcsak azok vallják, akik a kultúra és a kommunikáció jelenségeit kutatják, hanem az átlagemberek tömegei is), hogy a filmipar és a televízió egyértelműen a legnagyobb kulturális és kommunikációs hatalom az Egyesült Államokban. Néhány évvel ezelőtt az egyik amerikai képes hetilapban vezető helyen közölték azt a cikket, amely leszögezte: az amerikai nagyrengényt többé senki nem írja már meg. Manapság az ifjú titánok inkább a nagy forгатókönyvet akarják megírni. A való világ tükörképe a moziban és a képernyőn látható, a realitás ízét-zamatát a filmek adják meg. S a film megteremti a maga

sajátos világát — a képzelet s nem egyszer a megmagyarázhatatlan borzalmak birodalmát. Amerika vezető kulturális személyiségeit — írókat, előadóművészeket, zeneszerzőket, színészeket — napjainkban a film- és televíziós ipar csalogatja magához.

A másik jellegzetesség pedig az, hogy a film- és televíziós ipar valódi „big business” az Egyesült Államokban. Jó néhány nagyobb filmstúdió a nagy ipari konszernek birtokában van, vagy leányvállalata ezeknek. A Paramount például a Gulf and Western leányvállalata; a Columbia Pictures a Coca Cola Company leányvállalata; az MGM jelenleg Ted Turner kommunikációs birodalmának része; Rupert Murdochnak, a tömegkommunikációs ipar e nagyszabású figurájának a 20th Century Foxnál van tulajdoni részesedése, s ennél fogva a vállalat irányításába is beleszólhat; a Universal Pictures az MCA tulajdonában van; a Warner Communications Industries pedig, amely a Warner Brothers tulajdonában van, maga is egy hatalmas sajtó- és szórakoztatási ipari konszern.

S a televíziós iparban is hasonló a hely-

zet. A három nagy hálózat maga is egy-egy hatalmas konglomerátumot alkot, illetve valamely más ipari konglomerátum tulajdonában van. Az ABC-t a közelmúltban vásárolta meg a Capital Cities Industries, az Egyesült Államok egyik igencsak jelentős ipari konglomerátuma; az NBC egyesült a General Electric-vel, s az RCA tulajdonában van; a CBS pedig maga is egy hatalmas konglomerátum.

Vagyis az Egyesült Államok filmgyártásában egymásra találtak mindazok, akik a tömegkultúra és a tömegkommunikáció berkeiben tevékenykednek, s azok is, akik a „big business” forgatagában élnek.

S e jellemvonások mellett tanúi lehetünk a beláthatatlan méretű műszaki-technikai forradalomnak, amely egyre gyorsuló léptekkel halad előre. Manapság a mozgóképipar egy sereg új közvetítési lehetőséget biztosít a film- és tévénézőknek. Az Egyesült Államokban a televíziós adások például (a három fő hálózat, a CBS, az NBC és az ABC, aztán a Public Broadcasting System és a többi független adó műsorai is) foghatók antennával, elérhetők a kábelhálózatok révén, s ott van még az előfizetési díjat szedő kábeltévé is.

Mindemellett kibontakozóban van a videopiac. A különböző becslések szerint jelenleg az Egyesült Államokban a videózás mértani haladvány szerint növekszik, s 1990-re az ország legtöbb háztartásában megtalálható lesz a videokészülék. Az otthoni videózás alapjában véve változtatja meg a film- és televíziós ipar gondolkodásmódját azzal kapcsolatban, hogy milyen módon s milyen sorrendben juttassák el termékeiket a nézőkhöz.

Jelentős változásokat tapasztalhatunk továbbá abban is, hogy növekszik a filmzene, a filmzenei hanglemezgyártás fontossága, s átalakulóban vannak a kereskedelmi forgalomba hozatal szabályai.

Az utóbbi harminc év során egyre nagyobb szerepet játszott (s játszik továbbra is) a filmüzletben a külföldi piac. Különösen vonatkozik ez a megállapítás az USA független filmgyártóira, akik a külföldi piac révén remélik biztosítani vállalkozásaik anyagi alapjait.

Vagyis az Egyesült Államok mozgóképiparába nemcsak a filmek előállítása tartozik bele. Annak, aki tájékozódni kíván ebben a világban, meg kell értenie magát a televíziós piacot, tudnia kell a videopiacról, a külföldi piacok becserkészésének lehetőségéről, arról, hogy a filmipar miképpen használja fel a zenét, a hanglemezgyártást a maga céljai érdekében, ismernie kell a kereskedelmi forgalomba hozatal szabályait (vagyis azt, hogy az egyes népszerű filmek motívumait, figuráit miképpen „értékesítik” különböző video- és egyéb játékok formájában), s nem utolsósorban figyelnie kell a műszaki—technikai változásokra.

A szereplők

Rendkívül fontos az, hogy ne csak a filmiparban tapasztalható jelenségeket értsük meg, hanem ismerjük meg azokat az erőket is, amelyek e jelenségek mögött működnek. Bárki, aki külföldiként folyamatos kapcsolatokat akar kialakítani a világ leghatalmasabb és legjelentősebb filmiparával — az Egyesült Államokéval —, tudatában kell, hogy legyen: kivel is van dolga.

S bár a magyar partnerral való együttműködés színterei a legtöbb esetben nem a legnagyobb amerikai stúdiók, fontos, hogy azokat is megismerjük, hiszen ők állnak a filmipar csúcán. A jelenlegi állapotok szerint a legnagyobb amerikai filmstúdiók: Universal, Paramount, Warner Brothers, Disney, Columbia Pictures, 20th Century Fox, MGM, United Artists. Ezek után az úgynevezett „mini nagyok” következnek: a Canon, a de Laurentis, az Orion és a Tri-Star. S végül a

forgalmazási szférában ott találhatjuk a független forgalmazókat. Ezek a vállalkozások eltávolodtak és elkülönültek a hollywoodi szisztémától, egészen más alapokon, más rendszerben működnek. Közéjük tartozik a Cinecom, az Island Pictures, a Samuel Goldwyn Company, a Skouras Films, a New Yorker Films, az Atlantic Releasing, a New Line Cinema, a Spectra International és néhány más stúdió.

Rendes körülmények között, ha valaki az egyik stúdióval közös vállalkozásban készít el egy produkciót, több lehetőség kínálkozik arra, hogy milyen formában vegyen részt a munkában. A dolog elsősorban attól függ, hogy valamelyik nagyobb hollywoodi stúdió vagy az egyik „mini nagy”, vagy esetleg valamelyik független forgalmazó pénzeli-e a vállalkozást. A magyar közreműködő partnerrel minden esetben az illető stúdió egyik ezzel megbízott vezetője fog foglalkozni.

Emellett a megbízott hivatalnok mellett (tehát aki közvetlenül és folyamatosan kapcsolatban áll a külföldi partnerrel) az egész elképzelés megvalósításáért és összehangolásáért a producer felelős.

A producereknak különböző fokozatai vannak. Akadnak olyan producerek, akik igen nagy hatalommal rendelkeznek a filmiparban, akik alapvető üzleti kérdésekben dönthetnek és intézkedhetnek, és teljes egészében rendelkezhetnek a stúdió pénzeszközei (vagy a stúdiótól független pénzforrások) fölött. S akadnak persze olyanok is, akiknek kevesebb a filmgyártói tapasztalatuk, kisebb a gyakorlatuk, s ennél fogva a hatalmuk is kisebb, akik nem dönthetnek teljhatalommal a stúdió pénz- és egyéb eszközeiről. S végül akadnak olyan producerek is, akik újoncok a szakmában, s ebből adódóan még az előbbiekénél is kevesebb hatalommal rendelkeznek. Persze még ők is, ha elég tehetségesek, rátermettek, s a szükséges pénz is rendelkezésükre áll, értékes partnerek lehetnek mindenféle közös vállal-

kozásban. A lényeg az, hogy minél nagyobb hatalom van az amerikai producer kezében, annál nehezebb lesz a magyar partner számára az előnyös szerződési feltételek elérése. S minél kevesebb gyakorlattal és hatalommal rendelkezik az amerikai producer, annál valószínűbb, hogy a magyar partner számára kedvezőbb pénzügyi feltételek mellett köthetnek koprodukciós szerződést.

A filmes iparág következő fontos szereplője az ügynök. Elsősorban ő képviseli a közreműködő alkotókat: a színészeket, a forgatókönyvírókat, a rendezőket, az operatőröket és a producereket. És rendszerint az ő feladata, hogy megpróbálja összehozni a film alkotóit. Ő teremti meg a kapcsolatot a forgatókönyvíró, a rendező, a színészek és az általa képviselt producer között, s kész elképzelésekkel áll a stúdió vezetői vagy a filmet pénzelő intézmények képviselői elé. Az ügynököket gyakran vádolják azzal, hogy úgy alkudoznak ügyfeleik érdekében, hogy közben nincsenek is tekintettel tényleges kívánságaikra; kizárólag az érdeklői őket, hogy a lehető legmagasabb áron „adják el” klienseiket. Hogy ez igaz-e vagy sem, az most teljesen mellékes kérdés. A lényeg az, hogy ebben a filmgyártási rendszerben ahhoz, hogy megszerezzünk magunknak egy sztárt, hogy tehetséges embereket gyűjtsünk magunk köré, hogy jó rendezőt találjunk, nélkülözhetetlen az ügynökökkel való jó együttműködés.

Az ügynök nem azonos a szórakoztatóipari jogi szakértővel (*entertainment lawyer*). A jogi szakértő funkciója persze sok tekintetben részben fedi az ügynök tevékenységét, hiszen az ő egyik feladata is az, hogy az iparágban belül elősegítse a kapcsolatok megteremtését; igyekszik összehozni saját producereit és megbízóit más producerekkel, pénzügyi szakemberekkel, tehetséges művészekkel; azaz arra törekszik, hogy olyan forgatási terv alakuljon ki, amely az ő ügyfelei számára is

vonzó. De természetesen ő az, aki megfogalmazza és megszerkeszti a különböző megállapodások és szerződések szövegét, s részt vesz az anyagi ügyek megvitatásában, a forgalmazási kérdések tisztázásában. S végül ő az, aki tanácsot ad ügyfeleinek, hogy kivel milyen jellegű kapcsolatokat alakítsanak ki, s ő foglalkozik az üzlet pénz- és adóügyi vonatkozásaival is.

A filmipar megismerendő szereplői között igen fontosak a különböző szakmai szövetségek. A szakmai szövetségek valójában a filmgyártó ipar szakszervezetei. A három legfontosabb szakmai szövetség a Screen Actors Guild (filmszínészek szövetsége), a Writers Guild (forgatókönyvírók szövetsége) és a Directors Guild (filmrendezők szövetsége). Manapság Amerikában teljességgel elképzelhetetlen úgy megcsinálni egy filmet, hogy az ne tegyen eleget a SAG (Screen Actors Guild) minimális követelményeinek. És ugyanígy lehetetlen a rendezők szövetségének tagjai közül rendezőt szereznünk, ha nem teszünk eleget a DGA (Directors Guild of America) kívánásainak. E szövetségek igen nagy akadályokat gördítenek egy olyan független filmvállalkozás elé, amely szoros költségvetéssel dolgozik, s amely úgy próbálna meg filmet készíteni, hogy nem tesz eleget az alapvető szakmai szövetségi előírások minimális követelményeinek. A filmkészítőknek tehát mindenképpen össze kell ülniök a szövetségek képviselőivel, hogy megvitassák ezeket a kérdéseket.

A szakmai szövetségek egyezményeinek aláírói között ott találjuk a nagyobb filmforgalmazókat is. Ha tehát számolunk azzal, hogy filmünket majdan át fogjuk adni nekik forgalmazásra, nagyon fontos, hogy már a kezdet kezdetén eleget tegyünk a szakmai szövetségek előírásainak.

A filmforgalmazásról, az egész terület egyik legfontosabb szereplőjéről korábban már szót ejtettem. S mint említettem,

a forgalmazás a nagy stúdiók, a „mini nagyok” és a függetlenek kezében van. A forgalmazási feltételekkel kapcsolatos tárgyalásokról, a forgalmazás egyéb összefüggéseiről a későbbiekben még részletesebben is szó lesz.

Egy újabb szereplő a szintéren: a mozi-tulajdonos. Az Egyesült Államokban a filmszínházak tulajdonosai a forgalmazóktól többé-kevésbé elkülönülten dolgoznak. Bár az is igaz, hogy az utóbbi néhány év során a trösztellenes törvények szigorának enyhülése következtében újra kialakulóban van a forgalmazó és a mozi-tulajdonos valamiféle kombinációja, s a nagyobb mozihálózatok némelyikében egyre gyakrabban foglalkoznak forgalmazással is. Ezek ma még nem jelentenek számottevő forgalmazási potenciált az Egyesült Államokban, ám egy olyan szervezet, mint az United Film Distributors, amely több száz filmszínházat üzemeltet, magában rejtje azt a lehetőséget, hogy a trösztellenes törvények szigorának jelentős enyhülése nyomán bekerüljön a nagyobb forgalmazók közé.

És hát persze, amikor a filmes ipar szereplőivel foglalkozunk, sort kell kerítenünk a művészekre is — a rendezőkre és a színészekre. Nagyon gyakran találkozunk azzal a véleménnyel, hogy a film rendezői műfaj. S valóban, mind a Directors Guild of America alapszabályzata, mind az utóbbi húsz év amerikai mozgóképipari gyakorlata azt igazolja, hogy a filmgyártás legfontosabb alkotója a rendező.

A színészi tehetségnek akkor van jelentős szerepe, ha egy film forgatási programja számára sikerül megnyerni egy-egy népszerű és elismert sztárt; ez módfelett megkönnyíti a rendelkezésre álló pénzeszközökkel való önálló gazdálkodást, biztosítja a forgalmazók érdeklődését és az előzetes forgalmazási szerződések megkötését. Így van ez annak ellenére, hogy a harmincas évek sztárrendszere óta alapvetően megváltozott a helyzet.

Ma az Egyesült Államokban nem létezik olyasféle sztárrendszer, hogy egy maroknyi vezető színész uralná az egész terepet. Abban azonban mindenki egyetért, hogy egy ismert színész nagyban hozzájárulhat egy filmvállalkozás sikeréhez — még akkor is, ha alapvetően nem ő a siker letéteményese.

Növekvő igények

Az amerikai filmiparra napjainkban a növekedés jellemző, s az, hogy alkalmazkodik a megváltozott körülményekhez. Ez a növekedés és alkalmazkodás azzal függ össze, hogy egyre nagyobb az igény a legkülönbözőbb filmtermékekre, s hogy az új technika rohamléptekben hódítja meg ezt a területet is.

Az igénynövekedés mindenekelőtt annak a következménye, hogy az Egyesült Államokban jelentősen kiszélesedett azoknak az új médiumoknak a köre, amelyek filmtermékeket közvetítenek. Ezek között nagyságrendileg a kábeltelevízió és az otthoni videózás áll a vezető helyen. A kábeltelevízió lépésről lépésre behálózza az egész országot. Az Egyesült Államok legfontosabb térségeiben kialakultak azok a kábelrendszerek, amelyek révén a különböző televíziós hálózatok műsorai, illetve az előfizetéses kábeltelevíziós adások foghatók. Ehhez jön aztán még az, hogy jelenleg az Egyesült Államokban a tévékészülékkel rendelkezők — ez a réteg az ország lakosságának több, mint 80 százaléka — mintegy 35 százaléka videokészülékkel is van. A különböző előrejelzések szerint öt éven belül ugyanannyi embernek lesz képmagnója, mint ahánynak ma tévékészüléke van. Az „étvágy” tehát egyre csillapíthatatlanabb.

A növekvő filmigény másik szférája a mozi — az Egyesült Államokban ugyanis a filmvetítési helyek száma is gyarapodik. Figyelemre méltó jelenség, hogy a filmszínház-tulajdonosok fokozatosan „le-

bontják” azokat a mozimonstrumokat, amelyek 800—1500 néző befogadására is alkalmasak, s négy-öt kisebb kamaramozit alakítanak ki belőlük, esetenként 100—400 néző számára.

A növekvő filméhség legnagyobb haszonélvezői a független filmproducerek. Számukra ugyanis lehetőség kínálkozik arra, hogy olcsóbban gyártsanak filmet. Egy-egy önálló vállalkozásban elkészített filmet a függetlenek a szokásosnál egymásfél millió dollárral kevesebb költséggel tudnak létrehozni.

Elébe menve az említett növekvő igénynek, a független filmproducerek közül nagyon sokan keresik az útját annak, hogy milyen módon tudnák biztosítani a szükséges pénzt filmvállalkozásaikhoz. És közben természetes, hogy eljutnak a lehetséges tengerentúli partnerekhez is. Az amerikai producerek és a tengerentúli partnerek együttműködésének bővülése elsősorban az együttműködésből fakadó anyagi előnyökkel magyarázható. Egy-egy stúdióban készült film átlagos gyártási költsége 11 millió dollár körüli összeget tesz ki. Ha ehhez hozzászámítjuk, hogy a gyártási költségekre még rájön 5—7 millió dollárnyi reklámköltség, megállapíthatjuk, hogy egy-egy nagyobb stúdióban készült film annyiba kerül, mint amennyi egy átlagos kisvállalkozás évi jövedelme az Egyesült Államokban. Egy-egy olyan film előállítása viszont, amelyet legalább részben valamelyik jelentősebb független filmforgalmazó pénzel, rendszerint nem kerül többre 4—6 millió dollárnál. Egy kisebb önálló vállalkozó pedig, aki az amerikai filmforgalmazók pénzügyi forrásainak igénybevétele nélkül készíti el egy filmet, kijön félmillió és 3—5 millió közötti összegből.

Mindezeket a körülményeket figyelembe véve — már ami a költségek leszorítását illeti — a külföldi koprodukciós partnerekkel való együttműködésből az amerikai filmgyártóknak jelentős hasznuk származhat. Persze az amerikai pro-

ducer, miközben külföldi koprodukciós partnereket keres (s természetesen ez vonatkozik a magyar filmekre is), annak is utánanéző, hogy ezek a külföldi filmek mit produkáltak az elmúlt évek során; értesüléseket szerez a műszaki állomány helyzetéről és minőségéről, operatőrökről, kameramanokról, rendezőkről és másokról. S arra is sort kerít, hogy a különböző rögzítő és filmfelvevő berendezések, stúdiók állapotát megvizsgálja. A fentiek egyik vagy másik vonatkozásában a magyar filmipar ugyancsak felveheti a versenyt a kelet-európai országok filmiparával, de nem marad le a nyugat-európai országok (mondjuk a Német Szövetségi Köztársaság vagy Franciaország) filmipara mögött sem.

Abban az esetben, ha a külföldi koprodukciós partner egy elismert és nemzetközileg is jegyzett rendezőt, színészsztárt vagy zeneszerzőt is szállít az amerikai producernek, az együttműködést még könnyebb tető alá hozni. Mindezek mellett persze az amerikai koprodukciós partner arra is figyelemmel van, s biztosítékokat is megkíván ezzel kapcsolatban, hogy a pénz konvertibilis legyen, és a forgatás idején rendelkezésre álljon, s hogy a magyarországi forgatás kifogástalan minőségben a megszabott határidőkön és költségvetési kereten belül történjen meg. Mindezek tekintetében az amerikai producerek bizalmát a magyar filmgyártási hagyományok és tapasztalatok eleve biztosíthatják.

Az amerikai producer azt is megkívánja, hogy olyan szerződést kössenek a magyar filmekkel, amelynek értelmében a különböző fizetési ügyletek lebonyolítását a magyar fél akár egy letéti megállapodás, akár a Magyar Nemzeti Bank garanciái révén biztosítja.

Végezetül minden olyan problémát, amelyet a magyar szakszervezeti és szakmai szövetségek vehetnek fel, meg kell vitatni az amerikai filmvállalkozóval, s

az összes érdekelt fél számára kielégítő módon kell elrendezni.

Összegezve mindezt megállapíthatjuk, hogy elsősorban a következő szempontokat veszi figyelembe egy amerikai producer, ha magyar filmekkel koprodukciós vállalkozásra készül: gazdasági megfontolások; a magyar filmipar általános helyzete; a szolgáltatások mibenléte és minősége; a technikai felszerelések és a műszaki személyzet; biztosítékok arra, hogy a forgatás a megfelelő színvonalon, a szerződésekben megszabott határidőkön belül és a költségkeret túllépése nélkül bonyolódik le; a pénzeszközök konvertálhatósága és garancia a kifizetések biztosítására; a szakmai szövetségek és szakszervezetek által támasztott követelmények megnyugtató rendezése.

A tárgyalások megkezdése

Ezek azonban csupán előzetes feltételei annak, hogy magával a koprodukciós vállalkozással kapcsolatban bármiféle konkrét megállapodásra juthassanak, hogy az elkészítendő filmre vonatkozó konkrét tervekről tárgyalhassanak.

E folyamat legeslegelső lépése az, hogy a magyar partner vezető képviselői az amerikai producerrel és stábjával személyesen megvitassák, meg lehet-e valósítani a tervezett filmet. Magától értetődik, hogy a tervezett filmnek olyannak kell lennie, amelyet Magyarországon is el lehet készíteni, a magyar filmgyártás eszközeinek felhasználásával. S ha ez tisztázódott, akkor jöhet a következő lépés: a közös vállalkozás kereteinek kidolgozása.

Tudjuk, hogy az amerikai producerek nagy általánosságban azért választják koprodukciós partnerül a legtöbb kelet-európai ország filmgyártóit, mert a külföldi partner vállalja a film gyártásának vonal alatti költségeit (*below the line costs*). Azt, hogy mennyi lesz a vonal alatti költség, s hogy ez a teljes költségve-

tés milyen hányadát teszi ki, filmje válogatja. Függ ez attól is például, hogy mennyit tesznek ki a vonal feletti (*above the line costs*) költségek, ezek viszont nagyon nagy mértékben annak függvényei, hogy mennyit kell fizetni a közreműködő alkotóknak: a rendezőnek, a forgatókönyvíróknak, s hogy a vonatkozó jogok megszerzése mennyibe kerül. A vonal alatti költségek összköltségvetéshez viszonyított százalékos aránya függ továbbá a speciális effektek mennyiségétől, a szereplők létszámától, a helyszínek számától és így tovább. Ennélfogva azt meghatározni, hogy filmünk elkészítése során mennyi lesz a vonal alatti költség, illetve ennek a teljes költségvetéshez viszonyított aránya, a forgatókönyv és a teljes filmterv ismerete nélkül lehetetlen.

Annak meghatározásakor, hogy mi tartozik a vonal alatti költségek körébe, s mi nem, meg kell vitatnia az összes felmerülő kérdést a magyar partnernek és az amerikai producernek, s kölcsönös egyetértésre kell jutniuk. Az olyan kérdések, mint például hogy mennyi lesz a magyarországi napidíj, hogy ki fedezi a Magyarországra utazás költségeit, hogy a magyarországi helyszínekre való utaztatás kinek a feladata, hogy mi a helyzet a Magyarországon kívüli forgatások helyszíneivel kapcsolatban, aztán a szállodai elhelyezés, a különböző biztosítások megkötésének kérdései mind olyan dolgok, amelyekről a tárgyalások során el kell döntenie, hogy beleszámítanak-e a vonal alatti költségekbe, vagy sem. A fontos itt is az, hogy a felek kölcsönösen egyetértsenek.

Ugyanígy pontosan, részletekbe menően meg kell határozni (s mind a két félnek jóváhagyólag tudomásul kell vennie), hogy mi az, ami viszont a vonal feletti költségekhez tartozik. A vonal feletti keretbe egyébként hagyományosan beletartoznak a különböző jogdíjak, akár eredeti könyvről van szó, akár valamely regény átdolgozásáról, akár egy

már meglévő mű folytatásáról, újrafeldolgozásáról, akár egy eredeti ötlet, treatment vagy forgatókönyv megírásáról. Aztán idetartozik az alkotó jellegű munkát végzők (a producer, a rendező, a fontosabb sztárok) díjazása. A többi színész és a statisztéria fizetését a vonal alatti költségek között szokták elszámolni.

Ezeknek az összegeknek a meghatározásakor tudatában kell lennünk annak, hogy az amerikai producert megkötik bizonyos rendelkezések. Gondoskodnia kell arról, hogy a színészek és a rendező megkapják legalább a minimumát annak az összegnek, amit színészek esetében a Screen Actors Guild, a rendező esetében pedig a Directors Guild of America megszabott. A magyar partner szakértőinek nem árt alaposan tájékozódniuk ezeknek a szakmai szövetségeknek az előírásaiban, hiszen csak így tudhatják: mire számíthatnak a különböző költségek és kiadások kalkulációja során. Ráadásul a magyar félnek jó tudnia arról is, hogy a színészek és a rendező honoráriumának ügyét nagyon gyakran az illető színész vagy rendező ügynöke intézi. Az ügynök persze felhatalmazhatja a producert arra, hogy megállapodást kössön megbízója honoráriumának ügyében.

A költségvetési kérdések mellett is fontos a magyar filmgyártók számára, hogy megfelelő forgatási és gyártási ütemterv készüljön, beleértve a gyártás előkészítő szakaszát és az utómunkálatokat is. Mindezek lényegbe vágó szempontjai a koprodukciós vállalkozásnak, és rendes körülmények között az amerikai producer és a magyar filmgyártók által megkötött szerződéseknek a gyártáselőkészítés ütemtervére, a forgatás tényleges időtartamára, a vágás ütemezésére vonatkozó utalásokat is kell tartalmazniuk, s az amerikai producernek a film befejezésének, a kész kópia rendelkezésre bocsátásának időpontjára vonatkozó kötelezettségvállalásait úgyszintén. S jöllehet

mindezek a kérdések alapvető fontosságúak, s a magyar filmesekkel kötött megállapodásban az amerikai producernek kötelezettséget kell vállalnia a költségvetéssel és a gyártás ütemezésével kapcsolatban, rendes körülmények között ő az, aki megszabja a költségvetés és az egész vállalkozás kereteit. A magyar filmgyártók számára az jelenti a biztosítékot, hogy közösen elfogadott költségvetési terv készült, s ez lehet az előfeltétele annak, hogy egyáltalán belemenjenek egy közös vállalkozásba valamely amerikai producerrel.

Magától értetődik, hogy a magyar producernek foglalkoznia kell magával a forgatókönyvvel is. Fontos, hogy elolvassa és tisztán lássa főleg azokat a részleteket, amelyek hatással lehetnek a helyszíni forgatásokra és a forgatási költségek alakulására. Ennél fogva a forgatókönyv első változatát felül kell vizsgálnia, meg kell tennie észrevételeit, s el kell döntenie, hogy egyáltalán vállalkozik-e a koprodukcióra az amerikai producerrel a szóban forgó könyv megfilmesítése érdekében; a végleges forgatókönyvet a magyar partnernek is el kell fogadnia.

A következő lépésben a feleknek meg kell állapodniuk a rendező kérdésében, s dűlőre kell jutniuk a gyártási ütemterv konkrét megvalósításának ügyében.

Említettük már, hogy az Egyesült Államokban a filmgyártást a rendező műfajaként tartják számon. A rendező az amerikai filmipar legeslegfontosabb személyisége, ő határozza meg, hogy a filmet miképpen fogják forgatni. Az alkotói jellegű döntések a rendező kezében vannak, s ő mondja ki a végszót is a film befejezésekor; a Directors Guild of America alapelveinek szellemében a film teljes elkészültéig (a vágást, a zenét és az utószinkront is ideszámítva) a rendező irányítja a munkát, s döntéseibe, utasításiba senki nem szólhat bele. A későbbiek során aztán a producer azt csinálhat az elkészült filmmel, amit akar. A rendező

által készre vágott filmet átalakítani azonban mérhetetlenül költséges mulatság, majdnem mindig arra vezet, hogy a költségvetési keretet túllépik, s ez az egész vállalkozást veszélybe sodorja.

Mindezzel, amit itt elmondtam, eleve feltételezem, hogy amerikai rendezőről s a Directors Guild of America tagjáról van szó. Ám ez nem mindig és nem szükségszerűen van így. Az adott filmtől és az adott témától függően egy önálló amerikai producer abban is megállapodhat magyar koprodukciós partnerével, hogy a filmet, mondjuk, egy tekintélyes és tapasztalt, a forgatást angolul is irányítani tudó magyar rendezőre bízza. Ha a magyar filmgyártónak az a kívánsága, hogy a szóban forgó filmet magyar rendező rendezze, ajánlatos ezt az óháját minél előbb felvetnie az amerikai producer előtt. Azt azonban el kell mondanom, hogy az amerikai producerekkel lebonyolított koprodukciók során minden olyan feltétel, amit az esetleges magyar rendező támaszt, hátráltatja a szerződés megkötését. Az amerikai producer rendes körülmények között szembe is szegül az ilyen kívánságokkal, tudniillik ő rendszerint már előre kigondolt magának egy rendezőt, s úgy fog bele a tárgyalásokba, hogy a rendező neve ott van a tarsolyában, illetve már meg is bízott valakit a rendezői munka ellátásával.

A közös munka előfeltételei

Miután az amerikai producerrel egyetértésre jutottunk a rendező személyét illetően, a következő megoldandó feladat a közös munka konkrét megszervezése s azoknak a feltételeknek a megteremtése lesz, amelyek alapján az előkészítés és a forgatás a gyártási terv szerint megkezdődhet. Mint már korábban is rámutattam, bármiféle közös vállalkozás során ezeket az ügyeket is kölcsönös egyetértéssel kell tisztázni. Vannak ugyanis olyan előfeltételek, amelyekkel a magyar part-

nernek tisztában kell lennie azért, hogy a forgatás csak akkor indulhasson meg, amikor a kockázat a legcsekélyebb.

Az első ilyen előfeltétel az, hogy a forgatás csak akkor kezdődhet meg, amikor a film elkészítéséhez szükséges összes pénz a rendelkezésünkre áll, mégpedig készpénzben, vagy kielégítő bankgaranciákkal rendelkezünk, hogy igényeink szerint felhasználhassuk. Vonatkozik ez mind a vonal alatti, mind a vonal feletti költségekre. Az olyan költségvetési tételeknek, mint a filmnyersanyag, a repülőjegyek stb. kézben kell lenniök, a pénzeszközöknek pedig vagy kötelezvények formájában, vagy külön számlán hitellel, illetve letét formájában rendelkezésre kell állniok, hogy a magyar partner biztos lehessen benne, hogy a pénz megvan, és valóban felhasználható. A készpénz és a hitellel helyett (amelyek biztosítják a magyar partner számára az egyszerű pénzkézelt) az is elképzelhető, hogy a pénzek kifizetésére valamely jó hírű amerikai pénzintézet vállal kötelezettséget, vagy a filmipar valamelyik olyan intézménye, amelynek hitele van a magyar filmgyártók előtt.

Ilyeténképpen a legelső előfeltétel az, hogy a magyar partner bonyodalmak nélkül hozzájuthasson a felhasználható pénzeszközökhöz, tudniillik az ilyen független produciók számára a legnagyobb katasztrófát jelentheti, ha úgy kezdi el a munkát, hogy a pénz nem áll azonnal rendelkezésre.

A következő ügy, aminek a végére kell járnunk a közös vállalkozás megkezdése előtt, az, hogy rendben vannak-e a szükséges garancialevelek. Az amerikai producer teljesen jogszerűen megkívánhatja magyar partnerétől, hogy bemutassa azt a garancialevelet, amelyet a Magyar Nemzeti Bank vagy más pénzintézet állított ki a forgatási költségek fedezésére. A körülményeket tekintve ez egyáltalán nem helyteleníthető eljárás. Ugyanakkor persze a magyar partnernek sem róhatja

fel, ha ő viszont az amerikai producertől kívánja meg, hogy bemutassa azt a garancialevelet, amely szavatol a költségvetés őt terhelő részének fedezetéért.

Amit itt hangsúlyozni szeretnék, az az, hogy a közös munkát, a pénzek utalását, a megbízások kiadását a magyar partnernek semmiképpen sem szabad megkezdenie az előtt, mielőtt meggyőződött volna, hogy az amerikai producer a költségvetés őt terhelő összegével — akár készpénzben, akár betét formájában, akár kezesek által szavatolva — valóban rendelkezik.

Ezenkívül a koprodukciós vállalkozás munkálatainak megkezdése előtt a magyar partnernek arról is meg kell győződnie, hogy a film sztorijának, illetve a forgatókönyvnek a szerzői jogi vonatkozásai megnyugtató módon elrendeződtek-e. Szakértőkkel kell ellenőriztetni a szerzői jogilag védett művek regiszterében, hogy az amerikai producer valóban beszerezte-e az egész világra szólóan a szükséges szerzői jogi engedélyeket, beleértve a kiegészítő és a járulékos jogokat is.

Mielőtt rátérnénk a konkrét pénzügyi feltételek és a profitfelosztás kérdéseire, szóba kell hoznunk néhány olyan, a közös vállalkozásokkal kapcsolatos momentumot, amelyről a magyar partnernek szintén tudnia kell. Ezek közé tartozik például az amerikai producernek az a kötelezettsége, hogy a különböző esetleges tévedések és mulasztások esetén is biztosítani kell a forgatási terv megvalósítását. Megfelelő óvintézkedéseket kell tennie az esetleges perek ellen, amelyeket a szerzői jogok megszegése, a személyiségi jogok megsértése, rágalmozás és egyéb címen indíthatnak ellene. Ráadásul különböző szavatossági biztosítások megkötésére is szükség van. Magyarországi viszonylatban ezek az ügyek nyilvánvalóan a magyar partnert terhelik. De ha például más-más ország illetékeségi körébe tartoznak a forgatási és az utómunkálatok, az is meg kell határoz-

ni, hogy ilyen esetben kinek a feladata a szükséges szavatossági biztosítás megkötése. Aztán negatívbiztosítást kell kötni például a negatív esetleges elvesztése esetére. Rendes körülmények között az amerikai producer igényli a hasznos hang felvételét a magyarországi forgatás alatt. Ez persze nem jelent problémát a magyar partnernek. Azt azonban, hogy ki fizeti a hasznos hangfelvétel és az amerikai technikus szakemberek költségeit, a kezdet kezdetén tisztázni kell. Az ezekre vonatkozó tárgyalások során egy megfelelő és kölcsönösen elfogadható vis mai-or-megállapodást is meg kell kötni.

A magyar partner nem kerülheti meg azokat a kérdéseket sem, amelyek az utómunkálatokkal kapcsolatban vetődhetnek fel. Itt olyasféle ügyekről lehet szó, mint például az, hogy mi a magyar fél szállítási kötelezettsége a forgatás során, s mikorra kell átadnia a nyersvágott filmet; hogy miből is áll ez az átadás; hogy az utómunkálatok során kinek a feladatkörébe tartozik a vágás, s hogy milyen kapcsolatban álljon egymással a rendező és a vágó. Végezetül dönteni kell a más nyelvekre való szinkronizálás kérdésében is.

A legtöbb esetben az amerikai producer lesz az, aki a filmet véglegesen jóváhagyja, az utómunkálatokért felelős személy pedig — aki rendszerint a vágót is kiválasztja — a rendező. A magyar partner számára itt egy a fontos: győződjék meg arról, hogy az utómunkálatok különböző fázisainak dátumai megfelelőképpen benne legyenek az ütemtervben, s ott szerepeljen az elkészült kópia átadásának időpontja is. S el kell érni, hogy beleszólási joga legyen a vágási munkálatokba.

Költségek és pénzforrások

Most pedig lássunk hozzá a magyar partner és az amerikai producer közötti pénzügyi kérdések részletes áttekintéséhez.

Amint már erről szó volt, a magyar partner a koprodukció során kötelezettséget vállal a vonal alatti költségek fedezésére a gondosan ellenőrzött és kölcsönösen jóváhagyott költségvetés előírásainak megfelelően, s azoknak az ugyancsak gondosan kidolgozott és megfelelőképpen meghatározott elveknek az alapján, amelyek leszögezik, hogy pontosan mi is tartozik a film vonal alatti költségeinek körébe.

Ennek fejében a magyar partner jó néhány dolgot kiköthet magának a tárgyalások során. Az egyik ilyen dolog például az — és ez az amerikai producer számára természetes —, hogy a forgatás során felhasznált nyersanyag majdnem mindig 35 milliméteres színes filmmel történik, ez az amerikai producer részéről jelentős pénzügyi hozzájárulásnak minősíthető. Az erre vonatkozó megállapodást a magyar fél teljes biztonsága érdekében egyértelműen kell megfogalmazni. A másik ilyen dolog az, hogy a magyar partner a szokásos körülmények között kikötheti magának, hogy az amerikai producer a vonal alatti költségek fedezésére készpénzelőletet fizessen, amit aztán majd az amerikai fél levon a jövőendő haszonból. A vonal alatti költségekre folyósított készpénzelőlet eléggé tipikus jelenség a kelet-európai országokkal lebonyolított koprodukciós vállalkozások során. Én magam például éppen mostanában vettem részt egy olyan koprodukcióban készülő film ügyeinek intézésében, amelyek során a szóban forgó kelet-európai ország filmgyártói a vonal alatti költségek fedezésére egy mérsékelt összegű készpénzelőletet kaptak. Az azonban, hogy ez a készpénzelőlet-ügylet létrejön-e, s hogy az előleg minden esetben a szükséges mértékű-e, megegyezés kérdése. Függetlenül a szóban forgó film jellegétől, a teljes költségvetés nagyságától, de attól is, hogy milyen nagyságrendűek a magyar partner lényeges vonal alatti költségei; és persze egyéb feltételektől és körülmé-

nyektől is. Attól például, hogy a magyar partner mennyire makacsul ragaszkodik igényeihez, mert hiszen a tárgyalások során lényegesen csökkentheti kívánságait, sőt le is mondhat készpénzelőleg-igényeiről. Az amerikai dollárban megkapott készpénzelőleg azonban nyilvánvalóan nagyon fontos és hasznos lehet a magyar filmipar számára.

A harmadik fontos téma, amit a tárgyalások során tisztázni kell, az, hogy a világ különböző térségeiben való forgalmazás profitjából milyen részesedés illeti meg a magyar partnert. A filmforgalmazás szempontjából a világ néhány nagyobb térségre osztható fel. Az intervíziós országok viszonylatában a legtöbb amerikai producer a forgalmazói jogokat, a forgalmazás irányítását és ellenőrzését teljes egészében, az ezekből az országokból származó bevételt száz százaléokban átengedi a magyar partnernek. Rendes körülmények között az amerikai producerek az összes többi térségtől elkülönítve kívánják kezelni az Egyesült Államokat és Kanadát. E két ország esetében az amerikai filmproducer rendszerint ragaszkodik a legmagasabb profitrészesedéshez.

Valószínűleg felfigyeltek rá, hogy itt a „profit”, nem pedig a „bevétel” kifejezést használtam. Ez az ügy a tárgyalások újabb sarkalatos pontját alkotja. A kérdés az, hogy vajon az intervíziós országokon kívüli forgalmazásból származó profitnak a magyar partnert megillető hányadát a magyar partner csak akkor kaphatja-e meg, amikor már az amerikai beruházók befektetése (amely előzetes eladásokat nem feltételezve, egyenlő a költségvetés mínusz a vonal alatti költségek összegével) megtérült. Ez bizony olyan dolog, amit meg kell vitatni. Az amerikai beruházók többsége ugyanis ragaszkodik ahhoz a feltételhez, hogy minden más részesedési kifizetést megelőzve először ő kapja vissza befektetett pénzét. Erre az ellentétre olyan áthidaló megol-

dást lehet találni, hogy, mondjuk, a magyar partnernek a profitból való részesedése csak az Egyesült Államok piacára vonatkozik: a világ többi térségében való forgalmazás után (beleértve Nyugat-Európát és Japánt is) a magyar partner a bevételből részesedik, nem pedig a profitból.

Ugyancsak egyezkedés tárgyának kell tekinteni azt is, hogy az amerikai producer és a magyar filmgyártó miképpen osztja meg a nyugat-európai forgalmazás bevételein. Mint már rámutattunk, a tárgyalások során itt is figyelembe kell venni azt, hogy az amerikai befektetők megkívánják-e, hogy a magyar partner részesedésének kifizetése előtt megkapják követeléseiket. Általában az szokott történni, hogy a kelet-európai partnerek számukra sokkal kedvezőbbnek tartják az amerikai és a kanadainál a nyugat-európai forgalmazásból származó részesedést.

A külföldi filmek forgalmazása szempontjából a negyedik fontos térségnek Japánt és Ausztráliát tekintik (néha külön kezelve a két országot). A százalékos részesedés kérdését itt is külön meg kell vitatni.

Végül a filmforgalmazás szempontjából Afrikát, Dél-Amerikát és az eddig nem említett ázsiai országokat egy kalap alá véve, a világ egyéb országaiként tartjuk számon őket. Rájuk egy hallgatólagosan tudomásul vett elv vonatkozik: a részesedés százalékaránya a film jellegétől, a produkció költségeitől, a közreműködő művészek „nagyságrendjétől” és hasonlótól függ.

Vagyis a filmforgalmazás szempontjából a világ öt nagyobb térségre osztható: az intervíziós országok; az Egyesült Államok és Kanada; Nyugat-Európa; Japán és Ausztrália; s végül a többi ország.

Az eddigiekben gyakran utaltam az amerikai tőkebefektetőkre. Rendes körülmények között az amerikai producer, ha növelni akarja érdekeltségét a vállalkozásban, a pénzforrások felkutatásának

négy vagy öt különböző útját választhatja, és egy-egy film esetében ezek valamelyikét (esetleg mindegyikét) kell végigjárnia.

Az első ilyen járható út a magánberuházók támogatásának megszerzése. Az így létrejövő társulás rendszerint az úgynevezett *limited partnership* formájában valósul meg, és azzal jár, hogy az amerikai producer a saját profitjából megfelelő részesedést biztosít a tőkebefektetőknek.

A magánbefektetések másik formája, amelyet az amerikaiak adókedvezményes befektetésnek (*tax sheltered investment*) neveznek, azért vonzza a befektetőket a filmiparhoz, mert pénzük ily módon való elhelyezése bizonyos adózási előnyökkel jár.

Az amerikai befektető mindkét esetben kizárólag az amerikai producer profitjából kap részesedést, igényei nem érintik a magyar partner profitrészesedését.

A harmadik lehetőség az amerikai producer számára, ha pénzforrásokhoz akar hozzájutni, az amerikai filmforgalmazókkal kötött megállapodás. Vagyis a producer mintegy előre eladja a majdan elkészülő film forgalmazási jogait.

Jómagam mostanában két olyan tranzakcióban vettem részt, amely erre az utóbbi eljárásra lehet példa:

Az egyik esetben az amerikai független filmforgalmazó kötelezettséget vállalt arra, hogy állja a költségvetési kiadások egyharmadát. Ennek fejében megkapta az összes médiumra vonatkozó exkluzív forgalmazási jogot az Egyesült Államok és Kanada területére; azt a jogot, hogy a nyugat-európai forgalmazásból származó bevételekből elsőként az ő követeléseit elégítsék ki; s a producer profitjából is kapott kisebb részesedést.

A másik ilyen tranzakció során az amerikai producer el tudta érni, hogy az amerikai filmforgalmazó úgynevezett „negatív átvételi” (*negative pick up*) garanciákat adjon (ennek lényegét a későbbiekben még részletesebben is kifejtem) a

produkciónak teljes költségvetésére és a producer magánberuházási forrásokból teremtette elő a „negatív átvétel” leszámítolása következtében hiányzó összeget. E tranzakció során a forgalmazó megkapta a forgalmazási jogokat, és profitrészesedése is jelentős mértékű volt.

Az amerikai producer negyedik lehetősége a filmhez szükséges összegek előteremtésére bizonyos jogok előzetes kiárusítása. Az egyik film számára például (amelynek forgatása az én jelenlegi beszámolómat megelőző három hónap során fejeződött be) úgy szereztünk pénzt, hogy a filmet előre eladtuk az angol televíziónak, majd amikor a költségvetés elkészült, még a német televízióval is sikerült előzetes szerződést kötnünk. Az így megszerzett pénz persze mindkét esetben meglehetősen szerény összegű volt, ám lehetővé tette az amerikai producer számára, hogy előteremtse azt az összeget, amihez magánforrásokból nem tudott hozzájutni.

Végül az is járható út az amerikai producer számára, ha részesedését a költségvetésben növelni akarja (s ez valójában ugyanannak az éremnek a másik oldala), hogy a közreműködő művészekről (beleértve a rendezőt is) fizetési haladékot kér.

A pénzforrások megszerzésének ezek a módjai persze az amerikai producer számára előnyöket és hátrányokat is jelentenek, s ezek az előnyök vagy hátrányok a magyar partnerre is kihatással lehetnek. A filmek előzetes eladása jelenleg olyan módszernek látszik, amely nem jár a profitrészesedés csökkenésének kockázatával. Ám egy filmet úgy eladni, hogy még a forgatása sem kezdődött meg, rendszerint azzal jár, hogy kevesebbet kapunk érte, mint amennyit akkor kapnánk, ha már az elkészült filmet ajánlhatnánk fel a forgalmazónak. Az előzetes eladással elveszítjük azt az előnyünket, amelyet öntudattal élvezhetnénk, ha kijelenthetnénk: „a filmet az önök pénze nélkül is meg tudjuk csinál-

ni”, és elveszítjük azt a lehetőségünket, hogy egy olyan kész filmet mutassunk be „vásárlónknak”, amely az ő érdekeltségi területén valóban kelendő lehet. Mindezek ellenére az előzetes eladások magabiztossá tehetik a magyar partnert olyan szempontból, hogy a készülő film értékeinek a többi forgalmazó is könnyebben hitelt adna.

Végezetül azoknak a pénzüsszegeknek a kezelésére, amelyeket az amerikai producer magánberuházóként előteremtett, az Egyesült Államokban szigorú és részletes előírásokat tartalmazó rendszabályok és törvények vonatkoznak. Ezek az értékpapírokra vonatkozó rendelkezések megkövetelik, hogy az egész vállalkozásról részletekbe menő bevallás készüljön, amely tartalmazza az együttműködő partnerrel kötött összes megállapodást s az ezekben levő szerződési feltételeket is. A magyar partner érdeke, hogy hozzájusson az amerikai producer által kiállított, a közös vállalkozásra vonatkozó valamennyi bevallási nyilatkozat vagy bizalmas emlékeztető egy-egy példányához. És fontos, hogy a magyar partner átnézzék ezeket a jegyzékeket, még mielőtt a befektetők megkapnák őket.

Összefoglalva mindezt: az amerikai producernek, amikor a koprodukciós vállalkozás ügyeinek megvitatása végett a tárgyalóasztalhoz ül magyar partnerével, a következőket kell előterjesztenie, illetve teljesítenie: az első és legfontosabb dolog, hogy az amerikai producer letegye az asztalra a vállalkozás finanszírozásához szükséges összeget, akár készpénzben, akár hitelt érdemlő bankgaranciák formájában; a második az, hogy az amerikai producer igazolja a szerzői jogi kérdések megnyugtató elrendezését; a harmadik dolog az, hogy rendes körülmények között az amerikai producer hoz magával egy olyan szerződést, amelyet ő kötött meg valamelyik filmrendezővel; a negyedik az, hogy az amerikai producer néhány olyan megállapodást is hoz ma-

gával, amelyeket színészekkel kötött; az ötödik az, hogy az amerikai producer bemutatthat már olyan szerződéseket is, amelyekben a leendő filmet bizonyos térségekben előre eladta forgalmazásra; a hatodik pedig annak a befejezési garanciavállalásnak a megszövegezése, amelyet a magyar partnernek kell aláírnia, s amely az amerikai producernek nyújt biztosítékot arra az esetre, ha a forgatási költségkeretet túllépnék.

Amikor ezekben a kérdésekben teljes egészében megállapodásra jutottak, az utolsó megbeszélendő ügy az lesz, hogy szerződésbe foglalják a leendő film forgalmazására vonatkozó megállapodásukat.

Forgalmazási megállapodások

Mint már szó volt róla, az intervíziós országokat az amerikai producer mindeztől átadja a magyar partnernek. Ebben a térségben a magyarok irányítják a film forgalmazását, s megtarthatják a bevételek száz százalékát. Az intervíziós országokon kívüli térségekre vonatkozó forgalmazási megállapodások megkötése az amerikai producer hatáskörébe tartozik. Mindazonáltal nagyon fontos, hogy a magyar partner tudjon róla, hogy mit tartalmaznak ezek a forgalmazási megállapodások, s hogy a különböző médiumokra, térségekre és jogokra vonatkoztatva miféle előnyökkel és hátrányokkal járnak.

Ami az Egyesült Államokban hatályos filmforgalmazási egyezményt illeti, ez öt olyan főbb esetet tárgyal, amelynek alapján a forgalmazási megállapodás megköthető, s mind az öt esetben más és más kikötéseket és feltételeket kell tartalmaznia a megállapodásnak.

Az első eset az, amikor a filmprodukció költségeinek jelentős hányadát a forgalmazó vállalat finanszírozza. Nyilvánvaló előnye ennek az amerikai producer számára az, hogy az ő költségvetési hoz-

zájárulását nagy részben vagy teljes egészében egy valaki biztosítja: az amerikai forgalmazó. Ez a fajta megállapodás, amelyet többnyire a nagyobb stúdiók vagy a „mini nagyok” esetében szoktak megkötöni. Olyan szituációban, amelyben a producernek nincs koprodukciós partnere, a stúdió felkarolhatja és finanszírozhatja az egész vállalkozást. A magyar koprodukciós partner számára ebben a helyzetben az okozhatja a legnagyobb gondot, hogy az amerikai forgalmazó, hogy visszakapja befektetett pénzét, a maga számára előnyösebb feltételeket szabhat meg a forgalmazási megállapodásban, és ragaszkodik a nagyobb profitrészesedéshez is.

A második esetben, amely másfajta forgalmazási megállapodás megkötését teszi szükségessé, a forgalmazó vállalat csak kiegészíti a producer rendelkezésére álló pénzeszközöket. A forgalmazó vállalat még ebben az esetben is olyan helyzetben van, hogy számára előnyös feltételekkel kötheti meg a forgalmazási megállapodást, s ragaszkodhat ahhoz, hogy a befektetőkéhez hasonló mértékben állapítsák meg profitrészesedését.

A harmadik esetben az amerikai producer csak kötelező érvényű forgalmazási megállapodást köt a filmforgalmazóval, de nem kap tőle előleget. Ez azonban csak olyan helyzetben fordul elő, amikor a magánbefektetők, hogy pénzüket biztos helyen tudják, megkívánják a forgalmazási garanciákat. Ilyenkor a magántőke hiánytalanul fedezi a teljes költségvetést.

Ebben az esetben az amerikai producernek lehetősége van arra, hogy számára méltányosabb megállapodást kössön a forgalmazóval. Olyan megállapodást, amely alacsonyabb forgalmazási díjtételeket szab meg, garanciákat vállal a reklámozásra, a propagandára és esetleg még területileg is korlátozza az amerikai forgalmazó jogait.

A forgalmazási megállapodás létrejöt-

tének negyedik esete az, amikor a filmforgalmazó az úgynevezett „negatív átvételt” biztosítja. Ebben a helyzetben a forgalmazó kívül marad a filmgyártás alkotói jellegű mozzanatain, s az amerikai producernek a tárgyalások során még mindig méltányos forgalmazási díjtételek megállapítására kell törekednie. A „negatív átvétel” megköveteli az amerikai producertől, hogy aztán leszámítolási megállapodást kössön valamelyik pénzintézettel (rendszerint egy bankkal).

Ez a leszámítolás-ügylet pénzbe kerül a producernek, mivel a bank az alapkamatnál egy vagy két százalékkal magasabb kamatot számít fel, a leszámítolás fejében maga is részesedik egy vagy két százalékpont erejéig az üzletből, s a kamatlábak emelkedése esetére megkíván egy bizonyos tartalékalapot is. E tényezők eredményeként az amerikai producer nem kapja meg a „negatív átvétel” teljes összegét a leszámítolás során. S ismét hangsúlyoznom kell, hogy a „negatív átvétel” csak akkor kifizetődő eljárás az amerikai producer számára a vállalkozás finanszírozásához, ha más források is rendelkezésére állnak a diszkontálás következtében keletkező hiány pótlására.

Az ötödik s az amerikai producer számára a legelőnyösebb esete a forgalmazási megállapodás megkötésének, amikor a producer a filmet teljes egészében más forrásokból finanszírozza, s már az elkészült filmmel állhat a forgalmazók elé. Ebben az esetben az amerikai producer a leghatásosabb ütőkártyát tartja a kezében — magát a filmet. Ezzel egyszerűsre mind azt is kimutatja a forgalmazónak, hogy órá a film elkészítéséhez nincs rászorulva. És nem elhanyagolható szempont, hogy ha ilyenkor köt forgalmazási megállapodást, azonnal hozzájut a pénzhez, kemény dollárokbán. S amikor a filmforgalmazó százalékos részesedésének kérdésében kell megállapodniok, a producer akkor is nyeregben érezheti magát. Ráadásul a film elkészülte

után nagyobb a lehetősége, hogy a forgalmazó igényeit (a forgalmazói jogok területi hatályával kapcsolatban és az egyes médiumok vonatkozásában) korlátozza. És az amerikai producer garanciákat kaphat a film reklámozására, propagandájára, filmelőzetesek bemutatására is.

Az első és legfontosabb kérdés, mely az amerikai filmforgalmazóval folytatott tárgyalásokon felvetődik, hogy az amerikai forgalmazó milyen territóriumokra kapja meg a forgalmazói jogot. A forgalmazó természetesen minden jogot meg akar szerezni: az összes médiumra, az egész világra kiterjedően, kivéve persze az intervíziós országokat. Az amerikai producer (a magyar partner érdekében is) viszont arra törekszik, hogy a lehető legkevesebb jogot engedje át. Ez aztán ténylegesen olyan helyzet, amelyben az egyes részek összege nagyobb lesz az egésznél.

Vegyük tekintetbe először azt, hogy a különböző forgalmazási jogokra és a különböző térségekre külön-külön kötünk megállapodást, minden esetben megkapjuk az előleget és a jogdíjakat, s ezek végösszege kétségtelenül nagyobb lesz, mint akkor, ha az előleget és a jogdíjakat egyetlen átfogó forgalmazási megállapodás alapján kapnánk meg.

Másodszor azt vegyük figyelembe, hogy a különböző térségekben és a különböző médiumok útján való forgalmazás nem keresztezi egymást. Erre azért fontos felhívni a figyelmet, mert az Egyesült Államok mozhálózatában való forgalmazás sokkal költségesebb, mint más térségekben és más médiumok útján. Ezért aztán abban az esetben, ha a különböző médiumokból és a különböző területekről befolyó bevételeket nem arra kell felhasználnunk, hogy a forgalmazónak azokat a kiadásait fedezzük, amelyek az Egyesült Államok mozhálózatában való forgalmazás kapcsán adódnak,

a producer és magyar partnere sokkal hamarabb jut a pénzhez, és a pénz öszszegszerűen is jóval nagyobb summát jelent.

A forgalmazás csatornái

Azok a különböző forgalmazási csatornák, amelyekről a bevétel származik, a következők: vetítéssel először is bemutathatjuk a filmet filmszínházakban; de bemutatathatjuk olyan vetítési helyeken is, amelyek nem minősülnek filmszínházaknak. Ez az utóbbi azt jelenti, hogy nem moziban vetítünk ugyan, de fizető nézők számára. Ide sorolható az egyetemeken és főiskolákon való vetítés; aztán a szak szervezeti helyiségek, templomok és hasonlóak. A forgalmazás harmadik szférájának tekinthetjük a filmnek az Egyesült Államokat leszámítva az egész világon való bemutatását (ide sorolhatjuk az összes közvetítési eszközt). A negyedik forgalmazási szféra a televíziós bemutatás. Az Egyesült Államokban a televíziós bemutatás a következőket jelenti: a három nagy televíziós hálózat valamelyikében való bemutatás; az egyéb nyilvános televíziós hálózatban való bemutatás; a kábelhálózatokban és az előfizetéses kábeltelevíziókban való bemutatás (az utóbbiak közé olyanok tartoznak, mint a HBO, a Showtime, a Sports Channels és hasonlóak); végül a független televíziókban való szindikációs bemutatás.

A forgalmazás ötödik szférája az otthoni videózás piaca. Ez a leggyorsabban terjeszkedő piac az Egyesült Államokban, de világszerte is. Ezen a piacon filmünket eladhatjuk vagy bérbe adhatjuk. Itt egészen újszerű filmek is szóba jöhetnek: játékfilmek, dokumentumfilmek, „csináld magad”-filmek és olyan egyéb, különleges videoszalagok, amelyeknek anyaga más helyeken soha nem nézhető meg.

A hatodik szféra a zenei jogdíjak szférá-

rája. Olyan terület ez, amely jelentős jövedelmet biztosíthat a producernek.

A hetedik szféra a *merchandising*-jogok területe. Olyan kategóriájú filmeknek van itt jelentőségük, amelyek vagy témájuk miatt, vagy a bennük szereplő valamelyik színész sztár miatt „eladhatók” trikókra nyomtatva, különböző játékok, matricák formájában vagy más, hasonló módon.

Az utolsó kategóriába, amelyet én az „egyebek kategóriájának” neveznék, olyasmiket lehetne sorolni, mint a különböző clipekben (*stock footage clips*), élő adásokban való felhasználás és hasonlók. Rendes körülmények között ezek nem jelentenek sok pénzt, de azért időnként tisztességes összegeket hozhatnak a konyhára. Az egyik általam képviselt film például, az operatőri munka jellege és általában a mű minősége révén, a különböző snitt-tári jellegű eladások és kölcsönzések nyomán évente mintegy 30—50 ezer dollár bevételt jelentett.

A forgalmazásból származó bevétel összetétele és nagysága sok különböző tényezőtől függ. Attól például, hogy valamelyik nagyobb forgalmazóval állapodunk-e meg, vagy egy „mini naggyal”, esetleg csak valamelyik független forgalmazóval. De még attól is, mint minden ilyen egyezkedés során, hogy a másik fél mennyire makacsul ragaszkodik ahhoz, hogy megkössük a megállapodást.

A filmszínházakban való forgalmazás után a nagyobb vagy „mini nagy” forgalmazó a bruttó bevétel 35 százalékát kitevő összegből (amely rendszerint a részesedés felső határa) a bruttó bevétel 17,5 százalékáig terjedő összeg erejéig részesedik a bevételből. Ehhez jönnek még a forgalmazó olyan kiadásai, mint a reklám- és propagandaköltségek, továbbá a szállítási költségek, az adók s általában a forgalmazó rezsije. Mindezek tetemes összegeket tehetnek ki, s a megállapodás

megkötésekor pontról pontra gondosan meg kell vizsgálni őket.

A forgalmazói jutalékok kifizetése és a forgalmazó költségeinek kiegyenlítése után megmaradó összeggel a producer a következőképpen rendelkezik: a meglévő szerződések szellemében kifizeti a közreműködő alkotók, a rendező járandóságát s azokat a pénzeket, amelyek a befektetőket, a közreműködő amerikai vállalkozókat illetik, továbbá mindazokat, akiknek a vállalkozásban profitérdekességük volt.

Ettől eltérően alakul a bevételek elosztása abban az esetben, ha független forgalmazóról van szó. A független forgalmazó visszakapja mindazt a pénzt, amit reklámra és propagandára költött (persze azt, hogy mit költhet, s mire, előzőleg nagyon pontosan körül kellett írni a megállapodásokban), majd a fennmaradó összesen 50—50 százalékban a forgalmazó és a producer osztozik meg. A magyar partner (és mindenki, akinek profitérdekelttsége volt a vállalkozásban) részesedését a producer ötvenszázalékos részesedéséből fogja megkapni.

A nem filmszínházi forgalmazási jutalékok ügyét ugyanúgy kezelik (vagyis ugyanolyan formulákkal és ugyanolyan százalékarányokkal), mint a filmszínházi forgalmazását.

A televíziós közvetítések után járó forgalmazói jutalékok körében az utóbbi néhány év során változásokat tapasztalhatunk. A televíziós hálózatokban való közvetítés után egy időben a bruttó bevétel 25 százalékát kitevő forgalmazási jutalék illette meg a forgalmazót. Mostanában a nagyobb forgalmazók és a „mini nagyok” már a bruttó bevétel 40—45 százalékát igénylik, a független forgalmazók pedig arra törekcszenek, hogy mindenfajta televíziós közvetítés (televíziós hálózatok, kábeltvé, szindikáció stb.) után ugyanazon rendszer szerint 50 százalékot kapjanak (persze kiadásaiik megtérítésén felül). Más szavakkal: a

független forgalomadók ugyanúgy, mint a filmszínházi és nem filmszínházi vetítések bevételeiből, a televíziós közvetítések bevételeiből is fele-fele arányban akarnak részesedni.

Ugyanez vonatkozik a kábeltelevízióra is. Ámbár nem tekinthető rendkívüli esetnek, hogy a kábeltelevíziós forgalmazás után a forgalmazó magasabb jutalékot igényel, hiszen a televíziós hálózat esetében a forgalmazói munka úgyszólván csupán három telefonhívásból áll — fel kell tárcsázni a három nagy televíziós hálózatot.

A televíziós forgalmazás harmadik esete a szindikáció. Ezen a területen a forgalmazói jutalékok arányainak rendjében ugyanolyan változás tapasztalható, mint az előbbiekében: növekszik a forgalmazó részesedésének százalékaránya, mégpedig nagyjából ugyanolyan mértékben, mint a mozikban való forgalmazás esetében, legyen szó akár nagyobb forgalmazásról, akár „mini nagyról”, akár független forgalmazóról.

Abban az esetben, ha az amerikai forgalmazó megszerezte a forgalmazói jogokat az egész világra kiterjedően, a következő megtárgyalandó kérdés az lesz, hogy mennyi legyen az Egyesült Államokon kívüli forgalmazás jutaléka. Ebben az esetben a legfontosabb eldöntendő kérdés az lesz, hogy a kombinált forgalmazói jutalékból milyen arányban részesedjék a külföldi alforgalmazó (akinek az amerikai fél a filmet forgalmazásra átengedte) és az amerikai forgalmazó. Ebben az esetben az amerikai producernek az a legfontosabb, hogy elérje: nehogy kétszeres forgalmazói jutalékot csikarjanak ki tőle. Az amerikai producer rendszerint megpróbál egy bizonyos plafont megszabni az amerikai forgalmazó és a külföldi alforgalmazó követeléseinek. Csakis ilyen módon érhető el, hogy a koprodukciós partner is biztosítva lássa azt, hogy az alforgalmazó és a főforgalmazó

kombinált jutaléka ne szökjön fel csillagászati magasságokba.

A forgalmazói jutalékkal kapcsolatos tárgyalások következő szférája a növekvő otthoni videózási piac. Az Egyesült Államok számos filmforgalmazója már saját készítésű műsorokkal látja el ezt a piacot. Végső soron az a helyzet, hogy a tárgyalások során a producer általában minden egyes eladott videokazetta után a nagykereskedelmi ár 20 százalékát kaphatja meg. A nagykereskedelmi ár nagyjából a fele a kiskereskedelmi árnak. Ha a producer nagyon kedvező tárgyalási pozícióban van, előfordulhat, hogy a 20 százaléknál valamivel többet, esetenként akár 25 százalékot is kialakulhat magának.

Ezenkívül az amerikai producernek meg kell egyeznie tárgyalópartnerével a jutaléknak százalékarányaiban abban az esetben is, ha a forgalmazó alvállalkozónak adja ki a videoforgalmazást. Ilyenkor gyakran kínálkozik az a lehetőség, hogy a producer a forgalmazónak jutó összeg bizonyos hányadát kapja meg. Ez a hányad 50 és 75 százalék között változhat. A formula ilyenkor ugyanaz, akár valamely nagyobb forgalmazóról van szó, akár valamely független forgalmazóról.

A tárgyalásokon felvetődő következő kérdés a zene kérdése lesz. Itt azt kell eldönteni, hogy milyen részesedés illeti meg a producert a filmzene után. Manapság a filmzene egyre fontosabb és értékeőbb szerepet játszik abból a szempontból is, hogy egy-egy készülő filmhez oda-csábítja a tehetséges művészeket, s abból is, hogy végeredményben jó néhány különböző forrásból származó, kiegészítő jövedelmet is jelent a film készítőinek.

E kiegészítő jövedelem nagyrészt a filmzenei hanglemezalbumok eladásából származik. A hanglemezgyártó vállalatok az albumok előzetesen kalkulált kiskereskedelmi árának 14—18 százalékát fizetik ki jogdíjként a filmproducernek, a

jövendő jogdíjakra pedig gyakran előleget fizetnek.

Ennek az előlegnek a nagysága persze a tárgyalások során határozandó meg, és filmről filmre változik.

Természetesen az a bizonyos 14—18 százalék nem teljes egészében a producort illeti meg, s így nem a koprodukciós vállalkozás bevételeit növeli mindenestül. Ebből az összegből ugyanis a filmproducer a művészeknek és a hanglemezproducernek is fizet részesedést, ami általában 6—10 százalékot jelent. Aztán ehhez jön az újbóli felhasználás jogdíja (ami annyit jelent, hogy a zene nem a film kísérőzenéjeként szólal meg, hanem önálló hanglemezen), amelyet a lemezfelvétel során közreműködő előadóművészeknek, énekeseknek kell kifizetni. Ez az összeg szintén 6 százalék körüli lehet. Ennélfogva aztán nem valami rendkívüli dolog, hogy a filmproducer a filmzenei album jogdíjaiból származó tiszta bevételnek csupán 4—6 százalékát kapja meg. Mindenesetre azt az összeget, amit egyrészt a hanglemezgyártó vállalat biztosít a filmproducernek, másrészt a producer biztosít a különböző közreműködő művészeknek, igen gondosan kell mérlegelni és meghatározni, hogy a lehető legtöbb maradjon meg belőle a koprodukciós vállalkozás kasszájában.

Lényeges, hogy a magyar partner megállapodjon abban is, hogy honnan és mi-

ből származik az ő haszna, hogy tudja, mekkora összegre számíthat, s mikortól várhatja a pénzek beérkezését. Az amerikai forgalmazóval kötött forgalmazási megállapodás jellegének ismerete, s annak ismerete, hogy ez a megállapodás mely médiumokra vonatkozik, milyen kiegészítő jogokat tartalmaz, szintén fontos a magyar partner számára, hogy megérthesse és felbecsülhesse amerikai partnere lépéseit. A tárgyalások alkalmával a tájékozottság csak fokozhatja a magyar partner illetékességét.

Általában is így van persze: minél járatosabb a magyar partner az egyes területeken, annál inkább képes lesz arra, hogy az amerikai producerrel folytatott tárgyalások megkezdésekor vagy folyamán megfelelőképpen értékelje a koprodukciós vállalkozás előnyeit.

Fejtegetéseim során nem érintettem azt, hogy az Egyesült Államokban a nagyobb vagy független producerek által elkészített filmek milyen jellegűek és milyen minőségűek. Erről, azt hiszem, elég, ha annyit mondom, hogy a nézők tömegeit vonzó, nagy sikerfilmek mellett minden egyéb film számára is nyitott a terep. Az úgynevezett kisebb filmek is, amelyek kisebb költségvetéssel készülnek, speciális érdeklődésű hallgatóság számára, kritikai fogadtatásukat és bevételeiket, gazdasági eredményességüket tekintve szintén roppant sikeresek lehetnek.

A vancouveri nyilatkozat

*EXPO '86: A kommunikációs miniszterek szimpóziumának záró-
okmánya*

Mi, Ausztrália, Barbados, Brunei, Costa Rica, Csehszlovákia, az Egyesült Államok, az Európai Gazdasági Közösség, Franciaország, Fülöp-szigetek, Indonézia, Japán, Kanada, Kenya, Kína, a Koreai Köztársaság, Mexikó, Olaszország, Peru, Sri Lanka, a Szovjetunió és Törökország kommunikációs politikájáért felelős miniszterek és magasrangú tisztviselők, akik

- 1986. június 9—11. között részt vettünk a „Nemzetközi kommunikációs szimpózium: a változás kihívása” című rendezvényen, melyet az 1986-os világkiállítás, az EXPO '86 ideje alatt tartottak Vancouverben;
- megvizsgáltuk a jelenlegi kommunikációs kihívásokat és problémákat a különböző politikai és gazdasági rendszerű, a gazdasági, társadalmi, kulturális és műszaki fejlődés különböző szintjein álló országok nézőpontjából;
- meggyőződünk arról, hogy a fejlődéshez alapvető fontosságú a hatékony kommunikációs rendszer, függetlenül attól, hogy az egyes országok eddig milyen fejlettségi szintet értek el;
- felidézünk a kommunikációs világévben, 1983-ban elért konszenzust, mely szerint a kormányoknak az új technikai vívmányok fényében kell kidolgozniuk kommunikációs politikájukat;

- elismertük, hogy mindegyik nemzetnek saját joga és felelőssége meghatározni azt a kommunikációs politikát, amely leginkább megfelel a nép törekvéseinek;
- megállapítottuk, hogy az új technikák, mint a műholdas kommunikáció, a nagy teljesítményű tengeralatti kábelek, a fejlett számítógépes kommunikáció és a digitális hálózatok a hazai és nemzetközi hálózatok és szolgáltatások közeledését eredményezik, addig a pontig, amikor a határok már nem jelentenek akadályt a népek közötti kommunikációban;
- ráébredtünk, hogy az új technikák és a velük kapcsolatos ismeretek terjesztése, amennyiben helyesen használják fel őket, segíthetnek a fejlődő és a fejlett országok közötti „kommunikációs szakadék” áthidalásában;
- úgy véljük, hogy az államok egyre nagyobb mértékű egymásra utaltsága a kommunikáció minden területén hozzájárul a nemzeti kommunikációs tevékenységek összehangolására és a nemzetközi szolgáltatások biztosítására az évek során kialakult nemzetközi együttműködési formák erősödéséhez; és *megállapodtunk abban, hogy:*

1. A kommunikációs technikák alkotó lehetőségeket nyújtanak arra, hogy a világ népei közeledjenek egymáshoz, és

jelentős mértékben hozzájárulhatnak a nemzetközi béke és fellendülés eléréséhez. E lehetőségek szabad kihasználásához hatékonyabb együttműködésre van szükség a kormányok, a szakmai és nem kormánysszervezetek, a távközlési ipar és az egyéb felhasználók között.

2. Egyes országokban a kommunikáció-politika egyre gyorsabb változásainak a nemzeti határokon jóval túlmutató következményei vannak. Mindegyik kormánynak jogában áll, hogy saját szükségleteit és prioritásait figyelembe véve határozza meg kommunikációs infrastruktúrájának tulajdonszerkezetét és azt, hogy a kommunikációs szolgáltatások alapja milyen mértékben legyen a monopólium vagy a verseny. A kommunikációs politikák nemzetközi összehangolása azt feltételezi, hogy az egyes országok számolnak egymás döntéseinek hatásaival.

3. Több olyan fórumra van szükség, mint a nemzetközi kommunikációs szimpózium, ahol az irányelvek fejlődését az országok széles keresztmetszetében, a fejlődés más országokra gyakorolt hatását pedig több szakterület szempontjából elemezhetjük.

4. Lényegesen nagyobb közös erőfeszítéseket kell tennünk, és nagyobb elkötelezettséget kell vállalnunk, hogy megváltoztassuk azt a helyzetet, melyben a fejlődő országok szükségletei jelentősen meghaladják a fejlődő és a fejlett országok közötti „kommunikációs technikai szakadék” áthidalására eddig szánt erőforrásokat. A technika és az ismeretanyag közvetítésével el kell érni, hogy a fejlődő országok saját magukra támaszkodjanak kommunikációs rendszerük tervezésében, működtetésében és fenntartásában.

5. A következő intézkedések jelentős mértékben hozzájárulnának a *többoldali* együttműködés erősítéséhez:

- a kormányok és az ipar részéről az olyan szervezetek tevékenységéhez nyújtott támogatás, különösen a fejlett országokban, mint a Nemzetközi Távközlési Unió újonnan megalakult Távközlési és Fejlesztési Központja, valamint az UNESCO Nemzetközi Programja a Kommunikáció Fejlesztésére; és
- az Egyesült Nemzetek Fejlesztési Programja, a Világbank és a területi bankok döntése, mellyel elsőbbséget adnak a kommunikációnak mint a fejlődés alapvető eszközeinek.

6. *A kétoldali* együttműködés erősítése érdekében a nemzetközi fejlesztési terveknek és a fejlett országok ügynökségeinek éppúgy, mint a fejlődő országok nemzeti tervezési minisztériumainak elsőbbséget kell adniuk a kommunikációs berendezések és szolgáltatások alapvető szerepének mint a gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődés előfeltételeinek. A segítség különböző formáit az egyes fejlődő országok igényeihez, prioritásaihoz és szükségleteihez kell igazítani.

7. E szimpózium résztvevőinek közös érdekei sokkal fontosabbak bármilyen különbségnél. Országaik elköteleztettek, hogy oly módon alkalmazzák a kommunikációs technikákat, mely elősegíti és ösztönzi az üzenetek, információk, adatok, hírek, rádió- és televízióműsorok, a filmek és a kulturális termékek alapvető áramlását a világ összes népének javára.

8. Végül a résztvevők kifejezték azt a kívánságukat, hogy megbeszéléseik eredményeit széles körben terjesszék, és folytatódjék a kezdeményezés annak érdekében, hogy a nemzetközi kommunikációs szimpóziumon felvetett kérdéseket közelebbről is elemezhessek.

*Vancouver, Brit Columbia
1986. június 11.*

Egyensúly és elkötelezettség

Vélemények a két szövetségi rendszer közötti erőviszonyokról és a szocialista országokkal folytatott együttműködésünkről

1986 tavaszán az emberek úgy látták, hogy a Szovjetunió és az Egyesült Államok között visszaállt az eurorakéták telepítése előtti erőegyensúly. Többségük úgy vélekedett, hogy a kis országok akkor járnak jobban, ha valamelyik nagyhatalomhoz csatlakoznak.*

1985 tavaszáról 1986 tavaszára kedvezőtlenebbé vált a két nagyhatalom megítélése abból a szempontból, hogy mindent megtesznek-e az atomháború elkerüléséért. 78-ról 67 százalékra csökkent azoknak az aránya, akik elegendőeknek tartották a szovjet kormány ez irányú erőfeszítéseit, és 17-ről 10 százalékra azoké, akik az amerikai törekvéseket értékelték így. Az amerikai kormányról a megkérdezettek 72 százaléka mondta azt, hogy nem tesz meg mindent az atomháború elkerüléséért, a szovjetről pedig 17 százaléka.

Az eurorakéták telepítése nem befolyásolta hosszú távon az emberek véleményét abban a kérdésben, hogy a két szövetségi rendszer vezető hatalma közül melyik erősebb katonailag. 1983-ban, a rakétatelepítés előtt, a megkérdezettek úgy foglaltak a leggyakrabban állást, hogy a két fél egyformán erős (36 százalék), és ez az erőegyensúly abból adódik, hogy a rakétafegyverek tekintetében az amerikaiak erősebbek (35 százalék), a hagyományos fegyverek terén pedig a szovjet (46 százalék). A második leggya-

koribb álláspont viszont az volt, hogy a szovjetek az erősebbek (30 százalék).

A rakétatelepítés után, 1985-ben 45 százalékra emelkedett azoknak az aránya, akik úgy látták, hogy a két fél egyformán erős, és 21 százalékra csökkent azoké, akik a szovjeteket tartották erősebbnek. Ugyanakkor a közvéleményben továbbra is az az álláspont uralkodott, hogy a rakétafegyverek tekintetében az amerikaiak vannak fölényben (35 százalék), a hagyományos fegyverek terén pedig a szovjetek (45 százalék).

1986-ban az emberek úgy látták, hogy a két nagyhatalom között visszaállt az eurorakéták telepítése előtti erőegyensúly. A válaszok megoszlása szinte teljesen megegyezett az 1983-assal: a megkérdezettek relatív többsége, 34 százalék a most is azt mondta, hogy egyensúly van a két vezető nagyhatalom között. A rakétafegyverek terén az amerikaiak fölényét hangsúlyozták (32 százalék), a hagyományos fegyverek tekintetében pedig a szovjetekét (43 százalék). Ugyanakkor valamelyest tovább csökkent azoknak az aránya, akik a szovjeteket tartották erősebbeknek (21 százalék).

* A felmérés 1986 nyarán készült a felnőtt lakosságot reprezentáló 1000 fős mintán.

A szovjet—amerikai kapcsolatokról az emberek relatív többsége, 39 százaléka azt mondta, hogy nem változtak az elmúlt hónapokban. 29 százalékuk úgy vélte, hogy javultak, 19 százalékuk pedig úgy, hogy romlottak.

A nagyhatalmak és a kis országok viszonyát mérlegelve az emberek inkább az elkötelezettség, mint a semlegesség mellett foglaltak állást. A megkérdezettek valamivel több mint a fele, 56 százaléka úgy látta, hogy a jelenlegi világhelyzetben az szolgálja jobban egy kis ország érdekeit, ha egy nagyhatalomhoz csatlakozik. 24 százalékuk azt gondolta; hogy a kis országoknak távol kell maradniuk a nagyhatalmak versengésétől, és a maguk külön útját kell járniuk. Az emberek 62 százaléka azt mondta, hogy nincsenek olyan szocialista országok, amelyek szorosabb kapcsolatban állnak a Szovjetunióval, mint Magyarország, és 70 százalékuk nyilatkozott úgy, hogy vannak olyan szocialista országok, amelyeket kevésbé szoros kapcsolat fűz a Szovjetunióhoz.

Az emberek 69 százaléka tudta, hogy Magyarország tagja valamilyen nemzetközi katonai szervezetnek. Azt viszont

már csak 47 százalékuk tudta pontosan megmondani, hogy milyen katonai szervezethez tartozunk; 8 százalékuk nem tudta a „Varsói Szerződés” elnevezést, de körülírta azt, 14 százalékuk pedig teljesen rossz választ adott vagy nem tudott a kérdésre válaszolni. A megkérdezettek többsége, 67 százaléka úgy vélekedett, hogy a Varsói Szerződéshez való tartozásunk inkább előnyökkel jár a számunkra; 16 százalékuk azt gondolta, hogy egyaránt jelent előnyöket és hátrányokat, csupán 13 százalékuk látta úgy, hogy tagságunk nem sodorhat minket veszélybe, és 29 százalékuk nem zárta ki ennek a lehetőségét.

A megkérdezettek háromnegyede úgy gondolta, hogy vannak nálunk olyan emberek, akiknek nem rokonszenves a Szovjetunióhoz fűződő szoros kapcsolatunk. Ezeknek a válaszadóknak a többsége, 64 százaléka azt mondta, hogy kevés ilyen ember van.

Az emberek fele úgy látta, hogy a szovjet—magyar gazdasági kapcsolatok mindkét félnek előnyösek. 20 százalékuk úgy vélekedett, hogy nekünk kedvező, 18 százalékuk pedig úgy, hogy a szovjeteknek.

Dobossy Imre—Farkas Katalin

ABSTRACT: In the spring of 1986 people believed that the balance of powers between the Soviet Union and the United States before the deployment of the Euromissiles had been restored. The majority thought it was better for small countries to join one of the superpowers.

Reykjavík után nehezebb lesz

Közvélemény-kutatás a szovjet—amerikai csúcstalálkozóról

A budapestiek úgy látták, hogy a reykjavíki megbeszélések kevésbé voltak eredményesek, mint a genfié, és ez hosszabb távon kedvezőtlenül befolyásolja majd a két nagyhatalom viszonyának alakulását.*

A budapestiek közül szinte mindenki (99 százalék) hallott a csúcstalálkozóról, és nagy részük figyelemmel kísérte az eseménnyel kapcsolatos híradásokat (84 százalék). A megbeszélések témái közül — akárcsak a genfi csúcstól — a leszerelés kérdéseit neveztek meg legtöbben (83 százalék); 43 százalékuk konkrét fegyverzetkorlátozási, leszerelési kérdéseket említett (SDI, „O”-megoldás, 50 százalékos csökkentés, robbantási moratórium stb.), 40 százalékuk pedig általában utalt a leszerelésre.

A következő csúcstalálkozó előkészítését már csak 8 százalékuk említette, a diplomáciai és az emberi jogokkal kapcsolatos kérdéseket 7 százalékuk, a regionális konfliktusokat pedig 5 százalékuk.

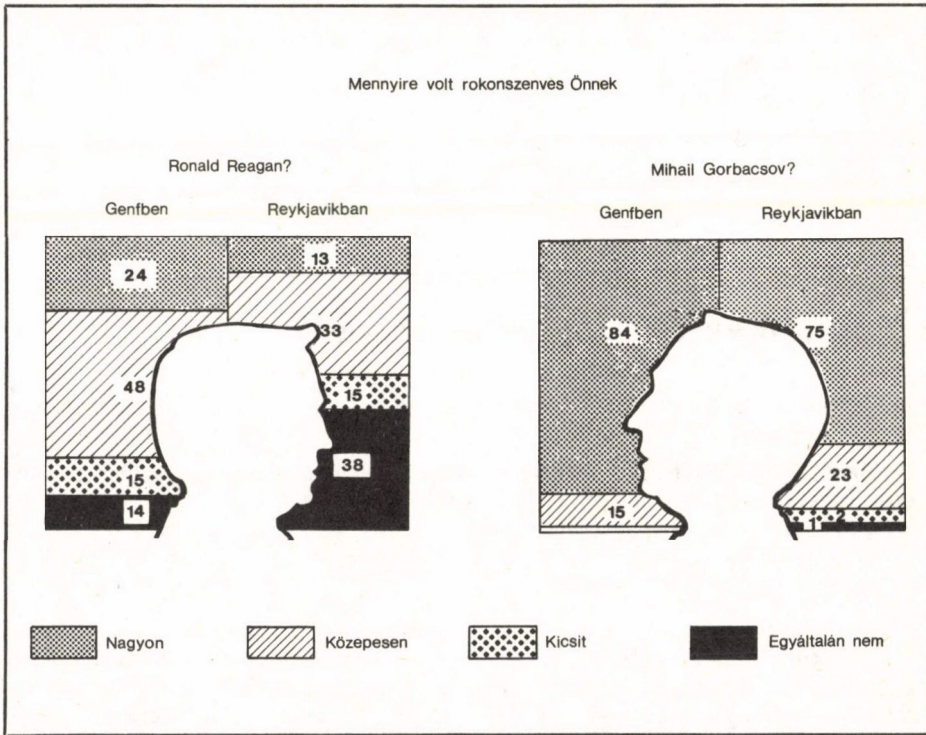
Az emberek többsége, 71 százaléka tudta, hogy a találkozóon nem született megállapodás; 8 százalékuk úgy fogalmazott, hogy bizonyos kérdésekben előrelépés történt, és csak 6 százalékuk mondta azt, hogy Gorbacsov és Reagan megegyezett valamiben. Reykjavíkot sikertelenebbnek ítélték a budapestiek, mint Genfét: akkor mindössze 3 százalékuk tartotta teljesen eredménytelennek a találkozót, most 15 százalékuk. A kis

sikerről beszélők aránya lényegében nem változott (27—29 százalék), de a közepes eredményességről szólók aránya erősen csökkent (55-ről 41 százalékra). A genfi találkozót a megkérdezettek 11 százaléka minősítette nagyon eredményesnek, a reykjavíkit csak 7 százalékuk.

Az emberek többsége úgy látta, hogy a tárgyalások viszonylagos eredménytelenségét inkább a katonai-politikai helyzet magyarázza, semmint a tárgyaló felek személye. Akik viszont nagyon eredményesnek ítélték a találkozót, a tárgyaló felek személyét tartották meghatározónak.

A találkozó két főszereplője közül Genfben és Reykjavíkban egyaránt az SZKP KB főtitkárát találták szimpatikusabbnak az emberek. Gorbacsovot most 75 százalékuk ítélte nagyon és 23 százalékuk közepesen rokonszenvesnek. Az amerikai elnökről jobban megosztottak a vélemények: 13 százalékuk minősítette nagyon és 33 százalékuk közepesen szimpatikusnak. Érdemben nem változott azoknak az aránya, akik kicsit rokonszenveztek Reagannal (15 százalék), viszont határozottan megnőtt azoké, akik nem szimpatizáltak vele (38 százalék).

* A telefonos felmérésre 1986. október 13-án, a csúcstalálkozó befejezése után egy nappal került sor. A minta 387 budapesti telefon-előfizetőből állt, akik az iskolai végzettség és a nem szempontjából megközelítően reprezentálták a főváros lakosságát.

A két vezető megítélésére vonatkozó válaszokból létrehozott, 0-tól 100-ig terjedő mutató szerint Gorbacsov „tetszési indexe” 91 pont volt, ami nem jelent lényeges változást a Genf utáni 94 ponthoz képest. Reagan népszerűsége viszont erősen csökkent: 61 pontról 40-re esett vissza. Akik azt gondolták, hogy a tanácskozás sikere elsősorban a tárgyaló felek személyén múlt, az átlagnál valamivel rokonszenvesebbnek látták Gorbacsovot, és sokkal kevésbé rokonszenvesnek Reagant.

A találkozó viszonylagos eredménytelensége nem befolyásolta érdemben a szovjet—amerikai kapcsolatok jelenlegi állapotának megítélését. Genf után a közepesnél valamivel jobbnak tartották a két nagyhatalom viszonyát az emberek (3,11), Reykjavík után pedig pontosan közepesnek (2,99).

Jóval nagyobb — és negatív — változás következett be a szovjet—amerikai kapcsolatok jövőjének megítélésében. Míg Genf után a budapestiek 82 százaléka számított arra, hogy ezek javulni fognak, Reykjavík után csak 66 százaléku bízott ebben.

A szovjet—amerikai viszony jövőjének megítélésében tapasztalt negatív változás nem tevődött át egy ennél tágabb, az emberiség sorsát alapvetően érintő kérdés megítélésére. Sőt, 1986 őszén az emberek jobban bíztak a világbéke fennmaradásában, mint egy évvel korábban. Míg Genf után 29 százaléku gondolta azt, hogy az elmúlt években nőttek egy újabb világháború kitörésének esélyei, Reykjavík után csak 11 százaléku vélekedett így.

Csató Gábor—Timár János

ABSTRACT: The Mass Communication Research Centre carried out a telephone survey a day after the Reykjavik summit on a sample approximately representing the population of Budapest. They considered that the Reykjavik talks had been less successful than the meeting in Geneva and in the long run, this would have an unfavourable effect on the relationship between the two superpowers.

Gyorsabban és szavahihetőbben

Vélemények a tájékoztatási eszközökről

Az emberek úgy látják, hogy a jó tájékoztatáshoz főleg gyorsaságra és szavahihetőségre van szükség. Ezeket az igényeket a rádió és a tévé elégíti ki a legjobban — de kevésbé, mint 1981-ben.*

Ha valami fontos esemény történik itthon vagy külföldön, az emberek elsősorban a rádióból értesülnek először erről (1978-ban 28 százalékuk, 1986-ban pedig 35 százalékuk mondta ezt). A televízió a második helyet foglalja el ebben a rangsorban (19, illetve 17 százalék), a nyomtatott sajtó pedig a harmadikat (10, illetve 6 százalék). A személyes kommunikáció csatornáin kevesen értesülnek először az eseményekről (4—4 százalék).

Amikor viszont további részleteket szeretnének megtudni, elsősorban a sajtóhoz fordulnak az emberek (17, illetve 22 százalék). Ezenkívül a televíziót (12, illetve 13 százalék) és a személyes információs forrásokat (13, illetve 8 százalék) veszik nagyobb arányban igénybe, és a rádióra támaszkodnak a legkevésbé (9, illetve 7 százalék).

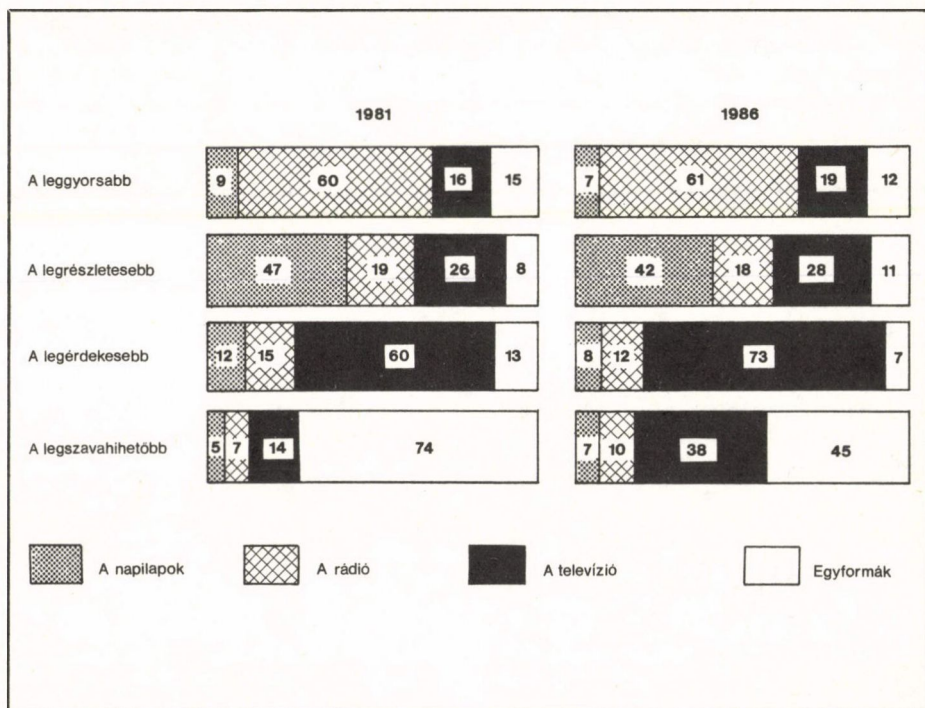
Az emberek úgy látják, hogy a jó tájékoztatáshoz főleg szavahihetőségre és gyorsaságra van szükség, és sokkal ke-

vésbé tartják fontosnak az érdekességet vagy a részletességet. 1981-ben még a gyorsaságot helyezték az első helyre és a szavahihetőséget a másodikra (46, illetve 38 százalék). 1986-ban a két szempont helyet cserélt egymással (37, illetve 41 százalék), de az érdekesség és a részletesség mindkét esetben háttérbe szorult.

Abban a kérdésben, hogy a három tájékoztatási eszköz különbözik-e egymástól a szavahihetőség szempontjából, az emberek most sokkal differenciáltabban foglaltak állást, mint néhány évvel ezelőtt. 1981-ben túlnyomó többségük, 74 százalékuk azt mondta, hogy a három hírforrás nem különbözik egymástól ezen a téren, 14 százalékuk pedig a televíziót tartotta a legszavahihetőbbnek. 1986-ra a felére csökkent a semleges véleményt képviselők aránya (36 százalék), és megkétszereződött a televízióra szavazóké (30 százalék).

Azt, hogy az emberek a televíziós tájé-

* A felmérés 1986 tavaszán készült a felnőtt lakosságot reprezentáló 1000 fős mintán.

koztatást tartják a leghitelesebbnek, más kutatási eredmények is mutatják. Ha egy eseményről — mondjuk egy balesetről — mást írnának az újságok, más hangzana el a tévében, és mást mondana a rádió, 49 százalékuk a televízióban elhangzott hírt hinné el inkább; 9 százalékuk a rádióknak adna hitelt, 8 százalékuk pedig a napilapoknak; 11 százalékuk viszont azon az állásponton volt, hogy ilyen helyzet nem fordulhat elő a magyar tájékoztatásban.

A gyorsaság, frissesség szempontjából mindkét időpontban a rádiót emelték ki az emberek (1981-ben 60, 1986-ban 50 százalék), az érdekesség szempontjából pedig a televíziót (60—61 százalék).

Abban a kérdésben, hogy melyik tömegkommunikációs eszköz adja a legrészletesebb információkat, már jobban megoszlottak a vélemények. A legtöbben a napilapokra szavaztak (47, illetve 35

százalék), de a televíziót is elég sokan említették (26, illetve 23 százalék).

Az emberek nagy része jónak tartja a magyar tömegtájékoztatást, de az elmúlt években csökkent az ezzel kapcsolatos elégedettség. Míg 1981-ben a megkérdezettek 81 százaléka mondta azt, hogy a rádió hírei minden fontos témáról megfelelően tájékoztatnak, 1986-ban csak 73 százalékuk vélekedett így.

A televízió két tájékoztató műsorának, a *Tv-Híradónak* és *A Hétnek* a megítélése szintén kedvezőtlenebbé vált: 1981 novemberében mindkét műsorról sokkal többen állították, hogy minden fontos témáról megfelelően tájékoztat (86, illetve 88 százalék), mint 1986-ban (70, illetve 78 százalék). S a híradó esetében erőteljesen növekedett, 9-ről 22 százalékra emelkedett az ezzel ellentétes álláspontot képviselők aránya.

A napilapok megítéléséről csak 1986-

os adataink vannak. Ekkor az emberek 63 százaléka látta úgy, hogy a napilapok minden fontos témáról megfelelően tájékoztatnak, s 17 százalékuk állította ennek ellenkezőjét. Vagyis a három tájékoztatási eszköz közül a sajtót értékelték a legkevésbé kedvezően a megkérdezettek.

A tömegkommunikációs eszközökkel való elégedetlenség más szempontból is növekedett. Míg 1984-ben a kérdezettek 18 százaléka mondta, hogy hallott olyan

külföldi vagy hazai eseményekről, amelyekről az emberek beszéltek, de amelyekről a tévé, a rádió és az újságok kevésbé számoltak be, addig 1986-ban már több mint kétszer ennyien (39 százalék) marasztalták el a médiumokat emiatt. S azoknak az aránya is emelkedett (10-ről 15 százalékra), akik olyan eseményekről is tudtak, amelyekről a hírközlő eszközök egyáltalán nem számoltak be.

Virágh Eszter

ABSTRACT: According to a poll taken on the mass media, the population thinks good information mainly requires rapidity and credibility. These requirements are met above all by radio and television — although to a less extent than in 1981.

Miből?

Vélemények a takarékoskodásról

A legkevésbé éppen azok a rétegek tudnak félretenni, amelyek a legjobban szeretnék.*

Évről évre kevesebben gondolják, hogy az embernek mindig félre kell tennie a jövedelméből: 1985 tavaszáról 1986 tavaszára 48-ról 44 százalékra csökkent az így vélekedők aránya. Továbbra is az 50 évesnél idősebbek és a nyugdíjasok hajlamosak a leginkább arra, hogy nagyon fontos dolognak tartásák a takarékoskodást, míg a 30 éven aluliak, a munkások és a 2300 forintnál alacsonyabb egy főre eső jövedelemmel rendelkezők tartják a legkevésbé követendőnek a fogyasztás rovására történő spórolást. A takarékosko-

dás elvi értéke különösen a 18—30 évesek, a vezető állásúak és értelmiségiek, valamint a szakmunkások szemében csökkent.

1986-ban nem takarékoskodtak kevesebben, mint 1985-ben: a lakosság 58 százaléka. A takarékoskodás elvi értékelése és gyakorlata rétegenként sem esik egybe. A leginkább azok takarékoskodnak, akik könnyebben megtehetik: a legmagasabb jövedelműeknek (ahol az egy főre jutó jövedelem meghaladja az 5100 forintot) és a 18—25 éveseknek (akik közül

* A felmérés 1986 tavaszán készült a felnőtt lakosságot reprezentáló 1000 fős mintán.

1982	1984	1985	1986
3	3	2	2
18	14	10	9
38	42	38	39
40	36	45	44
*	4	4	5

* Az 1982-es felmérésben még nem szerepelt ez a válaszalternatíva.

	Gond nélkül megélnék		Az utolsó fillérig be kell osztaniuk a pénzt
	Jól megélnék		Még beosztással sem tudnak kijönni
	Kijönnek a pénzükből		

sokan még a szülői háznál laknak) majdnem a háromnegyede takarékoskodik. A 26—30 éveseknek viszont csak a fele tud spórolni. Ebből a korosztályból mondták a legtöbben, hogy házépítéssel, lakásvásárlással, felújítással kapcsolatos adósságok miatt nem tudnak félretenni. A legkisebb arányban a 60 éven felüliek és a 2300 forintnál alacsonyabb egy főre eső jövedelemmel rendelkezők tartoznak a takarékoskodók közé.

A takarékoskodó háztartásokban — az áremelkedéseket figyelembe véve — a tavalyihoz képest nem változott a megtakarítások értéke: névlegesen 8 százalékkal többet, havonta átlagosan 1600 forintot tettek félre. A 18—30 és az 51—60 évesek ennél többet takarítottak meg, és az egyéb szellemi dolgozók, valamint a vezető állásúak és értelmiségiek tették a legtöbbet félre. Ezzel szemben a 60 éves-

nél idősebb és a 2800 forintnál alacsonyabb egy főre jutó jövedelemmel rendelkező emberek a tavalyinál is kevesebbet tudtak megtakarítani.

A takarékoskodók közül minden harmadik lakásra, lakással kapcsolatos kiadásra gyűjtött, 17 százalékuk gyerekeit kívánta így segíteni, ugyanennyien váratlan kiadásokra készültek föl. A takarékoskodók tizedrésze tartós fogyasztási cikkekre, utazásra, üdülésre és gépkocsira tartalékolta a pénzét. A budapestiek között jelentősen csökkent a lakásra gyűjtők aránya, ezzel egyidőben emelkedett a gépkocsira és az utazásra spórolóké. Ezek az adatok a budapestiek lakásproblémáinak ismeretében inkább a lakáshoz jutás kilátástalanságát, mintsem a lakáshelyzet tényleges javulását tükrözik.

Szurkos Mária

ABSTRACT: A poll taken on saving habits shows that just those people have the least chance to save who would best like to.

Mit engedhetünk meg magunknak?

Közvélemény-kutatás a családok jövedelmi helyzetéről

1986 tavaszán a vezetők és az értelmiségiek valamelyest nagyobbak tartották az anyagi mozgásterüket, mint egy évvel korábban. A nyugdíjasok viszont minden eddiginél szűkösebbnek érezték a magukét.*

A nyolcvanas évek első felében végzett közvélemény-kutatások a családok megélhetési színvonalának rosszabbodására utaltak. 1980-ról 1982-re, majd 1984-ről 1985-re számottevően nőtt azoknak az aránya, akik erősen behatároltnak érezték az anyagi mozgásterüket, vagyis úgy látták, hogy az utolsó fillérig be kell osztani a pénzt, illetve még beosztással sem tudnak kijönni.** E tendenciát minden rétegnél meg lehetett figyelni, s a különböző iskolázottságú és foglalkozású csoportok között még bizonyos mértékű kiegyenlítődés is végbement ezen a téren.

1986 tavaszára valamelyest stabilizálódtak a vélemények, a megélhetésre vonatkozó önbesorolás a legtöbb társadalmi rétegnél az egy évvel korábbi szinten maradt. A vezető állásúak és értelmiségiek körében bizonyos javulás is mutatkozott: jelentősen csökkent azoknak az aránya, akik a legalsó szintre helyezték, és ezzel párhuzamosan nőtt azoké, akik a középső szintre sorolták magukat, vagyis azt mondták, hogy kijönnek a pénzükből. Nem állítható ugyanez a idősebbekről: a 60 éven felüliek körében tovább emelkedett és elérte a kétharmadot azok-

nak a hányada, akik igen szűkösen érezték megélhetési lehetőségeiket.

Az anyagi lehetőségek érzékelésének konkrétabb tartalmat ad az, hogy az emberek milyen mértékben tudják kielégíteni különböző szükségleteiket. 1986 tavaszán a felsorolt tizenöt anyagi szükséglet mindegyikét a megkérdezettek legalább egynyolcada olyannak minősítette, mint amire nem jut elég jövedelmükből. Az emberek 58 százaléka nem tudott annyit félretenni, mint amennyit szükségesnek tartana, 51 százalékuknak pedig nem futotta elég nyaralásra, utazásra. 45 százalékuknak ruházkodásra nem jutott elegendő. Majdnem elérte a 40 százalékot azoknak az aránya, akik a szükségesnél kevesebbet tudtak költeni bútorra, lakberendezésre, lakásuk karbantartására, felújítására és szórakozásra, kikapcsolódásra. Meglehetősen sokan, 20 és 30 százalék között voltak azok is, akik a háztartás gépesítésére, tartós fogyasztási cikkekre, ajándékok vásárlására, könyvre, színházra, kultúrálódásra, élelmiszerre, fodrászra és testápolásra, valamint vendégfogadásra nem tudtak elég pénzt fordítani. A legkevesebben az élvezeti cikke-

* A felmérés 1986 tavaszán készült a felnőtt lakosságot reprezentáló 1000 fős mintán.

** E jelentős mértékű változás hátterében 1985-ben minden bizonnyal a szokatlanul hideg tél, a tüzelőanyag-ellátás zavarai és a januári áremelések álltak. A gazdasági közvélemény-kutatások visszatérően igazolják, hogy a rendkívüli gazdasági eseményeknek és az áremeléseknek külön-külön is erőteljesen negatív hatásuk van a lakosság közérzetére.

ket, gyerekjátékokat és a szolgáltatásokat említették (12—18 százalék).

Ezek az adatok nagyjában-egészében megegyeztek az 1985 tavaszán regisztrált adatokkal: egyes szükségletek esetében javultak, mások esetében pedig romlottak az érzékelt anyagi lehetőségek, de ezek a változások nagyon kicsik voltak. A rétegeken, csoportokon belüli változások szintén kétirányúak voltak, azaz van, amiben jobbnak és van, amiben rosszabbnak ítélték a helyzetüket az emberek. Például a vezető állásúak és értelmiségiek kevésbé érezték szűkösnek a nyaralásra-utazásra, a vendéglátásra fordítható anyagi eszközeiket. Ugyanakkor az ő körükben emelkedett a legjobban azoknak az aránya, akik kevesellték a hosszabb távra szóló, tartósabb beruházásokra — mint lakásfelújítás, a lakberendezés, a háztartás gépesítése — elkölthető jövedelmüket. Egyetlen réteget, a 60 éven felülieket jellemzett egyirányú és emellett jelentős változás. Már 1985-ben is ők elégitették ki a legalacsonyabb szinten szükségleteiket, 1986-ban pedig egyre

többen mondták, hogy ezek egy részét egyáltalán nem tudják kielégíteni.

A fogyasztás korlátozásának másik oldala az, hogy a családok megengedhetnek-e maguknak egyes, a napi kiadásokon túlmenő, apróbb „luxusokat”, a vendéglői ebédetől egy drágább könyvig. 1985 és 1986 között ezen a téren sem változott jelentősen a helyzet. A megkérdezettek közel fele (44—50 százalék) nem engedhette meg magának, hogy alkalmanként vendéglőben ebédeljen, tavasszal primőr árut vásároljon, megvegyen egy szép inget vagy blúzt. 24 százalékuk fényűzésnek tartotta volna, ha megvett volna egy drágább könyvet, és 19 százalékuk azt, ha alkalmanként hazavitt volna egy üveg bort a vacsorához. E kiadások tekintetében a magasabb státusúak némileg kedvezőbbnek érezték a helyzetüket, mint egy évvel korábban. A 60 év felettiek körében azonban itt is az ellenkező tendencia érvényesült.

*Farkas Katalin—Pataki Judit—
Tardos Róbert*

ABSTRACT: In the spring of 1986 managers and intellectuals opined that they had greater financial opportunities than a year before. Pensioners, however, felt their economic means narrower than ever.

Molnár István

A filmraktártól a nemzeti filmgyűjteményig

A régi könyveket, írásos dokumentumokat könyvtáraink őrzik, gyűjtik tudományos módszerességgel. A régi filmtekercsek megőrzése, filmográfiai gyűjtése azonban csak az utóbbi időben vette kezdetét.

Az 1956 október—novemberi történelmi megrázkódtatás csitulásával megélenkült a politikai csipkerózsika-álmukból felrázott szocialista emberek kezdeményezőkedve. Az ötvenes években többszörösen félreállított, bár be nem börtönzött Hont Ferenc, az illegális Független Színpad és a Szegedi Szabadtéri Játékok egykori szervezője még november elején bekerült a Parlament épületébe, ahol is november 4. után — kedvelt kifejezésével — az „önkéntes tűzoltó” szerepét vállalta a jobbról, balról lövellő indulatokkal szemben. Az 1956 december végére elkészült Filmhíradónak a gyárvezetés mellett ő volt a főhatósági cenzora. A pusztulás romjait, a termelés és helyreállítás első eredményeit bemutató korabeli filmkrónika azal a szöveggel zárult, miszerint az embereket az a bizakodás állítja munkába, hogy a múlt hibái többet nem ismétlődnek meg. Ezt a szándékot hecckampányra való uszításnak minősítették. A Filmhíradót átdolgoztatták, engem pedig leváltottak főszerkesztői beosztásomból és áthelyeztek a dokumentumfilmosztályra „A Fekete-erdőtől a Fekete-tengerig” című, egész estét betöltő, koprodukciós film befejező munkálataihoz.

1957 februárjára Hont Ferenc tevé-

kenysége is politikai támadások kereszt-tüzébe került. Kiszorulva az államigazgatás irányításából, a reá olyannyira jellemző kiapadhatatlan ötletgazdagsággal megalapította a Magyar Színházstudományi és Filmtudományi Intézetet, amelynek nem vezetője, nem igazgatója, hanem *elnöke* lett. Az új intézmény egy szervezetbe foglalta a Színház-történelmi Múzeumot, a megszűnt Színház-művészeti Szövetség tudományos osztályát, a Mafilm kebelén belül működő „archivartár” csoportját. Ide került — akkor még bérlményként — a Filmmúzeum má átke-reesztelt Ady Mozi, és nem sokkal később a Népstadion út 97. szám alatti villa. Ez lett az intézet központja. Mindehhez tud-nunk kell, hogy az első Filmtudományi Intézet — Balázs Béla kezdeményezésére és irányításával — a Hont Ferenc főigaz-gatósa alatt működő Színház- és Film-művészeti Főiskolához tartozott, 1949-es felszámolásáig. Hont zsenialitása abban csúcso-sodott ki, hogy az állami költség-vetés pénzszükében — az alapítási hozzá-járulás feltételeként — elvállalta az egész intézmény saját bevételből származó ön-fenntartását a Filmmúzeum üzemelteté-sével. Így azután a Hont-féle intézet or-szágosan is az elsők közé tartozó, kultu-

rális területen pedig az első nyereségérdekeltségű, önfenntartó költségvetési intézmény lett.

Az első évek sikeres működése Hont vitalitása mellett a felső szervek — némi kiváráson is alapuló — kultúrpolitikai bizonytalankodásának volt köszönhető. Az akkori közállapotokra jellemző, hogy az alapítólevél kibocsátására csak 1960-ban került sor, miniszteri rendelet formájában. (Hont Ferenc elnöksége 1959-ben megszűnt; a színházi részeket az intézményről leválasztva Színházi Intézetté alakították.)

Az intézet elnevezésében igényelt tudományosság azonban még a klasszikus hagyományokkal és nagyobb hazai történeti múlttal rendelkező színházkultúrában is sok kezdeti nehézséget okozott. Filmterületen pedig sem felkészült szakemberek, sem kipróbált tudományos módszerek nem állottak rendelkezésre. A „film-tudomány” művelőinek többsége a filmgyárakból és más szakmai szervezetekből „átszervezéssel” került az intézetbe. Az átszervezés pedig 1957-ben a politikai okokból történt leépítéseknek és elbocsátásoknak volt a fedőneve. Így kerültem én is az intézetbe. Öniróniával mondhatuk, hogy nemcsak filmarchívum, hanem személyi archívum is vagyunk.

Kezdeti célok

A színházi rész leválasztása után, 1959. július 1-jétől Magyar Filmtudományi Intézet és Filmarchívum néven működő intézet tevékenysége három fő feladat köré csoportosult:

- gazdasági önfenntartás és fejlesztés biztosítása a Filmmúzeum jegybevételeiből és a filmkluboknak kölcsönzött régi filmek bérleti részesedéséből,
- tudományos műhely megteremtése és az eredmények megismertetése a filmszakma, a művészér-

telmiség és a széles közvélemény előtt,

- a filmtudomány műveléséhez és a filmismeretterjesztéshez szükséges filmgyűjtés.

Nagyjából a fenti feladatoknak megfelelően alakult az intézet szervezeti felépítése is. A feladatok sorrendisége körül kialakult szenvedélyes birkózásoknak, egyik-másik törekvés átmeneti felülkerekedésének részletezése az intézet történetének megírására tartozik. Jelen dolgozatban a filmgyűjtemény fejlődését szeretném vázolni. A másik két feladat megvalósulásának alakulását csak a filmgyűjtésre gyakorolt hatásaiban érintem.

A gazdasági önellátás-önfenntartás, a fejlesztés és felhalmozás saját erőből való biztosítása minimális ráfordítással maximális jövedelmezőséget írt elő. A kópiák kihasználása olykor a rablógazdálkodásra emlékeztetett. Sikerfilmek esetében előfordult, hogy egy-egy kópiát ronggyá vetítettek a Filmmúzeumban. Dubnegatívot készítettő felújításukra csak akkor került sor, amikor a pozitív már teljesen összekarcolódott, és a sok szakadástól hiányossá vált. Idő- és költségmegtakarítás miatt ekkor sem restaurációs eljárással — azaz a karcok gondos eltüntetése után — készült a dubnegatív. Az ún. rutin eljárással minden rongálódás „átmentésre” került. Az így megmentett kópiák „minőségével” az 1945 előtti magyar híradók és játékfilmek vetítésekor ismerkedhetnek meg a tévénezők. Sajnos ezeken a dubnegatívokon már semmilyen eljárással nem lehet javítani. (Az MFI híradók pozitívja szinte kivétel nélkül, de a magyar játékfilmek többsége is igen elhasznált állapotban került a Filmarchívumba. A lehetséges technológiai maximum éppen ezért volna létfeltétele a további gondos megőrzésnek. Ezzel szemben a Magyar Filmlaboratóriumban — épp az intézeti munkákkal kapcsolatban — kialakult az eleve csökkentett technológiai fegyelemmel és figye-

lemmel készített „archív minőség” kategóriája. A felújításra szánt kópiákat nem tisztították, az eredményeket nem meózták!)

Ebben a kezdeti időszakban a gyűjtemény fejlesztésének is az volt a fő szempontja, hogy a film — lehetőleg nagy látogatottsággal — bemutatható legyen a Filmmúzeumban és a filmklubokban, mindössze a magyar feliratok költségráfördítésével. Az intézetnek az így nyert bevételekből kellett fedeznie forintban meg nem térülő, ugyanakkor egyre nagyobb összegeket felemészítő feladatait (filmtudományi szakkönyvtár, könyv- és folyóiratkiadás, külföldi filmek bemutatási jogának vásárlása a Filmmúzeum számára, raktározás stb.).

A szakma és a társadalom előtt az intézmény Filmtudományi Intézetként igyekezett magát elfogadtatni, tevékenységének rangot adni. Teljes nevében a Filmarchívum csak azért szerepelt, mert ez feltétele volt a Filmarchívumok Nemzetközi Szövetségében, a FIAF-ban viselt tagságnak. A már említett okok miatt a szakirodalmi tájékozódás és tájékoztatás (könyvek, folyóiratok beszerzésével és dokumentálásával) a tudományteremtés tartalmi célja volt.

A kutatók és kutatójelöltek a filmművészet kialakulásának és fejlődésének megismerése és megismertetése érdekében a filmtörténetileg kiemelkedő művek beszerzését igényelték. Sajnos a felszabadulást megelőző időben üzleti okok miatt, az ötvenes években pedig politikai elzárkózás miatt e filmek nagyrésze be sem került az országba. (A filmek közgyűjteményének hiánya miatt még a bemutatottak is többségükben elpusztultak!) A társarchívumokból való beszerzésük vagy kölcsönzésük után viszont nem ritkán az derült ki, hogy a Filmmúzeum közönsége gyéren érdeklődik a művészileg kiemelkedő filmek iránt. Tapasztalhattuk ezt nemcsak a klasszikus némafilmeknél, hanem fontos hangosfilmek be-

mutatásakor is. Az önfenntartás gazdasági érdeke így szembekerült a tudományfejlesztéssel, pedig a tudományos osztály nem is törekedett másra, mint játékfilmek beszereztetésére. A sem gazdasági, sem közvetlen tudományos célra fel nem használható híradók, dokumentum- és más filmek kevés intézeti figyelmet élveztek és még kevesebb anyagi támogatásban részesültek.

A filmek raktározását, kezelését és a kezdetleges viszonyoknak megfelelő feltárását végző részleget a szakmai közvélemény nem ismerte, nem emlegette. Az intézeti közfelfogás pedig a gyűjtemények akkori kezelőit nem tartotta sokkal többre, mint a raktárosokat. Nemcsak foglalkozásuk megnevezése, besorolása, de képzettségi követelménye is kialakulatlan volt. (E torz szemlélet szívósságra vall, hogy az intézet igazgatója által szerkesztett, 1979-es Filmévkönyv a Budakeszi úton felépült korszerű filmarchívumot a címjegyzékben csak filmraktárnak jegyezte.) A tudomány „magasáról” tekintve egyesek szinte rabszolgáknak, de semmiképpen sem tudományos hasznú kollégáknak tekintették őket. Ebben az időben még fel sem merült a tudományos gyűjtő, rendszerező és elméleti általánosítást is végző kutató megkülönböztetése. Egyébként az 1960-as alapítólevél részletesen sorolja fel az intézet tudományos és egyéb feladatait, de csak általánosságban említi a filmgyűjtést.

Teremtsünk közgyűjteményt!

Ilyen körülmények közepette bíztak meg 1964. január 1-jével az akkor még gyűjteményi osztály vezetésével. (Az osztálynak az alapítástól eltelt hét éve alatt éppen hét vezetője volt.)

Az intézetbe 1957 júniusában kerültem „átszervezéssel”, de mindenki csak politikai okokból eltávolított, bukott főszerkesztőként kezelte. Bár a filmgyártásból való kizorításomat méltánytalannak

tartottam, energiámat mégsem „sebeim nyalogatására”, hanem a reám bízott feladatok megoldására fordítottam. Így azután szakmai és szervezési tapasztalataim alapján megadtam, hogy az intézet csaknem minden részében foglalkoztatnak, és kezdeményezéseim folytán részese lehettem az alapítók örömeinek (a Filmkultúra és a Filmművészeti Könyvtár szerkesztése, filmtörténeti emlékiratok gyűjtése stb.).

A magyar történelem gyűjteményalapítóinak lelkesítő példája nyomán úgy képzeltem, hogy néhány év szívós munkájával lerakhatjuk az alapját a magyar nemzeti filmgyűjteménynek. Ennek érdekében az intézet tudományközpontú közfelfogását a feje tetejéről a talpára kellett volna állítani, mert a filmgyűjtemény gazdagsága, szervezettsége az alapja minden tudományos kutatómunkának. Ha az intézmény címében viseli a Filmarchívum elnevezést, akkor az ne csak cégér legyen a FIAF számára, hanem érvényesítsük szerepét idehaza is! Filmraktárból, jobbik esetben az Eötvös Könyvtárhoz hasonló, filmművészeti tárgyú szakgyűjteményből teremtsünk olyan közgyűjteményt, amely teljes körrel összegyűjt minden, Magyarországon készült hazai és ott bemutatott külföldi filmet. Ha az intézet ezt a feladatot nem vállalja, más helyettünk azt el nem végzi. Veszendőbe mehet sok, történelmileg fontos és pótolhatatlan filmtekercs. (1960-ban, Fejős Pál filmrendezőről írott kismonográfiám adatgyűjtése közben derült ki, hogy Budapesten élő első felesége néhány hónappal korábban dobta a kukába a Mikófalván készült, szociografikus Fejős-film négy tekercsét!)

Először is változtatni kellett azon a belterjes szemléleten, hogy a gyűjtésnek nem elegendő célja a Filmmúzeum műsorainak és a tudományos osztály tagjainak játékfilmekkel való ellátása. A stúdiók pedig ne tekintsek fogyóeszközraktárnak a Filmarchívumot, ahonnan szabad pré-

daként elviszik és szükség szerint megrövidítik a tekercseket. A Híradó- és Dokumentumfilm Stúdióban több neves rendező egyszerűen kivágta az archívfilmekből a neki szükséges részeket, és dublázás után bevágta munkakópiáinak. Az eredetileg 200—250 méteres MFI híradók tucatjából 20—30 méteres csonk maradt! Lajta Andor, a Mafilm archívraktárának vezetője maga is elősegítette ezt a káros szokást azzal, hogy az MFI híradókat felszabdalta, és az eseményeket tárgyuk szerint csoportosította — a filmgyári igények gyors kielégítése érdekében. Meg kellett honosítani a minden közgyűjtemény számára elengedhetetlen filológiai szemléletet. Mindenfajta film csakis eredeti formájának megőrzésével képezheti a tudományos, történeti kutatás hiteles forrását. Minden önkényes csoportosítással a film veszít történelmi hiteléből. Talán nem véletlen, hogy ugyanaz a forgatócsoport volt egyik megcsonkítója az MFI híradóknak, amelyik Rákosi 1919-es szerepéről a korabeli híradók felszabdalásával készített történelemhamisító „dokumentumfilmet”.

Állandó küzdelmet jelentett a filológiai szemlélet elfogadása a tekintetben is, hogy a filmográfiai cím- és mutatókartonokat nem a másodlagos forrásértékű sajtóközleményekből, hanem szigorúan a filmszalagon található adatokból kell kiállítani. (Ezért elengedhetetlenül fontos a politikailag kényes témájú filmek nitrókópiájának megőrzése a kémiai lehetőség határáig!) A filológiai szemlélet nemcsak az intézeten belül hiányzott; ebben az időben az egész filmszakmára jellemző volt az árureklámozásból származó pongyolaság. Bizonyítják ezt a különböző szakmai kiadványok. A filmográfia fogalmának és főként módszertani gyakorlatának meghonosodásához — az örvendetes szakmai eredmények ellenére — még hosszú évekre volt és van is szükség.

Az ágazati szakkönyvtárak mintájára szervezett ágazati filmgyűjtemények hiá-

nyában célul tűztük ki azt is, hogy ez a nemzeti filmgyűjtemény a filmművészet tudományos kutatásának elsődleges kielégítése mellett biztosítsa a bűvárkodást más tudományágak kutatásaihoz is. Előszörban nemzeti történelmünkre gondoltunk, például úgy, ahogyan Bokor Péter felhasználja a híradókat és dokumentumfilmeket Századunk című sorozatában. Felvetettük a színeszmúzeum gondolatát is, de meggyőződésem, hogy a magyar mezőgazdaság, ipar, oktatás múltjának is sok, tanulmányozásra érdemes mozzanatát őrzik e régi filmtekercek. (Hozzá kell tennem, hogy az elvet nehezen követte és követi a gyakorlat — az őnfenntartás megkövetelte magas szolgáltatási díjak miatt.)

Gyűjtőkör, filmtörvény

Szakirodalom és külföldi tapasztalatok hiányában a könyvtárak, különösen pedig az OSzK gyűjtőmunkájának a filmterületre való alkalmazásából indultunk ki.

Ezzel párhuzamosan a társarchivumoktól igyekeztünk beszerezni a filmgyűjteményekkel foglalkozó rendeleteket. Mindezek alapján megsürgöttük — a már korábban többször tervezett — filmtörvény elkészítését. Az előkészítő bizottság tagjaként a javaslatnak a közgyűjteményt tárgyaló része érintett elsősorban. Olyannyira, hogy a törvényjavaslat mellé az erre vonatkozó végrehajtási utasítás tervezetét is kidolgoztam. A cél az volt, hogy a nyomdai köteles példányok mintájára törvény ereje biztosítsa a filmgyűjtést is. Sajnos a filmtörvény — többszöri kísérlet ellenére — azóta is várat magára. Végül a Filmfőigazgatóság 1973 januárjában — filmarchívumi előkészítés alapján — kiadott egy belső utasítást a felügyelete alá tartozó stúdiók és forgalmazók számára, amelyben elrendelte az ún. köteles kópiák díjmentes átadását a Filmarchívumnak.

A végrehajtás — sajátos módon —

csak a játékfilmek esetében hiánytalan, az egyéb filmek köteles kópiáinak az átadása rendszertelen. Ennek egyik oka a tárolásból származó jogok és kötelességek, az ún. operatív igazgatás jogának tisztázatlansága. A Filmarchívum ugyanis magyar filmek esetében nemcsak azok egy-egy kópiáját, hanem valamennyi negatívját és tartozékait is díjmentesen őrzi. Önfenntartó gazdálkodás mellett különös nyomatékkal merül fel annak megállapítása, hogy tíz, húsz, harminc, negyven stb. év elteltével milyen jogok illetik a Filmarchívumot a filmeket gyártó, forgalmazó, exportáló vállalatokkal kapcsolatban a kellékek őrzetérért? A megoldás egyik lehetősége az idősor arányában progresszív kezelési, tárolási díj bevezetése, miként az Párizsban történik. Egy másik forma szerint ezeket a költségeket be kell építeni a nemzeti filmgyűjtemény fenntartásának költségvetési támogatásába. A nemzeti filmgyűjtemények ugyanis — közművelődési feladataik mellett — a reprodukciós anyagok őrzetével ipari és kereskedelmi tárolást is végeznek. Olyan ez, mintha az OSzK nemcsak nyomdatermékeket, hanem nyomdai matricákat is őrizne. Elvileg ugyan felvethető a két feladat különválasztása, de kis országok filmgyártásában ez sok szempontból nem gazdaságos.

Külföldi filmek esetében elegendő lenne egyetlen kópia közgyűjteményi megőrzése. Ezzel kapcsolatosan azonban még szakmai körökben sem eléggé ismeretes, hogy a moziforgalmazás idejére — általában öt évre — szóló bemutatási jog lejárta után a tőkés cégek többsége nemcsak a további nyilvános vetítéseket tiltja, hanem a kópiák megsemmisítését is kiköti. Sőt volt idő, amikor egyes amerikai cégek képviselőik személyes jelenlétével ellenőrizték a filmtekercek felbaltázását. Kivételt képeznek a szocialista és baráti országok filmjei. Sőt! Míg a többi szocialista ország általában érték szerint válogatott gyűjtést végez a társországok

filmjeiből, addig nálunk — művelődés-történeti okokból — minden bemutatott szocialista film egy kópiájának megőrzésére törekedtünk.

A külföldi filmeknél bizonyos félreértéseket is el kell oszlatni. Különböző produkciók gyakran keresnek egy-egy új külföldi filmet szakmai tanulmányozásra a Filmarchívumban. Nem tudják, hogy a filmarchívumok — főleg Nyugaton — a bemutatás után csak öt-hat év múlva jutnak — ha egyáltalán hozzájutnak — a filmek kópiájához. A nemzetközi könyvtárközi kölcsönzéshez hasonló szakmai filmcsere éppen ezért nem rendszeresíthető mindaddig, amíg nincsenek megfelelő garanciák a kizárólagos kutatási célra. Talán a videótechnika hozhat némi változást az új filmek szakmai kölcsönzésében.

A Filmfőigazgatóság belső utasításával a művelődési tárca filmjeinek gyűjteménybe vétele elvileg rendezetté vált. Hiányok már csak a végrehajtás gyarlóságaiból származhatnak. De továbbra is megoldatlan a más tárcák stúdióiban készült filmek kötelező megőrzése. Egyebek mellett ezért is szükség lenne mihamarabb filmtörvényre.

A kortársi filmtermés folyamatos gyűjtése mellett továbbra is esetleges maradt az 1945 előtti időszak hiányzó magyar és fontosabb külföldi filmjeinek pótlása. A hét-nyolcszázra becsülhető magyar néma játékfilmből mindössze tizenöt, a kb. nyolc-kilencszáz néma rövidfilmből harmincöt-negyven, a négyszáz hangos játékfilmnek alig fele, a nagyjából ugyanennyi rövidfilmnek negyede sem maradt meg a kezdeti filmraktárban. Az 1924—1944 közötti, 1078-ig sorszámozott MFI híradók maradtak meg legnagyobb arányban.

Először a szakmabelieknél vagy örökösöiknél elfekvő régi filmeket igyekeztünk felkutatni. Akadt olyan csongrádi mozi, akinek hagyatékából nyolc magyar játékfilmet ajánlottak fel az örökösök.

Az elérhető magyar filmek érdekében fokozatosan átfésültük a társarchívumok nyilvántartását is. Ezáltal nemcsak a szomszédos országokból, hanem Helsinkiből, Londonból, Stockholmból, Rómából stb. is hozzájutottunk hiányzó, fontos magyar filmekhez.

A legnehezebb volt megközelíteni az Amerikában és Kanadában elfekvő filmjeinket, holott tudtuk, hogy a II. világháború előtt a magyarlakta területek vásárlásai, majd a különböző emigrációk miatt sok film került a tengerentúlra. A véletlen vezetett eredményre. Az 1956 után New-Yorkban letelepedett hazánkfi, Buchsbaum György összegyűjtött több mint félszáz olyan magyar játékfilmet, amelyek hiányoztak gyűjteményünkben. Tudomásom szerint az USA-ból — diplomáciai úton — már korábban is felajánlották a Filmfőigazgatóságnak a régi filmeket, eredménytelenül. Részben dolár hiányában, részben pedig az e filmekkel kapcsolatos politikai megbélyegzés okából. Az előítéletek mélységének érzékeltetésére csupán egyetlen esetet említek a sok közül. Latabár Kálmán elhunytakor, 1970-ben (!) a Filmmúzeumban rövid emlékműsort állítottam össze legsikeresebb régi filmjeiből. Fegyelmivel fenyegettek meg érte. Buchsbaum úr ajánlatára akkor sem rendelkezünk devizafedezettel, pedig a filmekre nagy szüksége volt a nemzeti filmgyűjteménynek. Az ügyben közvetítő Hungarofilm osztályvezetőjével, a megszállottan filmszerető Palócz Évával trükkhöz folyamodtunk, és más, régi magyar filmek keskeny kópiáival elégitettük ki Buchsbaum Györgyöt. 1978-ban pedig már állami támogatással, százezer nyugatnémet márkáért vásároltuk meg a Münchenben élő dr. Erdélyi Istvántól cégének teljes gyűjteményét. A nyolcvanas évekre elmondhatjuk, hogy 80—90 százalékban teljessé tettük a két világháború között készült magyar filmek állományát.

Raktározás, feltárás, szakozás

Az eladdig négy-öt helyen, rendezetlenül tárolt filmjeinek összevonására az intézet 1962-re felépített egy filmraktárt. Egy évtized sem kellett hozzá, és kimerült a tárolótér befogadóképessége. A hetvenes években nagyszabású terv készült intézeti székház és filmarchívum építésére. Amikor az 1972-es KB határozat megszigorította az elburjánzó irodaházak építését, a kiköltözéstől vonakodó tudományos osztály nyomására az intézet vezetése az építkezés leállítását javasolta. A gazdasági osztály és a filmarchívum közös érvelése mégis megnyerte a Filmfőigazgatóság anyagi és erkölcsi támogatását az irodaházzal csökkentett terv kivitelezésére, és 1976 végére a Budakeszi úton elkészült a nemzeti filmgyűjtemény alapjaként a kétszintes, klimatizált filmraktár, a hozzá tartozó kezelőhelyiségekkel és a tízfőnyi filmográfiai csoport számára szolgáló irodahelyiségekkel, olvasóteremmel, kézikönyvtárral. Az új körülményekre való előkészületként a raktári filmeket már korábban öt csoportba osztottuk, és ennek megfelelően számjeleket láttuk el (01-, 02-, 03-, 04-, N-) aszerint, hogy játékfilm pozitívja, negatívja, illetve rövidfilm hasonló kelléke a tárolt anyag. Végül az egyre csökkenő mennyiségű nitróanyagokat egységesen „N” betűjellel különböztettük meg az acetátfilmekről. (A keskeny állomány és a videokazetták száma akkoriban még minimális volt.)

A négy csoportba sorolt biztonsági filmeket növekvő számsorban raktározottuk és leltározottuk, az egyes filmek valamilyeni kellékének nyilvántartását tartalmazó műszaki kartonokat szoros ábécébe rendeztük. Új alapokra helyeztük a tárolt filmekre vonatkozó, írott dokumentumok szakrendi beosztását is. Nem a filmek műfaját, formáját tekintettük kiindulópontnak, hanem azok tárgyát. A könyvtári ETO alapján készült beosz-

tással helyeztük el a filmek törzsdossziéját, benne a film teljes főcímevel, részletes tartalomeírásával és sajtókivágati anyagával együtt. (Az utóbbi főleg a szétszórta és rendszertelenül megjelenő hírlapcikkek összegyűjtésével takarít meg rengeteg időt a kutatók számára.) A szoros ábécében őrzött leírókartonok a filmek teljes főcíme mellett utalószámokat, jelzeteket tartalmaznak a filmmel kapcsolatos valamennyi dokumentum és kellék lelőhelyére vonatkozóan (kópiák, negatívok, fotók, kitüntetések stb.). A különböző név- és tárgymutatók könyvtári módszerek alapján készültek. Ennek a filmográfiai munkának első terméke a Magyar Nemzeti Bibliográfia mintájára összeállított Filmográfiai Közlemények. 1965-től közel egy évtizeden át évenként jelentettük meg, de a szakmai és intézeti érdeklődés hiánya miatt nehezen birkóztunk meg a kiadás nehézségeivel. Filmográfiájának egy része beleolvadt az intézet által kiadott Filmévkönyvbe.

Távlati cél:**az audiovizuális adatbank**

Mire a magyar nemzeti filmgyűjteménynek az eddigiekben vázolt fejlődését elértük, addigra a mozgófényképek előállításában mélyreható, forradalmi változások történtek mind szervezeti, mind pedig műszaki-technológiai tekintetben. Míg kezdetben a filmesek zárkóztak el — a gazdag rokon göggyével — televíziósokkal való szorosabb együttműködés elől, addig a 70-es évekre ez a szerep teljesen felcserélődött. Ám egyik létkör sem kedvezett a kölcsönösen jó együttműködésnek — sem a filmgyűjtés összehangolásában, sem a munkamódszerek átadásában. (Az egyéb ellentéteket hadd ne részletezzem itt!) Pedig az a körülmény, hogy a televízióban a mozgóképek gyártása, sugárzása, forgalmazása és raktározása egy szervezetben bonyolódik, nagyon megkönnyíti azok közgyűjteményi meg-

őrzését. Tévések a megmondhatóí, hogy kezdetben ez mennyire nem így történt. Holott a tévésugárzások ellenőrzésének jogi lehetőségei sokkal nyilvánosabbak, mint a mozivetítésekéi. Míg azonban a televíziós filmvetítések forgalmazói, produceri és szerzői jogok tekintetében, — nemzetközileg is — maradéktalanul ellenőrizhetők, addig a fejlődő tévétechnika a mozgóképek megmaradása ellen hat. Ne csupán a letörölhető és többször felhasználható képmagnótekercekre gondoljunk, hanem ezeknek a műsorellátás megkövetelte nagy mennyiségére és sugározható minőségének időben nagyon korlátozott voltára is! Mind ez ideig úgy tűnik, hogy egyik eljárás sem képes olyan hosszú ideig és olyan jó minőségben megőrizni a mozgóképeket, mint az emulziós filmszalag.

Nagy tévéállomások esetében a mérhetetlen nagy mennyiség is akadálya a történelmi rendeltetésű megőrzésnek. Ennek ellenére nagy figyelmet érdemel az a lendület, ahogyan a vezető tévétársaságok gyűjteményüket fejlesztik. Létrehozták saját nemzetközi szövetségüket is, a FIAT-ot. Sőt a legnagyobb társaságok már számítógépes eljárással tartják nyilván és tárják fel gyűjteményüket. Filmarchívumok esetében — egy-két kivételtől eltekintve — ez még csak távlati terv.

A múzeumok, levéltárak a történelmi fejlődés során a könyvtárak kötelékéből váltak ki, hogy a tárolás feltételeit jobban hozzáigazítsák gyűjteményanyaguk követelményeihez. Az optikai úton nyert kifejezési eszközök és művészi termékek

rohamosan szaporodó mennyisége előbb-utóbb történelmi szükségletté teszi az *audiovizuális nemzeti közgyűjtemények* központjának és megfelelő tagozódásának létrehozását is. A Stúdió '86 január 28-i adása is bizonyította, hogy e tekintetben még mennyire a kezdet kezdeténél tartunk. Bár szükség lenne rá, gyakorlati okokból aligha lehet elérni az OSzK hír- és könyvvállományához hasonló központosítást. Gondoljunk a Magyar Rádió hangtárának, a Filmintézet filmtárának és az MTV archívumainak eltéréseire. Ágazati jelleggel ide sorolható továbbá az OMFB műszaki filmtárának, az Országos Oktatástechnikai Központnak és más szervezetnek a különgyűjteménye.

Épp az adott és alig változtatható helyzet teszi parancsoló szükségletté a nyilvántartások, feltárások azonos filmográfiai rendjének hazai kidolgozását és nemzetközi összehangolását. Ennek alapján lehetséges a nemzeti filmgyűjtemény feladatát is ellátó *audiovizuális adatbank* létrehozása, amely mind a tömegtájékoztató szervek, mind a különböző tudományok számára megkönnyíti a gyors és mélyreható tájékozódást. A számítógépek rohamos és összehangolt terjedése műszaki-technikai szempontból tárgyi feltételét adja a megvalósításnak. Szervezési szempontból pedig az első lépés, hogy mindazok, akik a majdani audiovizuális gyűjtemény valamilyen gondozásával foglalkoznak, a könyvtárosok és levéltárosok egyesületéhez hasonlóan szervezzék meg *szakmai munkájuk összehangolásának rendszeres fórumát*.

ABSTRACT: The author ponders over the socio-economic and cultural-technical determinants of the creation of a Hungarian National Film Archive. As a future task he sets the establishment of an audiovisual data bank.

A közvélemény-kutatásról 1947-ben

Török Sándor és dr. Balassa Erik beszélgetése

Török Sándor író jelentős tevékenységet fejtett ki a felszabadulás után újraszerveződő Magyar Rádióban. 1946 őszétől 1948 tavaszáig sugározta a rádió „Vasárnapi beszélgetések” című műsorait, melyekben kitűnő művészeket szólaltatott meg, minden alkalommal egyetlen érdekes témát járva körül. A maradandóságra érdemes interjúkat az éter hullámai mulandóságra ítélték volna, de a véletlen folytán Török Sándor hagyatékában írásban megmaradtak. (Akkoriban még a spontán felvételeket is rögzítették írásban. Az anyagot egyébként a Petőfi Irodalmi Múzeum őrzi.)

1947 június 15-én, vasárnap Balassa Erik, a Magyar Közvéleménykutató Intézet igazgatóhelyettese nyilatkozott Török Sándornak. Minthogy a felszabadulás utáni közvélemény-kutatásokról meglehetősen keveset tudunk, érdeklődésre tarthat számot ez a nem tudományos igényű, a nagyközönségnek szánt beszélgetés is. Jelzi a tárgykör iránti akkori érdeklődést (és elfogultságot), a tudományág céljait és állapotát.

Török: A közvélemény-kutatásról . . . amiről voltaképpen nem egészen pontosan tudom, hogy micsoda. Nem vagyok tisztában azzal, hogy mi a szervezete, hogyan működik, és főként, hogy mi hívta életre. Hiszen ez egy új tudomány — azt hiszem, lehet tudománynak nevezni, mondjuk, úgy, mint a statisztikát. Rokon is a statisztikának, úgy nézem.

Balassa: Nem te vagy az egyetlen, aki nincs teljesen tisztában a közvélemény-kutatással, és éppen ezért örülök, hogy alkalmam nyílik erről elbeszélgetni. Ami a tudományos mivoltát jelenti, azt hiszem a leghelyesebb, ha alkalmazott tudománynak nevezzük. Természetesen bizonyos mértékig hasonlít a statisztikára, de éppen a módszerekben nagy különbségek mutatkoznak; nevezhetjük a közvélemény-kutatást reprezentatív statisztikának is. Mint tudományág kétségtelesen új. De azért már most is szép múltra

tekint vissza. A legközismertebb közvélemény-kutató, dr. Gallup és számosan mások évek óta dolgoznak ebben a tárgykörben, csiszolják a módszereket, és ma már a közvéleménykutatásnak világszerte komoly irodalma van.

Török: Oktass ki egy kicsit, légy szíves! Például, hogy mi a tulajdonképpeni célja, ki és mi használja fel az adatait. Egy kicsit divat is most a közvélemény-kutatás, és nekem valamelyest gyanús. Gyanús, hogy mióta egyre kevésbé van voltképpen közvélemény, azóta kutatják egyre jobban. Minél inkább irányítódik a köznek a véleménye, tehát nincs saját véleménye, annál jobban előretör a közvélemény-kutatás mint tudományág. De erre még rátérünk. Előbb egy kicsit hadd ismerkedjem meg az anyaggal. Nálunk, azt hiszem, a felszabadulás után kezdődött . . .

Balassa: Igen, nálunk a rendszeres

közvélemény-kutatás 1945 augusztusában kezdődött. A magam részéről úgy nézem, hogy éppen most jött el az ideje annak, hogy a közönség a véleményét igenis szabadon nyilváníthassa. A demokratikus államokban már régóta csinálják. Nálunk az elmúlt huszonöt évben szó sem lehetett közvélemény-kutatásról, és így nem egészen értem, miért gondold, hogy talán a szólásszabadság csökkenésével fokozódott a közvéleménykutatás.

De ne vágjunk elébe a dolgoknak, nézzük az anyagot. Ahogy már az előbb mondtam, a közvélemény-kutatás nem más, mint reprezentatív statisztika. Nem kell minden kérdésben népszavazásszerűen minden egyes embert megkérdeznünk, hanem veszünk egy aránylag kis számú reprezentatív csoportot, mintha egy anyagból mintát vennénk, és ennek a csoportnak a véleményét dolgozzuk át speciális módszereinkkel, és elfogadjuk, hogy megfelelő statisztikai korrekciókkal valóban reprezentálja az egész közvéleményt. Minden olyan kérdésben, ahol belsőleg úgy érezzük, hogy talán a legheylesebb volna a kérdést népszavazással eldönteni, statisztikai leszámolással mindenkinek a véleményét megtudni, és ebből aztán százalékosan megállapítani, hogy hány százalék helyesel valamit, hány százalék ellenzi, elvégezzük a szokványos közvélemény-kutatást és az illetékes elé találjuk mint reprezentatív statisztikai adatot. Ebben benne van egyszersmind a cél is. A cél a tudósítás. A vezetőknek — legyenek azok akár politikai, kulturális vagy gazdasági vezetők — tudniok kell, hogy a közönség hogyan gondolkodik. Hogy azután a közvéleménynek döntő befolyása lesz-e, ez már más kérdés, és ennek eldöntése nem is a mi feladatunk. Mi az adatokat úgy szolgáltatjuk, mint a vegyész az analízise eredményeit. Hogy azután ezzel az analízissel mi történik, ez már nem a vegyész dolga.

Mindenesetre meg kell jegyeznem,

hogy mi magunk sem vindikáljuk a közvéleménynek a feltétlen irányítási jogát, el kell fogadnunk azt a tényt, hogy a közönség néha, bármily jóhiszeműen nyilvánul is meg, nincs esetleg tisztában az összes körülménnyel, és ezért a véleménye hamis. Ez ugyanúgy lehetséges, mint ahogy egy-egy embernek a véleménye lehet helyes vagy hamis. De arra mindenesetre jó, hogy az illetékesek legalább megismerjék a közvéleményt, és ha látják, hogy a közönség talán helytelen tájékozódottsága miatt nincs helyes véleménye, úgy megismerhetik azt a felvilágosító munkát, amely végeredményben a közönséget véleménye megváltoztatására bírhatja. Ezt még nem kell — és ezzel reflektálok előbbi megjegyzésemre — irányított közvéleménynek tekintni. Engedd meg, hogy ezt egy példával illusztráljam. A legutóbbi háború legelején az amerikai közönség még igen távol állott a háború gondolatától; az akkori közvéleménykutatási eredmények azt bizonyították, hogy a többség nem kívánja Amerikának a háborúba való belépését. Illetékesek megfelelő tájékoztatással a továbbiak folyamán bebizonyították a közönségnek, Amerika egész népének, hogy a fasizmus elleni harc Amerika részére is életszükséglet, és így lassanként átfőrdődött a közvélemény.

Egyébként meg kell mondanom, hogy a közvélemény-kutatás csak mint tudományág új, egyébként talán olyan régi, mint maga az emberiség. Nem akarok hosszú történelmi visszatekintést adni, de mindenki ismeri Harun Al Rasid kalifa közvélemény-kutatásait. A vezetők mindig kíváncsiak voltak a közvéleményre, legfeljebb voltak olyan szerencsétlen időszakok, amikor monomániás elvakultságukban inkább befogták szemüket és fülüket, csak hogy ne hallják és ne lássák, hogy az országok népei nem azt kívánják, amit ők. Én a magam részéről remélem, hogy ez az idő véglegesen elmúlt. Egyébként nálunk nem olyan egészen új

a közvélemény-kutatás. A Közvéleménykutató Intézet igazgatója, Harkai Schiller Pál, már évekkkel ezelőtt csinált gazdasági vonatkozású közvélemény-kutatásokat, sőt voltak félénk próbálkozásai a politikai közvélemény-kutatás terén is, de természetesen óvakodnia kellett attól, hogy az eredményeit publikálja. Számszerűleg kimutatta például, hogy a budapesti közönség többsége helyeselte Finnországnak a háborúból való kiugrását.* De hát az akkori vezető körök, háborúra uszító beállítottságuk mellett, hogyan is fogadták volna ezeknek az eredményeknek a publikálását.

Török: Harkai Schiller most kint van a kongresszuson?

Balassa: Nem, a párizsi kongresszus két hónappal ezelőtt volt. Schiller professzor ez idő szerint egyéves ösztöndíjjal az egyik amerikai egyetemen tanulmányozza az ottani lélektani kutatások eredményeit. A kongresszus egyébként nagyon érdekes eredményeket hozott. Tizenkét ország közvélemény-kutató intézete vett azon részt, megtárgyalta a módszertani és egyéb kérdéseket. Megállapodásra jutottak, hogy az összes közvélemény-kutató intézet kicseréli egymás eredményeit. Ez talán az első lépés a világgözvélemény-kutatás terén.

Török: Az első közvélemény-kutató Galupp professzor volt? Voltaképpen ő miből professzor? Közvélemény-kutatásból?

Balassa: Gallup tudomásom szerint nem professzor, hanem a lélektan doktora. Általában a legtöbb közvélemény-kutató intézet úgy van felépítve, hogy egy pszichológus és egy újságíró vezeti. Gallup valóban úttörő, és talán nagyrészt neki köszönhető, hogy a közvélemény-kutatás ma már világszerte elismert tudományág. Nem szabad azonban alábecsülnünk más közvélemény-kutatók mun-

kasságát sem, akik szintén számos szak-könyvvel bővítették a közvélemény-kutatás irodalmát.

Török: Ne haragudj, de folyton van bennem egy kis sanda gyanú, hogy kicsit fel van fújva az egész. De nem szeretnék ilyen lelkiismeretlen módon, a tárgy nem ismeretében beszélni, szeretném, ha bizonyítanád nekem az egésznek csakugyan való tudomány voltát és hasznosságát, szóval ha eloszlatnád ezeket a kétségeimet.

Balassa: Szívesen kiegészítem azt, amit már eddig mondtam. Az egész azzal kezdődött, hogy valaki, például egy nagy napilap főszerkesztője, kíváncsi volt, hogy hogyan is gondolkodik a közönség egy-egy kérdésben. Jóval a tudományos közvélemény-kutatás megindulása előtt próbálkoztak már azzal, hogy kérdőíveket bocsátottak ki és körkérdéseket tettek fel, de nagyon hamar megbizonyosodott, hogy ezek a módszerek nem jók. Ugyanúgy nem vált be az a módszer sem, amikor felszólították a közönséget, hogy írja meg nyíltan, akár név nélkül is a véleményét. Ilyen módszer nem adhat megbízható adatokat, mert már az alanyok kiválasztása teljesen bizonytalan. Nem adhatja meg a társadalom teljes keresztmetszetét egy olyan levelező csoport, amely saját elhatározásából vagy kitölti a kérdőívet, vagy nem, vagy ír egy levelet felszólításra, vagy nem. Egészen természetes, hogy ilyen módon csak azok fognak válaszokat adni, akik a kérdésben valahogy érdekeltek, vagy akik általában szeretik az ilyesmit, akiknek elég nagy az íráskészségük stb. Ezért végeredményben a közvélemény-kutatás csak módszertani kérdés. A feladat: egy olyan csoportot összeválogatni, mely híven reprezentálja az egész ország vagy legalábbis egy város társadalmi keresztmetszetét. Ez önmagában végeredményben nem bosszorkány-

* Ld. Levendel Ádám: A Magyar Közvéleménykutató Intézet (1945—1949). Jel-Kép, 1984/1. 111. old.

ság, rendelkezésre állnak a statisztikai adatok, hogy az országban például ennyi és ennyi százalék a földművelő, a munkás, az értelmiségi, a kereskedő stb., hogyan oszlanak meg a nemek, hogyan oszlik meg a lakosság életkor szerint és így tovább. Ezeket a statisztikai adatokat kell felhasználni a reprezentatív csoport összeállításánál, és gondosan arra kell vigyázni, hogy ezek a szempontok az egész eljárás során mindvégig érvényesüljenek. Ahogy már az előbb mondtam, az egész nem más, mint egy jó mintavétel. A te bizalmatlanságod nem más, mint annak a kereskedőnek a bizalmatlansága, aki attól fél, hogy ha vásárol tíz vagon árut, és csak egy fél kg-os mintát kap, vajon az egész áru meg fog-e felelni annak a mintának, hiszen az áru ugyanúgy nem homogén, mint maga a közönség. Tudjuk azonban, hogy megvannak a mintavételi módszerek és megvannak az ebben képzett szakemberek, akik egyszerűen a módszer ismeretében az átlagmintát úgy tudják venni, hogy az valóban reprezentatív legyen. Ha sikerül a közvélemény-kutatásban is egy ilyen módszert találnunk — és állítom, hogy ezt a módszert ma már ismerjük —, akkor bizhatunk abban is, hogy az eredmények valóban reprezentálják a közvéleményt. Ha pedig reprezentálják, akkor szerintem nem is lehet már arról beszélni, hogy felfújt dolog az egész, ahogy te mondtad, mert nem tudom elképzelni, hogy egy jóhiszemű vezető politikusnak ne legyen fontos, hogy minden pillanatban és minden kérdésben tisztában legyen azzal, hogy mit szól ehhez a közvélemény. Nem tudok szabadulni a már többször alkalmazott hasonlattól: el tudsz képzelni ma egy gyári főmérnököt, aki felhasznál egy anyagot, mielőtt annak nem ismeri a pontos kémiai összetételét, az analízisét?

A másik kérdés, hogy a közvélemény valóban szabad-e vagy sem. Ezzel kapcsolatban a kérdésre kérdéssel kell vála-

zolnom: miért gondold egyáltalában, hogy azok a személyek, akiből a közvélemény-kutatáshoz használt reprezentatív csoport összetevődik, bármilyen okot találnak arra, hogy névtelen megkérdezésükkor ne a tényleges véleményüket nyilvánítsák. Mert ha az egyén őszintén mondja meg a véleményét, úgy ezeknek az egyéni véleményeknek a szintézise is, közvéleményként őszintének tekinthető.

Török: Még csak nem is a közvéleménynek valami sötéten hivatalos irányítására gondolok, bár kezdhethük éppen ezen is. A világháború és a háborút megelőző idők voltaképpen uniformisba öltöztették nemcsak az emberiség nagy részének a testét, de a gondolkodásmódját és az érzelmi életét is. A különböző hatalmak propagandaminisztériumai, tájékoztató hivatalai voltaképpen gondolatok és érzelmek tömeggyártására, tárolására és elosztására berendezett üzemek voltak. Egy háborúhoz gyártani kell fegyvert, élelmet, lőszert, gyógyszerert és hiteket, reményeket, elgondolásokat stb., és mindezt ügyesen adagolni kell. Az emberiség évekig azt öltötte fel, amit számára előírtak, szabvány öltözetben járt, uniformisban, az élelmiszer „adagját” ette, a cigaretta „porcióját” szívta, és így a véleményadagját is megette. Hogy egy extrém példát mondjak, 1945 január végén, február elején, mikor már csak Budán, a Vár egy kis részét és a Krisztinaváros egy sarkát tartották a németek, s a katonák lent, a templom körül már az autóikat gyújtották fel, az ágyúikat pusztították, a kérdésekre mindennap ugyanazokat a válaszokat adták. Naponta mást és mást — bár egy körben mozogtak ezek a válaszok, — naponta mást, de mindnyájan ugyanazt. Tudjuk, hogy nyomtatott cédulákon kapták meg az utolsó pillanatig, hogy nekik mely kérdésben mi a véleményük. Ha ezt azután egy katonai véleménykutató intézet kutatja — feltételezhető az is, hogy van ilyen —, akkor az történik, hogy egy

szerv irányítja a véleményt s aztán a saját maga által irányított véleményt kutatja.

Balassa: Erre két választ kell adnom. Először is demokratikus országban a közvélemény-kutató szervnek függetlennek kell lennie az államhatalomtól, és nálunk pontosan ez is a helyzet. Hiszen ezért nem lehet elképzelni, hogy fasiszta államban létezhessen egy közvélemény-kutató intézet. Másodszor én nem becsülöm ennyire alá a tényleges nép közvélemény-alakító képességét. Lehet, hogy a propaganda egyeseket teljesen elvakít, de nézték volna csak meg 44 őszén a közvéleményt becsületes módszerekkel. Kérdezték volna csak meg a széles munkástömegeket, a dolgozó földműves népet, nem kapták volna azokat a válaszokat, amiket jól bepakolt csatlósaiktól elvártak és meg is kaptak. Hiszen ezért kellett a száz százalékos terror, a szólásszabadság teljes elfojtása! A múltban a vezető réteg csak saját véleményére volt kíváncsi, és én nem is hiszem, hogy még a legnagyobb terror is véglegesen befolyásolni tudja az igazi közvéleményt, legfeljebb elhallgattatja és elfojtja. Ha szóhoz hagyják jutni, a megnyilvánulás őszintesége néha egyenesen meglepő. Hiába irányítják a közvéleményt, ha módot adnak rá, hogy félelem nélkül megnyilvánuljon, végeredményben az irányítástól egészen függetlenül nyilvánul meg. Ez — mint már előbb is mondtam — természetesen nem azt jelenti, hogy nem kellene gyakran a közvéleményt helyes tájékoztatással, helyes iránymutatással felvilágosítani, mint ahogy nálunk ez például a demokratikus átnevelés feladata. Nem tudom elképzelni, hogy valaki a közvélemény „irányításának” nevezné azt, ha egy ország demokratikus erői mindent elkövetnek, hogy tájékoztatással, tanítással, felvilágosító munkával meggyőzzék az ország bizonytalan, kételkedő vagy kifejezetten antidemokratikus elemeit a demokratikus életforma helyességéről.

Mivel nyilván te sem erre gondolsz, szerinted mi „irányítja” a közvéleményt?

Török: Az úgynevezett modern emberiség egyre inkább, így lehetne mondani: elszűrhető tendenciák között él minden vonalon. Nem részletezem most, hogy háborún kívüli állapotban is hovatovább azonos mennyiségű és minőségű életet diktálnak a körülmények. Adagot, „kalóriát” élelemben, a szórakozásainkat futószalagon gyártott könyvek, a film és más szórakoztató ipar stb. bizonyos egyöntetűséggel táplálják. Aztán ne feledd, hogy négy-öt száz évvel ezelőtt a ruházódásunk milyen egyéni és színes volt. Persze ez is szélsőséges példa, de volt olyan viselet, hogy az egyik lábon sárga, a másikon kék csikozású volt a lovagi nadrág. A két lábam sem öltözött egyformán. És ma a modern ember zakója a nyugati világban, még azon túl is azonos uniformis. És a gondolkodásunk, érzéseink, véleményünk a dolgokról? A hatalmassá nőtt sajtó diktálja, a lapok és a rádió szájbarágják a tömegnek a véleményt, és ezt a véleményt kutatjátok aztán. Készen kapja a köz a véleményt, megrághva, adagolva, mintegy konzerv formában, vagy pirulában lenyeli. Kutatnotok kellene nemcsak azt, hogy mi a közvélemény, hanem hogy hogyan alakul, miből áll elő. S akkor ezekhez a konzervdobozokhoz jutnátok el, nem?

Balassa: Nem könnyű feladat erre a szkeptikus felfogásra válaszolni. Én annyira másképpen látom a dolgokat. Évezredekig az emberek milliói rabszolgasorban voltak. További hosszú évszázadokig talán a lovagok kétszínű nadrágot hordtak, de hol voltak azok a tömegek, akik a lovagokat kiszolgálták, ki vette figyelembe ezeknek a véleményét. Mi volt ezeknek az egyéni ízlésével, kívánságaikkal, vágyaikkal? Én úgy nézem, hogy talán a múltban egy szűk rétegnek színesebb, egyénibb, mulatságosabb volt az élete, mint most, de a nagy tömegek a legszürkébb, a leguniformizál-

tabb életet éltek. Kialakulhatott ezeknek a tömegeknek egyáltalában a véleménye? És ha kialakult, figyelembe vette valaki is? Lehet, hogy a *jus primae noctis* az uralkodó réteg életét még színesebbé tette, mint a kétszínű nadrág, de ki kérdezte meg, hogy erről mi a pór véleménye? Ha így alulról felfelé szemléljük a dolgokat, én inkább úgy látom, hogy a széles néprétegek részére most van nyíló félben a konzervdoboz, és a mai átlagember életét sokkal színesebbnek, sokkal egyénibbnek látom, mint mondjuk XIV. Lajos korában. Egyébként az előbb megemlékeztl a sajtóról. Természetes, hogy a publicista igyekszik olvasóit meggyőzni a saját véleményéről. De miért látod úgy, hogy a sajtó uniformizál? A megjelenő lapok nagy száma, különböző politikai, szociális és kulturális beállítottsága talán bizonyos biztosíték, hogy az olvasónak alkalmá nyílják a különböző felfogásokat összeegyeztetni és végül amellel kikötni, amely saját véleményéhez a legközelebb áll. Amíg a sajtó nem irányított, hanem szabad, nem látom aggályosnak közvélemény-irányító szerepét sem.

Török: A sajtó mint olyan lehet jó, mint közvélemény-irányító lehet kitűnő. Csak abban nem hiszek, hogy ez a cél hasznos, hogy ez jó. Nem jó, mert egyénietlenít, szűrkít, leszoktat a gondolkodásról. A sajtó behízseli magát a tömegnél, hiszen meglehetősen skrupulus nélkül kiszolgálja az emberek alacsonyrendű kíváncsiságát. A tömeg folyton éhezik megtudni azokat a dolgokat, melyekről Wilde azt mondja, hogy tudni nem érdemes. Megdöbbenő jelenség: „az újságolvasó” mint olyan. Ha festő volnék és valami csodálatos ihletben hatalmas freskósorozatban vetíteni tudnám őket, amint olvasnak, olvasnak az emberek, olvassák, hogy ide meg ide betörték, és pedig így és így törtek be, és a kalapácsos gyilkos nem úgy ám, mint tegnap jelentettük, papírba csomagolta a kalapácsot, á dehogy, egy rongydarabba csomagolta,

amelyen B.V. monogram volt. Miért kell ezt nekem tudni? Hogy az egész világon hány bölc, igazi államférfiú van, azt hiszem, hogy egy kezem ujjain, de legfőkébb a kettőn össze tudnám számolni. És viszont politikusok mérhetetlen közhelygyűjteményeit olvassuk és olvassuk. Ez egy olyan hatalmas és oly silány érdeklődési terület. Az így felnagyított olvasó, hidd el, ha ezalatt a nagy lábujját nézegeti, az is hasznosabb időbefektetés volna. És míg ezeket olvassa, felszívja magába készen a véleményt. Amit aztán kikutatasz. A modern, úgynevezett „felvilágosodott”, természettudományosan gondolkodó ember a sajtóján keresztül tudja, mondjuk, az ilyen közhelyeket, hogy az ember a majomtól származik. Kutasd ki, kétségkívül óriási százalék fogja tudni ezt így, ahogy mondom. Darwin soha ilyet nem mondott így, és soha ezt le nem írta. De a közvélemény ezt így kapta a sajtón keresztül, ez a köz véleménye egy ilyen igazán nem közömbös horderejű kérdéstről, mint az ember származása.

Balassa: Hát ez elég lesújtó vélemény a sajtóról. Erről azonban a jelen pillanatban nem akarok veled vitatkozni, hiszen mi a közvélemény-kutatásról akarunk beszélni. Az persze nagy baj, ha a sajtó helytelenül tájékoztat. Ez azonban nem von le semmit a közvélemény-kutatás érdemeiből, sőt ellenkezőleg. Tegyük fel, hogy tényleg feltennénk a kérdést: „Véleménye szerint kitől származik az ember?”, és erre — ahogy feltételezed — óriási százalék így, szimplán azt fogja mondani, hogy a majomtól. Akkor nagyon fontos feladatot végeztünk el, el fogjuk küldeni a jelentésünket az illetékes miniszternek, más tényezőknél, és rámutatunk arra, hogy milyen helytelenül van tájékoztatva a közvélemény. Erre az illetékesek feladata lesz, hogy megfelelő módon világosítsák fel a közönséget, hogy a dolog valójában hogyan is áll, mit mondott Darwin stb. Már beszélgetésünk elején rámutattam arra, hogy éppen ez a

tudósítás a közvélemény-kutatás feladata, és semmi esetre sem az, hogy a kikutatott „vélemény” most már feltétlenül döntő. Hogy ad abszurdum vigyem a dolgot, a közvélemény-kutatás célja nyilvánvalóan az — hogy az előbbi hasonlatnál maradjak —, hogy az elvégzett közvélemény-kutatás után most már bebizonyítottnak vegye azt a tényt, hogy az ember a majomtól származik. Éppen a rendszeres közvélemény-kutatás képes rámutatni arra, hogy hol vannak hiányok a közönség tájékozottságában.

Különben is, a te szkepticizmusod mellett igen nehéz lenne még egy-egy ember véleményét is meghallgatni. Ha a sajtó tényleg ennyire készen adja be mindenkinek a véleményét, akkor ez vonatkozik nemcsak a közre, hanem az egyénre is. Megfordítva, ha nem tételezed fel, hogy minden egyes ember így, készen találva kapja a saját véleményét, nincs okunk feltételezni, hogy a köz a véleményét így, készen kapja. Sohase felejtjük el: a „közvélemény” nem valami jogi személy. Nem más, mint az egyéni vélemények összessége és statisztikai adat arra vonatkozólag, hogy az egyének hány százaléka vélekedik így és hány százaléka amúgy. Ennél sem több, sem kevesebb. Annak a kikutatása, hogy végeredményben az a százalék miért és hogyan keletkezik, ez már a szociálpszichológia feladata. Egyébként úgy látom, hogy meglehetősen elutasító magatartást tanúsítasz a propagandával szemben. Nagyon sokban igazat adok neked. Főleg a fasiszta időkben fogta el az embert az undor mindenfajta propaganda hallatára. Ezt még kissé nehezen tudjuk elfelejteni. Talán

nem túl merész, ha azt mondom, hogy a propagandát mindig a céljával együtt kell szemlélni. Mi más a „Talpra Magyar”, mint propaganda, de talán nincs ma magyar ember, aki száz év távlatából őszintén és saját jószántából ne helyezné magát szívesen ennek a propagandának a hatása alá. Vagy hogy a politikai síktól eltérjek: kétségtelenül propagandisztikus módszerekkel dolgozik a nemi betegségek vagy a tüdővész elleni akció, és mégsem akad józanul gondolkodó ember, aki ne helyeselné ezt a propagandát.

Török: Ne érts félre, mindez mint propaganda rendben van. Csak amikor hazudik, amikor meg akar téveszteni, akkor válik immorálissá. Elvégre a szentírás maga is propaganda, de nem hazudik és nem kisszerű elfogultságokért indul harcba, hanem a legnagyobb teljességért, az összemberiség testi, lelki javaiért. De hát ez már kívül esik a felvetett témán . . . Ami a közvélemény-kutatást illeti, most már sok mindenben meg vagyok győzve.

Balassa: Ennek igazán őszintén örülök, nem könnyű feladat valakit olyasmiről meggyőzni, amit eleve bizonyos kétkedéssel tekint, különösképpen, ha egy meglehetősen új dologról van szó. Bízom benne, hogy hasznos munkát fogunk végezni, és hogy a közvélemény is egyre inkább meggyőződik arról, hogy az ő kutatásával a köz érdekeit szolgáljuk.

Török: A becsvágyam csak az volna, hogy minél sajátabb legyen a vélemény, minél inkább az *én* véleményem legyen az, amit aztán kikutattok.

(Közli: Erki Edit)

Könyvekről

Szóbeli folklór Magyarországon

Dobos Ilona: Paraszti szájhagyomány, városi szóbeliség. Gondolat, Budapest, 1986.

Könyve célkitűzéséről ezt írja a szerző: „Munkám a paraszti szájhagyomány megjelenési formáit, jó esetben törvényszerűségeit, mindegyiket történeti és hiedelemmondákon, legendákon keresztül mutatja be.” E meghatározás azonban nem tükrözi eléggé munkája újszerűségét. Dobos Ilona ugyanis a folklór hagyományos műfajai mellett efemerebb jelenségeket is vizsgál (például a rémtörténetet, az igaz történetet), sőt azt mondhatnánk, hogy igazi kvalitása ezeknek a szigorúan vett műfaji kategóriák határmezsgyéjén álló, mintegy átmenetet képező folklórlenségeknek a szívos felkutatásában, tudományos rangra emelkedésében van. Könyve alapján az olvasó nem annyira egy-egy műfajról nyer mélyebb ismeretet, inkább a folklórt mint egy élő, állandóan alakuló rendszert ismeri meg, s a jelenségek magyarázatához nyer sok új szempontot.

A *hiedelemmondák* régi rétegeinek tárgyalásakor hozza Dobos a legkevesebb eredeti anyagot, meglátásai — valódi bizonyító apparátus híján — ötlet-szinten maradnak. Nem érthető pontosan, hogy könyvének e részével mi volt a szerző valódi célja, hogy miért éppen ezeket a hiedelemmondákat választotta ki a sok ezerből s miért terjeszti ki mondandóját térben és időben esetenként oly messzire.

Kitűnik e csoportból az *öregék kényszerű halálával* kapcsolatos mondatípus tárgyalása. Itt a filológus Dobos megállapításait a folklórgyűjtő Dobos ellenőrzi, utánajár a mondák igazságtartalmának. Saját rokonságától a témáról novellát író Sánta Ferencig, a vidéki kórorvosig és a mátraházi üdülő fűtőjéig terjed azok köre, akiktől anyagot gyűjt. Dobos

Ilona bárhol, bármilyen élethelyzetben mindegyiket folklórgyűjtő.

Történeti mondákat 1962-től másfél évtizeden át gyűjtött a Néprajzi Intézet felkérésére. E műfaj tárgyalása során akkor nyújtja a legjobbat, mikor a mondákat mint a parasztság történeti tudatának működését dokumentáló végtermékeket, tehát mint egy folyamat részjelenségeit mutatja be. Ez a műfaj nemcsak a parasztság történeti emlékezetét tükrözi, hanem azt a képet is, amit a parasztság saját múltjáról alkot. Épp ezért — írja Dobos Ilona — a történeti monda nem „tisztá” műfaj. Az emlékezés mellett a költészet is fontos eleme. Eklektikusságuk miatt azonban időnként soknak is, esetlegesnek is tűnnek a felhozott információk, Szégyenlős Boleszlávtól a gazdakörből kizárt parasztokig.

A parasztság történeti tudatának működési elvei mellett konkrétan is érdeklő a szerző, hogy „mi az, ami a történelemből a szóhagyományban fennmaradt”. Meglepő talán, hogy még a tatárokkal kapcsolatos emléktanyaghoz is tud újat gyűjteni, persze ehhez tudnia kellett, hogy melyik vidéken érdemes az ez irányú érdeklődést megkezdeni. Tanulságos gyűjtési tapasztalata az is, hogy egy helyen török kori szájhagyomány után kutatva a legnagyobb természetességgel fogadták érdeklődését, s egymásnak így adták őt tovább: „Ez az aszszonyság azért jött, hogy a törökökről érdeklődjön”. A szabadságharcra kapcsolatos emléktanyagban rámutat az erősen érezhető szóbeliségre és arra, hogy mennyire érződik egy-egy szuggesztív előadó-egyéniesség a gyűjtött szájhagyományban.

Dobos Ilona komplex látásmóddal közelíti meg anyagát. Így pszichés magyarázatot keres és talál arra, mi adta az árulás motívumának fontosságát történeti mondáinkban. A népönértékelésének volt szüksége arra, állítja,

hogy a csatavesztések mögött árulást keressek. Módszere, hogy a jelenségeket nem kiragadva, hanem a közösségben betöltött szerepükbe ágyazottan vizsgálja, jó alkalmat adva a társadalmi szempontok érvényesítéséhez. Megállapítja például, hogy Kossuth emlékét elsősorban a birtokos parasztság őrzi. Petőfi alakja viszont kiválóan megfelelt arra a célra, hogy a nép bemutassa, milyenek kívánja látni szeretett hőseit. Alakjának fontosságát mutatja, hogy mitikus elemeket is társítanak hozzá (ilyen például halhatatlanságának mítosza).

Egy műfaj kimunkáltsága az egyediség ellenében hat. Ezért a „betyármodell” kidolgozottsága miatt minden betyártörténet fokozatosan a jól ismert sémába illeszkedik bele.

Összegezve a történelmi színhagyomány sajátosságait, a szerző a legfontosabbnak a kronológia hiányát és a sajátos szelektálást látja. Előbbinek oka lehet a paraszti életmód lassú változása, utóbbinak pedig, hogy a népet nem az érdekelte, milyen a magyarság, csupán az, hogy milyen kiváló — állapítja meg a szerző. Éppen ezért van tele a nép történelmi emlékenyaga indulatokkal.

Foglalkozik a könyv az *ál-hiedelemmondák* terjedésével is, melyet Dobos a hiedelemmondák változása legfontosabb tünetének tart. Egyes hiedelmek továbbélése ellenére ugyanis a néphit egésze állandóan változik. Az *ál-hiedelemmonda* egy jól ismert történetet mond el úgy, hogy a végén „leleplezi”, racionális magyarázatot adva. Dobos e műfaj elszaporodását a néphit hanyatlásának jeléneként értékeli.

A könyv következő nagyobb egysége a *városi szóbeliséggel* foglalkozik. Ebben a részben a szerző a kozmopolita város — ősi falu szembeállítás hamisságát leplezi le folklórgyűjtőként. Számára a folklór nem a falvak határánál végződik, ő éppen a kulturálisan összekötő szálakat keresi meg. Ezért a hiedelemtörténetek városban és faluban egyaránt elhangzó változatait hasonlítja össze. Így akar választ kapni arra a kérdésre: „mi az, ami a hiedelemvilágban viszonylag múló, és mi az, ami a változó életkörülményeknek ellenáll, mivel pszichológiai igényt fejez ki”.

Ilyen egyezésnek találja a halál témájának gyakoriságát. A városiakok elbeszéléseik több mint fele, a falusiakénak pedig egyharmada a halállal kapcsolatos. Falun és városban egyaránt gyakori színhagyomány szól a halál elő-

jeleiről, a különleges képességű emberekről, a kísértetekről — bár fontos különbség, hogy az állattá válás motívuma hiányzik a városi kísértettörténetekből.

Azonos tehát — összefoglalva — a megérzésekben való hit és a rontástól való félelem. A hiedelmek legarchaikusabb rétege ugyanakkor városban nem található meg. Tipikusan városi jelenség viszont a kártyavetésben, tenyérjósásban való hit, ez falun teljesen ismeretlen. Előfordul, hogy a falusi hiedelmek megtalálhatók városban, mégpedig saját rendszerükben, de csak a külvárosokban. Gyakoribb, hogy új rendszerbe kerülve, surviválként élnék tovább, bármikor újraéledhetve.

A város sajátos új műfaja, az *igaz történet*, a mesével tart rokonságot. A szerző 1951—1956 között a dunaújvárosi munkásszállások tegnap még falusi lakói között gyűjtve arra keresett választ, mi történik új, városi környezetükben a falujukban sikeres, jó elbeszélőkkel. Úgy találta, hogy egy részük, amelyik nem tudott az új körülményekhez adaptálódni, elhallgatott, más részük igyekezett megfelelni az új hallgatóságnak, és életből vett történeteket mesélt. E műfaj gyűjtése polgárosultabb országokban, ahol a mese már régebben elvesztette funkcióját, régóta intenzíven folyik (német nyelvterületen „Geschichte”, Amerikában „stories” címszó alatt). A műfaj újdonsága csakúgy, mint az anyag sokrétűsége, nehéz helyzet elé állítja a folklóristákat. A témák változatossága mutatja, hogy a való életre támaszkodó történetekről van szó. Tipizálásukat mégis az teszi lehetővé, hogy alapvető életmozzanatokat ragadnak ki. Dobos több kategóriába sorolva vizsgálja őket (élménytörténet, elszenvedett sérelemlről szóló történet, háborús kalandok, családtörténetek). Az egyes kategóriák azonban gyakran mutatnak átfedést.

A következő nagy műfaji csoport a *rém-történet*, mely paraszti és félpaszti környezetben egyaránt nagyon népszerű. Igen tanulságos, ahogy a szerző bemutatja, hogyan épülnek e különböző újabb műfajok a régiekre, milyen korábbi műfaji igényt helyettesítenek. Ahol a népi hitvilág még él, ott a hiedelemtörténetek elégitik ki ezt a szükségletet. Helyére másutt az igaz történet és a rémtörténet lép, melyek egyébként gyakran keverednek. Átmeneti műfajként pedig az *ál-hiedelemtörténetek* szolgálnak.

Ezeket az új műfajokat a mindenkori közösségekben betöltött szerepük teszi figyelemreméltóvá. Az igaz és rémtörténetek elmondásának szokása a mesemondás gyakorlatához kapcsolódik. Ugyanaz a szájhagyományozási szituáció és gyakorlat élte őket, így ezek is bármikor eltűnhetnek a szájhagyományból, akár csak a mesék.

A rémhír nem terebélyesedett ki kerek történetté, de fontos népszerűsége miatt, és azért is, mert a közgondolkodást befolyásolja. Folklorjelenséggé avatja, hogy szerzője ismeretlen, és hogy ennél a műfajnál is nagyobb a specialisták szerepe. Legközvetlenebb elődje a történeti monda, annak viszont a mítosz az „előkelő őse”, melynek jegyeit viseli. Akárcsak a mondat, a rémhírt is tartósítja a falusi életforma. Míg városban egy rémhír 10–15 év alatt „elhasználódik”, falun több száz éves rémhírek is élnek. Így például Csejtén ma is eleven indulatokkal mesélik a Báthory Erzsébetről szóló rémhíreket.

A képtelen történet is igazi városi folklór, alig választható el a rémhirtől. Közös bennük a valótlan híresztelés, ugyanakkor két szempontból különböznek. Egyrészt formailag, mivel a rémhír többnyire egy-két mondatos, a képtelen történet pedig meg van komponálva. Különböznek funkciójukban is, mivel a rémhír elsősorban információt közvetít, a képtelen történet pedig mindenekelőtt szórakoztatni akar. Ilyen képtelen történet például az

ellopott holttest országosan ismert esete. Dobos Ilona felvetése, hogy a képtelen történetekben, „az emberiség ősi hiedelmeit, rögeszméit kérődzi vissza”.

Az utolsó fejezet a budapesti folklórral foglalkozik. A szerző sorra veszi a speciálisan városhoz kötődő mondákat (így a gellérthegy-i boszorkányorgiákról, vagy a nyelv nélküli lánchídi oroszlánokról szólót), majd azt kutatja, hogy mely műfajok esetében tölt be a város országos viszonylatban centrális szerepet. Úgy találja, hogy a fővárosnak a rémhírek elterjesztésében van ilyen szerepe, de fontos mint viccközpont is.

A szerző elemzései során váltogatja nézőpontját: hol a hagyományos folklórműfajok felől nézi az újakat, hol megfordítva. Ez pedig sok tanulsággal szolgál. Fontos megfigyelése, hogy az új jelenségek kapcsán a hagyományos folklór is jobban érthető, márcsak azért is, mert az új műfajok a születés állapotában, az őket életető közegben tanulmányozhatók.

S ha Voigt Vilmos legutóbbi írásában (Valóság 86/10. sz.) a hiedelemmondákról szólva nehezményezi a gyűjtők „antikváriusi” szemléletét, amely a régi, kihalóban lévő műfajok kutatására sarkallja őket, akkor most azt nyugtázhathatjuk, hogy Dobos Ilona éppen ezeken, a folkloristák által mindmáig gyanakodva kezelt, elhanyagolt területeken nyújtott kiváló teljesítményt.

Jávor Kata

Szakmai véleménycsere

**Nádor Tamás: Emberi antenna
Párbeszéd újságírókkal, Bp. 1986.
Múzsák Közművelődési Kiadó, 347. o.**

Sose találkoztam Nádor Tamással, mégis kedves ismerősöm — írásaiból. Többnyire írókkal, művészekkel készített interjúit olvastam. Érdekesen rokonszenves pályaképek, nyájas vagy érdes megállapításokkal tűnődésre biztatva.

Így von kor- és pályatársaim közvetlen szellemi társaságába új kötete is, az Emberi antenna. A Múzsák Közművelődési Kiadó gondozásában jelent meg. Élvezetes párbeszéd-gyűjtemény, huszonöt újságíróval. Mégpedig a szakma — egy-két kivétellel ma is — tevékeny, országpszerte népszerű, köztük külföldön sem ismeretlen művelőit kérdezgette kollégám. Otthonos világban, s látszólag könnyedén. Ám korántsem úgy, ahogy — pocsek műszóval — interjúalanyait faggatja némely tolokodó vagy megszéppent riportert, s nem afféle „hivatalos” nyilatkozatokat kérve.

Alaposan felkészülve, oldott leleményesen és tisztességgel értékérésre s pezsdítő élményekre törekedett Nádor Tamás. Lehetséges olvasói különleges megbizottjaként „felfedezni” és megismertetni vallomásokra birt társait. Egyszerű, lényegretörő és beleérző kérdésekkel, megjegyzésekkel. Személyiségükhöz illően és szakterületükön járatosan. Kíváncsisága magabiztos, mértéktartó és őszinte. A tiszteltetés egyetértéseiből és ellenvetéseiből se hiányzik, esetenként szívélyes fintorral. Amit meg rögtönzéseivel a pillanat varázsában előhívhat, azzal is erősíti az interjú gondolati ívét, érzelmi töltését. S az élő beszéd fesztelenségét és a mondandó érvényét megőrizve természetesen tömörítheti például a szöveget, és kijavítgat tekintélycsorbító pongyolaságokat . . .

Ekként partnereihez méltó, valódi beszélgetések a Nádor-interjúk. Két ember gondolat- és véleménycserejébe avat mind, s szakmai közérzetükről is hitelesen tájékoztat. Egyes újságírók pályaképet vallomásaikkal jeleníti meg. Mennyire jellemzőek ezek?

Olvasói hitelesíthetik például Bajor Nagy Ernő tulajdonságai között a belátást, a türelmet, az együttérzést és a legnemesebb értelem-ben vett alázatot. Elhiszik neki: meg kell szenvednie minden riportért. „A gyakorlat szárnnyakat adhat egy gyógyszerésznek vagy lakatosnak, de a rutin szürkeségbe bagyulálhatja a hírlapírót.” Talán ezért is életének legmaradandóbb jelszava, amit egy műhely falára festve látott: Gondolkozz! Megszívlelendő.

Férhet-e kétség Ruffy Péter fölismeréséhez? „A legkevesebb, amit tehetsz: osztozz annak a népnek a sorsában, amelyhez tartozol.” S ő a tehetség jobb érvényesítését is szorgalmazza. Meg hogy „. . . még több megszólalási lehetőséget kellene adni nemcsak szövetségeseinknek, de akár az ellenfeleinknek is. Hiszen a türelmes vitaszellem, a nagyobb játéktér segít tisztázni az esetleges félreértéseket, feloldja az értelmetlen feszültségeket.”

E. Fehér Pál szerint „a magyar társadalom egyik rákfenéje, a hazai fejlődés oly sok hibájának, vétkének okozója a nacionalizmus”, amire egyetlen orvosság az internacionalizmus. Szomszéd népeink megismeréséért tanult például maga is nyelveket, és bújja a könyvtárakat, utazik és vitázik, hogy minél meggyőzőbb szenvedéllyel érvelhessen cikkeiben. S a nagy igazságok árnyékában vállalja a megalakuvást, ha bármily keveset tehet is így az emberibb életért.

Talán rimel ezzel a kétkedő és mérhetetlenül kíváncsi Chrudinák Alajos felfogása: nincs megmásíthatatlan, örök érvényű nézet. Az újságíró olyan politikus, akinek napra-, órára-, percrekész véleménye kell, hogy legyen. Ezt ágyazza tudásába, világszemléletébe. Szívesen idézném, hogyan akar hatni drámai tévériportjaival mint műalkotásokkal . . .

Hely híján csak utalhatok Faragó Vilmos néhány törekvésére is. A demokratizálódás megkívánja a végbemenő folyamatok kritikus figyelemmel kísérését és az állampolgári önértékelését. Mivel a sajtótól többnyire ma is megkívánják a hivatalos álláspont képviselőt, állandósul a feladattévesztés, ezért nem

lehet igazán hatékony az újságíró. A szellemi érdekképviseletet — önmagunk ellenzékeként is — meg a valóságfeltárást vállalnunk kell, „ne adjuk alább tehetségünkél és lehetőségeinknél”.

S mint Fehér Klára vallja: „amíg az illetékes nem végzi el azt, ami az ő feladata, a tollforgató nem tehet mást: megírja legalább a káros jelenségeket”. Ő is gyakran használja a humor fegyverét, akárcsak Peterdi Pál, akitnek nincs olyan illúziója, hogy a megváltoztatás eszköze lehet a sajtó. „De azt azért hosszútávú tollpörgetőként is hiszem, hogy a megmutatás és a ráeszméltetés eszköze lehet.”

„Demokratizmusunk is csak nyerhet azzal, ha mennél tágabb körben értjük a tréfát” — ez Árkus József tapasztalata és óhaja. Hiszen egyes közszereplők nehezen viselik el, ha megcsipkedi őket a Ludas Matyi. Pedig aki egy jó tréfa vagy karikatúra főszerzőjévé válik, az egyre népszerűbb lesz.

Az ilyen nyilvánosság lehetőségeit vezetőink például kevésbé ismerték föl, mint a televíziót. Az utóbbiról viszont büszkén mondja Polgár Dénes: „Megesett, hogy egyikük-másikuk A Hét adásaihoz igazította nagygyűlési beszédét.”

Garam József is kéri a televízió befolyásának növelését, többek között a korszerű közgazdasági szemlélet erősítéséért. „Mert ezt nem tételekben kell tudnia a közembernek, hanem éreznie az idegrendszerében”. Érvel a túl sok fogalom használata ellen is, mely rossz szokásként kísért még a tömeglapokban.

Küszködik a sematizmus máig ható „csámpás” értéktételei ellen Heltai András. Sürgeti továbbá: a nem versenyképes újságokat szüntessék meg, mert külföldi megfigyelései szerint „a viszonylag kis példányszámú, de minőségi sajtó a mérvadó”. S „a leghatásosabb tömeg-tájékoztatási fórumon, a televízióban kellene dolgozniuk a legalkalmasabbaknak . . .”

Ugyancsak igyekszik itthon hasznosítani külföldi tapasztalatait Hajdú János. Például a Nemzetközi Stúdió adásaival „minden alkalommal dokumentálta, hogy hazánk közvéleménye érett a homlokegyenest ellenkező vélemények nyilvános összecsapásának nemcsak az elviselésére, hanem arra is, hogy a hallottakból levonja a szükséges következtetéseket . . .”

Mégis vannak konfliktusok, amelyek zöme Ipper Pál számára „agitációs-módszertani,

nem pedig politikai kérdésekből adódik”. Az áttételes agitáció sokkal hatékonyabb, mint a direkt. „Módot kell adni a vitára, hogy az érveknek végül hitelük legyen. Akit egyvégtében dicsérnek: eleve gyanús.” S a legtöbbször használt két szín, a fekete és a fehér gyakorta szürkévé mosódik össze.

„. . . ha erről vagy arról nem beszélünk, az semmire sem orvosság. Mindaddig nincs gond egyébként, amíg felelős beosztásban lévő emberek a saját hatás- és döntési körükben felelősen mernek nyilatkozni” — állítja Mester Ákos, aki a sandítást nagyon nem szereti.

Vértes Éva ugyancsak ellenzi a titkolózást, s hiányolja az egészséges önbizalmat. A cinikus újságíró pedig úgy minősíti, mint a betegét cserbenhagyó orvost. S a hangnemet is hatékony eszköznek tartja az elvakultság, a fanatizmus ellen.

„. . . a valóság mindennél hitelesebb” — ez Sediánszky János tömör hitvallása. A ténytisztelő és az intellektuális becsületességre is sokat adó Sugár Andrást bosszantja, egyebek közt, ha meghamisítva szerepelnek idézetek. Aminek pusztá kényelmesség az oka, a következménye pedig a hamis történetírás. Mert az ő álma, hogy véglegesnek tekinthető munkát adjon ki a kezéből. „Olyat, ami pontos, akár egy régi okmány”.

Galsai Pongrác ugyancsak dokumentációnak is tekinti az írást. „Ha nem írna az ember, megszületne, körülnézne s meghalna nyomtalanul.” A kritika eligazodást segítő funkcióját hangsúlyozza, s az iróniában kerül a megszegyenítő szándékot.

„A riporter . . . mindig önmagát játssza el” — vélekedik Szepesi György. „Hogy mennyit ér, amit csináltam, nem az én dolgom megítélni. Kötelességem viszont továbbadni, amit még továbbadhatok.”

Szilágyi János csak egyet szeretne: „akivel leülök — a mikrofon hallatára vagy anélkül — beszélgetni, ha átölelem, a válláról ne vegye le a kezemet”.

S nem érdektelen, miért szereti a játékos kedvű Antal Imre a rendet: „. . . mindenkinek megadjuk, ami neki — embersége, tehetsége, elesettsége, nagyszerűsége vagy éppen hétköznapiasága, egyszerűsége vagy egyszerűsége joga — dukál”.

Ezt is tükrözi, amit Pálffy József a Magyarországról mond. „Külön rovatban közöljük az olvasó kifogásait, tévedéseink kiigazítását,

s úgy gondoljuk, ezzel nem esik le a korona a fejünkről. Mi több: nőhet a tekintélyünk. Sőt, talán a demokratizálódásért is tehetünk ily módon valamit.”

Am ahogy Gömöri Endre kifejti: a gazdasági-társadalmi változásokhoz képest az informatikai robbanás korszakában a sajtóban nagyobb a fáziskésés, mint más területeken. Szorgalmazza a nyitottság, a sajtó mozgásterének növelését, ami az egyik legfontosabb feltétele a reformfolyamatnak. Mégpedig a szocialista világ országaival közösen.

Küzdelmet kíván ez, talán olyan szívósat, ahogy Vitray Tamás megküzdött értetlenségekkel és ügyetlenségeivel. Ahogy megfogalmazta, az ellengőz ösztönözte, mert az ellenségei adják a cselekvéshez szükséges dühöt, dacot.

Tévhitben füttyült a demokrácia játékszabályaira Róbert László. Csalt is a '47-es választáson, mert használni akart, meggyőződésből. Most is akar, ezért sürget intézményes formákat, szervezett biztosítékokat a szocialista demokrácia továbbfejlesztéséhez. S az eseményeken számára nemcsak a jelenlét, a tevőleges részvétel is fontos. Így juttatta el például a fogoly vietnami hazafiak valódi névsorát egy amerikai laphoz . . .

Még érdekesebb élmények, hasznos megfigyelések, jobbitó törekvések bőségéből idézhetnék. Hiszen nem olvastam hasonló tapasztalatgyűjteményt, mint az Emberi antenna. Megannyi újszerű felismeréssel, másutt bevált módszerekkel, szokatlan elemzéssel lépnek meg tekintélyes pályatársaim. Kiknek a szó s a közszereplés a mestersége-hivatása, lapokból, tévéből, rádióból — többeknek könyveiből is — ismeretlen ismerősei a nagyközönség-

nek. Hogyne érdekelné hát sorsuk, iskolázottságuk, érzékenységük, elkötelezettségük, mely javarészt példaadó lehet. Ezért is közfigyelemre méltó e portré-interjúkötet. Kivált érdemes leendő és gyakorló tollforgatók érdeklődésére. Hogy csak a bravúros címekből említsük: A társadalom „fullajtára” Bajor Nagy, Az ördög sajtóügyvédje Heltai, A szakma partizánja Róbert, A hivatásos beszélő Mester, A szívélyes hírhozó Sugár . . . S megannyi eszmecserét válthatna ki: miért szunnyad igazságérzetünk, hogy művelődünk szüntelenül, miként eleveníthetnők fel a műhelymunka jó hagyományait, mint honosítsuk meg mielőbb, ami másutt bevált . . .?

A hivatásos krónikások és agitátorok életén átszűrve elevenednek meg kötetünkben közelmúltunk politikai és társadalmi változásai. Pályájuk nem kevésbé göröngyös másokénál. Annyival talán izgalmasabb, hogy az események sűrűjében — magas fokú önismerettel — érzékenyebben ítélnék meg közérdekű problémákat. S ezért nem csak a közhangulat befolyásolásában érdemes figyelni szavukra. Annál is inkább, mert egyiküknek sem pusztán kenyérkereset a munkája. Hivatástudatuk és egészséges türelmetlenségük társadalmi érvényesülésével hozzásegítenek, hogy jobban tudjunk örülni sikereinknek, s nemcsak haragudni „érted”, igyekezzünk jobban tenni is a közért és az egyes emberért.

Így is jelentékeny, dokumentum-értékű krónika ez a kötet kor- és körtörténeti irodalmunkban. Majdani történelemkönyvben talán még egy lábjegyzetet is megér.

Raffai István

Feladó: Südi Bertalan

Ilkei Csaba

Nem hallgathatunk! Avagy: a Südi- jelenség

Ilkei Csaba: Nem hallgathatunk! Avagy: a Südi-jelenség. Népszava Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1985, 160 o.

Azt mondják, hogy a televízió maga a tetten-ért élet. Általában a televíziósok mondják. Ezzel ámitják magukat. Mert valójában az életet tetten érni csak keveseknek sikerül. Önmagában a televízió — mint különleges eszközök tára — nem elegendő hozzá, ember is kell, aki ezeket a különleges eszközöket a valóság lelkiismeretes feltárása érdekében képes használni, nem pedig egy ügyesen, olykor önkényesen, máskor manipuláltan beállított világ lefotografálására.

Ilkei Csaba az Új reflektor magazinban va-

lóban az életet igyekszik tetten érni. És amikor olykor-olykor „összejön” a dolog, az mindig ünnepi pillanata az igen-igen ritkán ünnepelt intézménynek . . . Ilyen ünnepi pillanat volt a „Feladó: Südi Bertalan, Jánoshalma” című riportfilmje is, amelyet 1984. december 5-én este sugárzott a Magyar Televízió. Egy teruelőszövetkezeti párttitkár vallott benne arról, hogy ő miképpen véli az igazságot szolgálni. És arról is vallott, hogy aki szolgálja az igazságot, az nem mindig szolgáltathat igazságot azoknak a kisembereknek, akikért mindent vállalt: gáncsokat, átmeneti elszigetelődést, kilátástalannak tetsző küzdelmeket, kiterjedt sajtólevelezést. Jó volt hallgatni az igaz ember szenvedélyes szavait.

A műsorból könyv lett. A Népszava Kiadó gondozásában jelent meg az elmúlt év végén. Ebből is kitetszik, hogy milyen nagy hatású volt a riportfilm, hiszen inkább a folyamat fordítottja a jellemző: általában könyvekből lesznek tévéműsorok . . .

Ilkei Csaba nem csupán a riportfilmet „könyvesítette meg”, de a televíziós munka buktatóiról is beszámol. Egy becsületes, elkötelezett riportter megrendítő önvallomása is ez a könyv, anélkül, hogy a Südi-jelenség vizsgálatának ez akár csak terjedelemben is rovására menne. Hibái? Talán a Süditől közölt levélrészletek között túl sok az „elviző”. Südi olyankor „jelenség”, amikor konkrét ügyekben lép — és nem teoretikus pózokban tetszeleg. Némely gondolatát többször ismétli is. Ám ezek elhanyagolható fogyatékságok. A lényeg az, amit Pozsgay Imre a könyv előszavában így fogalmazott meg: „dolgoznunk azért kell Südi Bertalannal együtt, hogy fejlődő demokráciánk előrehaladtával megszűnjön a Südi-jelenség”.

Igen. Ez Südi Bertalan leghöbب vágya is. Pedig azóta országgyűlési képviselő lett belőle.

Baranyi Ferenc

Hallom, baj van . . .

BESZÉD ÉS MENTÁLHIGIÉNÉ

1985

Hárdi István—Vértes O. András (szerk.): *Beszéd és mentálhigiéné. A Pest Megyei Köjál egészségnevelési osztálya és a Pest Megyei Alkoholizmus Elleni Bizottság, 1985*

Egyéni hangok helyett sablonok, nyelvi klisék . . . zsugorodik a modern regényhős személyisége, nyelvhasználata, stílusa egyre jellegtelenebb, szegényesebb . . . háttérbe szorul az egyéni arckifejezés . . . nem érték a szép beszéd, az izes tájszólás pedig nevetséges. Nem tudjuk helyénvaló módon megszólítani embertársunkat. Akadozik a kommunikáció, egyre több a pszichés zavar, a fejlődés útján megrekedt ember.

Nem rejtett nyavalyáról van szó, a tüneteket lépten-nyomon hallhatjuk, ha figyelünk.

A beszéd (is) okozza, mutatja a bajokat, melyek áttekintésére, a közös teendők felmérésére összegyűltek a nyelvészet és a mentálhigiéné szakemberei.

Az együttműködés gondolata dr. Hárdi István pszichiáterben született meg. A nyelvészek „foglalkoznak a beszéd mindennapi pszichológiai, tartalmi és formai emberi vonatkozásaival, az anyanyelvi nevelés emberformáló, személyiségerősítő és tágitó fontosságával. Mindezzel támogatják a lelki sebek gyógyítóinak munkáját és újabb sérülések elkerülését.” Az orvos példákön mutatja be, hogy az ember életében nem kizárólag a nyelvi durvaságok a betegítő tényezők, de utolsó cseppként a pohárban súlyos következményekhez vezethetnek. Az úgymond egészséges ember hangulatát, közérzetét is meghatározza a „rossz szó” otthon, a munkahelyén, a buszon. Dr. Hárdi István felsorolja a beszéddel elkövethető vétéségek nagy részét. Bár a betegével kíméletlenül bánó orvos kulturátlansága a példában nem kizárólag nyelvi jellegű, azt mégis jól szemlélteti az eset, hogy egyes területeken, például az egészségügyben a beszédnek, a közlés módjának életbevágó jelentősége van.

Dr. Lőrincze Lajos az együttműködés alapján azt a tényt tartja, hogy a nyelvészet emberközpontú és közlésközpontú, lévén a nyelv feladata a kapcsolat megteremtése két ember között. A kapcsolat esetleges hibája nyelvi okokra is visszavezethető: ilyen például a nyelvi kiszolgáltatottság, a nyelvjárás lenézettsége, a nehezen-kínosan kitalált megszólítások, a hivatali zsargon és a nyelvi gorombaságok.

Dr. Grétsy László a nyelvészet és a mentálhigiéné közös érdekeltségi területeit tekinti át. Ezek közül a személyes kapcsolatokat tárgyalja. A kapcsolatleremtés nyelvi kommunikációval történik, az ehhez szükséges empátia pedig a pszichológiai kulturáltság alapeleme. Ha sikeresen beleéljük magunkat a másik ember, a hallgató helyzetébe, valószínűleg keveset vétünk a hallgatóság előtti beszéd szabályai ellen. Néhány tanács a nyelvtankönyvekben is megtalálható, tehát része az anyanyelvi nevelésnek. A többi olyan tulajdonságokra utal, amely a kultúremler sajátja: az empátia, a szerénység, az érzelemgazdagság. Dr. Grétsy László példájával rámutat, hogy a köszöntés, megszólítás a kapcsolat szempontjából meghatározó, s egy rossz lépés a tetszkelés-magá-

zás-önözés-tegezés ingoványos talaján a jó kapcsolatot is tönkretetheti.

Dr. Vértés O. András a személyiségfejlődést akadályozó tényezőkkel és ezek nyelvhasználati megnyilvánulásaival foglalkozik. Erikson, R. Spitz és S. Freud nyomán végigkíséri a személyiségfejlődést, és kiemel néhány momentumot, melyek nyelvhasználati megnyilvánulása mindannyiunk fülét sérti. Az én gyengeségét többek között az agresszió gátlástalan kielése is tükrözi: ennek megnyilvánulása a trágár beszéd és a nyelvi agresszió. A fellettes-én gyengülésének tünete az amelioratív szavak pejorativvá válása. Az olyan szavak hallatán, mint „fennkölt”, „magasztos”, „atya” mosolygunk; ez utóbbi helyett ajánlatosabb „fater” mondani. Az én—te kapcsolatok ritkulása, az identitásvesztés, az elszemélytelenedés, az „arc nélküli uniformizáltság” nyelvi fordulatokban is nyomon követhető. A szerző jóslata szerint annak, hogy egyre nagyobb az éretlen személyiségű emberek tömege, meglesz a nyelvhasználati hatása is. A hivatalos szövegekben a személyes névmásokat már kiirtottuk, illetve „kiirtásra kerültek”. Féltő, hogy a jó stílus egyik alapvető elemével, az egyéni hanggal is hasonló dolgok történnek.

Dr. Szende Aladár ugyanezt a kérdést az anyanyelvi nevelés területén vizsgálja. Annak, hogy a diák azt merje szóban közölni, amit gondol, tehát ne akadjon a kommunikáció, a kölcsönös bizalom alapuló tanár—diák viszony az alapja. A nyelvjárási beszéd és az intím kapcsolatokban azonnal megjelenő, esetenként költői diáknyelv tiltása is hasonló torzulásokhoz vezethet. Gyakorlati példákat ad arra, hogy az anyanyelvi nevelés keretében hogy lehet a diákok számára fontos tartalmakon keresztül az anyanyelv szeretete, a közölt érzelmi, erkölcsi hatások befogadása felé vezetni a tanulókat.

Dr. Szende Tamás a valóságfeltárás zavarával foglalkozik. A nyelvrendszer absztrakt elemeiből szerkesztett közlemények mindig csak általánosan jelenthetik azt, amit egyedi módon kell eltalálnunk a valóságból. A sok általánosság használata a pontos megfogalmazás helyett, mint ahogy a pszichiáterek előadásaiából is láthatjuk, mentálhigiénés következményeket von maga után.

Dr. Fónagy Ivánnak a hangkarakterológia esélyeiről szóló előadása a gyakorló pszichia-

terek és pszichológusok képzésében is hasznos tananyag lehetne. Mint a grafológiában az írásnak, a beszédben a hangnak is hajlamosak vagyunk egyéniséget tulajdonítani. Megbízhatóan összefüggésbe lehet hozni a hangos kifejezésben megnyilvánuló tendenciákat a kifejezett lelki tartalmakkal úgy, hogy az egyes nyelvektől eltekintünk, a nyelvi sajátosságoktól elvonatkoztatunk. Azt nézzük, hogy hogyan módosítja az indulat a dallamsémákat, az artikulációt. Az alapüzenetet a Grammatika, a nyelvi kód hozza létre, ez a fonémasorozatból áll. Ezt egy másik berendezés, a Torzító alakítja át beszédhangokból álló kijelentéssé. A torzító alkalmi változatokat állít elő, a pillanatnyi tudattartalmat közvetítő üzeneteket. Ha így vizsgáljuk az érzelmek hangos kifejeződését, járható úton vagyunk a hangkarakterológia felé. A hangkarakterológia a felszíni bányászathoz hasonlít, a megfajendő titkok a felszínen vannak. A kérdések csak az, hogy milyen módon értelmezhetők a vokális szimptomák. Hogyan tovább, hogy segít ebben a fonetika? Az előadás a módszerek kialakulásával, beválásával foglalkozik.

A következőkben a mentálhigiéné szakemberei mutatják be röviden munkaterületeiket. Dr. Kappéter István a pszichiátriai járóbeteg-rendelésről vett példákkal támasztja alá mindazt, ami a nyelvészek előadásaiiban elhangzott: az emberek nem merik egyértelműen megfogalmazni gondolataikat. Általánosságot, frázisokat pufogtatnak ott is — nem hazudnak, csak úgy beszélnek, ahogy azt megszokták. A beszédben is megnyilvánuló elszemélytelenedés a szerző véleménye szerint a pszichiátriai megbetegedések kiváltó okainak egyike. Meghökkenítő adatot közöl: a skizofréniában megbetegedők nagy része betegségének kezdetén már felkereste a körzeti orvost, a belgyógyászt diffúz panaszokkal. Erre a stádiumra a beszédbeli furcsaságok is felhívhatják a figyelmet, de a jeleket sem az orvos, sem a beteg környezete nem fogja. Pedig ebből a fázisból még talán sikerrel vissza lehetne vezetni a beteget.

Dr. Palotás Gábor a mentálhigiénés feladatokkal foglalkozó szakemberek közül a logopédus munkáját ismerteti. A körképek hátterében majdnem mindig kimutatható a pszichés tényező. A hangképzés és a beszéd minden jelentősebb zavara hátrányosan hat az

ismeretszerzésre, a kapcsolatteremtésre, az ön- kifejezésre, az egész személyiségfejlődésre.

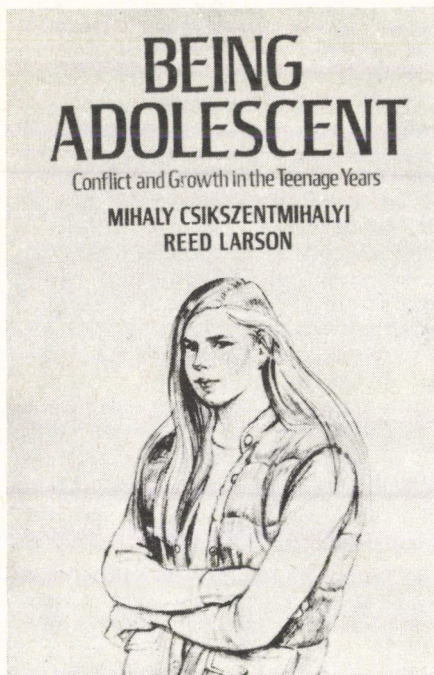
Ezek közül az egyik kórkép a gyermekkori dysphonia, melyet dr. Pataki László ismertet. A rekedtség panaszával jelentkezőknek kevesebb mint 10 százalékánál találtak csak valamilyen organikus kiváltó okot. A pszichológiai vizsgálat a betegek 65 százalékánál súlyos családi konfliktusokat, 80 százalékánál manifest szorongást, 70 százalékánál neurotikus tüneteket fedett fel. A rekedt gyerekek személyisége a dadogóéhoz hasonlít. A vizsgálat megállapítja, hogy az esetleges organikus tényezők „a legkisebb ellenállás helyeként” a

hangképző szerveket hajlamosítják a megbetegedésre, a tünet kialakulása tehát már valamire adott reakció. A dolgozat célja az, hogy egy gyakori, de a mindennapi munkában nem kellően értékelt, a beszéd hordozta tünet mögött meghúzódó súlyos, de gyógyítható elváltozásra hívja fel a figyelmet.

Az ismertetett példák és jelenségek több oldalról is alátámasztják a dr. Lőrincze Lajos bevezetőjében szereplő, a Példabeszédek könyvéből vett idézetet: „Élet és halál van a nyelv hatalmában . . . A szelíd nyelv az élet fája, a romlott pedig összetöri a lelket.”

Angster Mária

Serdülővilág — in vivo?

M. Csikszentmihályi — R. Larson: *Being Adolescent*.

Basic Books, New York, 1984

„Milyen serdülőnek lenni? Miről gondolkoznak a tizenévesek, mi foglalkoztatja őket? Mi vonható le tapasztalataikból általában az emberi fejlődésre nézve?” — a figyelemkeltő fűszöveg egy szakkönyv ajánlóleveleként kissé különösen hangzik, de a szerzők szándékait alighanem jól tükrözi. Mihály Csikszentmihályi és Reed Larson, a chicagói egyetem viselkedéskutatói — ellentétben azokkal a megközelítésekkel, melyek a serdülők világát a külső adottságok, a „kemény tények” felől térképezik fel — egy fenomenológiai alapállásból a „szubjektív valóságot”, a tinédzserek belső tapasztalatait, élményeit, hangulatait: fejlődésük lelki mozgatórugóit kívánják megjeleníteni. Kiknek az érdeklődésére tarthat számot egy ilyen témájú, kiindulású munka? Először is nyilván mindazokéra, akik valamilyen szerepüknel fogva (hogy a legtipikusabbakat említsük, szülőként vagy pedagógusként) a serdülőkkel való kommunikáció gyakorlati bo-

nyodalmaival kerülnek szembe. A szerzők gazdag tapasztalata, beleérzőképessége garancia arra, hogy az érdeklődés nem marad kielégítetlen, s a könyv — mindenekelőtt a rokon attitűdökkel közelítők számára — jó „érzékenyítő” tréningül, hasznosítható nevelési útmutatások forrásául szolgál.

Mit adhat a munka e szélesebb közönségen túl a társadalomkutatók, az egyéni fejlődés szabályszerűségeivel foglalkozók számára? A fenomenológiai beállítottságú, az „életvilág” rezdüléseire fogékony viselkedéskutatók — pszichológusok s talán szociológusok — az itt leírtakból merítve kétségkívül megerősödhetnek gondolati apparátusukban, értelmzési készletükben. De a rigorózusabb hajlamúak, a szigorúbban ellenőrizhető megállapítások kedvelői számára is rejt magában a könyv kihívást. Ami ilyen szempontból leginkább figyelemre méltó: a szerzők az alapmegközelítésük esetében megszokott intuitív-értelmező vizsgálódási módot egy sajátosan újszerű, éspedig egyértelműen kvantitatív elemzési technikával kapcsolták egybe. Csikszentmihályi és Larson az úgynevezett ESM mérőeszközt, a „tapasztalat-minta módszert” (*experience sampling method*) dolgozta ki a serdülők napi életfolyamatának, aktivitási-érzelmi hullámzásának megragadására. Ez bizonyos fókig az időmérleg-felvételhez közelálló, azonban behatöbb technika, mely a vizsgálati alanyokra is jóval nagyobb kötelezettséget ró.

Nézzük meg közelebbről e módszert, ahogy a vizsgálatban sor került rá. A részvételre hajlandó fiatalokat felkérték, hogy egy héten keresztül fogadják el egy elektromos jelzőkészülék (*pager*) „társaságát”, és egy kitöltendő napló-ívet is tartsanak maguknál. A készülék valamennyi két-két órának egy véletlenszerűen kiválasztott pillanatában jelez, mintegy felszólítva a napló vezetőjét az adott pillanattal kapcsolatos tapasztalatainak, élményeinek sztenderd kérdések szerinti rögzítésére. A feladat heti nyeven-ötven bejegyzést foglal magába — gyakorlatilag a heti összetevékenység folyamatának egy mintáját adva. (Mivel egy-egy kétórás időszakon belül a válaszolók különböző pillanatokban kaptak jelzést, az időpontok gyakorlatilag a teljes nappali időszakot lefedték.)

Mi mindenre vállalkoztak a kitöltők? Pontosan fel kellett tüntetniük, mikor, hol, milyen konkrét tevékenységet, kiknek a társaságában

végeztek. A kért nagyfokú konkrétságtól és az azonnali kitöltés igényétől eltekintve, ez eddig nagyjából megfelel az időmérleg-felvételek szokásos információinak. Mindez azonban a dolgoknak csak kisebb, csupán az alaperet nyújtó része. A kutatókat főként az érdekelte, milyen benyomásokkal élték meg a kísérleti személyek a különböző szituációkat, az egyes foglalatosságokat — akár a társas, akár a magányos helyzeteket. A hangulati állapotot, illetve az aktivitási szintet jelölő tulajdonságlista útján ezért a kitöltőknek részletesen kategorizálniuk kellett pillanatnyi közérzetüket, a végzett tevékenységgel kapcsolatos érzelmeiket. Az állapotjellemzők a kutatási koncepciónak megfelelően négy dimenzióba rendeződtek: affektus, aktivációs szint, kognitív hatékonyság, belső (*intrinsic*) motiváció. A szerzők szerint e dimenziók együttesen írják le a belső életvilág alapjellegzetességeit, az alkalmazott rendszerelméleti kifejezéssel élve: entrópiás vagy negentrópiás (zavart, rendezetlen vagy rendezett-integrált) jellegét.

Ha meggondoljuk, hogy az alkalmazott tizennyolc tulajdonságról a fenti kérdéseket nem is merítette ki egészen, nem meglepő, hogy egy-egy pillanat regisztrálása két oldalnyi naplóbejegyzést igényelt. Ehhez képest a kitöltési arány még viszonylag magasnak is mondható: a felkért lányok 60, a fiúk 45 százaléka bocsátott végül komplett naplót a vizsgálat rendelkezésére. A négy Chicago környéki — nagyrészt középosztály-miliót képviselő — középiskolából kikerülő minta ily módon összesen 75 (különböző korú) tizenévest foglalt magába.

Mennyire általánosíthatók a kapott eredmények? Reprezentativitásról persze szó sem lehet — nemcsak az adott vizsgálat mintája határoolja be e lehetőséget, hanem általánosabban, a módszer gyakorlati kivitelezhetősége is. Ezzel együtt lényegében mégis jogosnak tekinthető a szerzők állítása, mely szerint a megállapítások érvénye túlmegy a tinédzsereknek a mintában szereplő kisszámú csoportján. Témáspontjaik ugyanis a serdülő életnek inkább az egyetemes vonásait, mint társadalmilag változó elemeit emelik ki. (A kis mintalétszám egyébként is kevésbé adott lehetőséget behatöbb mennyiségi elemzésekre, s többnyire az elvégzett egyszerűbb bontások sem mutatnak számottevő eltéréseket a serdülők társadalmi jellemzői szerint; a kimutatott összefüg-

gések is inkább az életkorhoz, az iskolai életciklusbeli helyhez kapcsolódnak.) Az iskola-rendszerbe bevont tizenévesek életkereteinek több-kevesebb azonossága valószínűsíti, hogy a napi időbeosztásról, a társas mező alakulásáról, a tevékenységpreferenciákról kirajzolódó jellegzetességek a serdülők tágabb csoportjaira is vonatkoztathatók. Az eredmények tartalmi plauzibilitása ugyanakkor az ESM módszer megbízhatósága mellett szól. Más kérdés — s ezt az adott tématerület művelői ítélik meg valójában —, hogy a levont következtetések mennyiben mutatnak túl a szocializációs, illetve fejlődéslélektani irodalom korábbi megállapításain. Mindenesetre a fontosabb eredmények javarésze (mint például az, hogy a serdülők egész személyiségét bevonó, „negentrópiás” tevékenységek zöme a szabadidős szférára koncentrálódik, vagy hogy a kortárs-csoport az életkorral előrehaladva fokozott jelentőségre tesz szert a családdal, illetve az iskolával szemben, s ez a társas mező nyújtja a fiatalok számára a szabadság elsődleges terepét) nemcsak az említett szakirodalom bázis-mereteivel, hanem a köznapi tapasztalatokkal is egybecseng. (Felmerül ugyanakkor — ami az érzelmi jelenségek személyes kategorizálását illetően általános metodikai probléma —, hogy a különféle situációk megélésének kulturális sémái mennyire „egyenirányítják” a személyes benyomások, hangulatok kognitív megjelenítését.)

Ahol a kvantitatív korlátok szerepe visszatorzul, s az értelmezés is gazdag kontextusba ágyazható: az esettanulmány-szerű feldolgozás. Az ESM technika itt tűnik a leginkább működőképesnek. Ha a kis esetszám arra kevéssé adott is módot, hogy a minta tagjait — személyiségjellemzőik, tevékenységpreferenciáik stb. alapján — kvantitatív tipológiák szerint csoportosítsák, a heti történések, érzelmi hullámzások egyéni szintű számbavétele számos érdekes részlettel szolgál. Nem egy apró megfigyelés további kutatások hipotézisének válhat alapjául. Ezekben a — legtöbb fejezetben visszatérő — leírásokban kerülnek reflektorfénybe azok a tipikustól eltérő esetek is, melyek az egész könyvön végigvonuló gondolatra szolgáltatnak bizonyítékot: a „negentropikus” állapotok a szorosan vett szabadidő, a „lazítás” szféráján kívül is, különböző pro-

duktív tevékenységek körül is létrejöhetnek, sőt elsősorban ezek képezhetik a „személyiség-növekedés” alapját. A tevékenységszerkezetet élményszerű, „negentropikus egységbe” szervező élettervek, „élettémák” kultiválása akár a munka krédójának is tekinthető.

A könyvben fel-felvillanó tágabb társadalmi összefüggéseket is voltaképpen e pont körül találhatjuk. A szerzőket érezhetően aggasztja, hogy „a szem ráögumiján” felnevelkedett generáció képes lesz-e megbirkózni a koncentrációt igénylő produktív feladatokkal. Minden bizonnyal ilyen összefüggésben is hangsúlyozzák — mintegy a közvetítő láncszem, a hid szerepére utalva — e tevékenységek élményszerűségének, játékosan kreatív jellegének kiemelését az oktatásban, nevelésben. Ehhez a gondolatkörhöz kapcsolódnak azok a kiegészítő forrásokon alapuló, érdekes nemzetközi összevetések is, melyek szerint az iskolai, illetve a tanítással kapcsolatos tevékenységek az amerikai középiskolások idejéből európai, illetve japán társaiknál jóval kevesebbet vesznek igénybe. (Figyelmet érdemel ugyanakkor, hogy a vizsgált középiskolás serdülők számottevő része, 40 százalék — ahogy ezt más adatforrások is megerősítik — a tanulással mellettszerűen vagy alkalmi jelleggel kereső tevékenységet is folytat zsebpénzének előteremtésére.) A szerzők az amerikai iskola-rendszer adott sajátosságát a jövőbeli nemzetközi versenyképesség szempontjából is felvetik. Valóban bonyolultnak tűnő kérdés, hogy az iskola intézményének az egyetemi évek előtti kisebb hangsúlya, a korai tanuláshoz tulajdonított csekélyebb jelentőség mennyiben funkcionális vagy diszfunkcionális a későbbi produktivitás szempontjából. Az eltérő iskola-rendszerek sokszálú társadalmi összefüggései olyan megkülönböztetésekkel is érzékeltethetők, mint a „kiemeléses” (*sponsored*) és „verseny-” (*contest*) mobilitás válfajaira épülő (R. Turner által bevezetett) tipológia: az előbbiben (mint általában az európai országokra jellemző) a korai, az utóbbiban (mint Amerikában) a késői iskolai szelekció kap hangsúlyt. E szálak azonban már további, a könyv által legfeljebb csak érintett területekre vezetnek.

Tardos Róbert

Lapokból

S^TDENIS REPUBLICAIN

Tévécatornák — pénz és állami monopólium nélkül?
Seine-Saint-Denis város kommunista szenátora, James Marson válaszol az újságíró kérdéseire

— *Ön szerint a kormány a szabadság zászlajával fedezi a TF 1 magántulajdonba adását?*

— A bérből élők tapasztalatból tudják, hogy a vállalat számára a pénz törvénye az első, nem a szabadság. A magántulajdonba adás nem más, mint a televízió elkobzása a nagy magánérdekeltségek számára. Fel fogja erősíteni a csatornák közti versengést, hogy magukhoz vonzzák a nézőket, s megszerezzék a népszerűséget. Ennek az lesz az eredménye, hogy azonos időpontokban hasonló programot tűznek műsorra, következőképpen fellép az uniformizálódás veszélye. Továbbá pazarláshoz vezet, ha a csatornák méregdrágán kapkodják el egymás elől a szencziókat, egy-egy sportesemény közvetítését vagy éppen a „horrorfilmeket”. E versengésben a csatornák megsokszorozódása tehát nem a különbözőség, hanem az egyformaság felé vezet.

— *Ön tehát semmiféle hasznát nem látja a magántulajdon visszaállításának?*

— Maga ismer olyan kapitalistát, akinek nem a „pénzcsinálás” lenne a célja? A haszon kedvéért jobb híján beérik az olcsó sorozatokkal, előnyben részesítik a külföldi, a szabvány-

műsorokat, s az újdonságok háttérbe szorulnak.

Mi nemet mondunk a TF 1 magántulajdonba adására, mint ahogy nemet mondtunk az „ötödikre” is. A jobboldal 1974-ben kezdte az ORTF szétrobbantásával, majd a szocialista párt folytatta az első magánadó, az „ötödik csatorna” megteremtésével. Ma a jobboldal megállás nélkül akar végigrohanni az állomásokon.

— *Önök tehát elégedettek a TF 1 mai működésével?*

— Nem, nem vagyunk elégedettek a TF 1-gyel. Fájjaljuk a társadalmi, kulturális és politikai pluralizmus hiányát, mely éppoly jellemző a csatornára, mint a televíziózás egészére. Rosszalljuk a televíziózás mennyiségi és minőségi romlásához vezető, konkurenciaszülte hatásokat.

Ám nem a magántulajdon a megoldás, és itt nemcsak a TF 1-ről van szó, hiszen a terv megvalósulásával külföldi kapitalista csoportok kapnak lehetőséget, hogy betelepedjenek a francia tömegkommunikációs és audiovizuális közvetítésekbe. Ezért támogatunk minden harcot, amely e végzetes befolyás ellen irányul.

— *Önök az állami televíziót támogatják?*

— Nem célunk az állami monopólium visszaállítása, ez ma már túlhaladott álláspont lenne. De ha egy médium olyan fontosságra tett szert, mint ma a televízió, képtelenség, hogy a saját közönsége előtt ne vállalja fel a nemzeti felelősségtudatot.

Holott ebben az országban létre lehetne hozni egy olyan televíziót, amely fölött nem gyámkodik az állam, ugyanakkor nem függ a pénzügyi érdekektől sem. Ideje, hogy a közvélemény felfigyeljen nemzeti felelősségünkre ezen a téren éppúgy, mint az egészségügy vagy az oktatás témakörében. Törvényt kellene hozni a minden televíziós adásban megnyilvánuló közszolgálati küldetés érdekében, amely garantálná a tisztességet, a pluralizmust, valamint az alkotás tiszteletét.

— *Milyennek képzeled el ezt a televíziót?*

— Ennek a televíziónak feltétlenül széles körű, szilárd, dinamikus és demokratikus alapon kell nyugodnia, amely semmiképpen sem lehet eszköz a hatalom kezében. Ez a megújult, demokratikus közintézmény állna az általunk elképzelt audiovizuális tér epicentrumában, s ezért készek vagyunk harcolni minden érdekelttel.

— *E cél érdekében mit tesznek a kommunista képviselők?*

— Lépésről lépésre harcolnak a szenátusban és a nemzetgyűlésben a terv ellen.

— *Őnök csak 24 szenátorral rendelkeznek; vajon meg tudják-e majd akadályozni ezt a törvényt?*

— Ha csak a számokat nézzük, nincs semmi reményünk, de harcunkkal támogatunk mindenkiket, legyen az magánember vagy hivatalbéli, hogy együttes erővel tudatosítsuk a jelenre és a jövőre érzékeny közvéleményben, hogy még semmi sincs eljátszva végérvényesen. (1986. július 4.)

Intelsat '86

Egy nemzetközi szervezet újjászületésének anatómiája

„A dolgok sohasem olyan jók, mint amilyeneknek kívülről látszanak” — ezt a következtetést vonta le Richard R. Colino, amikor az Intelsat vezérigazgatójaként három éve átvette a szervezet irányítását. Egy álmos, a hanyatlás szélén egyensúlyozó nemzetközi intézményt talált, melynek személyzetét az eredményekre jobban figyelő vállalatirányítással kellett „felrázni”. A nemzetközi távközlés terén sokéves tapasztalattal rendelkező Colino elmondja, hogyan oldotta meg a nehéz és rendkívüli helyzetet.

1982 nyarán döntöttem el, hogy megpályá-

zom a Nemzetközi Távközlési Műhold Szervezet (Intelsat) vezérigazgatói székét. Úgy éreztem, tudásban és vezetői rátermettségben egyaránt rendelkezem a szükséges képességekkel.

Az Intelsat egy 16 műholdból álló kereskedelmi rendszert működtet, amely a világ nemzetközi telefon-összeköttetéseinek kétharmadát, adatközlési hálózatainak nagy részét és az interkontinentális televíziózás 98 százalékát biztosítja. Tőkéje csaknem kétmilliárd dollárt tesz ki. A vezérigazgató felelős az összes irányítási feladat ellátásáért. 1983 júniusában választottak meg.

Bár kész stratégiám volt a szervezet vezetőségének javítására, a helyszínrre érkezvén rájöttem, hogy teljes szemléletváltásra van szükség, a szervezet céljainak teljes átgondolására és egy átfogóbb stratégia kidolgozására.

Az Intelsat vezetését nem nagyon aggasztotta, hogy a szervezet lényegében ismeretlen volt minden fontosabb piacán. Bár hajlandóak voltak válaszolni az Intelsattal kapcsolatos téves nézetekre és állításokra, a vezetők nyilvánvalóan úgy hitték, a szervezet nem köteles jobban megértetni magát.

Nem találtam nyomát, hogy komoly lépéseket tettek volna a külső környezet értékelésére, hogy elemezték volna a fogyasztói igények változásait vagy a kormányok felfogását arról, hogy milyen szerepet játszik az Intelsat.

Jó adag szorongás élt az alkalmazottakban az újonnan érkező amerikai vezetővel szemben. Úgy döntöttem, egyenesen kikérem a véleményüket, és az első néhány héten megpróbáltam találkozni a teljes személyzettel, főként nagy csoportokban. E találkozókön azt vettem észre, hogy az emberek féltették az állásukat, nemigen akadt, aki egy konkrét programért, szolgáltatásért „felelős” lett volna, és szinte elszigetelődtek a távközlési világ fejleményeitől.

A döntéshozatal hierarchikus alapon történt, az összes fontosabb döntés a piramis csúcsáról — a vezérigazgatótól és három fő helyettesétől — indult.

Igy amikor eljött az idő, hogy elemezzük, mi ment jól és mi rosszul az egyes programokban, általában senkit sem találtam, aki igazán kézben tartotta volna őket. Nem meglepő, hogy ez sok vitát robbantott ki a hardver-szállítókkal, és rendszerint elkésetté tett és jelentősen megdrágított egyes programokat.

A kérdésre: „ki a felelős?“, általában tömeges „én vagyok felelős” vagy hallgatás volt a válasz.

Semmilyen stratégiát nem dolgoztak ki, mellyel választ adhattak volna a verseny kihívására. A rendszer használatának elemzése azt mutatta, hogy a forgalom 60 százalékát 12 főbb felhasználó biztosította (az összes ügyfél 7 százaléka), és hogy a teljes forgalom 25 százaléka Észak-Amerika és Európa között bonyolódott le.

Úgy láttam, ha fő „küldetésünk” változatlan marad, a válság — bár a szervezet nem volt tudatában — talán már a küszöbön áll. Nem voltak törekvések a hatékonyság javítására. Alig ösztönözték az önálló, alkotó gondolkodást, és lényegében nem volt szakmai programfejlesztés, vezetőképzés vagy tervek a vezetői utódlásra. Nem voltak mérhető normái a termelékenységnek vagy az alkalmazottak teljesítményének, és semmi jelét nem találtam, hogy ösztönözték volna akár az „alulról felfelé”, akár a „felülről lefelé” való irányítást.

Az adott körülmények között, úgy véltem, két dologra volt égető szükség: gyors és hatékony kommunikációra a személyzettel és a felelősségi rendszer világos meghatározására. Aligha fér hozzá kétség, hogy a húszéves múltira visszatekintő szervezetnek, mely 1983-ban 366 millió dollár bevételt könyvelhetett el, elég szilárd gazdasági létalapja van. Valóban sokféle erőforrással rendelkezett: fizikai (pályára bocsátott és az építés különböző fázisaiban lévő műholdak), pénzügyi és emberi (56 országból származó tehetséges személyzet) erőforrásokkal.

Az első tennivaló az volt, hogy megváltoztassuk a téves elképzelésekhez, a valóságtól elrugaszkodott üzleti tervezéshez és csökkenő jövedelemhez vezető módszereket. Ez a változás idővel végbe is ment, bár még fennáll a régi rendszer, éves előrejelzéseink megbízhatóbbak: világszinten 95,1 százalékig, területi szinten 99,9 százalékig pontosak.

A késedelmes fellövésnek köszönhetően módosíthattuk az utolsó három Intelsat V. és mind az öt Intelsat VI. műholdat, hogy hatékonyabbak legyenek, és jobban megfeleljenek a fogyasztói igényeknek. Az Intelsat VI. most folyó módosításai pedig ugrásszerű fejlődést fognak hozni a világ hang-, videó- és adatkommunikációs szükségleteinek kielégítésében, jelentősen csökkentik a földi állomások

és hálózatok költségeit, és megkönnyítik a használók hozzáférését a rendszerhez.

Több mint 360 új szolgáltatást és tarifát vezettünk be, hogy ösztönözzük a keresletet, és feltárjunk minden elképzelhető piaci lehetőséget, a nemzetközi, regionális és hazai műsor-szórók igényeit. Az Intelsat most lényegében bármilyen szükségletet rugalmasan és hatékonyan ki tud elégíteni.

Az első néhány hónapom szervezeti és vezetői változásokkal telt, mindhárom helyettesemet fel kellett váltani, és két éven belül az irányítás legközelebbi szintjén dolgozó igazgatók helyett is újak jöttek. Amellett, hogy másféle — dinamikusabb — vezetési stílust honosítottunk meg, pozitív hozzáállást kellett kialakítani az emberekben, hogy a kezdeményezések életképesek legyenek. Mint vezérigazgatónak, olyan ügyekben is vállalnom kellett a vezetést és gyakorolnom a hatalmat, amelyeket esetleg nem tárgyaltunk meg a vállalati struktúra különböző szerveivel. Az igazgatótanács sok változást hajlandó volt támogatni, köztük azt is, hogy a vezérigazgató több hatalmat kapjon, mint a múltban.

Néhány nagyobb változás előkészítéseként befagyasztottuk a béreket, hogy a szervezetet a termelékenység, a teljesítmény értékelése irányába mozdítsuk el, és az embereket ezen az alapon fizessük meg. Ez a törekvés nagy sikerrel járt, és mikor e sorokat írom, végéhez közeledik a személyzet és a vezetők közösen kialakított elvárásain alapuló teljesítményértékelés első éve. 1986 elején átadtuk az első teljesítmény szerinti jutalmakat a szervezet minden szintjén — beleértve a vezetést is — dolgozó embereknek. Ezek néha tekintélyes összegekre rúgtak.

Több lépést is tettünk, amelyek a minimumra szorították a készpénzáramlást a szervezet tagjaihoz, enyhítették a keményvalutagondokat, és csökkentették a bevételi szükségleteket. Ezek között szerepel az első adósság, amelyet az Intelsat azért vállalt, hogy új központunk építésének egy részét finanszírozza. További javaslatok vannak függőben a vezető testület előtt a tartós külső finanszírozást, a könyvelés módosítását, a hiteltüллés határainak bővítését és egy Intelsat-bank létesítését illetően. Ez utóbbi segítene a tagoknak fizetési kötelezettségeik teljesítésében.

Bármiféle átszervezéshez — a határozott és merész rövid távú akciók mellett — hatékony

stratégiai elképzelésekre van szükség. Ahhoz, hogy a jövő számára előkészítsünk egy olyan szervezetet, mint az Intelsat, stratégiai célokot kellett kialakítani, melyeket csak célirányos vezetéssel lehet elfogadtatni a szervezetben. 1986-ban ez a feladat már a megvalósulás útján haladt.

Túlzás lenne azt állítani, hogy minden gondunkat megoldottuk. De azt elértük e változó időszakban, hogy új vállalati kultúrát teremtettünk, és az emberek egyre többet tudnak arról, hogy mit várnak tőlük. (1986. szeptember)

Media Perspektiven

Óriások a még nagyobb árnyékában

A mexikói Televisa és a brazil TV Globo Latin-Amerika két legnagyobb televíziótársasága, ez utóbbi a világ negyedik legnagyobb magántársasága.

A Televisa mamutszervezete két fúziós hullám eredménye. Az ötvenes évek elején alakult három magán-televíziócsatorna 1955-ben egyesült, miután az elnökség „elvetette a BBC típusú közszolgálati televíziót, és elfogadta a CBS típusú kereskedelmit”. Az intézmény lényegében két család kezében maradt, amelyek a televízió mellett a mexikói gazdaságban és kereskedelemben is jelentős szerepet játszanak.

Az így létrejött Telesistema Mexicana 1960-ig főként külföldi (elsősorban az USA-ból származó) műsoranyagokat vásárolt, a reklámra szánt időt pedig Mexikóban tevékenkedő külföldi cégek hirdetései töltötték ki.

Ekkor alakult ki a tartós, sikeres együttműködés az ABC televízióval, ami idővel a hazai műsorok gyártását is felvirágoztatta.

Hamarosan létrejött a vidéki átjátszók hálózata, a TSM monopolhelyzetben diktálta a tarifafeltételeket, és a három csatornát specializálták. Valamivel később (1958) indult meg az állami televíziózás, amely igényes kulturális programját máig is csak Mexikóváros területére sugározza. (A magán- és az állami televíziózás lappangó ellentéte azóta sem szűnt meg.) Az 1968-as olimpia idején új mikrohullámú átjátszóhálózatot, valamint egy földi műholdvevő-állomást helyeztek üzembe.

Újabb társaságalapítások és bukások után, amelyekbe a gazdasági nehézségek mellett immár a politikaiak is beleszóltak, megalakult a Televisa, amely ma már négy szakosított csatornát működtet: a második csatorna hazai műsorokat sugároz, elsősorban az „új közép-rétegeknek”; a negyedik csatorna ugyanezt teszi Mexikóváros körzetében; az ötödik csatorna importműsort sugároz a főváros, a nagyvárosok és az északi körzetek számára; végül a nyolcadik csatorna immár ötödik éve oktatási és kulturális adó, műsorát a nemzeti egyetem irányítja, mivel reklámot nem sugároz, kiadásait a többi csatorna fedezi.

A Televisa tevékenysége egyáltalán nem szorítkozik kizárólag a televíziózásra: tartozik hozzá kábeltársaság, videoklubok, részvénytulajdonosa a Spanish International Networknek, de vannak újságjai, rádióállomásai, sőt vendéglői és disznóhizlaldái is. A Televisáé nagy futballklub és a két legnagyobb mexikói stadion (köztük az Azték Stadion is). Kapcsolata jobb az állammal, mint maguknak az állami televíziós társaságoknak, gazdasági hatalma és befolyása pedig igen nagy.

Sokban hasonló a brazil televíziózás fejlődése is: az ötvenes években főként a nagyvárosokban alakultak meg az első magántársaságok, amelyek a konkurenciaharcban végül is a TV Globo óriási szervezetébe tömörültek. Ezt 1962-ben a konzervatív lapkiadó, R. Marinho alapította — az amerikai Time-Life konzern segítségével. Tőkeereje hozzásegítette a legjobb művészi teljesítmények megszerzéséhez, így a hatvanas években Rio de Janeiro és Sao Paulo öt rivális hálózatát is le tudta győzni. Ma a brazil közönség 60–90 százaléka a TV Globót kapcsolja be.

A fejlődés mégis ellentmondásos volt: az

adó állami támogatásban és kedvezményekben részesült, de a katonai diktatúra 1979-es cenzúrendelete a TV Globónál is érvényesült.

A TV Globo szintén „egy tömegkommunikációs konszern cégtáblája”, amelyhez újság, 17 rádióállomás, kiadó, hanglemezgyár, távközlési eszközök gyára, ügynökség, kiállító-csarnok és kábeltársaság tartozik.

Mind a Televisa, mind a TV Globo állandó közvélemény-kutatást folytat saját népszerűségéről, és a tervezett műsorpolitikai változtatásokat folyamatosan megbeszéli a hirdetőikkel, illetve a reklámügynökségekkel.

Mindkét latin-amerikai televíziótársaság sikerének igazi forrása az úgynevezett tévéregények rendszere. Ezek több száz folytatásból álló sorozatok, amelyekből naponta nyolc-tíz is adásba kerül, heti öt-hat folytatásban, egész nap, de kiváltképp főműsoridőben. Népszerűségük megelőzi az USA híres sorozatait, amint éppen a Dallasról végzett kutatás mutatta. Az egyszerű történetek nagyrészt az írástudatlan nézők számára készülnek, elterjedtségük és sikerük azonban akkora, hogy ma már a tévéregények a latin-amerikai közkultúra részévé váltak. Ezeken keresztül gyakran sikerrel folytatható kormányzati kampány is — például a születésszabályozásért vagy az analfabétizmus ellen. Nemzeti-társadalmi szerepük, hogy a tévéregények hatására Latin-Amerika megszűnt az USA televíziós és filmiparának korlátlan felvevőpiaca lenni. Ehhez járul két különös szokás, illetve rendszabály: Mexikóban csak a mexikói spanyolt fogadják el a televízió-műsorok nyelveként, így az USA filmjeit is csak Mexikóban lehet szinkronizálni, Braziliában pedig egyenesen törvény írja elő a hazai szinkronkészítést. Nem véletlen, hogy az Egyesült Államokban készült filmek aránya Braziliában tíz év alatt 21 százalékkal esett (1972: 60 százalék, 1982: 39 százalék).

A TV Globo azonban nem állt meg Brazília határainál! Ma már kilencven országban van jelen — Kínától Olaszországig —, főként ép-

pen a tévéregényekkel. Oktató műsorait a portugál nyelvű volt afrikai gyarmatokra szállítja. 1985 óta 80 százalékos rész tulajdonosa a Tele Monte Carlónak, jelen van tehát az olasz televíziós piacon, tagja az Eurovízióknak.

A Televisa nem kevésbé aktív, mégpedig a saját kontinensén. Az USA spanyol nyelvű műsorainak csúcstársaságát, a Spanish International Communication Corporationot (SICC) San Antonióban és Los Angelesben alapították még a hatvanas években; ennek 20 százaléka van a Televisa kezében. Ma több mint kétszáz televízióállomás tartozik a társasághoz, és százötven kábelhálózatban kapnak helyet műsoraik. Az USA körülbelül 22 milliányi spanyol nyelvű lakosának 90 százalékát éri el ez a hálózat.

A Televisa 1970 óta működtet Mexikóvárosban (angol nyelvű) kábelhálózatot, és 1985 óta saját műholdról (morelos) szórja műsoraikat. Az egész Latin-Amerikára kiterjedő Pan-AmSat-tervnek is jelentős résztvevője a Televisa és leányvállalata. Ez az elgondolás ma még csak távközlési célokat szolgál, de távlataiban szabad utat jelenthet a mexikói tévéregényeknek.

Braziliában szintén sokat várnak az új kommunikációs technikáktól, Sao Paulóban képszöveg-terepkísérlet folyik, és már körvonalazódik a saját műholdas rendszere. Ez 230 millió dollárba kerül, az első műhold élettartamát nyolc évre tervezik.

A két latin-amerikai televíziós mamutvállalkozásnak sikerült tíz év alatt elérnie, hogy a műsorimporttól függetlenül képes létezni, sőt maga is sikeresen exportál műsorokat. Fejlődésük persze igen ellentmondásos, hiszen gazdasági nehézségekkel, amerikai műsorsémákkal egyaránt meg kell küzdeniük. A fejlődő országok többsége számára nem is feltétlenül járható út az, amelyet ők követtek, Latin-Amerika tömegkommunikációjában azonban már komoly tényezőként kell mindkettőt számításba venni. (1986. 10. szám)

Public Opinion Quarterly

Bizalmi válságban a közvélemény-kutatás?

Az amerikai közvélemény-kutatási szervezetek eredményei és módszerei igen nagy eltérést mutatnak. Az eredmények szembetűnő különbözősége és a sajtó kritikái újabb önvizsgálatra készítették a szakma prominens képviselőit. A kritikai hullám felerősödése — nem véletlenül — egybeesett az elnökválasztási kampányokkal. A kutatásokat ért bírálatok az adatok megbízhatóságát, pontosságát kérdőjelezték meg, ami arra ösztönözte a közvélemény-kutató szervezeteket, hogy felmérést készítsenek a közvélemény-kutatásokról kialakult képről. A felmérések eredményeit az Amerikai Közvéleménykutató Szervezetek (AAPOR) 1985. májusi ülésén vitatták meg „Bizalmi válságban a közvélemény-kutatás?” címmel. A konferencián elhangzott előadások közül négy kapcsolódott közvetlenül e témához, ezek közül azt a háromat ismertettük, mely a közvélemény-kutatásokról kialakult általános véleményeket vizsgálja a survey módszerével.

A Gallup szervezet vizsgálatának eredményeit Andrew Kohut, a szervezet elnöke adta elő. Két vizsgálatot készítettek közvetlenül az 1984-es országos választások után, az egyiket a sajtó munkatársaival, a másikat a felnőtt lakosság körében. E vizsgálatok elsődlegesen annak meghatározására törekedtek, hogy milyen benyomások alakultak ki a közönségben a közvélemény-kutatásokról, és hogyan ítélték meg a tájékoztatási szakemberek a választásokról készült kérdőíves vizsgálatok eredményeit.

Az újságírók reakciója összességében kedvező volt az 1984-es választásokat megelőző közvélemény-kutatásokkal kapcsolatban. Az eredmények meghaladták a várakozásokat, és

a többség szerint pontosak voltak, de az egyes szervezetek teljesítményét eltérően ítélték meg. A legelősebben abban oszlottak meg a vélemények, hogy a közvélemény-kutatások milyen irányban avatkoznak be a választási folyamatba, azaz növelik, illetve csökkentik-e a választási esélyeket. A válaszadók mindkét alternatívát megközelítőleg hasonló számban választották.

A felnőtt lakosság körében telefonos vizsgálatot végeztek, és a feltett kérdések nagyrészt megegyeztek egy immár történelmi értékű vizsgálat kérdéseivel, mely Hadley Cantrill princetoni Közvéleménykutató Intézetében készült. 1944-ben. Az 1944-es survey kérdéseinek ismételt felhasználása lehetőséget nyújtott annak megválaszolására, hogy milyen mértékben változott a közönség megítélése a közvélemény-kutatási szakmáról. Természetesen ma már sokkal szélesebb azoknak a köre, akik hallottak a közvélemény-kutatásokról, mint 1944-ben. Az elnökválasztások eredményeinek előrejelzésével kapcsolatos közvélemény-kutatások megítélése nem nagyon változott, de 1985-ben a válaszolók nagyobb arányban mondták azt, hogy legtöbbször jók az előrejelzések. A más kérdésekről, például a munkanélküliségről és a nemzetközi ügyekről készült felmérések eredményeinek megítélése kedvezőtlenebb, és jelentősen nőtt azok aránya, akik szerint a közvélemény-kutatások eredményei „egyáltalán nem helyesek” ezekkel a kérdésekkel kapcsolatban. A válaszadók többsége mind a két vizsgálat alkalmával úgy vélekedett, hogy a felmérések hasznosak az ország szempontjából, de 1944-hez viszonyítva valamivel többen mondták, hogy a közvélemény-kutatások nem hasznosak.

Összességében az 1985-ben készített két survey eredményeit Kohut pozitívan értékeli, szerinte az 1984-es választásokról készített közvélemény-kutatások megítélése jó — a szakmát ért gyakori kritikák ellenére. Végső következtetése az, hogy nincs bizalmi válság, és hogy a közvélemény-kutatásokat megbízhatóknak tartják.

A második tanulmány szerzője Burns Roper, a Roper szervezet elnöke. A cég két olyan felmérést készített 1985 tavaszán, melyben megkérdezték a lakosság véleményét a közvélemény-kutatásokról. Többek között annak megállapítására törekedtek, hogy a megkérdezettek milyen gyakran szerepeltek már koráb-

bi közvélemény-kutatásokban, e vizsgálatok vajon a lakosság érdekeit szolgálják-e, és hogy a reprezentatív mintán alapuló felmérések tükrözhetik-e az emberek véleményét. Roper más következtetésre jut, mint Andrew Kohut. Az eredmények értékelése itélet dolga — írja Roper —, s így ellentétben a minta torzításával, matematikailag nem mérhető. Véleménye szerint a közvélemény-kutatások kórlapja nem teljesen hófehér, de bizalmi válság sincs. Az amerikai közvéleményben egészséges szkepticizmus uralkodik a közvélemény-kutatásokkal kapcsolatban, s egyenlő hangsúly esik az „egészségességre” és a „szkepticizmusra”. Aggodalomra ad okot ugyanis az, hogy a kritikai hangot megütők aránya az utóbbi tíz évben növekedett. Ma a közvélemény-kutatók alapvetően három problémával találják szemben magukat. Az egyik az interjú időtartama: az egyórás személyes vagy a félórás telefonos interjúk, illetve az ennél hosszabbak túlságosan próbára teszik a megkérdezettek türelmét. A második gond az, hogy a kutatók túl személyes kérdéseket tesznek fel, a harmadik és egyben legfontosabb probléma pedig a hamis felmérésekkel kapcsolatos, amikor is a kérdőíves vizsgálatot csupán ürügyként használják fel, és valójában áruk eladását kísérik meg. Ehhez kapcsolódik még, hogy előzetes belegegyezése nélkül rövid időn belül további interjúkkal zaklatják a kérdezettet.

Roper végső következtetése, hogy jelenleg szerencsére nincs nagy baj, de ahogy a közvélemény-kutatások alkalmazása tovább terjed, súlyosabbá válhat a helyzet, ha nem változtatnak a jelenlegi gyakorlaton. Szükségessé vált a közvélemény-kutatók módszereinek, tevékenységének folyamatos figyelemmel kísérése és a szakma belső szabályozása.

A harmadik tanulmány szerzője Stephen Schleifer, egy piackutatásokat végző közvélemény-kutató szervezet, a Walker Research Inc. elnökhelyettese. A cég 1974 óta kétévénként készít felmérést a közvélemény-kutatásról kialakult képről. A vizsgálatok azt kívánják megállapítani, hogy a megkérdezettek milyen gyakran vesznek részt kérdőíves felmérésekben, hogyan vélekednek az interjúról, és általában mi a véleményük a közvélemény-kutató tevékenységről.

Az 1984-es vizsgálatok adatai szerint a megkérdezettek több mint fele azt mondta, hogy már két vagy ennél több alkalommal vett

részt kérdőíves vizsgálatban az elmúlt egy év alatt. Különös aggodalomra ad okot, hogy a megkérdezettek 18 százaléka négyszer vagy ennél több alkalommal szerepelt ilyen vizsgálatban az elmúlt 12 hónap alatt. Következtetések levonása helyett a szerző néhány fontos kérdést vet fel, például: milyen gyakori részvétel az, amely már problematikusnak tekinthető? Milyen gyakori ismételt részvétel az, amikor a megkérdezettek már inkább „professzionális válaszolóknak”, mintsem „tipikus fogyasztóknak” tekinthetők? Hogyan hat a többszörös részvétel az adatok megbízhatóságára? A viszonylag gyakori ismételt részvételt egyrészt a közvélemény-kutató ipar folyamatos növekedése magyarázza, másrészt az, hogy a piackutatók mintái egyre inkább fogyasztói célcsoportra orientáltak. Míg a közvélemény-kutatások a felnőtt lakosság reprezentatív mintáján alapulnak, a piackutatók egyre inkább speciális fogyasztói csoportok képviselőit kérdezik meg, azokat, akik feltételezhetően az áruk és szolgáltatások elsődleges vásárlói.

A tanulmány szerint a fiatalok, a képzettebbek, a magasabb jövedelemmel rendelkezők és a nők részvételi aránya nagyobb. Ha ez a trend folytatódik, akkor egyre nehezebbé válhat a népszerű csoportok megkérdezése, és növekedhet mind a választ megtagadók, mind az ismételtlen résztvevők aránya.

Egy másik tényező, amely negatív irányban befolyásolhatja a közönség attitűdjét a kutatásokkal kapcsolatban, a hamis felmérések növekvő aránya. A minta megkérdezettjeinek több mint harmada mondta, hogy olyan felmérésben való részvétellel kérték fel, ami végül is eladási kísérlet volt.

A lakosság véleménye összességében kedvezőbb volt a közvélemény-kutatásokról, mint az interjúkról. Az 1984-es eredmények lefelé irányuló trendet mutatnak, azaz a tavaly megkérdezettek 79 százaléka mondta, hogy a legutóbb velük készített interjú kellemetlen élmény volt. Továbbá nőtt azok száma, akik szerint az interjú túl hosszúra nyúlt, és többen említették, mint a korábbi években, hogy a feltett kérdések zavarosak és túl személyesek voltak. Rövidebb interjúk, világosan megfogalmazott kérdések, a szükségétlenül személyes kérdések kihagyása javíthatna a jelenlegi helyzeten. A megkérdezett attitűdjének kialakításában a legkritikusabb mozzanat az interjúkészítő személyisége. Először 1984-ben kér-

dezték meg az embereket, hogy miért tartották kellemes vagy kellemetlen élménynek az interjút. A leggyakrabban az interjúkészítő személyiségét vagy magatartását említették a megkérdezettek, más lehetséges befolyásoló tényezők — például a kérdőív szerkesztése, a kutatás témája vagy az interjú időpontja — ritkábban szerepeltek.

Stephen Schleifer kutatásának adatai és következtetései egybeesést mutatnak Burns Roper megállapításaival. A szerző kiemeli, hogy a lakosság véleménye a közvélemény-kutatásokról biztatónak tekinthető, de számos probléma van. Mivel a közvélemény-kutató ipar életképessége a lakossággal való kölcsönös együttműködésen alapul, javítani kell a kuta-

tók és a potenciális megkérdezettek közötti viszonyt. A felmérések szerint a közönség támogatja a közvélemény-kutatásokat, de néhány bevett gyakorlat a pozitív érzések ellen hat.

Az ismertetett tanulmányok kétségtelenül igazolják, hogy ilyen jellegű felmérésekre szükség van, mert ha nincs is bizalmi válság, a kutatóknak számos jelenlegi gyakorlaton változtatniuk kell, mégpedig a szakma belső szabályozásával. Eredményeik, következtetések eltérése igazolni látszik Ropernek azt az állítását, hogy az eredmények értékelése ítélet dolga, s a közvélemény-kutatások legalább annyira tartoznak a művészet, mint a tudomány szférájába.

Rövidre fogva

Tájékoztatás-politika

Korlátozott jogok. A francia nemzetgyűlés elfogadta az új tömegkommunikációs törvényjavaslatot, melynek értelmében egy országos tévéhálózatnak legfeljebb 25 százaléka, egy körzeti tévéadónak legfeljebb 50 százaléka és egy műholdas vállalkozásnak szintén legfeljebb 50 százaléka lehet egy tulajdonoscsoport kezében. A rádióra és az írott sajtóra ebben az értelemben nem állapítottak meg korlátozásokat. Egy társaság csak egy engedélyt kaphat televíziós műsorszórára vagy műholdas közvetítésre, és egyetlen csoport sem birtokolhat olyan körzeti tévéhálózatot, mely több mint hatmillió emberhez szól. Mind a négy fő tájékoztatási eszközben érdekelt lehet egy vállalat, de csak kettőben léphet át bizonyos küszöböt, ami a televíziós műsorszórásnál négymillió embert, a rádióanal harmincmillió, a kábelnél hatmillió lakost jelent, a sajtóban pedig a napilapok összpéldányszámának ötödét.

New Media Markets

Magán-televíziók Svájcban. A svájci kommunikációs miniszter bejelentette, hogy törvényjavaslat készül a magánadók működésének engedélyezéséről. A törvényjavaslatot először az egyházak, szakszervezetek, politikai pártok vitatják meg, és ezután kerül átdolgozott formában a parlament elé. A törvényjavaslat mellett elkészült a kommunikációs minisztérium koncepciója is a századforduló televíziózásával kapcsolatban.

TV World

A Dallas indexen. A Lorimar Production Company (USA) megtiltotta a Dallas bemutását Dél-Afrikában. A sorozat a legnépszerűbb tévéműsor az országban, ám ezentúl legfeljebb csak ismétléseit nézhetik. Az *African Business* magazin szerint a dél-afrikai rendszer ellen hozott intézkedések közül talán ez a leg-

súlyosabb csapás a dél-afrikai fehérek számára, akik a növekvő erőszak miatt esténként otthon ülnek, és megkedvelték az amerikai „szappanoperákat”.

World Broadcast News

A baszk tévék. Spanyolországnak a televíziózás terén is gondot jelentenek a baszkok, akik két regionális televíziót üzemeltetnek: egy spanyol és egy baszk nyelvűt. A kormány az utóbbihoz nem adott engedélyt, és követeli az adó azonnali leállítását. A helyi nacionalista párt azonban egy olyan spanyol törvényre hivatkozik, amely nemzeti és regionális szinten egyaránt kívánatosnak tartja a műsorszórást. A kormány most az alkotmánybíróság elé viszi a vitatott ügyet.

TV World

Annyi reklámot sugározhat, amennyit csak akar minden kábelcsatorna — így döntött az angliai kábelhatóság. A Sky Channel és valószínűleg a Superchannel is, mely az idén indul, független csatornának minősül, és az IBA, a Független Műsorszórási Hatóság által megszabott reklámkorlátozásokhoz kell igazodnia.

New Media Markets

A magán-televíziózás gondolatát is elutasítja a jelenlegi osztrák kormányzat, amely az eddigi állami televíziós monopólium mellett foglal állást. Az ellenzéki Osztrák Néppárt viszont a tájékoztatás szabadságát hangoztatva sürgeti a magán-televíziós társaságok engedélyezését. Köztes megoldásként most harmadik műsört terveznek, amely az elvi problémákat nem oldja meg, új vezetői állásokat teremt, és újabb vitát kavart az ellenőrzés kérdésében.

Die Presse

A szolgálati érdemérem nagykeresztjét kapta meg Gerd Bacher, az ORF volt főintendánsa Helmut Kohltól, az NSZK kancellárjától. Az indoklás szerint Bacher sokat tett a 3 SAT

elterjesztéséért az egész német nyelvterületen, a német—osztrák televíziós koprodukcióért, valamint a német nyelv hivatalos elfogadtatásáért az Európai Műsorszórási Unióban.

Fernseh-Informationen

Mit tudjon egy intendáns? A nyugat-berlini SFB televíziós társaságnak immár feltűnően hosszú ideje nincs intendánsa. Eddig hét jelölt nevét említették és vetették el, az egyikét azért, mert „csak” jogász volt, a másikat, mert „csak” politikus, a ZDF műsorigazgatója pedig nemet mondott a felkérésre. Olyan embert keresnek Nyugat-Berlinben, aki mindhárom területen egyformán járatos, és „nincs szüksége betanulási időre”.

Fernseh-Informationen

Az új kommunikációs technikák terjedésével világszerte megnőtt az újságírói munkahelyek száma: több helyi és körzeti újság, rádió- és televízióállomás alakult, ezek munkatársai ma már körülbelül kétszer annyian vannak, mint tíz évvel ezelőtt. A magánrádiók újabb munkahelyeket jelentenek. A munkaidő viszont csökken, és a hagyományos jegyzetfüzet és mikrofon mellett egyre inkább megjelenik a számítógép is.

Die Zeitung

Erkölcsei és vallási megfontolások alapján az egyiptomi hatóságok megtiltották, hogy a képernyőn hastáncot mutassanak be, vagy hogy a nők a csipőjüket mozgassák. Az intézkedés ellen vétőket számúzik az egyiptomi televízióból.

Die Presse

Sajtó

Kommunikációs folyóiratot indított tavaly júniusban az Afrikai Kommunikációs Oktatótanács *Africa Media Review* címmel. A lapot a kommunikációs elmélet, gyakorlat és a tájékoztatáspolitikai fórumaként hozták létre, és különös figyelmet szentel annak, hogyan befolyásolják a kommunikációs kutatások az afrikai népek életét.

Action

Az Economist Amerikában. Az Economist 7,7 millió dollárért megvette a Business International Corporationot, egy kiadással, kutatással és tanácsadással foglalkozó céget. A lapnak 110 ezer előfizetője van Észak-Amerikában, de emelni szeretné példányszámát, és reklámhadjáratot is tervez.

Financial Times/Media Monitor

Huszonötödik születésnapját ünnepelte 1986 októberében a *Private Eye*, a brit szatirikus magazin 647. számának megjelenésével. A *Private Eye* jelenleg a második legnagyobb példányszámú hetilap Angliában: 239 889 példányban jelenik meg. 1961-ben indult, és úgy vívott ki magának elismerést, hogy ki merte mondani, amit más lapok nem mertek, közszemlére téve a nyilvánosság előtt szereplő emberek gyengéit és botlásait.

Financial Times/Media Monitor

Öngyilkos kritika. Az indonéz kormány bevonta a *Sinar Harapan* címmel megjelenő dzsakartai délutáni lap engedélyét, mert az bírálatot közölt egy nemrég lezajlott valutaleértékelésről. A *Sinar Harapan* 225 ezer példányban jelent meg, a harmadik legnagyobb újság volt Indonéziában.

Wall Street Journal

Kínai napilap Európában. A *China Daily*, az egyetlen angol nyelvű újság a Kínai Népköztársaságban, szeptember óta Londonban is megjelenik. Minden reggel meg lehet vásárolni az újságosoknál, és az angol fővárosból más országokba is elküldik. A lap szövegét éjjel továbbítják műholdon keresztül Pekingből. Hasonlóképp érkezik meg Hong-Kongba, New Yorkba és San Franciscóba is.

Action

Finom tartalmi különbséget vett észre két nyugatnémet tömegkommunikációs kutató a sajtó televíziós híradásai és a műsorújságok kínálata között: amíg a napilapok inkább az adások tájékoztató és politikai jellegét hangsúlyozzák, addig a műsorújságok döntően a szórakoztató jelleget. Hasonló az eltérés az állami közjogi, illetve a magán televízió műsorismeretése között: az előbbinél a tájékoztatást hangsúlyozzák, az utóbbinál „egydimenziósan” a szórakoztatást.

Neue Medien

Két olasz napilap, a *Corriera della Sera* és a *Gazzetto dello Sport* 1986 nyaratól naponta számítógépen továbbítja teljes anyagát Frankfurtba. A két főszerkesztő így szeretné a milánóiával azonos időben megjelentetni lapját Európára más újságárus kioszkjaiban.

NM-Newsletter

A papír nélküli fényképezés még Amerikában is drága: az elektronikus Canon RC-701-es készülék 2600 dollár, a hozzátartozó videobehatározás további 2700 és a papírképet készítő színesnyomó végül 7000 dollár. A rendszernek mégis van perspektívája: a sajtófényképezésben például nem kell várni az előhívásra és a kép telefonon keresztül is továbbítható.

Business Week

Műsorszórás

Világszerte fogható rövidhullámú rádiószolgáltatást vezet be 1987 februárjától a *Christian Science Monitor*. A műsort bostoni központjából sugározza, az anyagot a lap tudósítói gyűjtik hozzá a világ különböző részein, illetve a napilap cikkeiből válogatják.

World Broadcast New

Nők — nőknek. Új jelenség Latin-Amerikában, hogy nők készítenek rádióműsorokat nők számára. A karibi világ, Közép- és Dél-Amerika tizenkét országában legalább negyven ilyen program csatlakozik az úgynevezett „alternatív” hálózathoz. E hálózatot nem vezeték kötik össze, hanem egyes szervezetekről van szó, melyek levelezéssel vagy magnószalagokon osztják meg a műsorokkal kapcsolatos tapasztalataikat. Számuk valószínűleg nőni fog, mivel a rádió társadalmi helyzetű, a kulturális és műveltségbeli különbségektől függetlenül minden nő számára elérhető. A tájékoztató eszközök tulajdonosai ingyen adnak nekik műsoridőt, és sok programjukat vallási csoportok és oktatási szervezetek támogatják.

Action

Ausztrál siker. Felbuzdulva azon, hogy jól szerepelt a New York-i nemzetközi rádiófesztiválon, az ausztrál műsorszóró társaság (ABC) rádióműsorokat kínál Amerikának. Egy bostoni és egy Los Angeles-i adó, valamint a wa-

shingtoni országos közszolgálati rádió érdeklődik egyelőre az ausztrál műsorimport iránt. Tavaly az ABC egészségügyi tájékoztató sorozatának „Kronikus fájdalom” című kiváló dokumentumműsora kapta az aranyérmet a fesztiválon.

World Broadcast News

Elveszett pozícióit kívánja visszaszerezni a *Deutschlandfunk*; ennek érdekében tizenhat új URH-adóból álló láncot épített ki az NSZK határvidékén. Ezekkel az egész úgynevezett „első régió” (Európa, Nyugat-Ázsia, Észak-Afrika) besugárzására képes. Különös figyelmet fordít rá, hogy az NDK-ban jók legyenek a vételi lehetőségek. Az 1987-es üzembe állítást gondos frekvencia—koordináció előzte meg a közeli külföldi adóállomásokkal, hogy a vétel zavarmentes legyen.

Fernseh—Informationen

A lengyel rádió harmadik műsora kifejezetten az ifjúságnak szól. S. Treugutt irodalomtörténész és A. Piotrowski rendező most a klasszikus lengyel szerzők és a világirodalom száz művét szeretné igényes feldolgozásban vasárnap esténként az ifjúság számára bemutatni.

Rundfunk und Fernsehen

„Melódia” a neve a csehszlovák rádió új URH-adásának, amely 1986 májusától kizárólag zenekari muzsikát sugároz. A napi ezer perc zenét azonban a prágai fonotéka maga nem tudja előteremteni, igénybe veszik tehát a nemzetközi zenei műsorcsereit. Így igen sok eddig ismeretlen zeneszerző mutatkozhat be a csehszlovák hallgatóknak.

Rundfunk und Fernsehen

A vatikáni rádió természetesen világméretű missziós feladatot is ellát, amellet azonban a hallgatókért folyó versenyben sem akar elmaradni a *Radio Eldorado*, a római ifjúság kedvenc műsora mögött. Kínálatában rock- és popzene középhullámon és URH-n egyaránt bőven szerepel, előadói között a legnépszerűbb énekesek is ott vannak.

Medien Bulletin

Rádió az Alpokban. 3386 méter magasból sugározza műsorát a *Radio Brenner* „kilencmillió embernek 14 és 39 év között”. Célközönsége tehát a fiatal felnőttek. Az adó helyzete

nem felhőtlen, egyik olajszállító helikoptere szakadékba zuhant, majd a feldühödött környezetvédők a völgybe dobálták az egész ben rendezést. Most őrzik ugyan, de végül is megvonták tőlük az építési és olajtárolási engedélyt.

NM—Newsletter

Műsorok az AIDS-ről. Kenya kormánya bejelentette, hogy mozgósítja rádió- és tévéadóit, hogy készítsenek műsorokat az AIDS-ről, melyek tájékoztatják az embereket az elmúlt három évben 29 áldozatot követelő betegségről. Az első adások már meg is kezdődtek a „bennszülött” rádiókban, és hasonlók követik őket a nagyobb angol és szuahéli nyelvű csatornákon, majd a televízióban. A műsorok célja, hogy eloszlassák a félelmet az AIDS-től, mely gyorsabban terjed, mint maga a kór.

World Broadcast News

A televízió Izlandon a kis ország 99,2 százalékát besugározza. Egyetlen csatornája évente 1330 órát sugároz. A csütörtök — sőt a nyári szabadság miatt egész július — adásmentes. A műsor 36 százaléká saját produkció, 64 százaléká import. Az izlandi tévé 1966 óta tagja a Nordvision szervezetnek, így műsorcsere útján svéd, finn, norvég és dán műsorokhoz, illetve hírekhez is hozzájut. 1988-ban fejezik be a reykjavíki új tévéközpont építését.

TV World

Ötszáz ezer tévéreklámmal látott összesen életében egy 18 éves amerikai átlagnéző. Ennél többet képtelen is felfogni, sőt ettől is elfásul. Most rövidebb, hatásosabb reklámokat dolgoznak ki a szakemberek. Ennek fő elemei: mozgalmas képek, gyors vágások, kevés szöveg, zene, humor, okosan csomagolt szex, „kultikus hangulat”, érzelmi hatás és harsány színek.

*The Washington Post
National Weekly*

A Kameruni Televízió 1985 óta létezik, bár az új székház csak 1987-ben készül el. A tájékoztatáspolitikai célja, hogy a külföldi termékek csak az adás egyötödét tegyék ki, a többit önerőből készítsék el. Ez egyelőre csak a híreknél valósult meg, a dokumentum- és a rajzfilmek az NSZK-ból és Franciaországból érkeznek, az ósrégi játékfilmek pedig — természetesen — Hollywoodból.

Medien Bulletin

A gyerekek televízióhasználatáról végzett kutatást a Schaefer piackutató intézet. A vizsgálat meglepően eredményes, hogy a gyerekeknek csak 7 százaléká nézi válogatás nélkül a televíziót, 80 százalékuk a műsorújságból tájékozódik. A műsorújságot a 6—14 évesek viszonylag többet forgatják, mint a felnőtt televízió nézők.

Neue Medien

„Janosch álomórája” a címe az NSZK eddigi legnagyobb, 13 részes trükkfilm-mesesorozatának, amely „minden gyerek abszolút kedvenceit” kelti életre. A hárommillió márkás nemzetközi vállalkozást éveken át készítették, az USA-beli Disney Productions azonnal megvásárolta kábelhálózata számára. (A cím-beli Janosch egy bumfordi barnamedve.)

ARD Magazin

Új médiumok

Televízió + képmagnó. A dél-koreai Goldstar cég új, 48 centiméter átmérőjű színes televíziókészülékébe képmagnót is beépítettek. A készüléket, kis példányszámban, az USA-ban hozták forgalomba 650 dolláros áron. Most a Goldstar az első európai képmagnós televízióüzem felállítását tervezi az NSZK-ban.

Electronics

Magazinok kazettán. Ahogy nő a képmagnóval ellátott otthonok száma, egyre nagyobb sikerre számíthatnak a kazetta formájában kiadott magazinok. Az *Aileron* című repülési videólap például 15 ezer előfizetővel dicsekedhet, pedig csak 1986 tavaszán indult. Reklámmal is kísérleteznek a „lap”-ban, de mivel vannak előfizetők, akik nem akarnak hirdetéseket látni, két változatban készítik a kazettákat: egy drágább, reklámmal is tartalmazó és egyéb olcsóbb, reklámmentes kiadásban.

Financial Times | Media Monitor

A Toei társaság Japán négy legnagyobb filmvállalkozásának egyike. 1951-ben alakult, most 66 társvállalata van. A Toei Japán legfontosabb videoszoftver-szállítója, ők állítják elő a nagybbszabású tévéműsorok harmadát, és részesedésük van egy kereskedelmi tévéhálózatban és sok más kommunikációs eszközben is.

Variety

Videó a taxiban. Háromszázhatvan taxit szelretek fel videóképernyővel az angliai Manchesterben 1986 nyarán. A videóműsor félórás tájékoztató és szórakoztató adás, amelyet negyedóránként reklámműsor szakít meg. Az adást a londoni DG Advertising cég szervezi, majd a manchesteri Transport Media teszi időszerűvé és fogsalmazza a saját városában.

Marketing Week

Athén bekábelezése a görög kábelprogram első lépése. 1986 nyarán mindössze 2500 háztartás csatlakozott a hálózathoz. A műsor is bizonytalan, kísérleti célokra a Sky Channel adásait kívánják felhasználni.

Neue Medien

Túl drága a kábel az NSZK-ban. A nyugatnémet műholdas kábel szolgáltatás, a SAT—1 1987-ben várható költségeit 75—100 millió dollárra becsülik. A hirdetésekben mindössze 25 millió dollár bevételre számítanak, de várhatóan növelik a reklámtarifát. A SAT—1-ben érdekelt vállalatok között szerepel a Springer, a Holtbrinck és a Bauer kiadó.

Financial Times / Media Monitor

Dizitel néven elektronikus információs szolgáltatást nyújt a VNU társaság Amszterdam lakosainak. A *Dizitel* kábeltelevízió érhető el, kilenc forrásból továbbít információt, felvilágosítást. Reklámot is közvetít. A VNU mintegy hárommillió fontot szán a Dizitelre öt év alatt, és 180 ezer font támogatást kap a holland kormánytól.

Guardian

Az osztrák videotex-szolgáltatnak, a *Bildschirmtext*nek mintegy 4500 előfizetője volt az elmúlt évben, akiknek a következő szolgáltatások álltak rendelkezésre: nyilvános tudakozó a menetrendről, tőzsdei információk, napi hírek, információk különféle rendezvényekről, zárt előfizetői csoportok információs rendszere, elektronikus postaláda, otthoni bankszolgálat (bevásárlás, helyfoglalás stb.). Az előfizetők között 30 százalék a pénzintézetek aránya, 27 az ipari és kereskedelmi vállalatoké, 5 százalék a köztisztviselők és csak ötödreszt képviselnek a magánszemélyek. A szolgáltatás egyik reklámja: néhány nagy postahivatalban bárki kipróbálhatja a Btx-et.

Postrundschau

Új csillag az égen. Luxemburg bejelentette, hogy 1987 májusában szándékozik fellőni 16 csatornás ASTRA műsorholdját. A programot támogatja a Société Européenne des Satellites, egy kormánykonzorcium, luxemburgi, német és belga bankok egy csoportja, valamint svéd ipari vállalkozók. A kétszázmillió dolláros „csillagot” egy Ariane rakéta röpti fel az égboltra. Valamennyi csatornát — kivéve a fizetőtévét — reklámból finanszírozzák.

World Broadcast News

Üzleti vállalkozás lett a szovjet műholdprogram. A Licencintorg külön osztályt létesített, mely vállalja, hogy műholdakat lő fel más országok részére. A Challenger katasztrófája és a NASA leállása után — 1988-ig nem terveznek fellövést — ajánlata vonzó lehet azok számára, akik műholdjuk pályára állítására várakoznak.

World Broadcast News

Magántámogatással reméli a francia kormány létrehozni a TDF—2-t, a második francia közvetlen műsorszóró műholdcsatornát. A kormány azt javasolja, hozzanak létre egy társaságot a TDF—1 és a TDF—2 működtetésére. E vállalkozásnak mintegy 600—900 millió frank alaptőkére lenne szüksége. 1987 közepén szándékoznak fellőni a TDF—1-et, a kormány kifizeti az ehhez szükséges kétmilliárd frankot, majd egy névleges összegért eladja a műholdat az új társaságnak. A nyolcvanas évtized végére tervezett TDF—2 műsorholdba azonban nem szándékoznak közpénzeket fektetni.

New Media Markets

Támadják a skandináv műholdtervet. Az elgondolások szerint 1987-ben lőtték volna fel a skandináv TELE-X műholdat. Ám az északi államok minisztereinek bizottsága élesen támadja a tervet. A norvégok úgy vélik, hogy a svéd műsort amúgy is látják, a finn műsorokat pedig nem értik. Inkább arra költenék a pénzt, hogy javítsák műsoraik minőségét, és megnyissák a harmadik csatornát. Abban sem értettek egyet, hogy létesüljön egy „skandináv híradó”, melyet a tervezett műhold továbbítana.

TV World

Lengyelország sokoldalúan készül a szocialista országok közös műhold programjára. Varsóban, a kultúra és tudomány palotájában szimulátor segítségével dolgozzák ki a jó vétel feltételeit. Az ország déli részén, tudatosan megválasztott felszíni és klimatikai körülmények között tízenkét éve működik a műholdak műszaki funkcióinak megoldását kutató tudományos intézet. A műhold a tervek szerint 1988 után, öt csatornán kezdené meg adásait.

Fernseh—Informationen

Brazília négy kutatási műholdat szándékozik 1989 és 1992 között a világűrbe telepíteni. Mindehhez most fejlesztik ki saját hordozórakétájukat, amely majd az észak-brazíliai Maranhao államból startol. A tervet 70 százalékban hazai pénzből kívánják fedezni.

Neue Medien

Vállalkozókat keres az IBA, a brit Független Műsorszóró Hatóság, három közvetlenül sugározó műholdas csatornára. Egyelőre csak a gazdasági és egyéb előkészületek folynak az IBA specifikációinak megfelelő műholdtranszponderek biztosítására. A szolgáltatás — ha alkalmas vállalkozókat találnak — 1990-ben jelenik meg a televíziós kínálatban.

Electronics and Wireless World

Két elromlott és a földre visszatérített műholdat vásárolt meg a Teresat texasi üzletcsoport. A műholdakat 11 millió dollárért kijavították, azonban nem találtak megfelelő hordozórakétát, amely ismét az űrbe juttatta volna őket. Ekkor ajánlotta fel Kína „Hosszú menetelés” nevű rakétáját, olcsón és kedvező biztosítási feltételekkel.

Fernseh—Informationen

Távközlés

Mozgó rádiótelefon-hálózatot helyezett üzembe a német szövetségi posta. Ennek segítségével minden rádiótelefonnal olyan gyorsan és egyszerűen el lehet érni az ország bármely telefon-előfizetőjét, mint a városi helyi hálózatban, és bármelyik mobil állomás — bárhol található is az országban — távhívással könnyen elérhető egy másik mobil állomásról vagy egy szokványos telefonállomásról. Az új

rendszer olcsóbb is, mint a régi: az alapdíjat 270 márkáról 120 márkára csökkentették, a készülék ára pedig 15 ezerről 11 ezer márkára esett.

Telcom Report

Anglia legkorszerűbb átviteli rendszerét építették ki az egymástól 72 kilométerre fekvő Sheffield és Nottingham között. A fényvezetőszálak kábelben nyolcezer telefonvonalat, számítógépes adatokat, faksimilét, grafikát és képet tudnak egyidejűleg továbbítani. A rendszert a Plessey cég szállította és szerelte fel.

British Telecommunications Engineering

Szinkrontolmácsok a távkonferencián. A British Telecom új szolgáltatásként bevezeti a nemzetközi telefonhívások és konferenciák szimultán tolmácsolását angolul nem beszélő ügyfelei részére. A tolmácsolás történhet két beszélgetőpartner között, de ugyanezt nyújtják a nemzetközi konferenciákra is, amelyeken legfeljebb negyvenen vesznek részt. Kapcsolatba léptek az Interlingua TTI társasággal, amely jól képzett és a jogi, pénzügyi és műszaki tudományok területén jártas szinkrontolmácsokkal rendelkezik. A fordítás díja a résztvevők számától és a beszédidő hosszától függ.

Telecommunications Journal

A távközlés piaca Európa-szerte a posta monopóliuma, az új kommunikációs technikák viszont egyre kevésbé tűrik a hatósági szabályozást. Erős „feketepiaci” terjedésük különösen a telefondíjak süllyedésén érezhető. A monopólium elvesztése ugyanakkor virágzó új távközlési cégek megjelenését jelenti, amelyek a piac szabad alakulását hirdetik.

Die Presse

Az USA telefonmonopóliumát 1984-ig az American Telephone and Telegraph Co. tartotta kézben. Ekkor a cég megszűnt, és hét utódja jött létre — a szinte már „telefonmániás” amerikai közönség öröme. Az öröm azonban korai volt, a kisebb utódok profilja jóval nagyobb volt a korábbinál, viszont a piac elaprózódott. Különösen bonyolult lett a nemzetközi telefonálás, itt a hívónak kell megjelölnie, hogy melyik telefontársaság vonalán kíván beszélni.

ECO-magazin

Fidel és a vallás

Huszonhárom órán át beszélgetett Fidel Castro a vallásról és más társadalmi, illetve személyes életét érintő kérdésekről Frei Betto brazil dominikánus szerzetessel. A több fordulóban készült interjút egy havannai kiadású kötet tartalmazza, ebből emeltük ki az itt olvasható részletet, mely csupán előzetes: hamarosan a teljes beszélgetés megjelenik magyarul a Kossuth Könyvkiadó gondozásában.

— A kommunista mozgalomban egyesek előszeretettel hivatkoznak Marx egyik mondatára. A mondat a Hegel jogbölcseletének bírálatához című műből való, és eszerint „a vallás a nép ópiuma”. E mondat visszavonhatatlan, abszolút, metafizikus dogmává vált, mely fölötte áll minden dialektikának.

1980 októberében egy hatalmon levő forradalmi párt, a Sandinista Nemzeti Felszabadítási Front a történelemben először adott ki olyan dokumentumot a vallásról, amely bírálja ezt a abszolút elvként felfogott állítást. Ez így szól: „Egyes szerzők azt állították, hogy a vallás az emberek elidegenítésének eszköze, mely arra szolgál, hogy igazolja, ha egy osztály kizsákmányolja a többit. Ennek az állításnak kétségtelenül történelmi értéke van, amennyiben egyes történelmi korokban a vallás a politikai uralom elméleti alátámasztására szolgált. Elég emlékeztetni arra a szerepre, amelyet a misszionáriusok játszottak hazánkban a bennszülöttek leigázásában és gyarmatosításában. Mi sandinisták azonban azt állítjuk: a mi tapasztalatunk azt mutatja, hogy a keresztények hitükre támaszkodva válaszolni tudnak a nép és a történelem szükségleteire, maga a hitük ösztönzi őket a forradalmi küzdelemre. Saját tapasztalatuk azt mutatja, hogy lehetséges hívőnek és ugyanakkor következetes forradalmárnak lenni, és nincs feloldhatatlan ellentmondás a kettő között”.

Comandante, ön hiszi, hogy a vallás a nép ópiuma?

— Tegnap hosszan magyaráztam neked, milyen történelmi körülmények között alakult ki a szocializmus, a szocialista mozgalom és a tudományos szocializmus, a marxizmus—leninizmus eszméi, és hogy abban az osztálytársadalomban, a kegyetlen és embertelen kizsákmányolás társadalmában, melyben az egyházat és a vallást évszázadokon keresztül a hatalom, a kizsákmányolás és az elnyomás eszközeként használták, hogyan alakultak ki bizonyos tendenciák, és hogyan alakultak ki kemény és jogos kritikák az egyházzal, sőt magával a vallással szemben. Képzeld magad egy forradalmár helyébe, aki tudatára ébred annak a világnak, és meg akarja változtatni. Másrészt képzeld el a polgári intézményeket, a földbirtokosokat, a nemeseket, a polgárokat, a gazdagokat, a nagykereskedőket, magát az egyházat, akik gyakorlatilag mindig összeesküdtek a társadalmi változások megakadályozására. Attól a perctől kezdve, hogy a vallást hatalmi eszközként használták, az volt a leglogikusabb, hogy a forradalmárok egyházellenes, sőt vallásellenes fellépést tanúsítsanak, és tökéletesen meg tudom érteni azokat a körülményeket, amelyek közepette ez a mondat felmerült.

De amikor Marx létrehozta a munkások internacionáléját, az a véleményem, hogy abban a munkás-internacionáléban

sok keresztény volt; az a véleményem, hogy a párizsi kommün idején, azok között, akik harcoltak és meghaltak a kommünért, sok keresztény volt, és egyetlen mondat sincs Marxnál, amely kizárná ezeket a keresztényeket abból a vonalból vagy abból a történelmi küldetésből, hogy előrevigyék a társadalmi forradalmat. Ha kicsit előre megyünk, és felidézük azokat a vitákat, amelyeket a Lenin által alapított bolsevik párt programjáról folytattak, egyetlen szót sem találsz, mellyel tulajdonképp kizárnák a keresztényeket a pártból, és a párttagság feltételeként lényegében a pártprogram elfogadásának kérdése vetődik fel.

Ez tehát egy olyan mondat, olyan jelző vagy feltevés, amelynek történelmi értéke van, és teljesen jogos egy adott pillanatban. Még a jelenlegi helyzetben is lehetnek olyan körülmények, amikor a valóságot fejezi ki. Egy olyan országban például, ahol a katolikus vagy bármilyen más vallású hierarchia szorosan összefonódik az imperializmussal, az újgyarmatosítással, a népek és az emberek kizsákmányolásával és az elnyomással, nem lenne meglepő, ha valaki megismételné azt a mondatot, hogy a vallás a nép ópiuma, mint ahogy azt is tökéletesen meg lehet érteni, hogy a nicaraguaiak, tapasztalatukból és a nicaraguai hívők állásfoglalásából eredően azt, a megítélésem szerint szintén nagyon helyes következtetést vontak le, hogy hitükből kiindulva a hívők is képviselhetnek forradalmi álláspontot, és nem szükségszerű, hogy ellentmondás legyen a hívő állapot és a forradalmi állapot között. De természetesen, ahogy én látom, ez a mondat semmilyen értelemben nem lehet dogma vagy abszolút igazság, csupán meghatározott, konkrét történelmi feltételeknek megfelelő igazság. Azt hiszem, ez a következtetés teljesen dialektikus és teljesen marxista.

Véleményem szerint politikai szempontból a vallás önmagában nem ópium vagy csodaszor. Olyan mértékben lehet

ópium vagy csodálatos szer, amilyen mértékben az elnyomók és kizsákmányolók vagy az elnyomottak és kizsákmányoltak védelmére használják, attól függően, hogy milyen formában közelítik meg az ember politikai, társadalmi vagy anyagi problémáit, aki teológiától vagy vallásos hittől függetlenül e világra születik, és itt kell élnie.

A szűkebben vett politika szempontjából — és azt hiszem, érték valamit a politikához — azt gondolom, anélkül is lehet valaki marxista, és dolgozhat együtt a marxista kommunistával a világ megváltoztatásáért, hogy feladná keresztény hitét. A fontos az, hogy mindkét esetben őszinte forradalmárokról legyen szó, akik képesek megszüntetni az embernek ember által való kizsákmányolását és harcolni a társadalmi javak igazságos elosztásáért, az egyenlőségért, a testvériségért, valamennyi ember méltóságáért, vagyis a leghaladóbb politikai, gazdasági és társadalmi tudatot hordozni, még ha a vallásos felfogásból indulnak is ki, mint a keresztények.

— Comandante, forradalmi kötelesség-e a szeretet?

— Természetesen, véleményem szerint a szó legszélesebb értelmében. Társadalmi oldalról mi más a szolidaritás, a testvériség szelleme?

Ha visszamegyünk az első nagy társadalmi forradalomhoz, nem az első szocialista forradalomhoz, hanem az utóbbi századok első nagy társadalmi forradalmához, amely a francia forradalom volt, ott három jelszót emeltek magasba: szabadság, egyenlőség, testvériség. A szabadságot — mint mondtam — nagyon viszonylagos formában valósították meg. Szabadságot jelentett a polgárok és szabadságot a fehérek számára, de nem jelentett szabadságot a fekete rabszolgák számára. Még a francia forradalmárok is, miután világszerte terjesztették eszméiket, hadsereget küldtek Haitire, hogy elnyomják a rabszolgák lázadását, akik

szabadságot akartak, és az Egyesült Államok függetlenné válása után is, ami még hamarabb történt, folytatódott a négek rabszolgasága, az indiánok kiirtása és minden kegyetlenség. Úgyhogy a francia forradalom a polgárookra és a fehérekre korlátozta a szabadságot, bármennyire próbáljanak is filozofálni az úgynevezett egyenlőségről egy osztálytársadalomban, vagy bármennyire érveljenek is mellette. Az állítólagos egyenlőség egy New York-i vagy az Egyesült Államokban bárhol másutt élő multimilliomos és egy koldus között, vagy egy milliomos és egy munkanélküli között az Egyesült Államokban, mondhatjuk, hogy pusztán metafizikai egyenlőség, semmi másban nem látom, nem hiszem, hogy létezne bármilyen testvériség az észak-amerikai multimilliomos és az észak-amerikai koldus, a hátrányosan megkülönböztetett néger, a munkanélküli munkás, az elhagyott gyermek között — ez csak hiú ábránd. És valóban úgy gondolom, hogy az igazi, valóban teljes szabadság, egyenlőség és testvériség fogalma az ember történelmében először csak a szocializmusban létezhet. Azt hiszem, a felebarátunk iránti szeretet parancsolata, amiről az egyház beszél, nagyon konkrétan valósul meg a szocializmus által megalapozott egyenlőségben, testvériségben és emberi szolidaritásban, valamint az internacionalista szellemben.

Azok a kubaiak, akik más földekre mennek dolgozni mint tanítók, mint orvosok, mint mérnökök, mint szakértők és szakmunkások, és akiknek tízezrei, százazrei képesek ezt megtenni a legnehezebb körülmények között és néha az életük árán is, az elveikhez való hűséggel a legnagyobb szolidaritási szellemet tanúsítva, azt hiszem, a gyakorlatban bizonyítják embertársaik tiszteletét, embertársaik megbecsülését és embertársaik szeretetét.

Úgyhogy azt hiszem, a szocialista forradalom a legmagasabb fokára emelte

ezt a fogalmat, és a kommunista társadalomnak még magasabb fokra kell emelnie, mert a szocializmus még nem valósítja meg a teljes egyenlőséget — már beszéltünk erről korábban —, ami az elosztást illeti. De valóban sokkal több lehetőséget nyújt, mint a kapitalizmus, mert a mi világunkban például azelőtt csak a tehetős családok gyerekei tanulhattak, és ma nincs egyetlen gyerek az ország legeladottabb zugaiban, parasztyerek, munkásgyerek, akinek ne lenne lehetősége a legjobb iskolákba járni. Nincs olyan gyerek, akinek ne lenne tanítója, akinek ne lenne lehetősége, hogy kitűnő oktatási intézményekbe járjon, hogy egyetemre járjon, hogy fejlődjék, amennyire tehetősége engedi, s ez valóságos, objektív, nem pedig elméleti, metafizikai lehetőség. A mi társadalmunk már eljutott a lehetőségek e valóságos egyenlőségéig.

A munka bérezésében még nem mondhatjuk, hogy teljes egyenlőség van, mert egyesek erősebbek mint mások, egyesek tehetségesebbek, mint mások, jobbak a szellemi képességeik, mint másoknak. A szocialista rendszerben a szocialista elosztás, mely mindenkit munkája és munkája minősége szerint jutalmaz, még nem kommunista elosztási forma; ezért mondta Marx A gothai program kritikájában, hogy ez a forma nem lép túl a polgári jog szűk keretein, és hogy a kommunista társadalom még inkább törekszik majd az egyenlőségre.

— A szocialista és a kommunista társadalom is törekszik az ember lelki életének fejlesztésére is?

— Igen, természetesen, az ember legteljesebb anyagi és szellemi fejlesztésére törekszünk. Pontosan ilyen értelemben beszéltem az oktatásról, a kultúráról. És hozzáteheted még: a szellemi élet fejlesztésére vallási értelemben. Elvünk, hogy az egyénnek rendelkeznie kell ezzel a szabadsággal és ezzel a lehetőséggel.

Mármost, ha testvériségről beszélünk, azt hiszem, hogy a mi társadalmunk va-

lóban testvéri társadalom. Amikor felszabadítjuk az embert az elnyomás, a kizsákmányolás, a rabszolgaság alól meghatározott társadalmi feltételek mellett, nemcsak a szabadságát biztosítjuk, hanem a tisztességét, méltóságát, erkölcsét is, egyszerűen: emberi állapotát. Nem lehet szabadságról beszélni egy osztálytársadalomban, ahol durva egyenlőtlenségek vannak, és ahol az embernek még emberi lényhez méltó állapotát sem biztosítják. Ezt meg lehet kérdezni a latin-amerikai nyomornegyedek bármelyik lakójától, bármelyik négerből az Egyesült Államokban, vagy a szegényektől bárhol a mai világ kapitalista társadalmában.

Ezek legmélyebb meggyőződéseim. Úgy vélem, a felebarátunk iránti szeretet a szolidaritás.

— Comandante, van két fogalom, mely némi nehézséget okoz egyes keresztényeknek: az egyik az osztálygyűlölet marxista fogalma, a másik pedig az osztályharc fogalma. Szeretném, ha erről beszélne egy kicsit.

— A társadalmi osztályok létezése történelmi valóság, az ősközösségtől kezdve, amikor az emberek elkezdik felhalmozni javaikat, a földeket és az anyagi eszközöket, hogy kizsákmányolják mások munkáját. A társadalmi osztályok, amelyek az ősközösség korában, amikor még lényegében minden közös volt, nem léteztek, az emberi társadalom fejlődésének következményeként alakulnak ki. Aztán létrejönnek az osztálykülönbségek, és itt van például az ismert társadalmak közül, azok közül, amelyekről több történelmi bizonyítékkal rendelkezünk, Görögország és Róma, melyeket tévesen még a demokrácia prototípusának is tartottak.

Emlékszem, hogy beszéltek nekünk az athéni demokráciáról, ahol összegyűlt a nép a nyilvános agórán, hogy nagygyűlésen vitassa meg a politikai kérdéseket. És tényleg mindnyájan azt mondtuk: milyen csodálatos, milyen szép dolog, hogy pél-

daszerű, közvetlen demokrácia volt a görögöknél! Aztán jött a történelem, a történelmi kutatások, és amikor elmélyedtek abban a társadalomban, rájöttek, hogy akik a köztéren összegyűltek, azok csak a polgárok jelentéktelen kisebbségéhez tartoztak. Én kérdeztem is magamban, hogyan tudták összehívni a polgárokat a köztéren, amikor abban az időben nem volt hangosbeszélő, sem szócső — hogyan hívhatták össze az egész népet, hogy vitatkozzanak?

Emlékszem, hogy gyerekkoromban volt a házunkban egy könyvelő, egy elég művelt ember; több nyelven is tudott: spanyolul, franciául, latinul, valamint görögül, németül, angolul, olyasvalaki volt, akit tudósnek nevezhetünk. Hozzám kedves volt, szeretett velem beszélgetni, amikor a szünidőben megjöttem az iskolából, és mesélt nekem a görög és a római kor nagy szónokairól, Démoszthenészről, Ciceróról, mindig volt egy anekdotája.

Nem tudom, ő volt-e vagy valaki más, aki egyszer elmondta nekem, hogy Démoszthenésznek nehézségei voltak a beszéddel — ahogy mi mondjuk, félígmeddig dadogott —, ám akaratát és fegyelmességét mutatja, hogy egy kavicot tett a nyelve alá, amikor beszélt, hogy leküzdje ezeket a nehézségeket. Én akkor még a középiskola első évét végeztem, de már érdeklődtem az irodalom iránt, Démoszthenész beszédeiből is szerettem gyűjteményeket. Úgy látszik, néhány beszéde túlélte a tűzvészt az alexandriai könyvtárban, ellenállt az úgynevezett barbárok támadásainak, minden történelmi viszontagságnak, és megmaradt, vagy valaki rekonstruálta. Megvoltak nekem Démoszthenész, Cicero és más ókori szónokok és írók beszédei; azt hiszem, bizonyos értelem az a hivatalnok, az a spanyol — spanyol volt, asturiai, Álvareznek hívták — keltette fel az érdeklődésemet ezek iránt a kérdések iránt. Emlékszem, hogy nagyon korán

olvastam néhány könyvet ezektől a történelmi személyiségektől.

Ma már jól látom a dolgot, és megmondom neked, hogy egyáltalán nem tetszik nekem az a fajta szónoklat, mert túlságosan retorikus és ékesszóló volt, túl sokszor élt a szójáték eszközével. Később sok más szónoki munkával is találkoztam. Kevés olyan szónok lehet a történelemben, akinek nincs meg valamelyik műve; érdekelt ez a téma. Az olvasmányaim eredményeképp aztán pontosan az ellenkezőjét csináltam annak, amit ezek a nagy és híres szónokok. Emlékszem, hogy később a kezembe akadt Castelar — milyen csodálatos Castelar és Castelar parlamenti beszédei! —, és azt hiszem, hogy Castelar ma teljes kudarc lenne, bármelyik parlamentben.

De azt hiszem, hogy Démoszthenész és Ciceró is nagy problémákkal küzdene jelenleg, ha konkrét dolgokkal kellene megmagyaráznia a társadalomnak. Akkoriban persze csodáltam az athéni demokráciát, még a rómaid is, a Capitoliumával, a szenátoraival, a római intézmények összes személyiségével, akik mintának tűntek fel. De mint mondtam neked, később megértettem, hogy a görögöknél csak az arisztokraták egy picike csoportja gyűlt össze a köztéren, hogy döntéseket hozzon, hogy alattuk ott volt a jogfosztott polgárok óriási tömege — azt hiszem, metoikoszoknak hívták őket —, ezek alatt pedig a rabszolgák még nagyobb tömege. Ez volt az athéni demokrácia, amely engem sokban a mai kapitalista demokráciára emlékeztet. Voltak osztályok, és harcban álltak: arisztokraták, metoikoszok, rabszolgák.

Aztán áttértünk Rómára, ami szintén minta volt. Engem Róma tényleg a mai észak-amerikai birodalomra emlékeztet, mindenben hasonlítanak, még a Capitoliumban is. Az Egyesült Államoknak van egy Capitoliuma, amely hasonlít a rómaihoz, onnan másolták; megvannak

a szenátorai is, befolyásos urak, akik vitatkoznak; időnként még meg is gyilkolják a császáraikat; vannak katonai támaszpontjaik, csapataik és intervenciók erők a világ minden részén.

— Még egy Nérója is van, aki máglyát gyűjt Philadelphia városában.

— Hát ha arra gondolsz, hogy mit csinált ott nemrég a rendőrség, azt mondhatnánk, hogy mikronéroí vannak, akik azonban számíthatnak a hatóságok támogatására.

Vagyis ott vannak a hadseregek, a katonai támaszpontok, a csapatok, a légiók, természetesen technikailag sokkal jobban felszerelve, a világ minden részén; az intervenciók, a támadó háborúk, a fegyverkezés, mai világunk minden problémája s aztán a multimilliomosok és a koldusok, a feketék jogfosztott tömegei, a szövetség a világ összes reakciós kormányával.

Mi volt Rómában? Ugyanúgy az osztályok: patríciusok, plebejusok, rabszolgák és az osztályharc. Aztán a középkorban is: nemesek, polgárok, jobbágyok. Tagadhatja ezt valaki? Harc volt, mert osztályok voltak. A polgárok egész életükben nem nyugodtak bele abba, hogy ők azok, akik a termelés fejlődését ösztönzik, és meg vannak fosztva a jogaiktól.

A francia forradalom után pedig voltak burzsoák és proletárok: olyan emberek, akik a kezükben tartották a termelési eszközöket, és olyanok, akik csak a munkájukat adták. Voltak középső rétegek is.

A történelemben tehát hosszú ideig fennmaradt a rabszolgaság, egészen a közelmúltig fennmaradt mint hivatalos intézmény. Kubában mikor is ért véget a rabszolgaság? Ha jól emlékszem, az 1886-os évben törölték el.

— Ugyanabban az évtizedben, mint amikor Brazíliában.

— Az Egyesült Államokban is a múlt században törölték el, ezernyolcszázhat-

van-valahányban, a polgárháború következtében; és voltak országok, ahol még fennmaradt a rabszolgaság, ahol még adósságokkal is rabszolgává tették az embereket. Rómában és a görögöknél például, ha az ember nem tudta kifizetni az adósságát, rabszolga lett. Mindez megtörtént.

Sem Marx, sem a marxizmus nem találta ki az osztályok létezését, sem az osztályharcot; egyszerűen csak nagyon világosan elemezték, tanulmányozták és kimutatták az osztályok létezését, elmélyedtek ebben a kérdésben, ebben a történelmi valóságban. Feltárták, milyen törvények irányítják ezeket a harcokat és az emberi társadalom fejlődését. De nem ők találták ki az osztályokat és az osztályharcot, ezt nem lehet később a marxizmusnak felróni, a történelmet kellene vádolni vele, ő viseli az óriási felelősséget a problémáért.

Nos, ami az osztálygyűlöletet illeti, ami gyűlöletet kelt, az nem a marxizmus—leninizmus, amely nem magát az osztálygyűlöletet hirdeti, hanem csak azt mondja: vannak osztályok, van osztályharc, a harc pedig gyűlöletet táplál. Ami gyűlöletet kelt, és ami gyűlöletet hirdet, az nem a marxizmus—leninizmus, hanem az osztályok létezése és az osztályharc.

Mi az, ami valójában gyűlöletet kelt? Az ember kizsákmányolása, az ember elnyomása, az ember kiszorítása a társadalom peremére, a társadalmi igazságtalanság táplálja a gyűlöletet, nem a marxizmus; a marxizmus kimondta; nos, vannak osztályok, van osztályharc, és ez gyűlöletet kelt. De nem arról van szó, hogy osztálygyűlöletet hirdet, hanem megmagyarázza a társadalmi valóságot, megmagyaráz valamit, ami a történelem folyamán történt. Nem gyűlöletre buzdítás ez, hanem a meglévő gyűlölet magyarázata, amikor az emberek tudatára ébrednek, hogy kizsákmányolják őket. Elmeséltem neked az én személyes történe-

temet, és azt is elmondtam, hogy nem ébredt bennem gyűlölet az ilyen vagy olyan formában elszenvedett dolgok miatt azok iránt az emberek iránt még akkor sem, amikor gyermekkoromban éheztem. Azt mondom, még örülök is, mert végső soron megtanított és felkészített az életre. Igazán nem táplálok gyűlöletet.

Ha például a kubai forradalmi gondolatot, saját forradalmunkat vizsgáljuk, sohasem mondtuk ki a gyűlölet szót. Vagy volt egy nagy kaliberű, rendkívüli kaliberű gondolkodók: Martí. Már Martí is csodálatos mondatokat ír 17 éves korától, a Politikai fogság Kubában című dokumentumban, amelyben elmeséli a szenvedéseit, és a fejtegetéseiben, melyeket a spanyol köztársasághoz intézett; ahhoz a köztársasághoz, amely Spanyolországban jött létre és jogokat követelt a spanyol népnek, de megtagadta a kubai nép jogait; amely szabadságot és demokráciát hirdetett Spanyolországban, de mint mindig, Kubától megtagadta a szabadságot és a demokráciát. Ilyen mondata például, amelyben kijelenti: sem a korbács ütésére, sem a sértő hangra, sem láncaim csörgésére nem tanultam meg gyűlölni; engedjétek, hogy lenézzek titeket, mert gyűlölni senkit sem tudok. Élete során Martí harcot hirdetett a függetlenségért, a felszabadulásért, de nem hirdetett gyűlöletet a spanyolok iránt.

Martí tapasztalata azt mutatja, hogyan lehetséges harci szellemet hirdetni és harcot a függetlenség kivívásáért, anélkül, hogy gyűlöletet hirdetne azok iránt, akiket spanyol atyáinak nevezett; és biztosíthatlak arról, hogy a mi forradalmunkat teljesen áthatják Martí eszméi. Mi, akik forradalmárok vagyunk, szocialisták vagyunk, marxista-leninisták vagyunk, nem hirdetjük a gyűlölet filozófiáját. Ez nem jelenti azt, hogy a legcsekélyebb rokonszenvet éreznénk az elnyomó rendszer iránt, és ne harcoltunk volna a

legnagyobb hévvel ellene; de azt hiszem, cáfolhatatlan bizonyíték van a kezünkben, és ez a következő: mi iszonyatos harcot vívtunk az imperializmus ellen, mindenféle agresszió és sérelem ért minket az imperializmus részéről; mégis, ha egy észak-amerikai állampolgár ebbe az országba jön, mindenki nagy tisztelettel bánik vele, mindenki nagy megbecsülést tanúsít iránta, mert igazából mi nem tudjuk gyűlölni az észak-amerikai állampolgárt, mi a rendszert érezzük visszataszítónak, a rendszert gyűlöljük. Az én értelmezésem szerint, és azt hiszem, hogy a marxista forradalmárok értelmezése szerint is, nem arról van szó, hogy az egyéneket, az embereket gyűlöljük, hanem egy aljas kizsákmányoló rendszert gyűlölnünk.

Martí például gyűlölte a spanyol rendszert, és a népet a spanyol gyarmati rendszer elleni harcra buzdította. Mégsem beszélt a spanyolok elleni gyűlöletről, és sok kubai harcolt és halt meg a csatamezőn bátran és elszántan.

A mi gyűlöletünk tehát valójában a rendszer megtagadása és elutasítása, az igazságtalanság gyűlölete; nem hirdetjük az emberek közötti gyűlöletet, mert végző soron az emberek a rendszer áldozatai. Ha a rendszer ellen kell küzdeni, küzdünk a rendszer ellen; ha pedig azok ellen kell küzdeni, akik azt a rendszert képviselik, amit gyűlölnünk, akkor küzdünk a gyűlölt rendszert képviselő emberek ellen.

És valóban azt hiszem, hogy ez semmiféle ellentmondásban nem áll a keresztény tanokkal, mert ha valaki azt mondja: gyűlölöm a bűnt, gyűlölöm az igazságtalanságot, gyűlölöm a visszaéléseket, gyűlölöm a kizsákmányolást, nem hiszem, hogy ezt tiltanák a keresztény tanok. Nem hiszem, hogy a bűn, az igazságtalanság, a kizsákmányolás, a visszaélések, az emberek közötti egyenlőtlen ség elítélése és az ellenük való harc ellentétben állna a keresztény tanokkal vagy

ellentmondásban lenne a vallással. Sőt a jogokért való harc sem áll ellentétben a vallással, nem hiszem; a vallás logikája szerint, amennyit én ismerek belőle, egy igazságos ügy védelme nem kerül vele konfliktusba. De néhány nappal ezelőtt a hittörténetről beszélgettünk, és azt mondták, hogy még a mennyben is harcoltak az angyalok, és ha a mennyben is voltak harcok, miért ne lehetne megmagyarázni a földi küzdelmeket?

— Jézus nagyon keményen elítélte a farizeusokat, Heródest pedig rókának nevezte. Sőt Jézus azt mondta, hogy szeretnünk kell az ellenségeinket; nem mondja, hogy nem lehetnek ellenségeink. És nincs nagyobb szeretet az elnyomó iránt, mint az, hogy elveszük tőle a lehetőséget, hogy bárkit is elnyomjon.

— Gondolhatod, hogy semmi ellenvetésem sincs az ellen, ahogyan te értelmezed a kérdést. Azt tanították nekünk, hogy a rossz és a jó gondolata állandó harcban állnak. A rosszat büntetni kellett. Nos, nem mondom, hogy osztom ezt a hiedelmet, de azt tanították, hogy a pokolban büntetés vár azokra, akik a bűnért, az igazságtalanságért, a rosszért és mindazokért a dolgokért felelősek, amelyek ellen mi is harcolunk. Lehet-e ezt a gyűlölet megnyilvánulásaként értelmezni? Megmondom neked, mit gondolok: én sosem éreztem személyes gyűlöletet az emberek iránt. Nem mintha szeretném az ellenségeimet; valójában nem szeretem őket, ilyen messzire még nem jutottam. Meg tudom magyarázni magamnak, miért ellenségek, és mennyiben tulajdonítható ez a történelemnek, a történelmi törvényeknek, az egyén társadalmi helyének, hány tényező határozta meg előre, hogy ellenségek lettek; még genetikai, biológiai magyarázatok is lehetnek, ha tetszik, az ember fogyatékoságokkal születik, vagy meghatározott betegségekkel, ez is a valósághoz tartozik. Azt hiszem, hogy a bűnözők közül sokan teljesen pszichopáták; azt hiszem, hogy Hitler

beteg volt, nem tudom egészséges emberként felfogni; azt hiszem, hogy mindazok, akik milliókat vittek a krematóriumokba, elmebetegek voltak.

Én tehát azt mondanám: nos, igen, gyűlölöm a fasizmust, gyűlölöm a náciizmust, gyűlölöm azokat a visszataszító módszereket. Még azt is mondhatom: a felelősöket meg kell büntetni, és meg kellett büntetni őket, valamilyen formában börtönbe kellett vetni, sőt agyon kellett löni őket, mert iszonyú kárt okoztak az embernek. De amit már máskor is mondtam: ha megbüntetünk valakit, aki súlyos, főbenjáró bünt követett el, vagy akár egy ellenforradalmárt, a forradalom árulóját, nem bosszúból tesszük — ezt már sokszor elmondtam —, a bosszúnak nincs értelme. Kin állsz bosszút? A történelmen, a társadalmon, amely létrehozta ezeket a szörnyeket, vagy a betegségekben, amelyek borzalmas dolgokra készítettek ezeket az embereket? Mit akarsz megbosszulni? Mi tehát nem állunk bosszút senkin. Mi sokat harcoltunk és sokat küzdöttünk ezekben az években, mégse mondhatjuk, hogy gyűlöletet vagy bosszúvágyat érzünk az emberek iránt, mert látjuk, hogy az ember sajnos sokszor az adottságok és a körülmények együttesének terméke, és jelentős mértékű előre meghatározottság van a viselkedésében.

Emlékszem, amikor a középiskolában elkezdték nekünk tanítani az első filozófiai fogalmakat, az egyik dolog, amiről vitatkoztunk, az volt, hogy előre meghatározott-e, hogy az ember megtegyen bizonyos dolgokat, vagy teljes mértékben tudatában van, milyen veszélyes és káros, amit csinál, és teljes mértékben felelős a tetteiért. Sokat vitatkoztunk erről, az egyének felelősségéről. Azt hiszem, hogy akik abban az időben a jezsuiták iskolájában tanítottak minket, egy kissé afelé az elmélet felé hajlottak, hogy semmi nincs az egyénben, ami eleve meghatározott lenne, és mindenért személyes felelősségével tartozik. Én azt hiszem, a két

dolog sokszor keveredik: van egy fontos tényező, amely előre meghatározza az emberek viselkedését, de vannak felelőségi és bűnösségi tényezők is az emberekben, kivéve az egyértelmű elmebetegség eseteit. Mert vannak olyanok, akik elmebetegek, és mint elmebetegek ölnek; ezeket nagyon nehéz felelősségre vonni. És vannak emberek, akik meghatározott oktatásban, ideológiában részesültek, amely meghatározott tettekre készíteti őket. Ezekben az esetekben az egyén viselkedése bizonyos fokig valóban előre meghatározott.

De számunkra — vagy legalábbis az én számomra —, ha meg kellett büntetni olyan emberek ellenforradalmi, reakciós tevékenységét, akik ítélőképességük teljes tudatában voltak, illetve feltételezzük, hogy ítélőképességük teljes tudatában voltak, vagy meg kellett büntetni egy szabotórt, egy árulót, egy gyilkost, ezt nem gyűlöletből vagy bosszúból tettük, hanem hogy megvédjük a társadalmat, és megőrizzük a forradalmat és azt az igazságosságot, jólétet és mindazokat a kedvezményeket, amelyeket a forradalom jelent a nép számára. Mi így látjuk a kérdést.

Nos, ha ezekre a nézetekre hivatkozol, ha Martí nézeteire hivatkozol, mindarra, amit hirdetett, egész történetére — s ő harcos volt, nagy harcos, kiváló és nemes harcos —, ő nem beszélt gyűlöletről. Sohasem mondta: gyűlöljük a spanyolokat, mert elnyomnak minket. Mindig azt mondta: küzdjünk ellenük minden erőnkkel, de ne gyűlöljük őket. A harcot nem a spanyolok ellen, hanem a rendszer ellen vívjuk. És azt hiszem, hogy ez a mi politikai gondolkodásunk lényege, azt hiszem, hogy Marx sem gyűlölt senkit, és azt sem hiszem, hogy Lenin gyűlölt volna valakit, még a cárt sem. Úgy gondolom, hogy Lenin a birodalmi, a cári rendszert gyűlölte, a földbirtokosok és a tőkések kizsákmányoló rendszerét, azt hiszem, hogy Engels is a rendszert gyűlölte.

CONTENTS

Speaking plainly	3
FOCUS	
Interview with Grusin	4
A letter from St. James street József Barát: In reconnaissance	22
CLOSE-UP	
Judit Pataki and Edit S. Molnár: Schemes of thinking on satisfaction	29
Journalists in peril Erzsébet Szilágyi: The reception of the television serial "The Maurizius case"	47
Tamás Gorbói: The newsreel: a diary of the era	58
FORUM	
Miklós Pálos: Duel III	64
Péter Szekeres: Shall we give it up?	70
WORKSHOP	
The literature organizer. Conversation with Miklós Jovánovics, Director of the "Magvető" Publishing Company (Tamás Nádor)	73
László Zöldi: The sixties (From the history of the literary weekly "Élet és irodalom")	84
ONCE MORE	
The Polányi saga	98
THE WORLD OUTSIDE	
New technologies in some socialist countries András Domány: The spokesman of the Polish Government	109
David G. Lubell: The American film industry as it is — and the challenge of coproduction	122
DOCUMENT	
The Vancouver Declaration	130
PUBLIC OPINION	
Balance and commitment It will be more difficult after Reykjavik More rapidly and trustworthily Opinions on saving What can we afford?	148
MEDIA HISTORY	
István Molnár: From the film stock to the National Film Archive	150
About public opinion research in 1947	152
PERISCOPE	
About books From periodicals News in brief	154
BROWSING	
Fidel and religion	156

СОДЕРЖАНИЕ

Тамаш Сечкё: Название вещей	3
В ЦЕНТРЕ ВНИМАНИЯ	
Интервью с Б. А. Грушином	4
Письмо из улицы Сан-Жемса (Дискуссия о гласности)	22
Йожеф Барат: В разведке	26
КРУПНЫМ ПЛАНОМ	
Юдит Патаки—Едит Ш. Молнар: Мыслительные схемы о довольности	29
Журналисты в опасности (Результаты медицинско-контрольного обследования)	47
Эржебет Силади: Отношение зрителей к телесерию	52
»Дело Маурицуса«	58
Тамаш Горбои: Дневник эпохи	58
ФОРУМ	
Миклош Палос: Дуэль 3.	64
Петер Секереш: Место Национального киноискусства	70
МАСТЕРСКАЯ	
Организатор литературы (С Миклошем Йованович беседует Тамаш Надор)	73
Ласло Зелды: Шестидесятые годы (Отрывки из истории литературного еженедельника)	84
ЕЩЁ РАЗ	
Семейный роман (Семья Полани)	98
ПАНОРАМА	
Новые техники в социалистических странах Андраш Домань: Представитель польского правительства	109
Дэвид Д. Лабелл: Американская киноиндустрия и вызов копродукции	122
ДОКУМЕНТ	
Ванкуверское коммюнике	130
ЗОНД	
Равновесие и приверженность	148
После Рейкьявика будет труднее	150
Быстрее и достовернее (Мнения об информации)	152
Из чего? (Мнения об экономике)	154
Что можем себе позволить?	156
ПРОШЛОЕ	
Иштван Молнар: От фильмохранилища до национального фильмотечного собрания	160
Беседа об исследовании общественного мнения в 1947 г.	168
СМЕСЬ	
О книгах	175
Из журналов	187
Коротко	195
ДЛЯ ЧТЕНИЯ	
Кастро рус Фидель и религия	201

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlap-üzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest, V., József nádor tér 1. 1900., közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámra.

Előfizetési díj 1 évre: 100,— Ft, egyes szám ára: 25,— Ft. Megjelenik: évente négyszer.

HU ISSN 0209—584X

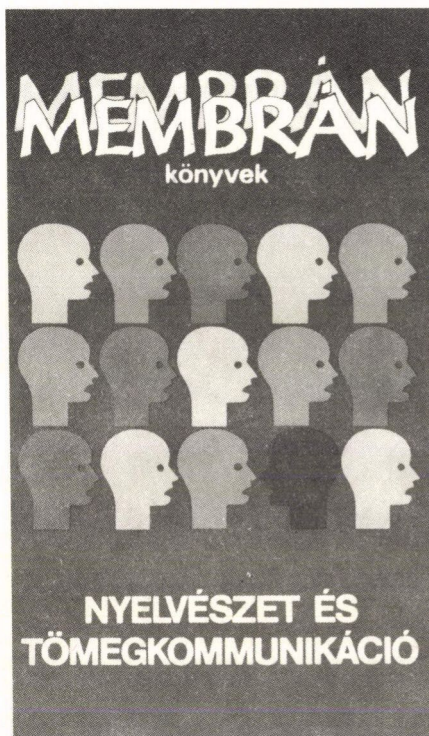
Ára: 25,— Ft

A Tömegkommunikációs
Kutatóközpont kiadványaiból

ára: 75,— Ft

A Membrán sorozatból
kapható még:

ára: 74,— Ft

Előkészületben: Elit Nikolov: A titok

A Membrán-könyvek megvásárolhatók a Tömegkommunikációs Kutatóközpont kiadói osztályán is!